РУСКИТЕ КОРЕНИ НА ПЪРВАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

автор Шон Макмикин

Издателство „Белнап“ на Харвардския университет, Кеймбридж, Масачузетс, Лондон, Англия, 2011 г.

превод: Ж. Войников

The Russian Origins of the First World War
Sean McMeekin
The Belknap Press of Harvard University Press Cambridge, Massachusetts, London, England, 2011.

На Айла

„По същество остава големият въпрос: кой ще владее Константинопол?“ — Наполеон Бонапарт.

Беседа под Царьградом
Под Царьградом, на дороге
Повстречалися они…
Турок был в большой тревоге,
Пережив худые дни.
А наш русский славный воин
Добродушен и спокоен,
Исходив длиннейший путь,
Сел немного отдохнуть…
Завязалась тут беседа:
«У тебя опять победа? –
Турок воина спросил. –
Где ты взял так много сил?..»
– «Эх, приятель, – хоть ты турок,
И по виду очень юрок,
Но насчет ума, того…
Видно, ровно ничего!..
Сил моих с твоей башкою
Никогда не сосчитать, –
А турецкою рукою
До меня и не достать:
Много разных чужеземцев
Бил и буду бить опять, –
Колотил австрийцев, немцев…
На тебя же… начихать!!..

М. Петров, 1914 г.

Разговор под Цариград
Под Цариград на пътя
Срещнали се те
Турчинът уплашен
Преживява трудни дни
А нашият руски славен воин
Е добродушен и спокоен
Изминал дълъг път
Седнал той да си почине
Разговор завързал
„Пак ли ще ме победиш?“
Турчинът попитал воина.
„Откъде взе толкоз сили?“
„Е, приятел ти си турчин,
И изглеждаш доста пъргав,
Но като гледам ти ума
Виждам, хич го няма
Моята сила, твоята глава
Няма никога да разбере
И турската ръка,
Никога не ще ме хване.
Много разни чужденци,
Бил съм и пак ще бия.
Коля аз австрийци немци
А теб просто ще измета!

М. Петров, 1914 г.

Съдържание

Въведение. Дълбоко замразената историческа наука.

Като се има предвид значението на руското участие в Световната война от 1914–1917 г. за последвалата история на света – от разпадането на Османската империя и всичко, което последва в Близкия изток[1], до възхода на комунизма – е любопитно колко малко се знае днес от по-широкия кръг читатели, за вижданията на политиците в Петроград по време на конфликта.

Изминаха 50 години от публикуването на книгата на Фриц Фишер „Griff nach der Weltmacht" през 1961 г. (публикувана на английски като „Целите на Германия в Първата световна война") и съдейки по тона на Фишер в неотдавнашен бум от популярни книги за Първата световна война, историците все още са в сянката на неговите твърдения и основен аргумент за германската отговорност за конфликта. Въпреки че днес все по-малко учени приемат крайната теза на Фишер, че Първата световна война е била предварително обмислен „германски стремеж към световно господство", трудовете за избухването на войната все още неизменно се фокусират върху вземането на решенията в Берлин и второстепенното влияние на Виена.

За учените и широката публика войната от 1914 г. остава по същество война на Германия, в която Русия играе най-много второстепенна роля. Страхът от демографски неудържимите „славянски орди" на Русия, които след приемането и изпълнението на Голямата руска програма за превъоръжаване от 1913 г., е трябвало да бъдат мобилизирани, подтиква германците към превантивни действия. Що се отнася до очакванията на руските водачи, започвайки война през 1914 г., повечето исторически тредове за конфликта не казват много, освен смътните недомлъвки за Сърбия и „славянската чест", договорните задължения към Франция и загрижеността за статута на Русия като велика сила. (1)

Празнината в общественото познание за военните цели на Русия се дължи на „дълбокото замразяване", в което революцията и гражданската война тласнаха историческите изследвания върху войната. Едва около 2015 г. (както се предполага) ще се появи първият том от официалната военна история на Русия, но дори на този срок, малцина руснаци вярват.

Няколко съветски учени са написали специализирани монографии за военните операции, но темата за социалната и икономическата история на събитията, винаги е оставала на заден план в съответствие с идеологическите императиви на марксизма-ленинизма. Военната история едва сега се завръща на мода в Русия: има много за наваксване. (2)

Междувременно литературата на Запад е толкова оскъдна, че търсенето на книги за Русия в Първата световна война е мъчна задача. Там се откриват предимно книги за Втората световна война. Със само един-два общи обзора за Източния фронт, писани през последните 30 години, се изчерпва въпросът, и почти никой не е писал нищо преди това. (3)

Слабите научни резултати върху военните усилия на царска Русия не са изненадващи, предвид трудния достъп до архивите в Русия доскоро и съществуването на толкова малко монографии на руски език, които да насочват изследователите.

Същото обаче не може да се каже за военната дипломация на Русия. След разкритието на Троцки за „тайните договори" със силите на Антантата през 1917 г. и публикуването на огромно количество документи от тайната руска дипломатическа кореспонденция от болшевиките през 20-те години на миналия век (б. пр. поредицата

[1] Под Близък изток в Европа, в началото на XX в. се имат предвид бившите и настоящи земи на Османската империя, т.е. Балканите (бившата Европейска Турция), Анатолия, Сирия, Леванта, Арабския п-в, Персийския залив и пр. (б. пр.).

„Красный Архив“), светът се запозна с основните военните цели на Русия, дори във всички подробности.

Руските специалисти знаят за тези документи от десетилетия. Те са били изследвани с особен ентусиазъм в Германия, където учените по разбираеми причини често са се стремели да проблематизират тезата за „военната вина“ наложена от Версайския договор, с цел налагане на колосални репарации (последната вноска от която е платена през 2010 г.).

След падането на Съветския съюз през 1991 г., западни и руски учени откриха още повече релевантен материал в царските архиви, така че сега има на разположение повече от преди, секретни материали за военните цели на Русия през 1914 г., отколкото за която и да е друга сила участвала във войната.

Странното е, че повечето общи исторически трудове, публикувани през последните десетилетия, почти изцяло игнорират военните цели на Русия, за разлика от трудовете публикувани преди 1961 г.

Основателно може да се каже, че историческото разбиране на Първата световна война е регресирало, след като дебатът започнат от Фишер научи няколко поколения историци да обръщат сериозно внимание само на военните цели на Германия. (4)

По подобен начин, в многото книги, романи и филми, разглеждащи пресловутото споразумение Сайкс-Пико от 1916 г. и неговото въздействие върху по-широкия ислямски свят, почти не се чува и дума за руската страна. Фактът, че Великобритания и Франция се споразумяват заедно, да унищожат Османската империя, се приема за даденост в повечето книги за съвременния Близък изток, особено тези, вдъхновени от известната критика на Едуард Саид към западните нагласи в „Ориентализмът“ (1979).[2] Въпреки известната доза истина, този повсеместният разказ за „западното вероломство“ при разделянето на Азиатска Турция е дълбоко подвеждащ, защото пропуска главния герой в драмата.

Да се разказва историята за разпадането на Османската империя, без да се споменава ролята на вековния руски враг на Турция, както правят някои автори, е все едно да се пише история за падането на Съветския съюз през 1991 г., без да се познава и посочва американската външна политика и стратегия по време на Студената война. (5)

Точно както военната история на Източния фронт е задушена от разбираемия фокус на историците върху титаничната драма на Руската революция, така и собствените военни цели на Русия са погребани в популярните съвременни исторически трудове за експлозивната следвоенна история на Близкия изток, попаднал под британската и френската империалистическа опека. Дори да приемем това за „историческа небрежност“ обаче, в този случай на проявата на небрежността е много по-сериозна.

Възможно е (макар и хипотетично) да се обясни Руската революция предимно с вътрешни причини, като се споменават само мимоходом развитието на военните действия на Източния фронт между 1914 и 1917 г. Но днес малко историци все още правят това: основната тема в последните изследвания е приемствеността между „Великата руска война и революцията“, както се нарича в една голяма научна инициатива, „Континуум на кризата“ между 1914 и 1922 г. (6)

[2] Едуард Саид (1935 – 2003) е американски учен от палестински произход, защитник на правата на палестинците. Професор по сравнително литературознание в Колумбийския университет, един от създателите на постколониалната теория. Най-влиятелният му труд *Ориентализмът* (1978) представя тенденциозното отношение на Запада към Изтока. Този труд е подложен на критики от различни позиции, но остава една от най-влиятелните книги в няколко научни дисциплини. Преведен и издаден на български през 1999 г. (б. пр.).

За разлика от това, е невъзможно да се разглеждат последните 100 години история на Османската империя, простираща се от Европейска Тракия и крайбрежието на Егейско и Черно море в Анадола, „Турска Армения“, Кавказ, Месопотамия и Палестина, без позоваване на целите на Русия в Първата световна война. Но малко съвременни историци на съвременния Близък изток са запознати с нещо повече от най-общите очертания на царската руска външна политика. (7)

Дори основната хронология на Първата световна война не може да бъде правилно разбрана, без да се занимаваме с военните цели на Руската империя. От атентата в Сараево, който предизвика Юлската криза, до мобилизационната драма около избухването на войната, нереалистичния график на германския план „Шлифен“ и затъването на Западния фронт в окопна война, кървавата трагедия при Галиполи, арменските кланета от 1915 г., споразумението Сайкс-Пико от 1916 г. и последвалото разделяне на Азиатска Турция, до Революцията от 1917 г., всички най-известни, и по-малко известни събития от войната, са тясно свързани с руската външна политика.

Окопите, Вердюн и маковете на Фландрското поле може да са трайните образи на Първата световна война в „западното“ въображение, но днес е трудно да се твърди, че нещо с трайно стратегическо значение е било заложено на карта във френско-германския сблъсък във Фландрия. Липсата на идентифицируеми външнополитически цели на това действие помага да се обясни защо касапницата там изглеждаше толкова безсмислена и толкова силно въздейства върху мъжете, които се сражаваха и загиваха там.[3]

Но може ли наистина да се каже същото относно борбата за Галиполи, „Турска Армения“ и Закавказието, Баку, Техеран, Багдад, Дамаск, Палестина и Суец?

От гледна точка на днешните жители на тези места, Първата световна война не изглежда като някаква безсмислена гражданска война между европейските нации, които отдавна са се научили да живеят в мир – това, което бихме могли да наречем стандартния наратив на Европейския съюз, а по-скоро като умишлен заговор за разрушаване и демонтиране на последната велика islamска сила на земята, Османска Турция. Не е нужно да се доверяваме на по-странните конспиративни теории, за да осъзнаем, че тук има известна доза истина. Какво всъщност представляваха Италианската и Балканската война, водени от турците през 1911–1913 г., ако не един вид начален акт за Световната война от 1914 г., в която великите сили се намесиха заедно с по-малките, които вече се бореха за разчленяване на Османската империя?

Ако се погледне дългосрочно, като се постави в кръг глобалният конфликт между италианското нахлуване в Османска Либия през 1911 г. и Лозанския договор през 1923 г., който най-накрая предоставя на Турция независимост (с отказ от турски претенции върху много бивши османски територии), Първата световна война много лесно може да бъде наречена „Войната за османското наследство“. Това е историята, разказана в архивите на Императорското руско министерство на външните работи, история, поставена на видно място, откакто Троцки за първи път отвори архивите през 1917 г. Тя е достъпна за всеки учен, който чете руски (или немски, тъй като много от издадените в Съветския съюз томове с царски документи са преведени на този език). (8)

Въз основа на тези материали, както и на все още непубликувани документи, които сега са достъпни за обществеността в руските и европейските архиви, в тази книга твърдя, че настоящият консенсус относно Първата световна война не може да оцелее след сериозен анализ. Войната от 1914 г. е била война на Русия много повече, отколкото война на Германия.

[3] Странна логика, а къде остава френският реваншизъм, довел до самата война!? (б. пр.).

Бележки

1. За скорошни повторения на общия консенсус относно германските страхове от Русия, довели до съдбовните решения, взети в Берлин, вижте David Stevenson, Cataclysm (2004), гл. 1; Hew Strachan, The First World War (2004), "To Arms" (което, донякъде необичайно, прехвърля значителна вина върху Виена, а не върху Берлин); Norman Stone, World War One (2008), въведение и гл. 1; и по-специално David Fromkin, Europe's Last Summer (2004), който представя „съвременните научни" аргументи срещу Германия по начин, подобен на правен доклад. Откакто Фриц Фишер представи тезата си в „Целите на Германия в Първата световна война" (ориг. Griff nach der Weltmacht, 1961) предизвика дебат, продължил приблизително десетилетие. Но тезата му среща съвсем слаба съпротива в англоезичната литература, въпреки че днес малцина приемат изцяло аргумента на Фишер за предварително обмислените германски имперски завоевателни цели.

Холгер Хервиг в „Произходът на Първата световна война", изд. Хамилтън и Хервиг (2003), твърди, че германското решение за война не е точно „стремежът на Фишер за световно господство", а по-скоро „нервен, дори панически „скок в тъмното", за да се осигури полухегемония на Германия на континента". Хервиг, подобно на Страхан и други водещи историци на Първата световна война днес, взема предвид и собствените стратегически дилеми на Русия от юли 1914 г. Въпреки това, тези автори отхвърлят идеята, че руските действия са довели до войната; по-скоро Русия е била важна, доколкото е фактор в германското или австроунгарското мислене. Както Хервиг типично твърди (стр. 454–457), всеки опит да се обвинят руските лидери за собствените им провокативни действия през юли „би бил погрешен, тъй като игнорира перспективите и избота на германските лидери", които „са решили за война, „сега или никога".

Във The Pity of War (1998), Найъл Фъргюсън представя аргумент срещу идеята за германската военна вина, но най-вече критикува собственото решение на Англия да се намеси, а не да преразгледа самата Юлска криза. И когато обсъжда специфичния въпрос за военната вина, на стр. 149–154, Фъргюсън следва доста стриктно антигерманската линия, като признава само, че германците са мислили от гледна точка на превантивен пъри военен, поради влошенат военната позиция на Германия. По-балансираното разбиране за отговорността за войната, в Юлската криза изказва Луиджи Албертини, в The Origins of the War of 1914, в 3 тома (1953–1957). Не е случайно, че Албертини е единственият от споменатите тук историци, който е изследвал руските източници в известна дълбочина. Що се отнася до руските специалисти, които изследват ролята на Русия в избухването на войната през 1914 г., повечето от тях следват основната линия на Фишер за германската вина, като виждат решението на Русия да влезе във войната, като нежелано, достойно, но глупаво, за да защити Франция. В този дух пешу Дитрих Гайер, „Руски империализъм: Взаимодействието на вътрешната и външната политика 1860–1914" (Der russische Imperialismus, 1977). „Руският политически елит", заключава Гайер (стр. 312), „нямаше причина да желае голяма война през юли 1914 г."

По-сдържана версия на тази линия, която отчита войнствените течения в Министерския съвет през 1914 г. (особено в лицето на А. В. Кривошеин, министър на земеделието), е предложена от Д. К. Б. Ливен в Russia and the Origins of the First World War (1983). Заключенията на Ливен, са възприети с малки резерви от Дейвид Макдоналд в неговото изследване United Government and Foreign Policy in Russia 1900–1914 (1992), в гл. "The Decision to Go to War" (с. 199–207). Аргументът на Ливен е по-сдържан от Гайер или Фишер, но той приема германската вина за доказан въпрос,

който не се нуждае от допълнително разяснение, или от съществена критика. Ливен работи и върху нова история на Русия в Първата световна война; Ще бъде интересно да се види дали е преразгледал рецензиите си в светлината на новите изследванията по темата. Кийт Нийлсън, в статията за „Русия“ в „Решенията за войната“ (1995 г.), изд. на Кийт Уилсън, твърди (стр. 112), че „руското правителство е било готово... да рискува конфликт, вместо да се откаже от позицията си на Велика сила“, но смекчава заключението с условието, че руските лидери все още са „далеч от желанието си за война“. Дейвид Алън Рич, в статията за Русия в тома на Хамилтън и Хервиг от 2003 г., „Произход на Първата световна война“, отива още малко по-далеч в определянето на отговорността на Русия, приписвайки я на противоречивата ѝ ранна „частична мобилизация“. Но той не успява да изядни въпроса. (И дори половинчатият му опит да припише част от вината на Русия, е осуетен от Хервиг, германисткия редактор на тома, в цитирания по-горе пасаж.)

2. Тези трудове се появяват по време на съветските опасения от война, по един или друг въпрос. Затова между 1936 и 1940 г., се появяват множество изследвания на генералния щаб върху полевите операции от Първата световна война. Любопитно е, че има няколко добри изследвания за Кавказкия фронт, от „невоенни“ съветски историци, по-специално Н. Г. Корсун, „Алашкерцкая и Хамаданская операции на Кавказком фронте, Мировой войны“ (1940 г.) и Арутюнян, „Кавказский фронт“ (1971 г.). Но това са изключенията, които потвърждават правилото. Военните истории на Първата световна война, създадени по съветско време, на практика могат да се преброят на пръстите на едната ръка, докато във всички западни страни са хиляди. Идеологията е очевидното обяснение.

3. Основната работа на Норман Стоун, „Eastern Front 1914–1917“ (Източният фронт 1914–1917) е публикувана през 1975 г. През последните години, поради увеличения достъп до руски архиви, се наблюдава бум в изследванията на руската армия – нейната командна структура, логистика и снабдяване, образованието на офицерите и институционалната култура, стратегическата доктрина и усилията за нейното актуализиране и т.н. Учени като Уилям К. Фулър, „Civil-Military Conflict in Imperial Russia 1880–1914“ (Гражданско-военния конфликт в Имперска Русия 1880–1914) (1985) и „Strategy and Power“ (Стратегия и власт) (1992); Брус Менинг, „Bayonets before Bullets“ (Щикове преди куршумите) (1992); и Джон У. Стайнбърг, „All the Tsar's Men: Russia's General Staff“ „Целият царски персонал: Генералният щаб на Русия“, са извършили много добра работа, за англоезичните читатели. Относно самия ход на войната, книгата на Стоун все още доминира. Както самият Стоун обича да отбелязва, „някой е трябвало отдавна да направи книгата ми остаряла“. Досега никой не го е направил.

4. Трудът на Албертини за произхода на войната, публикуван между 1953 и 1956 г., използва широко съветските документални колекции. Същото прави и К. Джей Смит-младши в „C. Jay Smith, Jr., in The Russian Struggle for Power, 1914–1917 (1956)“ (Руската борба за власт, 1914–1917) (1956), много задълбочено изследване на военните цели на Русия. Въпреки цялата си проницателност, книгата на Смит, остава незабелязана, през годините на Фриц Фишер; днес тя обикновено не се цитира, освен от руски специалисти. Единственият англоезичен историк, използващ руските документални колекции, за да се справи директно с „германоцентричната“ теория за произхода на войната по време на ерата на Фриц Фишер, е Л. К. Ф. Търнър в статията си „Руската мобилизация през 1914 г.“, публикувана в „Journal of Contemporary History“ през 1968 г., аргумент, който по-късно той разширява до книгата си „The Origins of the First World War (1970)“ (Произходът на Първата световна война). Но работата на Търнър, е веднага избутана в забвение, и не повлиява върху, появата на

различните модификации на Фишер. В следващите годините няколко историци, занимаващи се с дипломатически изследвания, поддържаха интереса към темата. Алън Боджър в „"Russia and the End of the Ottoman Empire" (Русия и краят на Османската империя) (1984) приема сериозно експанзионистичния военен план на Русия, но изрично отрича, че тези цели са имали нещо общо с избухването на войната през 1914 г. Хорст Гюнтер Линке в „Zaristische Russland und der Erste Weltkrieg (1982) (Царска Русия и Първата световна война) се връща към по-старата, преди Фишер традиция: германските учени са първите, още през 20-те години на миналия век, се опитват да противодействат на клаузата за военна вина от Версайския договор, като широко използват съветските документални колекции и тази традиция вероятно ще се запази. Редица съветски учени са изследвали военните цели на Русия (особено спрямо Турция и Проливите), защото те се вписват добре с марксистко-ленинските идеи за капитализма и империализма. Такъв е К. Ф. Шацило, „Русский империализм и развитие флота накануне первой мировой войны" (1968). След падането на комунизма през 1991 г. Олег Айрапетов продължава традицията по много по-сериозен (и по-малко идеологически) начин – дългата му статия „На Восточном направлении. Съдба Босфорской експедиции в управлението на императора Николая II" в „Последная война императорской России: сборник на статей" (2002) е най-задълбоченото изследване досега на руската политика към Проливите. Но тъй като не превеждани на английски, нямат влияние върху англоезична литература за Първата световна война. Неотдавнашната работа на английски език в същата област, „Пътища към славата: Късна имперска Русия и турските проливи" (2006) на Роналд Бобров, вероятно ще окаже влияние върху по-широката англоезична литература за войната, въпреки че до момента неговото изследване остава малко известно извън руските специализирани среди (Бобров, както повечето други преди него, отричат, че амбициите на Русия за Проливите са играли някаква роля в избухването на Първата световна война, въпреки важността на тези амбиции за военната дипломация). Имперските амбиции на Русия към Турция, са разгледани от Майк Рейнолдс в „Разрушаващите се империи: Сблъсъкът и крахът на Османската и Руската империи" (2011). Може би тези произведения, заедно с моите собствени, най-накрая ще наклонят везните в историческото разбиране на Първата световна война на изток, позволявайки на Русия да има справедлив дял в историята.

5. Царска Русия все пак се споменава в подобни книги: дори най-антизападните автори признават, че Великобритания и Франция са оказали помощ, със споразумението Сайкс-Пико и последвалото разделяне на Азиатска Турция. Но самият факт, че „Сайкс-Пико" (без името на Сазонов – руския участник, подписал споразумението) сега е универсално съкращение и ролята на Русия се приема за второстепенна. Добър скорошен пример за това е неотдавнашната антиимпериалистическа полемика на Рашид Халиди, „Възкресяващата империя: Западните стъпки и опасният път на Америка в Близкия изток" (2004), в която имперските „следи" на Русия в Близкия изток са толкова малки, че са практически невидими. Накратко се споменават руските амбиции в Персия (стр. 18, 80) и още по-кратко руският интерес към Проливите (стр. 79), но иначе царска Русия е ограничена до обичайната си поддържаща роля като своеобразен второстепенен играч в „споразуменията Сайкс-Пико", които „станаха основа за следвоенното разделяне на Близкия изток на сфери на влияние между Великобритания и Франция" (стр. 32 и по-нататък). Противоположна гледна точка (тоест анти-антиимпериалистическа, развенчаваща по-модерната антизападна линия), се изразява от Ефраим Карш „Пясъчните империи" (1999), който много по-добре описва тясното участие на Русия във военновременната дипломация. Той дори използва няколко руски документа от

немския превод на съветските „тайни“ колекции. Въпреки това, Карш разчита много на английски източници, и грубо погрешно тълкува руската политика по отношение на Османската империя през 1914 г., приемайки, че Санкт Петербург, изобщо не желае да влезе във война с Турция през октомври-ноември 1914 г., както и Лондон. Дори след турско-германската военноморска атака през октомври 1914 г., Карш пише: „Антантата все още се надяваше, че войната е избегната.“ Много британски и френски лидери може би са имали такива надежди, но не и руснаците, които не само са знаели, за нея предварително, но я приветстват, поради всички причини, описани в настоящия разказ.

6. „Великата война и Руската революция, 1914–1922: Стогодишната преоценка“, редактори Джон Стайнбърг и Антъни Хейуд. Подходът на Стайнбърг и Хейуд към „Континиумът на кризата“ в Русия през годините 1914–1922“, е очевидно вдъхновен от изследването на Питър Холквист „Да водиш война, и да ковеш революция: Континиумът на кризата на Русия, 1914–1921“. Към днешна дата на редакторите на проекта са представени 220 предложения за глави по широк кръг от теми.

7. Забележително изключение в това отношение е Дейвид Фромкин в „Мир, който ще сложи край на всеки мир“ (1989). Фромкин заявява във въведението си, че се стреми да възстанови „централна роля на Русия в историята“ за създаването на съвременния Близък изток от останките на Първата световна война. Фромкин успява в задачата си, като разполага събитията от войната в по-широкия мащаб на геополитиката в „Голямата игра“ (той нарича споразуменията за разделянето от 1916 г. споразумението „Сайкс-Пико-Сазонов“). Моята собствена работа е вдъхновена от глобалния подход на Фромкин. Но Фромкин не е използвал публикувани руски документални колекции, или първични материали, в своето новаторско изследване.

8. За разлика от официалната германска поредица от документи, внимателно подбрани, за да противодействат на обвинението във вина за войната от Версайския договор („Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette“, 1871–1914), сборниците, публикувани от съветските архиви през 20-те години на миналия век, са замислени в съвсем противоположен дух, като начин за дискредитиране на предкомунистическия „империализъм“. Най-важните от тях, „Раздел азиатской Турции. По секретните документи на бившето Министерство на външните работи“ (1924), и мащабното двутомно разкритие за руското планове и политиката към Проливите, „Константинопол и проливы“ (1925–1926), под ред. Е. А. Адамов. Други, по-известни колекции включват „Международные отношения в эпоху империализма“ (ред. М. Н. Покровский, 1931), публикувана и в по-широко достъпно немскоезично издание като „Internationale Beziehungen im Zeitalter des Imperialismus“, и мащабния „Красный архив“ (1922–1941). Разбира се, няма гаранция за автентичността на въпросните документи. От моето проучване на оригиналните документи в Архива на външната политика на Руската империя (АВПРИ) обаче мога да потвърдя, че всеки рускоезичен оригинал досега (от който открих повече от сто съвпадения) съвпада изцяло с публикуваното в томовете на Адамов. Тези документи, първоначално написани на френски и английски език, също съвпадат, макар и с известни несъответствия в превода. Що се отнася до документите, използвани в това изследване от Императорския руски военен архив, нито един от тях не е публикуван досега. Подобно на АВПРИ, те са отворени за изследователи с много малко ограничения от години.

Глава 1. Стратегическият императив през 1914 г.

Навсякъде усещате страх от нещо заплашително; нещо опасно и неизбежно - съзнанието за приближаващата катастрофа. Всички го усещаха, включително и тези, които я подготвяха. — Ф. А. Родичев, май 1914 г. (1)

Пътят към Константинопол минава през Варшава. — Е. Н. Трубецкой (2)

Най-краткият и безопасен оперативен маршрут до Константинопол минава през Виена... и Берлин. — Генерал-квартирмайстер Юрий Данилов. (3)

Ако има доминиращо клише в съвременното мислене за избухването на Първата световна война, това е германският страх от „руския валяк". Тревогата на канцлера Теобалд фон Бетман Холвег поради нарастването на руската мощ, напълно се потвърждава както в кореспонденцията му, така и в дневниците на Курт Рицлер[4], в които е записана следната реплика на канцлера: „Русия става все по-силна. Тя лежи върху нас като кошмар."

От суровите данни е лесно да се разбере защо политиците в Берлин са смятали, че времето не е на тяхна страна: населението на Русия е нараснало с 40 милиона само от 1900 г. насам и се е приближавало до 200 милиона, а германското – до 65 мил. По времето, когато програмата за превъоръжаване, трябва да бъде завършена през 1917-1918 г., руската армия в мирно време (най-голямата в Европа през 1914 г. с 1,42 милиона) е трябвало да наброявала 2,2 милиона войници, или приблизително три пъти повече от германската. (4)

Руската икономика, макар и все още едва пета по големина в света (след Великобритания, Франция, Германия и САЩ), е нараствала с темп на „развиваща се икономика" от близо 10% годишно, подобно на китайската днес. Измерена в производството на въглища, желязо и стомана, Русия вече е била четвърта (след като е изпреварила Франция) и неумолимо се е изкачвала към първо място. Само един поглед към картата е достатъчен, за да предизвика ужас у съседите на Русия: според известно изчисление, Романовската империя е нараствала с 55 мили^2 на ден – 20 000 годишно – от 1683 г. насам, предимно на запад, юг и югоизток. Не е трудно да се екстраполира и геополитическата карта, на която руските интереси включват половината от Китай, Афганистан, Северна Персия, Анадола, Константинопол и Проливите, Австрийска Галиция и Източна Прусия. Подобно на всички клишета, и това се основава на зрънце истина. Населението, икономиката и военната мощ на Русия се увеличават всяка година.

Бетман Холвег, е интелигентен и пътувал по света човек, но не е параноик. Той посещава Русия през юли 1912 г. и е свидетел на нарастващата ѝ индустриална мощ. В епоха, когато военните бюджети, дори и в автократична Русия, са подложени на парламентарен и обществен контрол, е лесно да се сравнят силните страни на европейските армии. Размерът на Руската императорска армия през 1914 г. и основният ѝ план за мобилизация не са тайна, въпреки че дали Русия наистина може да се мобилизира толкова бързо, колкото твърдят нейните генерали, е бил открит въпрос. (5) Нито пък последиците от програмата за превъоръжение, приета през 1913 г., са били тайна: до 1917 г. Русия теоретично би могла да мобилизира приблизително 100 дивизии за битка в рамките на 18 дни от мобилизацията, само „три дни след Германия по общата готовност". (6)

[4] Германски дипломат.

В строго военно отношение може да се разбере защо германските щабове разработващи военните планове заключават, че Русия ще бъде по-лесна за побеждаване през 1914 г., отколкото 3-4 години по-късно. Международните отношения обаче не се водят във вакуум. Както руските политици са знаели дори по-добре от своите западноевропейски колеги, че в геополитиката са важни, не абсолютният растеж на демографската, икономическата или военната мощ на една страна, а относителният ѝ растеж в сравнение с други сили. (7)

И тук клишето за руския „парен валяк“ започва да губи правдоподобност. Има само една европейска сила, която е увеличила неимоверно силата си спрямо всички свои съперници през предходния половин век, и това със сигурност не е имперска Русия, която загуби два големи конфликта (Кримската война от 1853–1856 г. и Руско-японската война от 1904–1905 г.) и спечели видимо куха победа в третия (Руско-турската война от 1877–78 г., в която завоеванията на Петербург бяха до голяма степен неутрализирани от Бисмарк[5] и Дизраели на Берлинския конгрес).

Не възвести ли Френско-пруската война от 1870–71 г. нова геополитическа ера, в която Германия решително изпревари Франция като най-голямата военна сила в Европа – развитие, което кара руския Генерален щаб да свика безпрецедентна „стратегическа конференция“ през 1873 г., предназначена да изготви план за запазване на Романовската империя срещу германската заплаха? (8)

Не беше ли използването на железниците в Германия за военни цели и почти повсеместната грамотност в редиците на пруската армия, обстоятелства с революционно значение и голяма военната ефективност, които смутиха Франция, и накараха имперска Русия (с нейната оскъдна железопътна мрежа и ниво на грамотност едва 30% до 1913 г.) да изглежда напълно остаряла? Драстично развитие на германската икономика от 1880-те години насам, надминава дори британската, за да се изравни по темпове само с икономическото развитие на САЩ.

Не превъзхождаше ли германската тежка индустрия тази на източния ѝ съперник – въпреки тройното превъзходство на последния по население – производството на въглища все още беше близо 10 пъти по-голямо от това на Русия, а годишното производство на въглища и чугун – 4 пъти по-голямо? (9)

Не бяха ли германците сега световни лидери във всичко – от фармацевтичните продукти до автомобилни технологии и по-съществено, във създаването на все по-разрушителни експлозиви и все по-точна (и с по-голям обсег и калибър) артилерия?

Думите на „Круп“ и „Шкода“ сами по себе си бяха достатъчни, за да ужасят пехотинците, които можеха да се изправят срещу германците.

Страх от нарастването на руската мощ? Съдейки по изхода на войната на Източния фронт между 1914 и 1917 г., нарастването на германската мощ изглеждаше по-правдоподобният кошмар. „Растежът на германската мощ“ е не по-малко видим на дипломатическото поле, поне както се възприема в Петербург.

Бетман Холвег и неговите дипломати смятат, че са претърпели серия от поражения от Франция и Англия (последното след инцидента в Агадир през 1911 г., когато, както канцлерът се оплаква, че в замяна на мълчаливото приемане на френското господство над Мароко, германците са получили „огромен брой квадратни мили тропически блата“ в средата на Африка). (10)

Но те е трябвало да бъдат балансирани от ясни германски победи над Петербург, като например руското отстъпление срещу анексирането на Босна от Австрия през 1908 г. (наложено от неуловима германска заплаха през март 1909 г.) и по-скорошната афера с Лиман фон Сандерс през зимата на 1913–14 г.

[5] Абсолютна и груба грешка на автора, не Бисмарк и Дизраели, а Андраши и Дизраели. (б. пр.)

Лиман фон Сандерс, германски офицер, назначен да командва турския армейски корпус, защитаващ Проливите, в крайна сметка остава (повишен в чин, което го прави твърде „квалифициран“ че да командва само един турски армейски корпус), въпреки яростния протест от руснаците.

Руснаците, от своя страна, смятат, че са претърпели поредица от дипломатически провали, като унизителното военно поражение в Руско-японската война – анексирането на Босна, Балканските войни (от които самата Русия не печели нищо осезаемо, въпреки печалбите за нейния посредник Сърбия) и въпроса за мисията на Лиман фон Сандерс – без компенсиращи победи, които да смекчат пораженията.

Разбира се, дипломатическите печалби и загуби са въпрос на тълкуване. В привиден парадокс, много политици както в Берлин, така и в Петербург смятаха, че са загубили по въпроса с мисията на Лиман фон Сандерс, също както Русия, така и Австро-Унгария са почти еднакво разочаровани от объркания изход от Балканските войни.

До известна степен усещането, че човек губи позиции, е хронично в класическата епоха на дипломацията на великите сили, когато кризите обикновено се оценяват с нулев резултат. Дипломатите навсякъде са изключително чувствителни към най-малкото отклонение в статута на страната си, което можеше да означава победа за съперниците (дори ако тези съперници смятат, че са загубили).

Чувството за загуба на позиции се усеща повече от някои сили, отколкото от други. Франция и Великобритания управляват сравнително стабилни, разпръснати си колониални империи, придобити постепенно в продължение на няколко века, за които единствените реални съседи съперници (освен една спрямо друга) бяха разпадащи се колониални империи на Испания и Португалия или малки сили като Белгия.

Нито Париж, нито Лондон имат реален стратегически интерес на Балканите, сцена на най-сериозните дипломатически кризи през последното петдесетилетие.

Източният въпрос – борбата за подялбата на разпадащата се Османската империя, процес който всички сили очакват като неизбежен – не е нито за Франция, нито за Англия, въпрос от особена спешност.

Лондон отдавна е извоювал контрол над Османски Египет и Суецкия канал, които заедно формираха опорната точка на британските глобални комуникации.

През юни 1914 г. Великобритания подписва споразумение с Портата, което разделя Арабския полуостров на Османска и Британска сфери на влияние, като последната включваше цялата южна крайбрежна зона между Аден и Катар.

Лондон няма голям интерес към Азиатска Турция освен тихото икономическо проникване в Месопотамия и Южна Арабия. Вярно е, че някои френски империалисти гледат на Сирия и Ливан с алчни очи, но парижкият капитал вече е толкова доминиращ в Османската империя, че поглъщането на Леванта във френската сфера на влияние изглежда само въпрос на време.

По отношение на имперския престиж и основното състояние на играта, Великобритания и Франция са по същество сили за „статуквото“ през 1914 г., като имперските им апетити са до голяма степен задоволени.

Берлин и Петербург, за разлика от тях, са силно инвестирали в Източния въпрос и са до колене потопени на Балканите (въпреки че интересите на Германия на Балканите, зависят преди всичко от Австро-Унгария). Нито германците, нито руснаците бяха доволни по отношение на имперския апетит, нито се чувстваха особено сигурни в сегашните си позиции. Амбициите на пангерманистите – донякъде споделяни от

Бетман Холвег, Генералния щаб и „Вилхелмщрасе“[6] – да доминират в „Средна Европа“ и „Средна Африка“, заедно с Азиатска Турция, са добре известни. (11)

Много по-малко известни са целите на руските империалисти от онова време, но те по свой начин са също толкова амбициозни. След Руско-японската война, Петербург постига изненадващи успехи в Далечния изток, като Япония признава руското превъзходство в Северна Манджурия през 1912 г., Китай неохотно предоставя автономия на Монголия под силен руски натиск през същата година, а британците се съгласяват с руски административен надзор в Харбин през 1914 г.

Лондон също се съгласява да отстъпи на Петербург „зона на влияние“ северно от Хиндукуш в Афганистан. (12)

Междувременно имперското проникване на Русия в Северна Персия бързо създава fait accompli на място: руските заселници и синдикати вече са придобили правото на собственост върху ¾ от обработваемата земя в „Персийски Азербайджан“, благодарение на съдии, назначени от руски дипломати, които вече се държат като имперски проконсули. (13)

Арменската реформаторска кампания от 1913–14 г., която разтревожва както Портата, така и Берлин, е едва прикрит „троянски кон“ за разширяването на руското влияние в Турски Анадол. Накрая, руските планове за завземане на Константинопол и Проливите са добре развити и всеобщо подкрепени от политиците до 1914 г., дори ако Черноморският флот все още не е бил достатъчно силен, за да ги осъществи.

Точно както германските и руските амбиции са приблизително еднакви по мащаб, така еднакви са и страховете на политиците от двете страни, че тези амбиции ще бъдат разбити от коалицията на враждебните сили.

Кайзер Вилхелм II, Бетман Холвег и германските генерали се оплакват, при това напълно оправдано от „обкръжение“ – чувството за обкръжение от враждебни сили (Англия, Франция и Русия).

По-малко известен, но също толкова значим, е страхът от обкръжение, изпитван в Петербург. Ако не друго, руснаците имат по-добри основания от германците да се оплакват от Einkreisung (обкръжение): дългите и лъкатушещи граници на Романовската империя са заплашвани от пет сили, или активно враждебни (Германия, Австро-Унгария, Османска Турция), или наскоро враждебни (Япония), или със сигурност ще бъдат враждебни, ако някога се съвземат (Китай). Това дори не важи за Британска Индия, когато Англия е главният стратегически антагонист на Русия още от Наполеоновите войни и ако Делхи, вместо Лондон, движи британската политика, щеше да остане враждебна.

Дори докато преговорите са в ход през пролетта на 1914 г. за изграждане на по-тесни стратегически отношения между Лондон и Петербург, избухванията на стария антагонизъм продължават, особено в Персия, където циничното споразумение от 1907 г. никога не е прието присърце сред британските и руските служители на място.

Със задълбочаването на Юлската криза френските дипломати са ужасени, че продължаващото заграбване на земи от Русия в Северна Персия ще разруши крехкото споразумение между Лондон и Петербург точно когато Париж най-много се нуждае от него. (14)

Едва когато усетим крехкостта на стратегическата позиция на Русия през 1914 г., можем да започнем да разбираме поведението ѝ по време на Юлската криза. Лорд Дърам, необичайно уравновесен британски посланик в Петербург, отбелязва в разгара на напрежението в Голямата игра, следното: „силата на Русия е силно преувеличена.

[6] Германското външно министерство. (б. пр.).

Няма нито един елемент на сила, който да не е пряко уравновесен от съответстваща слабост.“ (15)

Мнението на Дърам остава неразбрано от британските политици, които са склонни да надценяват силните страни на Русия както когато бяха загрижени за защитата на Индия, така и сега, когато се надяват да пуснат нейните „славянски орди“ срещу Германия.[7]

Самият размер и обхват на Романовската империя означаваха, че границите ѝ са почти невъзможни за защита. Привидно неумолимата имперска експанзия на Русия в Средна Азия през 60-те и 70-те години на XIX век, която кара русофобите в Лондон да повярват, че се готви някакъв грандиозен план, насочен срещу Индия, всъщност е провокирана от самоподдържащия се стратегически проблем за несигурността на границите. Както отбелязва един военен анализатор: „Всеки път, когато някое племе беше усмирявано, Русия беше изложена на атака от народите, които живееха от другата страна на граничния кордон.“ (16)

По-скорошната имперска експанзия на Русия в Източна Турция и Северна Персия създава същата стратегическа главоблъсканица, тъй като на границата се появяват нови врагове, които заменят вече включените в границите на империята. Годините преди 1914 г. са свидетели на избухването на кризи една след друга, по южните гранични земи на Русия, с постоянно променящ се набор от антагонисти: ту кюрдските грабежи срещу арменците и други приятелски настроени към Русия християни, ту османските нападения през границата на „Руска Персия“ в преследване на проруски кюрдски племена, ту вълнения сред собствените кавказки мюсюлмани на Русия, особено сред татарите и азербайджанците, за които се смята, че получават тайна подкрепа от турците.

Когато през ноември 1910 г. руският външен министър Сазонов е попитан от британския шарже д'афер в Петербург дали вярва на уверенията на германския канцлер, „че Германия никога не е насърчавала Турция в агресивните ѝ действия на персийска територия и в посока руската граница“, Сазонов отговори недоверчиво: „Мислите ли, че съм достатъчно наивен, за да им повярвам!?“

Както Сазонов подозира, ако антируските действия на Турция в Персия и Кавказ наистина са насърчавани и финансирани от германското правителство, което сега силно настоява за удължаване на доминираната от Германия Багдадска железница до персийската граница, едва ли може руснаците да се обвиняват в параноя спрямо Берлин. (17)

Проблемът с железницата, от гледна точка на „Певчески мост“ (Руското външно министерство), нарушава традиционното стратегическо предимство на Русия: географската изолация. Една от ключовите цели на руската дипломация в десетилетията преди 1914 г. е да блокира стратегическото изграждане на железопътни линии, особено в Турски Анадол и Персия, за да се избегне мобилизирането на враждебни сили близо до границите на Русия.

Англо-руското споразумение от 1907 г. на теория неутрализира евентуални заплахи от Персия и Афганистан, но Азиатска Турция, за която се смята, че е под германско влияние, е съвсем друг въпрос. За огорчение както на кайзера, така и на султана, Багдадската жп-линия е отклонена на югозапад, с цената на по-големи разходи през Коня, без да се използва напълно съществуваща линия, минаваща от азиатския бряг на Константинопол до Анкара, точно поради руските възражения срещу линия, минаваща на една миля от Кавказ.

[7] Нека сравним думите на лорд Дърам със сър Джордж Бюканън, британски посланик в Русия преди и по време на Първата световна война, който през април 1914 г. съветва Лондон, че „Русия бързо става толкова могъща, че трябва да запазим приятелството ѝ на почти всяка цена“.

През 1906 г. предшественикът на Сазонов, Александър Изволски, предлага директна сделка с Берлин: Русия ще „позволи“ завършването на Багдадската линия, стига германците да обещаят никога да не строят жп-линии в Персия. Вярно е, че това предложение е променено от Сазонов през ноември 1910 г., за да умилостиви германците, като Русия се съгласи, Багдадската жп-линия да бъде свързана с планираната руска линия Тифлис-Техеран (която тогава стига до Джулфа, на границата, към Тебриз), пресичайки Персия близо до Ханекин. В замяна германците обещават да не толерират по-нататъшни „агресивни нагласи“ от страна на Австро-Унгария на Балканите. Но сделката на Сазонов е също толкова цинична, колкото и тази на Изволски: в действителност до 1910 г. Багдадската линия все още не е преодоляла планините Тавър и Аманус[8] през Киликия и Сирия, камо ли да бъде удължена в Месопотамия, където строителството дори не е започнало. Руснаците щяха да имат достатъчно време да се откажат от тази сделка, ако германската линия някога се приближеше твърде много до Персия. (18)

Още по-опасна за Петербург е германската жп мрежа в Източна Прусия и дори, потенциално, нейната собствена разширяваща се мрежа в Руска Полша. От разрушителните войни с Швеция през XVII и XVIII век до нахлуването на Наполеон през 1812 г., руснаците научиха с претърпените големи човешки и материални жертви, колко уязвими са западните ѝ граници. Голямата северноевропейска равнина е последното място, където Русия обича да води войните си, не само защото там има малко естествени препятствия, които да забавят нахлуващите армии, но и защото на западната граница тя се изправя пред европейски армии, обикновено технически по-напреднали от нейната собствена. Изграждането на новите линии в Руска Полша и удвояването на съществуващите линии там, със сигурност е в интерес на Франция, според чиито военни планове, трябва да се ускори мобилизацията на Русия на германската граница. Но ускоряването на движението на хора и военни материали през Полша не е непременно в собствения интерес на Русия, ако (както се предполага в много реалистичните сценарии за военни учения, от 70-те години на XIX век) германската армия я превземе. Обновеният „План 19“ на Русия за мобилизация при европейска война, одобрен от цар Николай II през 1910 г., всъщност предполага, че германците ще превземат почти десет губернии в Руска Полша. (19) Руските тревоги от германското нашествие са подходящо илюстрирани от прекъсването на междурелсието в Брест-Литовск: до ден днешен влаковете, преминаващи в Русия, трябва да чакат на гарата час или повече, докато се сменят колелата на вагоните за да паснат на по-широките релси. Страхът от това, което бихме могли да наречем „германския валяк“, е повлиял на руското военно планиране и дипломация до такава степен, че пацифистките наклонности на последните двама външни министри преди 1914 г., Изволски и Сазонов, са (съвсем погрешно и в двата случая) приети на вяра в Париж и Лондон, където и двамата са били смятани за „либерали“. Както по-късно Сазонов си спомня с характерното си двуличие, „по времето, когато се присъединих към руското правителство [през 1910 г.], в Санкт Петербург нямаше и следа от съществуването на желание за война, в сравнение с която и да е друга страна“. (20)

Що се отнася до войната с Берлин, това несъмнено е вярно, както се потвърждава по време на Босненската криза от 1908–09 г., когато австрийският външен министър, барон Алоис Лекса фон Ерентал, обърка Изволски, като заявява, че едностранното анексиране на Босна от Виена е получило неговото одобрение (руснакът смята, че е

[8] Нурдаг или планината Аманус е планински хребет в най-южната част на Турция, простираща се от север на юг покрай източния бряг на залива Искендерун (крайната североизточна част на Средиземно море) на протежение около 130 км. На югоизток и изток е ограничен от долината на река Оронт и десния ѝ приток Карасу. Максималната височина е 2262 м.

договорил тайно споразумение „услуга за услуга“, като Виена предлага да подкрепи целта на Русия за преразглеждане на Берлинския договор от 1878 г., за да се позволи на руските военни кораби свободно да преминаване през проливите). (21)

Свален от министерския си пост в Петербург, униженият Изволски ще играе важна, и съвсем немиролюбива роля в Юлската криза от 1914 г., като посланик на Русия във Франция. (След като научава, че е обявена руската мобилизация, Изволски възкликва: „Това е моята война!“)

Руското планиране на агресивна война срещу Османската империя е в разгара си, дори когато Изволски се оплаква от германски тормоз, най-вече за да възстанови руския престиж след поражението в Руско-японската война.

През февруари 1908 г., обръщайки се към специална конференция с ръководителите на министерствата, армията и флота, самият Изволски повдига идеята за нахлуване в Турция, ако на Балканския полуостров избухне криза. За негово разочарование, Пьотър Столипин, председателят на Министерския съвет, заявява „категорично“, че поради продължаващите социални последици от революцията от 1905 г. „руската мобилизация е невъзможна в момента, при никакви обстоятелства“. Въпреки това руската концентрация продължава бързо, за да преодолее тогавашното турско превъзходство в Кавказкия театър на военните действия.

По-късно същата година, началникът на Генералния щаб на Русия, Ф. Ф. Палицин, тихомълком „нарежда автоматична мобилизация на руските сили в Кавказ, ако турските армейски части от другата страна на границата достигнат определена плътност“. (22)

Въпреки че Столипин продължава да призовава генералите да бъдат търпеливи, руските планове за завладяване на Турция получават сериозен тласък с Младотурската „революция“ от юли 1908 г., за която на „Певчески мост“ се предполага правилно, както се оказа, че е отслабила фатално режима на Абдул Хамид II (султанът е свален през април следващата година, при условия, приближаващи се до гражданска война в Константинопол, и заменен от удобната личност Мехмед Решид V).

Падането на последния истински османски султан предизвиква голяма радост в руския Генерален щаб, където военните игри за окупацията на Константинопол, които временно са прекратени след потапянето на голяма част от руския Балтийски и Тихоокеански флот в Руско-японската война, сега се възобновяват с идеята са реванш.

Настроението на времето е добре уловено в меморандума на Генералния щаб от октомври 1910 г., който очертава планове за превземане на Константинопол: първо железопътните и телеграфните линии до Адрианопол и Анкара ще бъдат прекъснати от „агенти от християнското население“ (македонци[9] и българи в Европа, гърци и арменци в Анадола), след което приятелски настроените към Русия християни в града ще „изгорят всички дървени мостове, пресичащи Златния рог, и ще подпалят Константинопол“, чийто предимно мюсюлмански квартали, удобно за руски цели, е покрит „почти без прекъсване с дървени къщи“ („сплош из деревянных домов“).

След това християните от Пера ще се вдигнат, в координация с руския десант. След като руският Черноморски флот осигури проливите, това ще възвести „унищожението на турското владичество на Балканския полуостров“.[10] (23)

---

[9] По това време „македонци“ не съществуват, това са българи. Авторът е под влияние на „македонските манипулации“ които за съжаление днес са общоприети сред международните научни среди. (б. пр.).

[10] Показвайки, че „унищожаването на турското владичество“ е нещо повече от риторичен замах, тази фраза се среща три пъти в този документ. Вариациите на тази фраза се срещат в почти всички руски военноморски и армейски политически документи относно десантните операции, насочени към Константинопол.

Следователно, руските водачи едва ли са били пацифисти по разбирания. Техните предпочитани противници са персийците, турците, средноазиатските ханове и тюркменските племена, не защото тези врагове са по-слаби за борба с европейците, а защото има реални, макар и неясни ползи от победата над тях.

Известната забележка на Столипин от 1909 г., че Русия се нуждае от „20 години мир", за да завърши икономическите си реформи, всъщност е условно, подобно на изявленията на Сазонов за мирните му намерения, относно перспективите за европейска война, поради уязвимите западни граници на Русия. Междувременно, постоянните схватки на Русия по източните и южните ѝ граници ще продължат, тъй като земствата и руските консулите продължават тихото имперско проникване в Анадола, Персия, Афганистан, Китайски Туркестан, Монголия и Манджурия.

Неотдавнашната война с Япония е голям неуспех за империята; но тя само концентрира руската експанзия по-точно към южните и югозападните ѝ граници. Докато експанзията на запад, само създава проблеми на Русия. Полша е болната рана на руското военно планиране, обект на стотици тревожни анализи и безкрайни военни игри. Един поглед към картата е достатъчен, за да разберем защо: „Полската издатина", териториална издатина с дължина 375 км и ширина 320 км, се простира директно между Германска Източна Прусия и Австрийска Галиция, като фланговете ѝ са незащитени от естествени граници. От строго военно гледна точка, за Петербург изобщо няма смисъл да държи „Конгресна Полша", както се осъзнава от по-умните руски генерали. В. А. Сухомлинов, наследникът на Палицин като началник на Генералния щаб (който след това пое и военното министерство), и неговият помощник генерал Юрий Данилов преориентират разполагането на руските войски на изток, към сърцето на Русия, с осъвременения „План 19" от 1910 г., стигайки дотам, че разрушават полските крепости, изкушавайки германците към война на изтощение по подобие на Наполеон, ако те са достатъчно глупави да нахлуят. (Но като полза, Кавказката армия, изправена срещу Турция, на практика е удвоена по сила, от два на три армейски корпуса.) (24)

Не е изненадващо, че стратегията на Сухомлинов, хвърля Париж в пълна паника, разгневявайки руски франкофили като В. Н. Коковцев, тогавашен председател на Министерския съвет, и великия княз Николай, тогавашен инспектор на кавалерията, които се обединямат, за да спасят френско-руския съюз, като шумно отхвърлят плановете на Сухомлинов и спасяват поне някои крепости като Новогеориевск и Ивангород, които охраняваха жп-мостове над Висла, от неговите екипи за разрушаване. (25)

„План 19" обаче просъществува до 1914 г. Построяването на стратегическите жп-линии в Полша в програмата за превъоръжаването на армията от октомври 1913 г. е извършено по френско настояване, и се заплаща от френския капитал. Изграждането на полската железопътна мрежа обаче никога не е било руски приоритет. (Руснаците се отказват да строят всякакви жп-линии на запад от Неман, страхувайки се, че ще попаднат в германски ръце.) (26)

Ако Сухомлинов беше постигнал своето, всички полски крепости щяха да бъдат сринати до основи, а парите за техните 5000 тежки крепостни оръдия, щяха да бъдат изразходвани за полева артилерия. (27)

Стратегическото значение на Полша за Русия всъщност е по-скоро символично, отколкото важно. От 70-те години на XIX век насам, панславистката пропаганда създава чудовищни нови псевдозадължения за руската външна политика. (подчерт. на преводача) Дори умерени „национални либерали" като Сазонов се притесняват, че нарастващото германско или австрийско влияние върху руските поляци ще постави под въпрос лоялността на славянските протежета като сърбите и българите, да не говорим

за подчинени славяни като малорусите. Развивайки още повече принципите на националния либерализъм, „неославистите“[11], като Григорий Трубецкой, ръководител на отдела за Близкия изток в Министерството на външните работи, искат Русия да предложи автономия на Полша, проявявайки „славянска“ солидарност. Смята се, че ако „Конгресна Полша“[12] някога попадне под германско влияние, тогава Русия ще загуби влиянието си на Балканите. Всеки неуспех за българите или сърбите[13] може да разхлаби връзките, държащи Полша в орбитата на Петербург.

Обратно, руските завоевания на Балканите (или в Турция) могат да събудят очаквания на славянските народи в Австро-Унгария – чехи, словаци, хървати, поляци, сърби и „рутени“, тоест „малорусите“ поданици на Хабсбургите, както руснаците ги наричат (или „украинци“, както по-късно повечето ще се нарекат[14]). (28)

В идеалния случай, според неослависткото мислене, руската външна политика трябва да се стреми към „освобождение на славянските народи от техните окови: турски, унгарски и германски“ и „обединението на тези народи в мощна славянска федерация“. (29) Или както запомнящо се е изразил братът на княз Григорий, Е. Н. Трубецкой, „Пътят към Константинопол минава през Варшава“. (30)

Може да е звучало като фантазия, но руските империалисти са напълно сериозни за разчленяването на Турция и след очевидната неспособност на „Балплац“[15] по време на Балканските войни от 1912–13 г., и на Австро-Унгария да наложи интересите си.

Както отбелязва френският шарже д'афер в Петербург през март 1914 г., „малко по малко, люспите падат от очите на руските политици (т.е. почват да прогледждат) [по време на Балканските войни]... плачевното поведение на Австрия разкрива, че Виена е безсилна и че единствената истинска сила в Тройния съюз е в Берлин.“ (31)

Самият цар Николай II казва на британския посланик през април 1913 г., че „разпадането на Австрийската империя е просто въпрос на време.“ (32)

Както Сазонов си спомня за атмосферата в столицата след Балканските войни, „в светските среди... и в тясна връзка с двора и военните центрове, съществува убеждението, че наближава благоприятен момент за уреждане на отношенията с Австро-Унгария.“ (33)

До април 1914 г. „Новое время“, най-влиятелният вестник в Петербург[16], открито се застъпва за разчленяването на Хабсбургската империя, което започва да изглежда също толкова неизбежно, както и разпадането на Османска Турция. (34) Настъпателната война срещу Австрия става още по-привлекателна поради факта, че високопоставеният предател, полковник Алфред Редл, продава на руснаците автентично копие на австроунгарския мобилизационен план срещу Русия през 1913 г. (35) Австрийска Галиция е толкова изкушаваща за руските генерали, колкото полският издатък е за германците: като я завземе, руската армия вече няма да се тревожи за откритият си полски фланг и тогава вероятно всички тези крепости ще донесат някаква полза. Че руският стремеж към Австрийска Галиция към 1914 г., не е просто

[11] Под неослависти и неославизъм, авторът има предвид руските панслависти и идеолоигята на руския панславизъм. (б. пр.).

[12] Понятието „Конгресна Полша“ се употребява от времето на Виенския конгрес (1814-15 г.), когато територията на Полша се преразпределя между Русия, Прусия и Австрия. (б. пр.).

[13] Очевидно авторът не е на ясно, че между българите и сърбите има непреодолими антагонистични противоречия. (б. пр.).

[14] Авторът не казва, че това става едва във времето на СССР, с възникването на „социалистическите републики“ и федерализацията на бившата Руска империя. Що се отнася до рутените (русините) те се смятат за етнос отделен от малорусите – бъдещите украинци. (б. пр.).

[15] Австроунгарското външно министерство. (б. пр.).

[16] В управителният съвет на вестника участват финансовият министър Пьотър Барк, и Александър Гучков, който оглавява Октябристката партия в Думата.

журналистическа клюка, се потвърждава от Морис Палеолог, наскоро назначеният френски посланик в Русия. В началото на май 1914 г. Палеолог докладва в Париж за разговор с „влиятелен член на Министерския съвет“ (вероятно А. В. Кривошеин, министър на земеделието), в който Палеолог е попитал руския министър какво може да се случи, ако Франц Йозеф I, дългогодишният и престарял император на Хабсбургите, се оттегли поради напредналата си възраст. Преди дори да успее да довърши въпроса си, Палеолог си спомня: „[Кривошеин] ме прекъсна: „Първо, ще бъдем задължени да анексираме Галиция. Нашият военен министър, генерал Сухомлинов, ми обясни онзи ден, че владението на Галиция е необходимо за сигурността на нашата граница. И освен това, Галиция си е основно руска територия“ (et puis, c'est un pays foncièrement russe). (36) Тогава има два „Източни въпроса“, които се съревновават за вниманието на руските стратези през 1914 г.

Ще е погрешно да се смята, че стремежът на Сазонов и генералите към предстоящия крах на Османската и Хабсбургската империя, е толкова самоуверен, и се смята, че Русия ще бъде основният печеливш. Руските държавници са преследвани от десетилетия от катастрофалния изход на Кримската война, когато номиналният австрийски съюзник на цар Николай I го предаде, като заповяда на войските му, да евакуират Румъния (тогава Дунавските княжества), докато руската армия влиза в битка срещу Великобритания, Франция, Сардиния и Османската империя, при това само 6 години след като руските войски помогнаха на Виена да потуши унгарската национална революция. Този „страх от Кримската коалиция“ е заменен след 1878 г. със страх от още по-объркващия „синдром на Берлинския конгрес“, при който, въпреки че Русия води война срещу Турция, в която не се сформира вражеска коалиция, претърпя дипломатическо поражение, губейки основните си придобивки от победата на бойното поле. В цитирания по-горе меморандум на Генералния щаб от 1910 г. авторът се заклева да не „повтаря кардиналната грешка от 1877–78 г.“: като нахлува в Турция по суша през Балканите (вместо да се изпрати бърз десант директно в Константинопол), и така Русия е дала на силите твърде много време да сформират враждебната коалиция, довела до Берлинския конгрес.[17]

Във всяка бъдеща война руснаците ще трябва да нанесат удара си много по-бързо. (37)

Първата балканска война предоставя критичен пробен период за руските военни стратези. Трябва да разгледаме кризата подробно, защото в почти всеки важен детайл тя предвещава възможностите на Русия в Юлската криза от 1914 г. Възползвайки се от разпръскването на османските сили в резултат на продължаващата война с Италия, Черна гора обявява война на Турция на 8 октомври 1912 г., последвана девет дни по-късно от Сърбия, България и Гърция. Притисната до краен предел, Портата е принудена да подпише примирие с Италия на 15 октомври 1912 г., за да насочи подкрепления към Балканите, но е парализирана от зашеметяващата бързина на настъплението на Балканският съюз. На 22/23 октомври българите пробиват при Кърк Килисе (Лозенград), отваряйки път през Тракия към последните османски отбранителни линии при Чаталджа, само на 37 мили от Константинопол.

На 24 октомври сърбите разбиват турците в Македония. На 8 ноември гърците влизат в Солун, свеждайки контролираната от османците територия в Европа на практика до полуостров Галиполи, самата столица и крепостта Адрианопол (Одрин), обградени от врага.

Със задълбочаването на Балканската криза през ноември 1912 г. започва да се задава заплахата от всеобща европейска война. Австроунгарските войски в Босна и

[17] Очевидно авторът не е запознат с всички подробности и непростими руски грешки при воденето на тази война и нейната дипломатическа подготовка и защита на постигнатото. (б. пр.).

Херцеговина и Далмация са поставени „в бойна готовност“, и започва подсилване на галицийските гарнизони в Краков, Пшемишъл и Лемберг (Лвов), разположени срещу Русия. Мнозина очакват германците да реагират по-силно, тъй като тяхната предполагаема клиентелска държава Турция, е заплашена от пълен упадък. (Не убягва на никого, че френските оръдия „Шнайдер-Крюзо“, използвани от сърбите и българите, очевидно превъзхождат турските оръдия, германско и австроунгарско производство „Круп“ и „Шкода“)[18]

Все пак кайзер Вилхелм II, въпреки проявите му на туркофилия, влошава донякъде отношението си към османците, след като султан Абдул Хамид II, е свален от престола през 1909 г. Той обявява че германската политика е за „свободна борба и никаква фаворизация“, тоест, че те просто ще оставят битките да следват своя път.

Без необходимата подкрепа от Берлин, Виена е принудена да пропусне ситуацията създадена от Балканските войни, дори след като армията на нейния заклет враг Сърбия, достига Адриатическото крайбрежие на 15 ноември 1912 г., заплашвайки да не съобрази с австроунгарския контрол над Адриатическо море. Именно нейната пасивност на този решаващ етап от Първата балканска война, повече от всичко убеждава политиците в Петербург, за стратегическото безсилие на Австро-Унгария. Контрастът с руското поведение по време на Първата балканска война не може да бъде по-поразителен. Настъплението на Балканският съюз в Европейска Турция е привидно триумф за „Певчески мост“. Прословутият руски посланик в Белград, Николай Хартвиг, е широко смятан за мозъка на настъпателния Балкански съюз.

И все пак, далеч от това да следват политиката на кайзера за „свободната борба и никаква фаворизация“, дори когато османските му клиенти са разгромени, руските водачи реагират с истерична радост, когато Балканският съюз, създаден от Хартвиг разгромява турците.

След като обяснява опасната „пробна мобилизация“ в Полша с избухването на войната през октомври, на 22 ноември 1912 г. руският военен министър Сухомлинов подготвя заповеди за „частична“ мобилизация на Варшавски и Киевски военни окръзи (насочена към австрийска Галиция), и което е интересно, Одески окръг (откъдето ще започне десантната операция в Константинопол).

Идея, почти идентична с тази, която ще се осъществи през юли 1914 г., е Русия да се мобилизира „само срещу Австро-Унгария“, за да не се дразнят германците. На 23 ноември 1912 г., след като „моли Сухомлинов да изчака още един ден“, цар Николай II свиква извънредно заседание на своите висши министри, включително началника-щаба на армията генерал Яков Жилински, Сазонов, Кривошеин и Коковцев – председател на Министерския съвет, за да обсъдят плана на военния министър за „частична мобилизация“. Коковцев, консервативният председател, обяснява, че подобна мобилизация неминуемо ще доведе до обща австриоунгарска мобилизация, последвана от германска мобилизация и следователно до Европейска война. Така Коронният съвет налага вето върху плана на Сухомлинов, като предотвратява това, което се случи две години по-късно, и Първата световна война щеше да избухне през 1912 г. (38)

Защо Русия, а не Австрия или (както твърди Фишер[19]) Германия, (39) почти тласка Европа към война през ноември-декември 1912 г., във време, когато нейните Балкански клиенти помитаха всичко пред себе си?

Въпреки привидността, настъплението на Балканските армии в Тракия всъщност е по-опасно за руските интереси, отколкото за която и да е друга сила. За амбициозният

[18] Авторът не е наясно, че най-големият проблем и слабост на българската армия е липсата на тежка артилерия. „Шнайдер-Крюзо“ са леки полеви оръдия. (б. пр.).

[19] Твърденията на Фишер са изцяло тенденциозни и неверни. Фишер е „поръчков“ историк в първите десетилетия след разгрома на Германия във ВСВ. (б. пр.).

цар-завоевател, самопровъзгласилия се „цар“ Фердинанд Български, да наследи Византия е последното нещо, което руските държавници искаха. (Всъщност Фердинанд пазел в гардероба си пълни византийски императорски регалии, изработени от театрален костюмьор, точно за такъв случай.)[20]

В миналото Русия изпраща по турско искане войски, да защитят Константинопол от силите на египетския хедив Мохамед Али, който нахлува в Анадол през 1833 г., и тъй като българските войски приближават града, сег в Петербург, заплашват да направят същото. Докато Сухомлинов подготвя армията за действие, на 26 октомври 1912 г. руският военноморски министър Иван К. Григоревич телеграфира на цар Николай II с молба да постави Черноморския флот под командването на М. Н. Гирс, руския посланик в Портата, за да може той да го извика във всеки един момент към Константинопол. Царят се съгласява. (40)

Опасността не е просто, че българите заплашват да завладеят „Царград“ без руска помощ, а че приближаването на каквато и да е вражеска армия до портите на столицата, представлява риск за християнското население на столицата. Сазонов вече е получил молби за руска защита от гръцкия православен патриарх, както и от различни западни правителства, включително САЩ, Белгия и Швеция, които се опасяват за безопасността на своя посланически персонал.

В този смисъл, българското настъпление, колкото и опасно да е било, предоставя на Русия възможност – претекст, чрез който тя може да завземе Проливите със сила.

На 12 ноември 1912 г. Сазонов обяснява в дълъг меморандум до Коковцев, Сухомлинов и Григоревич, че завладяването на Константинопол ще предостави на Русия „глобална позиция, която е естествен венец на нейните усилия и жертви през последните два века от нашата история“… „Такъв стратегически триумф“, продължава руският външен министър в дух на национален либерализъм, би могъл също „да донесе изцеление на нашия вътрешен живот [и] би дал на правителството и обществото онези постижения и ентусиазъм, които могат да ги обединят в постигането на въпрос от безспорно общонационално значение“. (41)

Виждането на Сазонов за драматично превземане на Константинопол, колкото и съблазнително да е за панславистите и национал-либералите, все още е преждевременно през 1912 г. Липсва достатъчен военноморски капацитет. Освен това, дори и да се намерят достатъчно кораби, командирите на армиите, Сухомлинов и Данилов, ясно заявяват несъгласието си с всяко голямо отклоняване на войски от Европейския фронт, което ще изисква провеждането на победоносен десантен удар. Не че някой от двамата е против завладяването на Константинопол. По-скоро те имат различно виждане как да го направят. Данилов го формулира като военна версия на национал-либералния неославизъм, „Най-краткият и безопасен оперативен път до Константинопол минава през Виена... и Берлин.“ (42)

Сазонов поставя важен маркер в руската политика по отношение на Проливите. След като първо сериозно, макар и неуспешно, повдига идеята за десант през ноември 1912 г., а след това още веднъж (отново неуспешно) след падането на Адрианопол на 27 март 1913 г., Сазонов многократно ще увещава командирите на армиите през следващите месеци, че руският Черноморски флот трябва да бъде готов да се намеси решително в Проливите във всеки един момент ако е необходимо, за де се предотврати достъпа им за България. (43)

---

[20] Абсолютно тенденциозно и невярно твърдение, показващо пълното непознаване на автора на събитията, вкл. и обявяването на българската независимост. Твърденията за византийските регалии са абсурдни, смешни и тенденциозни. Всичко произлиза от една пощенска картичка в която Фердинанд е изобразен като византийски император. (б. пр.).

Цялата шумотевица около панславянската солидарност, създадена от националистическите руски вестници за Проливите/България показва, се оказва, че тя е напълно куха.

Сазонов е водещ представител на националлиберализма и неговите панславянски изави в руското правителство, но въпреки това, когато се стига до критичния момент, той е готов да изхвърли своите балкански „славяни“ зад борда, ако националните интереси на Русия са застрашени. България е славянска клиентелска държава, буквално създадена от силата на руското оръжие през 1878 г. Българските щабни офицери, още през лятото на 1912 г., са провеждали съвместни учения по планиране с руския Генерален щаб за нахлуване в Турция. (44)

По време на Втората балканска война, започнала през юни 1913 г., България е бързо победена от Гърция, Румъния, Сърбия и Турция, в нещо, което изглежда за цяла Европа като укор срещу руския престиж и панславизъм.

Поражението на България във Втората балканска война е посрещнато с привидно безразличие от „Певчески мост“, докато българската заплаха за Проливите в Първата балканска война създава истинска военна паника в Петербург. Без никакво съжаление, след налагането на драконовския Букурещки договор през август 1913 г., Сазонов безрезервно приема България за враждебна сила, както заради реваншистките планове на София за територите, загубена по този договор и завзети от Гърция, Румъния и Сърбия; така и по-важното, и поради очевидното ѝ желание да завладее Константинопол без руска помощ.[21] (45)

Дори самата Сърбия, явяваща се мнимият „casus belli“ на Русия през юли 1914 г., е от чисто символичен интерес за правилното разбиране на руска външна политика. Русия не иска да види „героична малка Сърбия“ разпокъсана от враждебни съседи като Австро-Унгария и България, но не иска и самата Сърбия да бъде твърде възвеличена.[22]

По време на Първата Босненска криза през 1908 г., Сърбия иска териториални компенсации в замяна на признаването на анексиията на Босна и Херцеговина от Австро-Унгария. Изволски отказа да подкрепи Белград. (46) Ако Русия наистина иска да „се бори за Сърбия“, подходящо време за това е октомври 1913 г., след Втората балканска война, когато австроунагрците най-накрая показват достатъчно смелост, за да поискат сръбската армия да се изтегли от Албания, като на практика лишават Сърбия от достъп до Адриатическо море. Вместо това Сазонов тихомълком се съгласява с този австриоунгарски демарш, защото Русия няма интерес да види Сърбия толкова разширена.[23] Отказът на Белград от желания достъп към Адриатическо море всъщност се превръща в една от основните цели на външната политика на Сазонов след Втората балканска война, до степен, че той тихомълком се интересува от възстановяването на Албания под османски контрол, за да отслаби Сърбия. (47)

Не на последно място (очевидната) ирония на Юлската криза от 1914 г. е, че Петербург се впуска във война в името на същата страна, срещу която дипломатите му лобират от месеци. Да се предположи, че Русия наистина е влязла във война заради

---

[21] Изключително тенденциозно и невярно. Целта на Чаталджанската операция е безусловната капитулация на Турция. В България никой не си прави илюзията, че можем да задържим Проливите. Цар Фердинанд прави едно необмислено изказване, че ако завземе Константинопол, ще го подари на Русия, като благодарност за Освобождението на България, което предизвиква дипломатичен скандал. (б. пр.).

[22] Напълно тенденциозно, Сърбия е главният елемент в руската балканска политика от 1903 г. насам. (б. пр.).

[23] Грубо тенденциозно и невярно. Основната причина е друга, страхът на Русия от изостряне на отношенията с Австро-Унгария, тъй като ако се стигне до война, Германия ще подкрепи съюзника си и ще застраши Русия. Тогава нито Русия, нито Франция са готови за голяма общоевропейска война. (б. пр.).

Сърбия през 1914 г., е наивно. Великите сили обикновено не мобилизират армии от милиони, за да защитят териториалната цялост на малките държави-клиенти.[24]

Да вземем като очевиден пример от близката история, е все едно да повярваме, че водената от САЩ коалиция наистина води Първата война в Персийския залив, за да възстанови международно признатите граници на Кувейт.

„Новият световен ред“ на всеобщо признатите граници е полезен риторичен смокинов лист, за да прикрие мръсната, но необходима работа по възстановяване на реда и предвидимостта на доставките на петрол от Персийския залив и възпиране на по-нататъшна агресия, може да ги наруши.

По същия начин, истинските интереси на Русия през юли 1914 г. не са толкова ефирни, както публичните ѝ заявление за „славянската чест и сърбите“.

Обширно проучване на дипломатическата кореспонденция на Русия в месеците преди атентата в Сараево не разкрива прекомерна загриженост за какъвто и да е сръбски въпрос, дори и в месеците след него. (Показателно е, че един от първите дипломатически ходове на Сазонов след избухването на световната война е да окаже натиск върху Сърбия да отстъпи македонска територия на България.)[25] (48)

Това, което разкрива, е широко разпространена мания, граничеща с паника, по въпроса за Проливите. След Италианската и двете Балкански войни вече се приема, че Турция няма да издържи дълго пред враждебността на своите съседи. Въпросът беше как ще се раздели трупа, на умиращият османският болен човек? А за Петербург въпросът е още по-остър: кой сега ще контролира Константинопол и Проливите?

Поради вековния руски интерес към „Цариград“ като „Втори Рим“ на православните християнски мечти, манията по Проливите на руски политици като Сазонов в началото на XX век понякога погрешно се приема за романтична. Всъщност, руските планове за Проливите, за разлика от нейните сенчести панславянски претенции на Балканите, са въпрос на студен, но твърд национален интерес. Неслучайно Изволски почти въвлеча Петербург във война по време на Първата Босненска криза, след като Виена се отрича от обещанието на Ерентал да подкрепи желаното от Русия право на преминаване през Проливите за нейните военни кораби (изцяло отказва искането на Сърбия за териториална компенсация). (49)

В икономически план значението на Проливите за Русия е очевидно голямо. Според различните изчисления, до 1914 г. около половината от разрастващата се експортна търговия на Русия минава през Черно море, Босфора и Дарданелите. (50) Когато през лятото на 1912 г. Портата за кратко затваря Проливите за корабоплаване по време на Италиано-турската война, уязвимостта на Русия се проявява болезнено: обемът на износа от Черно море спада с 1/3 за календарната 1912 г., а приходите също намаляват с 30%, от 77 мил. британски лири (или близо 800 мил. рубли) до 57 мил. (по-малко от 600 мил. рубли). Тежката промишленост в Украйна[26], зависима от доставките, внасяни директно през Проливите през Черно море, е почти спряла. Въпреки че Проливите остават отворени за търговия по време на двете Балкански войни, общото нарушаване на търговията вече е толкова пагубно, че приходите на Русия от износ през 1913 г. все още са с 20% по-ниски, отколкото през 1911 г. (51)

[24] Не е наивно, практичният американски ум не може да разбере руският начин на мислене, твърде импулсивен и емоционален. Панславизмът по това време достига до общоруска психоза. Но тук се намесват и реваншистките стремежи на Франция, които допълнително подстрекават Русия. (б. пр.).

[25] Авторът не е разбрал смисъла на тези действия – съхраняване на Балканския съюз и използването му срещу Австро-Унгария. Но на практика Русия прави точно обратното като подкрепя сръбската неотстъпчивост и парализира опитите на Франция и Англия да привлекат България в Антантата. (б. пр.).

[26] Авторът използва тенденциозно това понятие, става дума за Новорусия и Донецкия басейн. (б. пр.).

Тъй като тези приходи покриват вноса от които руската индустрия все повече зависи, основно в Украйна (б. пр. Новорусия) и Южна Русия, намаляването на черноморската експортна търговия нарушава доскоро благоприятния търговски баланс на Русия, като излишъкът от около 430 мил. рубли през 1910 г. спада до 200 мил. през 1913 г. С тези темпове излишъкът по платежния баланс на Русия заплашва да се стопи в рамките на година-две, което подкопава нейния стремеж към индустриализация, подкрепящ целта ѝ да остане велика сила. (52)

За да разберем първостепенното значение за Петербург на въпроса за Проливите обаче, трябва да отидем отвъд цифрите. Основният износ на Русия през Черно море е зърното. Над 20 мил. тона са превозени през 1911 и 1912 г., от които близо 90% са изнесени през Босфора към световните пазари. Състоянието на цялата ѝ селскостопанска икономика сега зависи от безпрепятствения достъп до Проливите. Стимулирането на производството на зърно е ключът към социалните реформи на Столипин, които предвиждат създаването на стабилна класа от успешни селски производители, които да служат като бастион срещу анархичната социална революция.

Още от 1907 г. (и особено след убийството на Столипин през 1911 г.) тези реформи са ръководени от фаворита на Столипин, министъра на земеделието Кривошеин, който е всеобщо смятан за най-влиятелния политик в Петербург през 1914 г.

През февруари той маневрира със собственото си протеже, възрастният И. Л. Горемикин, като председател на Министерския съвет, срещу по-пацифистки настроения Коковцев, който се превръща в нежелана фигура, за руските националисти поради пасивността му по време на Балканските войни.

Кривошеин е известен германофоб, поради което французите го обичат. Най-важният му приоритет е защитата на поземлените реформи на Столипин, както чрез защита на вътрешния пазар на зърно от германската конкуренция, така и чрез осигуряване на неограничен достъп до Проливите за износ. (53)

Предвид нарастващата уязвимост на Русия по отношение на експортната икономика и нарастващата германофобия в Министерския съвет, не е трудно да се разбере, защо слуховете за предстоящото назначаване на Лиман фон Сандерс (и около 40 други германски офицери) за командващ отбраната на Проливите през ноември 1913 г. падат върху Петербург като гръм.

Вече в пълна бойна готовност, за да не се допусне „неблагодарните“ българи да окупират Константинопол, Русия е изправена пред плашещата перспектива, че най-могъщият ѝ враг скоро ще осъществи контрол над Проливите, и съотв. над експортната ѝ икономика, от която зависи всичко останало.

Като научава новината за назначението на Лиман фон Снадерс, реакцията на Сазонов е войнствена, и обикновено се обяснява с личния му гняв, че е измамен (наскоро преминаващ през Берлин, Бетман Холвег не му казва за предстоящото назначение на генерал). (54)

Всъщност Сазонов е основателно ужасен през ноември 1913 г., и то не само защото е изпратен германски офицер, за да укрепи и евентуално да поеме отбраната на Турция и Проливите. В своите депеши от Портата през този месец, посланик Гирс тревожно информира Сазонов, че турците се въоръжават до зъби, за да отмъстят за скорошните загуби на бойното поле. Новото правителство, доминирано от членове на „Комитета за единство и прогрес“ (младотурците), току-що е подписало нова сделка с „Круп“ за оръдия, които ще бъдат поставени на брега на Босфора и Дарданелите. Въпреки скорошните военни действия, италианците вече продават оръдия и дори три малки военни кораба на Турция. (55)

Най-тревожни от всичко са двата свръхмодерни линейни кораба от клас „дредноут“, строени за Турция в британските корабостроителници, че спускането на вода, дори на един от тях, както щабът на флота предупреди Сазонов още през 1912 г., веднага ще превърне целия Черноморски флот на Русия в остарял и негоден. (56) Очаква се тези дредноути да пристигнат в Константинопол до март или април 1914 г., пише Гирс до Сазонов в спешно съобщение от 27 ноември 1913 г. Всичко това, съчетано с перспективата опитен германски офицер да ръководи бреговата отбрана на Босфора, означава, че прозорецът на Русия за завземане на Проливите може скоро да се затвори завинаги. „В случай на криза, която рано или късно трябва да се случи в Турция“, предупреждава Гирс, „[подобреният] турски флот ще може да ни нанесе решителен удар. Този удар ще бъде опустошителен не само за нашия Черноморски флот, но и за цялото ни положение в Близкия изток, неприкосновеното право над който, сме придобили през вековете с неизмеримите жертви и проливането на руска кръв“ (безспорния права на которое приобрели вековыеими незмеримими жертвами и пролитой за них руской кровью). (57)

Дори времето на мисията на Лиман фон Сандерс, е достатъчно за да предизвика паника в Петербург. Само през предходните 18 месеца Русия видя как Турция затвори Проливите за нейните кораби, по време на италианската война. Две български офанзиви, които въпреки руските възражения достигнаха брега на Мраморно море, в обсега на Константинопол, големите турски военноморски поръчки, финансирани от Берлин, според руските предположения, и сега германската мисия за модернизиране на османската армия, включително бреговата отбрана на Босфора. Не е чудно, че Сазонов се уплашва, предупреждавайки царя на 6 декември 1913 г. в меморандум, явно повлиян от мрачния тон на последните доклади на Гирс, че „държавата, която притежава Проливите, ще държи в ръцете си не само ключа към Черно и Средиземно море, но и този за проникване в Мала Азия и се явява сигурното средство за хегемония над Балканите“. (58)

Именно с тези колосални залози предвид, в исторически меморандум от 6 януари 1914 г. на Сазонов до цар Николай II, за първи път повдига идеята за провокиране на европейска война, заради Проливите, която ще доведе до подялба на Турция между силите на Тройното съглашение: „Ако нашият военен министър и нашият военноморски министър смятат, че е възможно да рискуват усложненията, в случай че, Франция реши да ни подкрепи с всичките си сили и Англия ни окаже адекватна помощ, ние можем днес да проведем поверителен обмен на мнения по този въпрос [окупацията и евентуалното поделяне на Османската империя] с тези две сили.“ Идеята е Великобритания да дебаркира в Смирна (Измир), Франция в Бейрут и руснаците в Трабзон, уж за да окаже натиск върху Портата да изгони мисията в Лиман фон Сандерс, но в действителност да бъде прелюдия към разделянето. Както официалният руски проект на мемоар го формулира „ние ще останем там до изпълнението на нашите искания“. (59)

На историческо заседание на министерския съвет, проведено седмица по-късно, Сазонов, военният министър Сухомлинов, военноморският министър Григоревич, началник-щаба на армията Жилински и председателят Коковцев открито обсъждат възможността за провокиране на европейски пожар заради мисията на Лиман фон Сандерс. От главните участници само миролюбивият Коковцев който ще бъде свален през февруари (показателно!), говори енергично срещу перспективата за европейска война, която той смята за „най-голямото нещастие, което може да сполети Русия“. Когато Коковцев пита генералите: „Желателна ли е войната с Германия и може ли Русия да я води?“, Сухомлинов и Жилински отговорили „категорично“, че „Русия е напълно подготвена за дуел с Германия, да не говорим за такъв с Австро-Унгария“.

Ключовият момент за Сухомлинов е, че макар и „напълно подготвена“ да води война, Русия в действителност няма да се бие сама: „по-вероятно ще е въпрос на уреждане на сметките с Тройното съглашение“. Подкрепяйки военния министър, Сазонов информира всички, че френският външен министър Теофил Делкасе го е уверил, че „Франция ще стигне дотам, докъдето Русия желае“.

За разлика от Кримската война, когато Русия се изправи срещу враждебна коалиция, обхващаща почти всички други велики сили, Франция и Англия, нейните основни противници тогава, този път ще бъдат на нейна страна – освен ако Лондон не се провали в кризата, което ще съсипе всичко. Самият Сазонов смята британската намеса за сигурна „в случай на каквито и да е неуспехи във военните операции на Русия и Франция“, но Коковцев не е готов да рискува да предизвика европейски пожар при липса на гаранции. В крайна сметка Министерският съвет решава да продължи преговорите с Берлин по въпроса с Лиман фон Сандерс, и да прибегне до война, само ако „активното участие на Франция, и на Англия в съвместните мерки бъде гарантирано“. (60)

Сазонов и руснаците в крайна сметка се отдръпват от въпроса за Лиман фон Сандерс, съгласявайки се на неудобен компромис на 16 януари 1914 г., при който германецът е повишен в генерал-инспектор на Османската 1-ва армия, което го прави прекалено квалифициран да командва само корпуса отговорен за отбраната на Проливите. Но да се заключи от това, че Русия отново се е огънала пред германския натиск, както за съжаление предположиха някои в Берлин и Виена, означава да се разбере ситуацията напълно погрешно. Седмици след Лимановия компромис, пада Коковцев, когото много националисти обвиняват за отстъплението му по този въпрос, станал повод и за известната „вестникарска война“ между Русия и Германия, в която националистическите вестници в Берлин и Петербург призовават своите лидери да се впуснат във война. (61)

През февруари в Петербург се провежда историческата съвместна среща за планиране между армията и флота, председателствана от външния министър Сазонов, на която присъства посланикът в Константинопол Гирс. Нейната цел е да обсъди възможностите на черноморските военноморски и десантни сили на Русия за превземане на Константинопол сами, игнорирайки „неблагодарни българи“, германско-османския генерал-инспектор, британските дредноути и всички останали. Основният резултат от „специалната конференция“ в Петербург на 8/21 февруари 1914 г. е отпускането на 102 мил. рубли от Думата през март за ускоряване развитието на руския Черноморски флот, в съответствие със задачата за превземането на Проливите през следващите години, и това никога не е било истински секретно. (62) Сазонов дори обсъжда срещата в мемоарите си, признавайки открито, че главните страни са се съгласили, „че офанзивата срещу Константинопол е неизбежна, в случай че избухне европейска война“. Според Сазонов, проблемът, който се е появил в хода на дискусията между военните и военноморските щабове, е че „ние не разполагахме със средствата да предприемем бързи и решителни действия и ще минат години, преди да сме в състояние да изпълним плановете си, които имахме предвид“. Това разкритие е „силно депресирало“ Сазонов.

И така, далеч от това да представляват (както в следвоенната германска критика) някакъв вид „заговор срещу целостта на Османската империя и заплаха за европейския мир“, руските планове, изготвени през февруари 1914 г., заключава Сазонов, са били „изцяло отбранителни“ и с „миролюбив характер“. (63)

В признатите за неискрени и подвеждащи мемоари от Първата световна война, този ключов пасаж от „Съдбоносните години“ на Сазонов, трябва да е на едно от първите места. Твърдейки, че конференцията от февруари 1914 г. е инцидентна,

Сазонов умело намеква, че руските планове за завземане на Проливите са изготвени само в отговор на германска провокация, под формата на мисията на Лиман фон Снадерс. „Страховитите симптоми на приближаващия разпад на Турция“, пише той, „които Германия беше предвидила и беше готова да се възползва, задължиха Русия да обмисли мерките, към които можеше да се наложи да прибегне по всяко време в защита на собствената си безопасност.“ (64)

Всъщност, както самият Сазонов информира цар Николай II в тайна телеграма само два месеца по-рано, сериозното руско оперативно планиране целящо превземането на Константинопол със сила датира от 1895–1896 г., когато е започнато в надежден отговор на първата голяма вълна от арменски бунтове и последвалите кланета. (65)

Уви, Сазонов информира царя, че десантният капацитет на Русия под формата на военни и търговски морски съдове тогава не е бил достатъчен. (66)

Осемнадесет години по-късно това все още не е съвсем достатъчно, но не поради липсата на опити. Конференцията през февруари 1914 г. е първата, на която Сазонов присъства лично, но за офицерите от Военноморските сили и Генералния щаб съвместните конференции за планиране превземането на Проливите не са били рядкост. Само шест месеца по-рано Военноморският щаб обещава на армията, че Черноморският флот може да осигури достатъчно транспортни кораби за превоз на 127 500 войници (включително 3500 офицери), 44 000 коня, 288 оръдия и 11 200 конски каруци от Одеса до Константинопол. За да постигнат това, те ще увеличат съществуващия флот, като реквизират 115 цивилни кораба от руския търговски флот. Всички служители на черноморските пристанища вече са под военноморско командване. Вярно е, че ще са необходими 60 дни, за да достигнат всички войници и военни материали до османската столица, но първият „ешелон“, състоящ се от един и половина армейски корпус (30 000 до 50 000 души), включително артилерийскиат разчет на цяла дивизия, може да слезе на брега до 15-ия ден, ако метеорологичните условия позволяват. (67)

До февруари 1914 г. „нулевият час“ – денят, в който първите руски десантни сили ще слязат на брега на Босфора е ускорен до M + 10. (68) Планът за превземане на Константинопол и Проливите, е най-големият оперативен приоритет на руския военноморски щаб (макар и не и на армейския щаб) през последното десетилетие преди Първата световна война, и очевидно не е „отбранителна“ операция, противно на твърденията на Сазонов в мемоарите му. (69)

Твърдението на Сазонов, че руските намерения през февруари 1914 г. са били „мирни“, защото Русия все още не е готова да води война, също са лъжа. Руският военноморски министър Григоревич лично уверява Сазонов на 2 януари 1914 г., в разгара на военната паника около Лиман фон Сандерс, само четири дни преди външният министър за пръв път да повдигне идеята за война в своя меморандум до царя, че „флотът е готов за военни операции“. (70)

Конференцията, проведена през следващия месец, реално обмисля планирането на войната. Въпросът, разгледан от висшите руски дипломати, генерали и военноморски адмирали на 8/21 февруари 1914 г. (71) на среща, свикана по заповед на Николай II, под председателството на самия Сазонов е според оригиналния препис, „възможността за отваряне на въпроса за Проливите, в най-близко бъдеще“ (быть может даже в близком будущем). В идеалния случай, „въпросът“ за Проливете може да бъде решен без общоевропейска война, но никой от присъстващите не се съмнява, че скоро той ще бъде решен само чрез война. Във всички сценарии се посочваа следното: сред „враговете“ на Русия щяха да бъдат „на първо място турците“ („Таковым прежде всего явятся турки“). Поради тази причина кардиналният приоритет на военноморския и

армейския щаб е ускоряването на графика за мобилизация срещу Турция: разширяване на десантните сили, налични по крайбрежието на Черно море, до поне три пълни армейски корпуса; засилена артилерийска подготовка в Одеска област; ускоряване на десанта на първия десантен „ешелон“ от М + 10 до М + 5; изграждане или внезапно внасяне на дредноути в Черноморския флот; и удължаване на кавказките железопътни линии до Олту на турската граница, през Карс и Саръкамъш.

Далеч от това да залагат, че „ще минат години“, преди кризата да „принуди“ Русия да „завземе“ Константинопол, Сазонов и началниците на различните служби и ведомства, се готвят за война с Турция точно сега. (72)

Тук трябва да се направят няколко важни наблюдения. Първото е, че на последната преди Юлската криза, конференция за планиране, на водещите цивилни и военни служители на имперска Русия не се споменава за Сърбия, а само мимолетно се споменава графикът за мобилизация срещу Германия и Австро-Унгария.

Стратегическият въпрос за деня е ясен и недвусмислен: Константинопол и Проливите. Вторият момент е, че въпреки цялата шумотевица около програма за превъоръжение на руската армия от октомври 1913 г. и (скоро обявената) Военноморска програма от март 1914 г., нито една от които няма да бъде завършена най-рано преди 1917 г., руските лидери не си правят илюзии, че ще могат да чакат толкова дълго, преди да започнат войната. Вярно е, че нито един от трите руски черноморски дредноута в процес на строеж – „Императрица Екатерина II“, „Император Александър III“ и „Императрица Мария“, няма да бъде готов в продължение на няколко години. Но освен повторното заявяване на очевидната необходимост от завършване на строителството на тези модерни военни кораби в Черно море (и въвеждането в експлоатация на четвърти, „Император Николай I“, заедно с два леки крайцера), пет от шестте точки, решени на февруарската конференция, се отнасят до незабавни, краткосрочни мобилизационни мерки. И всичките шест точки са свързани с Османската империя. (73) Защо е това чувство за неотложност? Противно на умния намек на Сазонов за германска провокация, истинският тласък на февруарската конференция през 1914 г. идва от Турция.

Години наред руските щабни офицери наблюдават с тревожно предчувствие развитието на османския флот. Британската военноморска мисия в Турция, открита през 1908 г. и оглавявана от известния адмирал Артър Лимпус, е също толкова застрашаваща руските чувства, колкото и мисията на Лиман фон Сандерс, а може би и много по-опасна. Още през 1911 г. руският военноморски аташе съобщава, че „кадрираните екипажи“ са обучавани от английските инструктори да управляват британските дредноути веднага щом пристигнат в Мраморно море. Едно ръководство за обучение на османския флот, преведено на руски и изпратено до Министерството на външните работи, показва високо ниво на обучение, насърчавайки турските екипажи да усъвършенстват физическото си здраве и да възпитават в себе си хладнокръвие, като играят състезателни отборни спортове (турците очевидно са приели присърце репликата на Уелингтън, че Ватерло е спечелено „на игралните полета на Итън“) и изискват всички те да научат английски и да прекарат поне две до три години в Англия.[27] (74)

Подобни неща може би нямат голямо значение, ако не са двата ключови факта. Първо, до януари 1914 г. Турция има не по-малко от пет поръчани вносни дредноута. Три от тях са построени в Англия: „Решид V“ и „Рио де Жанейро“, първоначално по договор с Бразилия, преименуван на „Султан Осман I“; и „Алмиранте Латоре“,

[27] За всички турски военноморски офицери вече става задължително да се учат да плуват. Обстоятелството, че това е било предвидено, говори много за историческата изостаналост на османския флот.

първоначално по договор с Чили. Още два са в процес на изграждане в САЩ („Ривадия“ и „Морено“, първоначално по договор с Аржентина), а според слуховете Турция имала още един в разработката, освен тези.

Второ, съгласно условията на Берлинския договор от 1878 г., както Изволски напомня на Ерентал по време на злополучния им дипломатически флирт през 1908 г., на Русия не е позволено да изпраща военни кораби през Проливите, дори в мирно време, което означава, че не можеше да внася дредноути в Черно море. Най-ранното завършване и пускане на вода, на първия построен от Русия дредноут в Черно море, „Императрица Мария“, се очаква в краят на 1915 г. (при изключително оптимистичен сценарий). По това време Григоревич предупреждава Сазонов в свръхсекретен меморандум от 17 януари 1914 г., Турция ще е пуснала на вода „поне три, ако не и четири линейни кораба от клас дредноути“.

Освен това, трите най-съвременни британски кораба на турците са оборудвани с 13,5-инчови оръдия, а „Султан Осман I“ ще разполага с повече оръдия от всеки друг кораб, и те ще имат значително превъзходство на 12-инчовите оръдия на руските кораби, които дори не са скорострелни, което означава, че турските дредноути ще ги превъзхождат освен с по-големия калибър, и със скоростта на стрелбата.

Григоревич съобщава на Сазонов на 19 януари 1914 г., че ще настъпи истинска „криза на „Източния въпрос““ веднага щом „Решид V“ или „Султан Осман I“ преминат през Дарданелите, „при което турците ще имат безспорното господство над Черно море“. (75)

Ако Германия е имала тесен прозорец от възможности през 1914 г. да предотврати програмата зя превъоръжаване на руската армия, тогава собственият прозорец на Русия е още по-тесен. Доставката на първия британско-османски дредноут се е очаква в рамките на седмици. „Султан Осман I“ всъщност вече е пуснат в морето; Изпращането му в Турция очаква само предстоящото завършване на подходящи докови съоръжения в Константинопол, построени от британските фирми „Викерс“ и „Амстронг Уайтуорт“. (76)

Правейки военноморската експанзия на Турция, още по-плашеща за Петербург, не само британските, но и американските корабостроителници снабдяват Константинопол, и не само британските фирми модернизират пристанището му.

Също три крайцера са поръчани на италианска корабостроителница през 1914 г., две подводници са поръчани от Германия, и дори френска фирма „Норман“ строи шест миночистача по турска поръчка. (77)

Сякаш за да насипе сол в стратегическата рана на Русия, в-к „Ле Матин“ радостно обявява на 29 април 1914 г., че „Арместронг Уайтуорт“ току-що е сключила договор за нова, четвърта поръчка за турски дредноут. Този последен, най-голям британски боен кораб, който ще украси нарастващия османски флот, ще бъде наречен, сякаш за да всее ужас в сърцата на руските християни, „Мохамед Завоевателя“. (78)

С приятели като тези, Русия не се нуждае от врагове! Сагата с британските дредноути, наети по договор с Турция, дори докато британска военноморска мисия модернизира османския флот, а британски фирми усъвършенстват военноморските пристанищни съоръжения в Константинопол, илюстрира, както нищо друго, колко несигурни са били нишките на стратегическия „съюз“ между Лондон и Петербург. Сякаш по време на Студената война близък американски съюзник (например Великобритания) е решил да продаде ядрени оръжия на СССР и да изпрати екип от съветници, които да покажат на съветските инженери как най-добре да ги разположат и насочат.

Тези последни обиди от вероломния Албион са толкова явни, че руските дипломати не знаят как да протестират срещу тях. Малко преди Николай II да

ратифицира руската програма за военноморско превъоръжение, насочена срещу Турция, на 5 април 1914 г., царят и Сазонов обсъждат в най-общи линии военноморските въпроси с британския посланик сър Джордж Бюканън. Те се опитват да прикрият опасенията си относно нарастването на турската военноморска мощ, и подчертават германската заплаха за достъпа на Русия до Проливите, като всеки от тях (царя и Сазонов) цитира „секретна военна информация“, без да посочва източника. (79) Единствената улика, която руснаците са готови да предложат за опасенията си от турските дредноути, е искането, подадено до Бюканън от военноморския министър Григоревич, на Русия да бъде разрешено да купи два от дредноутите на „Армстронг“, първоначално договорени с Чили. Показателно е, че Бюканън е докладвал това искане на сър Артър Никълсън на 16 април 1914 г., очевидно без да знае, че въпросните военни кораби всъщност са по договор предназначени за Турция. Въпреки че британският посланик знае, че нещо се случва, той информира Лондон, че „за Русия е съвсем ново начинание да поръчва бойни кораби в чужбина“, тъй като няма никаква представа за истинските причини за безпрецедентния демарш на Григоревич. Дали умишлено дезинформиран от руснаците, или неспособен да се ориентира, Бюканън заключава само, че искането на Русия за дредноути „показва сериозното ѝ отношение към международната ситуация“. (80)

Едва през май 1914 г., след зашеметяващото заглавие в „Ле Матин“ за „Мохамед Завоевателя“, Сазонов най-накрая събира смелост да инструктира граф Александър Бенкендорф, руския посланик в Лондон, да попита британското правителство защо са решили да унищожат цялата стратегическа позиция на Русия. Забележително е, че Сазонов дори не споменава дредноутите в този първи официален протест, датиран от 8 май 1914 г. Той ограничава оплакването си до мисията на „Адмирал Лимпус“, за която се надява, че Бенкендорф (колкото и учтиво) ще убеди сър Едуард Грей, английският външен министър, да я отзове като част от някакво бъдещо англо-руско военноморско споразумение. И въпреки това, Сазонов настоява, предвид обществените подозрения във Великобритания относно подкрепата на либералите за автократична Русия, че Бенкендорф дори не е упълномощен да използва чувствителната дума „споразумение“ (съглашение). Едва две седмици по-късно Бенкендорф най-накрая повдига въпроса за дредноутите на „Армстронг“ пред Грей, обяснявайки невъзможното стратегическо положение на Русия, която сама не е в състояние да внася дредноути през Проливите. По това време руснаците вече са научили, че друга английска фирма, „П. С. Уайт“, е сключила договор за построяването на два 1500-тонни миночистача за Турция.

Трудността на Бенкендорф се усложнявала от обстоятелството, че Уинстън Чърчил, първият лорд на Адмиралтейството, е извън града през по-голямата част от май, което дава удобно извинение на Грей да продължи да го отлага.

Накрая, на 12 юни 1914 г., Грей не предава отговора на Чърчил. Както се очаква, Грей и Чърчил си измиват ръцете от проблема, твърдейки като либерали, че британското правителство не може законно да се намесва в частните търговски договори. (81)

Так руснаците получават твърде неприятен за тях британския удар през юни 1914 г. Не само че строителството на османските дредноути ще продължи, но и самият адмирал Лимпус ще отпътува до Великобритания в края на юли, за да ескортира „Султан Осман I“ обратно в Турция. (82)

Междувременно напълно безплодните преговори между Бенкендорф, Грей и Чърчил поставят германците в повишена готовност за очакване на въображаема англо-руска военноморска конвенция, както Бенкендорф предупреждава Сазонов в тревожно съобщение на 26 юни 1914 г.у само два дни преди ерцхерцог Франц Фердинанд да бъде убит в Сараево. Въпреки че Бенкендорф и Грей търпеливо обясняват на принц

Лихновски, посланик на Германия в Лондон, че последните преговори всъщност нямат нищо общо с англо-руско военноморско споразумение, още по-малко със съвместни маневри, германските вестници заключават точно обратното и отново са на военната пътека. (83)

Има един интересен пасаж в една от книгите на Фриц Фишер, в който омаловажава значението на „обтегнатите англо-германски отношения“, произтичащи от англо-руските преговори за ново военноморско споразумение. Фишер е прав да посочи, че „преговорите по [англо-руското] военноморско споразумение в никакъв случай не са били толкова напреднали през юни 1914 г.“, както твърдят някои прогермански автори. Любопитното е обаче, че акцентът на Фишер тук е върху английската военноморска заплаха за Германия. Русия фигурира, както обикновено в разказите за Юлската криза, като пасивен, безтелесен участник, важен само доколкото нейните адмирали ще успеят (или не ще успеят) да координират военноморските си операции с Великобритания в Балтийско море. (84)

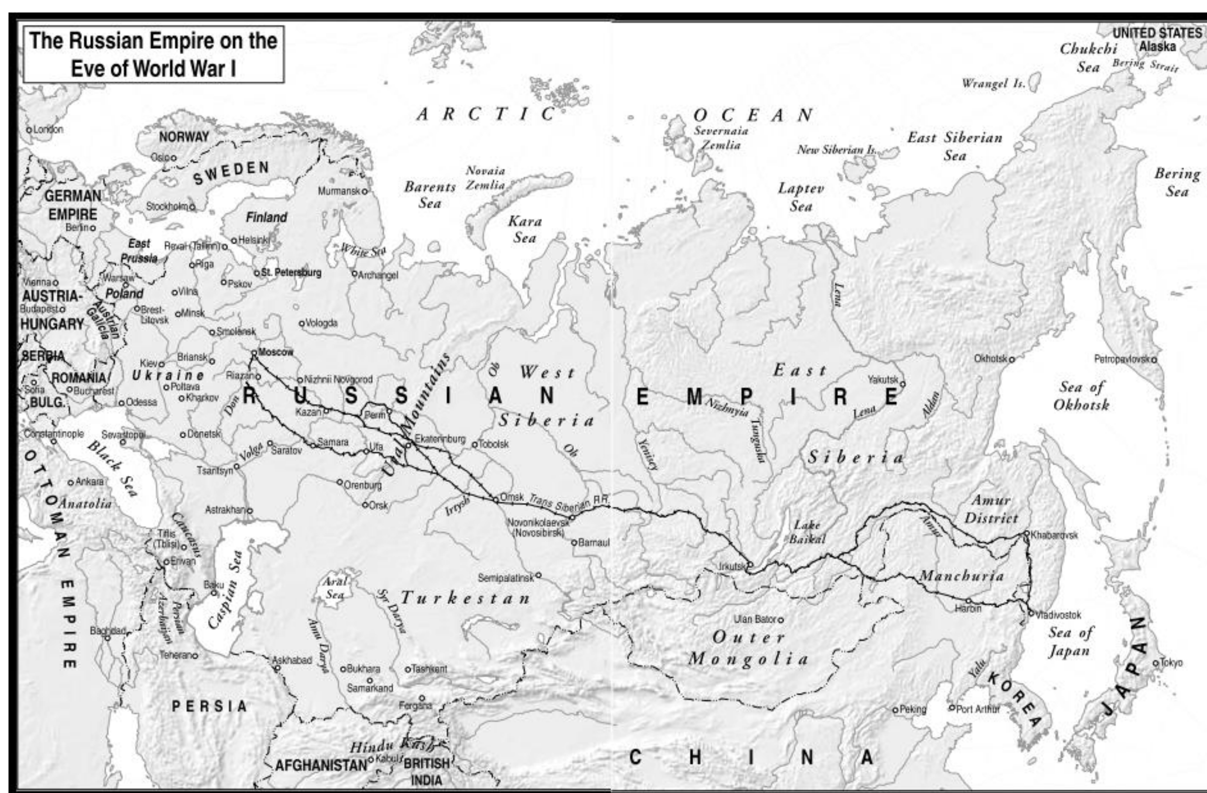
Фишер е също толкова незапознат, колкото са били и германците през 1914 г., относно реалните външнополитически проблеми на Русия. Основният приоритет на нейните дипломати във военноморските преговори с Лондон не е координирането на действията в Балтийско море, а предотвратяването на заплахата за позицията на Русия в Близкия изток, породена от модернизацията на османския флот, извършвана от Великобритания.

Ако германските лидери знаеха колко са притеснени руснаците за турските дредноути, които ще направят Черноморския флот на Русия остарял и ще затворят завинаги „прозореца на Проливите“, щяха да се изсмеят на новата истерия в печата. Бетман Холвег тогава нямаше да е толкова параноичен относно „нарастването на руската мощ“ през юли 1914 г. Но как е могъл да знае това? Дори британците не са знаели от какво всъщност се страхуват руснаците.

На 12 юни 1914 г. Грей многозначително, макар и странно, уверява Бенкендорф, че Лондон не желае турският флот да стане по-силен от този на Гърция. (85) Ако на Грей не му е хрумнало, че руснаците основателно се страхуват от разрастването на османския флот, въпреки че Бенкендорф е подчертавал това (макар и колебливо и с голяма деликатност) в продължение на седмици, как биха могли Лихновски или Бетман Холвег сами да разберат опасенията на руснаците?

Дипломати, аташета и шпиони могат да съберат огромни маси от данни за въоръженията, железопътните линии, корабите и графиците за мобилизация на враждебна сила, но не могат да надникнат в сърцата и ума на хората. Руските страхове от нарастването на турската военноморска мощ (смятана в услуга на германските интереси) не са по-малко рационални или ирационални от германските страхове от нарастването на руската мощ, но руснаците са били по-заплашителни за крехкия мир в Европа, защото са невидими за всички, освен за самите себе си.[28] (86) Държава, чиито политици таят злоба както към враговете, така и към приятелите си, е опасно същество, готово да се нахвърли при първия страх или наличие на възможност. Русия през 1914 г. е страна с много загуби, но за която рисковете от бездействието изглеждат, до юни или юли същата година, поне толкова големи, а вероятно и по-големи, отколкото тези при действие. С други думи, това е страна, чиито управници не биха се поколебали да воюват, за да подобрят несигурното си положение във враждебна международна среда.

[28] За разлика от това, руснаците знаят много добре колко загрижени са германците. Както съобщава руският посланик в Берлин, Сергей Н. Свербеев, през март 1914 г., „нарастващата мощ на Русия поражда най-сериозни страхове в Берлин“.

Бележки

1. Spring, "Russia and the Coming of War," p. 85.

2. Mankoff, "Russia and the Polish Question, 1908–1917," p. 90.

3. Airapetov, "Sud'ba Bosforskoi ekspeditsii," p. 175.

4. Menning, Bayonets before Bullets, p. 227.

5. Петнадесет дни за първоначална (не пълна) концентрация на източния фронт се обещава от руснаците на французите в щабните разговори преди войната; идеята е да се принудят германците да бъдат готови да посрещнат руснаците до M + 15, дори ако самите руснаци не бяха съвсем готови. Брус Менинг, който е проучил по-задълбочено руските военни архиви, се съмнява в тези цифри: той смята, че реалистично „пълна мобилизация на войските в Европейска Русия" през 1914 г. е изисквала пане 26 дни. Менинг, „Преразглеждане на офанзивата", стр. 224.

6. Stone, Eastern Front 1914–1917, p. 17. За Великата програма и по-специално за нейните скрити недостатъци вижте също Menning, Bayonets before Bullets, pp. 233–234.

7. Както пише Пол Кенеди, във „Възходът и падението на Великите сили".

8. Fuller, Strategy and Power in Russia 1600–1914, pp. 295–296.

9. Lieven, Russia and the Origins of the First World War, pp. 8–9.

10. Както Бетман Холвег се оплаква на руския външен министър Сергей Сазонов. Сазонов, „Съдбоносни години", стр. 41.

11. Като резюме на тези амбиции вижте Fischer, Germany's Aims in the First World War, chapter 1. и McMeekin, The Berlin-Baghdad Express.

12. Spring, "Russian Imperialism in Asia in 1914," p. 305., Geyer, Russian Imperialism, chapter 14.

13. Виж меморандума от Ке д'Орсе, обозначен като „Русия-Англия. Юли 1914 г.", в QO Russie Politique Etrangère, vol. 50. Руснаците са особено активни в провинция Урмия, където вицеконсулите Введенски и Гулубинов са активни във всичко - от обработката на поземлени помощи до въоръжаването на кюрдите и християнските

малцинства. Тяхната кореспонденция е запазена в RGVIA (РГВИА – Русский государственный военный императорский архив), фонд 2000, опис 1, дел 3851; и AVPRI (АВПРИ), фонд 180, опис 517/2, дел 3573.

14. „Русия-Англия. Юли 1914 г.“ Дженифър Сийгъл, в „Краят на играта: Великобритания, Русия и последната борба за Средна Азия“ (Jennifer Siegel. Britain, Russia and the Final Struggle for Central Asia), твърди (стр. 193), че до 1914 г. „настъпателната политика“ на Русия в Северна Персия и британските действия за противодействие са довели до обезсилването на „англо-руското споразумение от 1907 г., гарантиращо статуквото в Персия, Афганистан и Тибет“. Въпреки малко крайното определение Сийгъл е права в смисъл, че преговорите за актуализиране на споразумението през пролетта на 1914 г. се провеждат във взаимна ожесточеност, оставяйки англо-руските отношения в Азия в опасна неопределеност. Тя е права и че споразумението от 1907 г. никога не е било истинско Съглашение като англо-френското споразумение от 1904 г. Но някакъв вид работещо споразумение за Персия е съществувало, тъй като британските и руските дипломати са продължили да преговарят въз основа на споразумението от 1907 г. по време на Първата световна война (опитвайки се да го преразгледат, но стъпват на 1907 г. като отправна точка).

15. Лорд Дърам, британски посланик в Санкт Петербург, през март 1836 г. Цитирано в Хопкирк, „Голямата игра“, стр. 162. Цитатите на Бюканън и Никълсън, посочени в бележка под линия, са от Спринг, „Русия и навечерието на войната“, стр. 76.

16. Fuller, Strategy and Power, p. 290.

17. Мемоар на британското посолство, 30 ноември 1910 г., в QO Russie Politique Etrangère, том... 50. За типичен репортаж за турско-руско-персийските гранични схватки от тази епоха „Турция и Персия. Перспективите на войната“ в „Times of India“, 19 март 1908 г.

18. “Russie-Angleterre. Juillet 1914.” За Багдатската железница у McMeekin, Berlin-Baghdad Express, chapters 2 and 14.

19. Fuller, Strategy and Power, p. 430.

20. Sazonov, Fateful Years, p. 33.

21. Всъщност посланикът на Австрия във Франция, барон Кевенхюлер-Меч, пръв разкрива услугата за услуга. Ерентал по-късно я потвърждава. Виж Rauchensteiner, Der Tod des Doppeladlers, p. 18.

22. От протокола от заседанието на Министерския съвет, проведено на 21 януари/3 февруари 1908 г., възпроизведено (от немски превод) в Покровски, „Три конференции“, стр. 25, 30. По заповед на Палицин, вижте Фулър. „Стратегия и власт“, стр. 411. Фулър твърди, че решението на Палицин е взето „без да се уведоми Съветът за държавна отбрана“, но предвид многото откровените дискусии в Санкт Петербург през февруари, е вероятно поне някои от присъстващите тогава ръководители (включително Столипин, тогавашния финансов министър Коковцев, външния министър Изволски и заместникът на Сухомлинов, Поливанов) да са били в течение.

23. „Десантная експедиция до Босфора“. Доклад на руския Генерален щаб, 20 септември/3 октомври 1910 г., в РГВИА, фонд 2000, опис 1, дел 2219.

24. Относно искането на Данилов за преориентиране на концентрацията на руската армия на изток, за да я спаси от германците, виж Menning, Bayonets before Bullets,, стр. 240–241. Менинг предоставя и отлични карти „преди и след“ разполагането на войските през 1910 г.

25. Fuller, Strategy and Power, pp. 296, 425–438.

26. Пак там, стр. 439–440. Като пример на френско критично мислене относно мобилизационния план на Русия от 1910 г. вижте скептичния меморандум на подполковник Жанен „Au sujet de la valeur de la co-opération russe“ от декември 1911 г.

във френския военен архив във Венсен, Box 7 N 1538 (Attachés militaires Russie). Заключението на Жанен е, че Русия, в сегашния си вид, няма да може да предприеме „сериозни“ действия срещу германците до М + 30, което е „твърде късно“, за да се предложи на Франция каквато и да е сериозна помощ.

27. Stone, Eastern Front 1914–1917, pp. 30–31.

28. „Рутенският“ въпрос е изключително сложен и противоречив. Настоящият труд, споменава „рутените“ от Австрийска Галиция, които принадлежат към Гръцката униатска църква, и са говорили „украински“ диалект и но объркващо се самонаричали русини, и едва след ПСВ повечето са възприели названието „украинци“. (Б. пр. Авторът изобщо не е наясно с насилствената „украинизация“ по време на СССР).

29. „Mémoire sur la question polonaise“, превод от „Kurjer Warszawski“, 5 декември 1913 г., в QO Russie Politique Intérieure, vol. 4. В подобен дух вижте също „La chaine teutonique, la Russie, la France, et la question polonaise,” от Dzien, 9 януари 1914 г., в QO Russie Politique Intérieure, vol. 4.

30. Mankoff, “Russia and the Polish Question, 1907–1917,” p. 90.

31. Doulcet to Doumergue, 14 март 1914 г., в QO Russie Politique Etrangère, vol. 45.

32. Komarnicki, Rebirth of the Polish Republic, стр. 5–6. 33. Сазонов, Съдбовни години, с. 78. 34. „Démembrement de l’Autriche,” от Kurjer Warszawski, 17 април 1914 г., критичен коментар към скорошната поредица за Галисия в „Новое Время“.

35. Menning, Bayonets before Bullets, pp. 246–247.

36. Палеолог към Думерг, 3 май 1914 г., в QO Russie Politique Etrangère, том 46.

37. Относно различните „синдроми“, в руското стратегическо мислене, вижте Фулър, Стратегия и сила, глави 7, 8 и 9.

38. Търнър, Произход на Първата световна война, стр. 41–46.

39. Съществува теория, изложена от Фриц Фишер в Krieg der Illusionen (1969), че германците са провели свой собствен „военен съвет“ на 8 декември 1912 г., на който кайзерът и генералите, предупредени от адмирал Тирпиц, че флотът все още не е готов, са решили да отложат войната до известно време през 1914 г.; очевидното значение е, че войната от 1914 г. е била предварително обмислена. Това е една от онези теории на Фишер, която заживява собствен живот в ръцете на критиците му, така че самият Фишер по-късно се намесва, за да я отрече. „Никога не съм твърдял“, пише Фишер през 1988 г., „че войната е била планирана отдавна... дори не от „Военния съвет“ на Вилхелм II на 8 декември 1912 г.“ Фишер, „Двадесет и пет години по-късно: Поглед назад към „Спора за Фишер“ и неговите последици“, стр. 214–215.

40. Телеграма № 320 на Григоревич до цар Николай II, изпратена в 1,30 ч. сутринта в нощта на 25 срещу 26 октомври 1912 г., и отговорът на царя („Soglasen. Nikolai.“), възпроизведени в КА, том 6, стр. 51–52. За частта относно византийските регалии на Фердинанд вижте Барбара Такман, „Оръдията през август“, стр. 16. (Б. пр. пише невярно).

41. Цитирано в Бобров, Пътища на славата, стр. 55.

42. Айрапетов, “Судьба Босфорской экспедиции”.

43. Сазонов до Григоревич, 25 ноември 1912 г.; Сазонов до Гирс, 15 март 1913 г.; Меморандум на Сазонов за Проливите, 18 април 1913 г., всички извадки в „Константинопол и проливы“, в КА 6 (1924), стр. 51–63; както и политическия меморандум на Сазонов от 23 ноември/6 декември 1913 г., адресиран до цар Николай II, подписан от последния в Ливадия, 27 ноември/9 декември 1913 г., в AVPRI, във фонд 138, опис 467, дел 461, списък 24–29 (и гръб).

44. „Схемаа на полковник Сирманов“ в папка с надпис „1912. Concentation russe“ във VSHD, кутия 7 N 1487.

45. В този смисъл вижте по-специално Сазонов до царя, 23 ноември/6 декември 1913 г., AVPRI, фонд 138, опис 467, дел 461.

46. Rauchensteiner, Tod des Doppeladlers, p. 19.

47. По албанския въпрос през 1914 г. виж Вебер, Орли на полумесеца, стр. 47, 54–55. (Weber, Eagles on the Crescent)

48. Komarnicki, Rebirth of the Polish Republic, p. 8.

49. Според австрийски източници, Изволски уверява на Балхаусплац през 1908 г., че Русия ще се намеси от името на Сърбия само ако и когато Австрия организира „военен парад" в Белград. Rauchensteiner, Tod des Doppeladlers, p. 19.

50. Питър Гатрел дава добра средна оценка от 43% за периода 1909–1913 г. Gatrell, Government, Industry and Rearmament in Russia, 1900–1914, p. 300.

51. Проучване на Британското външно министерство върху „Руското финансово положение", 25 юли 1914 г., в PRO, FO 371/2094.

52. Miller, The Economic Development of Russia 1905–1914, p. 61. Макар икономистите възразят, че е по-добре за Русия да поддържа дефицит чрез внос на капитал, Русия е правила и двете неща едновременно: внасяла е капитал (най-вече чрез продажба на облигации в Париж и Лондон) и е поддържала търговски излишък. В технически смисъл тогава търговският „излишък" е бил фиктивен; по-добре е за руската икономика да изнася повече, отколкото да внася, подобно на това, което прави Япония днес (дори като поддържа голям държавен дефицит). Докато цялата конструкция се срутваа след 1917 г., през 1914 г. Русия все още получавала най-доброто от двата свята, натрупвайки огромни златни резерви, като купува злато с приходите от продажбата на облигации, и плащала за внос чрез приходите от износа.

53. За Кривошеин вижте по-специално К. А. Кривошеин, син на А. В. Кривошеин (1857–1921 г.), Его значение в истории России от XX века. Използвал съм и информацията за „Principaux Personnages Politiques Russes", подготвена за посещението на президента Раймон Поанкаре на 12 юли 1914 г., в QO, Russie. Politique Intérieure, том 4. За зърнения въпрос като цяло и заплахата, породена от германския внос, вижте Berghahn, Germany and the Approach of War in 1914, pp. 182–183.

54. За типично обсъждане, според кореспонденцията, по „Grosse Politik der Europäischen Kabinette", и на собствените мемоари на Сазонов („Съдбовни години", стр. 124–125), вижте Албертини, „Произходът на Първата световна война от 1914 г." (The Origins of the Great War of 1914), том 2, стр. 540–550. Албертини обвинява Сазонов за нетърпението му и липсата на „хладнокръвие".

55. Гирс до Сазонов, 14/27 ноември 1913 г., в АВПРИ, д.172, опис 514/2, дял 633, лист 128–130.

56. Чариков до Сазонов, „строго секретна" записка, 9/22 февруари 1912 г., в АВПРИ, ф. 138, опис 467, дял 461/480, лист1, 2.

57. Гирс до Сазонов, 14/27 ноември 1913 г., в АВПРИ, ф.172, опис 514/2, дял 633, лист 128–130.

58. Сазонов до цар Николай II, 23 ноември/6 декември 1913 г., в АВПРИ, ф. 138, опис 467, дял 461/480.

59. Сазонов до цар Николай II, 6 януари 1914 г., „Красний архив", т. 6, с. 41 и сл.

60. Pokrovskii, Drei Konferenzen (Покровски, Трите конференции), стр. 40–42. За обещанието на Делкасе към Сазонов вижте Turner, Origins of the First World War, стр. 58–59. За това как Сазонов оказва натиск върху Сърбия да отстъпи част от македонската територия на България, вижте Комарницки, Възраждане на Полската република, стр. 8.

61. Berghahn, Germany and the Approach of War in 1914, стр. 179–181. и Spring, „Russia and the Coming of War", стр. 79 и др.

62. Fuller, Strategy and Power, p. 438. (Фулър, Стратегия и власт, стр. 438.)

63. Сазонов, „Съдбовни години“, стр. 126–127. Конференцията през февруари 1914 г. Роналд Бобров наскоро отбеляза, че първоначално е насрочена за края на декември 1913 г., т.е. докато кризата с Лиман фон Сандерс, но е отложена поради болестта на адмирал А. А. Ливен, бивш началник на военноморския щаб, който все още е болен през февруари, за да присъства. Любопитно е, че Д. К. Б. Ливен, отделя голямо внимание на ролята на своя именит предшественик в руската военноморска политика, докато е бил началник на военноморския щаб, в книгата си „Русия и произходът на Първата световна война“ но изобщо не споменава конференцията от февруари 1914 г. (Ливен цитира преписа от февруарската конференция, публикуван от болшевиките, но в обширна бележка в края, № 111 на стр. 184, където това е само един от цитираните източници. Очевидно не е смятал тази конференция за важна.

64. Сазонов, Съдбоносни години, стр. 126–127. Забележителен пример за историк, подведен от линията на Сазонов за слабостта на Русия, е Гайер, който подчертава в „Руският империализъм“ (стр. 342–343) „колко зле подготвено е било руското правителство да изпълни своята „историческата мисия“ в Близкия изток. Никъде руската слабост не е била по-ясна, отколкото когато става въпрос за влияние върху Османската империя... Санкт Петербург все още е имал основателна причина да избягва войната.“ Гайер твърди, че поради руската финансова зависимост от Франция „в Близкия изток най-доброто, на което Русия можеше да се надява, е да се влачи хаотично зад своя френски съюзник“. Пренебрегването от Гайер на руската агентура в политиката в Близкия изток ще адмиралите и генералите на имперска Русия, които до 1914 г. усилено работят по плановете на завладяването на Османската империя, без да се позовават на френската политика.

65. Всъщност дискусиите за плановете за превземането на Босфора датират от 1885 г., като тогава съществува военната заплаха в „Голямата игра“ с Великобритания. Но първите сериозни проучвания започват едва в средата на 1890-те. Така че в този смисъл Сазонов е прав. Вижте Айрапетов, „Судьба Босфорской експедиций“, стр. 158.

66. Сазонов до цар Николай II, 23 ноември/6 декември 1913 г., в AVPRI, фонд 138. опис 467, дял 461/480.

67. „Десантная експедиция“, подготвена за Генералния щаб от Военноморския щаб, 28 август/10 септември 1913 г., в РГВИА, фонд 2000, опис 1, дял 2220, списъци 2–7.

68. Според Григоревич, на конференцията от 8/21 февруари 1914 г., в АВПРИ, фонд 138, опис 467, дял 462/481, сп. 16.

69. Айрапетов, в „Судьба Босфорской експедиции“ (стр. 174–175), отбелязва, че Данилов и Жилински са против организирането на десант към Босфора, заради отслабването на Изотчния фронт, поради отклоняване на войски. Айрапетов признава, че царят е застанал зад Сазонов и Григоревич – началник на Военноморския щаб.

70. Григоревич до Сазонов, 20 декември 1913 г./2 януари 1914 г., в AVPRI, фонд 138, опис 467, дял 461/480, сп. 30–33.

71. Присъстват Сазонов (председател), Жилински, началник на Генералния щаб, Григоревич, началник на Военноморския щаб, М. Н. Гирс, руски посланик в Константинопол, Анатолий Нератов, помощник на Сазонов в Министерството на външните работи, Юрий Данилов, „генерал-квартирмайстер“ в Генералния щаб (и довереник на Сухомлинов, военния министър), граф Трубецкой, началник на отдела за Близкия изток в Министерството на външните работи; и капитан Немиц, един от водещите военноморски стратези на Русия.

72. Резолюции 1 до 6 от оригиналния протокол от конференцията от 8/21 февруари 1914 г., в AVPRI, фонд 138, опис 467, дял 462, списък 23 (и сл.). Тази папка в

AVPRI съдържа цяла поредица от анотирани протоколи („Журнали“) от тази историческа среща, включително окончателната версия, одобрена и подписана от цар Николай II в Царское село на 23 март/4 април 1914 г. Окончателният протокол е възпроизведен (в немски превод) с точност в Покровски, Трите конференции, стр. 46–67. Относно линията Карс-Саръкамъш вижте също доклада на германското разузнаване от Тифлис, „Железнодорожни линии России“, 25 декември 1913 г., в PAAA, R 11011.

73. Повечето историци, които са изследвали февруарската конференция от 1914 г. (като Джефри Милър, които са анализирали въпросите за Проливите, без да използват руски източници), стигат до много различни заключения за естеството на намеренията на Русия. Алън Боджър, пише в „Русия и краят на Османската империя“ (стр. 95), че „настроението на конференцията е било изцяло отбранително“ – цитирайки напълно ненадеждните мемоари на Сазонов. Роналд Бобров, за разлика от Боджър, ползво оригиналните стенограми от срещата и отбелязва предприетите мерки като разширяване числеността на десантните сили и на артилерията, ускоряване на строителството на черноморските дредноути, удължаване на кавказките жп линии и т.н. Бобров, подобно на Боджър, е убеден, че целите, очертани на февруарската конференция, предвиждат само дългосрочен сценарий, т.е. отлагане на войната, докато руските черноморски дредноути не бъдат готови. (Ливен също в „Русия и произходът на Първата световна война“ се съгласява с тази линия стр. 107–109, без да споменава февруарската конференция.) Бобров пише, че Русия „Докато това не бъде постигнато, трябва да избягва европейскта война“ и „да предотврати твърде голямо превъзходство на Турция в Черно море“. Този анализ е разумен, но пренебрегва ключовия кризисен въпрос, под който първоначално е свикана конференцията – „възможността въпросът за Проливите да бъдат отворени, дори възможно в съвсем близко бъдеще“. Бобров не забелязва намека за неотложност. Той не сравнява дългосрочните планове - изграждането на дредноутите, с петте незабавни, краткосрочни мобилизационни мерки срещу Турция. Той не забелязва ускоряването на „нулевия час“ – времето, в което войските ще дебаркират на Босфора – от M + 10 на M + 5. Айрапетов „Судьба Босфорскай експедиции“ е най-задълбоченото до момента изследване, и дава много по-добра представа за атмосферата на срещата, отбелязвайки противопоставянето на Данилов и Жилински на идеята за десант, но също че генералите са малцинство срещу гласове на Григоревич, Сазонов, Гирс и царя.

74. Ръководство за османския флот, е преведено на руски, с дата 5/18 декември 1911 г., в AVPRI, фонд 138, опис 467, дел 461/480, сп. 4, 5.

75. Григоревич до Сазонов, 6/19 януари 1914 г., в AVPRI, фонд 138, опис 467, дял 462/481, 2–4. Боджър отбелязва (стр. 89), че „при избухването на войната [през 1914 г.] „Императрица Мария“ е била готова само на 65%, а другите два дредноута - на 53% и 33%“.

76. Фромкин, „Мир, който ще сложи край на всеки мир“, стр. 55.

77. Писмо до Сазонов, 14/27 ноември 1913 г., в AVPRI, фонд 172, опис 514/2, част 633, списък 128–130; Писмо до Сазонов, 19 април/2 май 1914 г., в AVPRI, фонд 138, опис 467, част 462, сп. 104.

78. Заглавие в Le Matin, 29 април 1914 г., е подчертано (с тревога) от служителите на посолството и Изволски го изпраща за руското външно министерство, в AVPRI, фонд 138, опис 467, част 462, списък 115.

79. Вижте тайното писмо на Бюканън до Грей, 3 април 1914 г., документ № 537 в BD, т. 10, стр. 780–782, и пост-скриптумът на стр. 782.

80. Бюканън до Николсън, 16 април 1914 г., документ 538 в BD, т. 10, стр. 784–785. Според Бюканън, Григоревич му е казал, че Русия иска тези „чилийски“ дредноути за своя Балтийски флот. Това не е вярно. Русия е пуснала на вода четири балтийски

дредноута от собствения си клас „Гангут“ с водоизместимост 23 360 тона през 1911 г. Тя се нуждае спешно от дредноутите на Армстронг не за да се противопостави на германците в Балтийско море (с допълнителни 2 стават общо 6, при 15 на Германия), а за своя все още без дредноути Черноморски флот. Разбира се, Русия не може да вкара „чилийските“ дредноути, построени от Армстронг, през Проливите, без да рискува война. Истинската цел на Григоревич, предявявайки претенциите за военните кораби на Армстронг, е компанията да ги откаже на Турция или поне да забави предаването им, чрез правни уловки. За руските дредноути в Балтийско море вижте Сондхаус, „Морска война, 1815–1914“, стр. 213–214.

81. Сазонов (от Ялта) до Бенкендорф, 25 април/8 май 1914 г.; Бенкендорф до Сазонов, 25 април/8 май, 2/15 май, 6/19 май, 10/23 май, 20 май/2 юни 1914 г. и 30 май/12 юни 1914 г., и Гирс до Сазонов, 8/21 май 1914 г., всички в AVPRI, фонд 138, опис 467, дел 462, списък 111, 112, 113, 114, 121–123, 124, 125.

82. Фромкин, Мирът, който ще сложи край на всеки мир, стр. 55.

83. Бенкендорф до Сазонов, 13/26 юни 1914 г., в което разказва за своите и на Грей усилия да уверят принц Лихновски, посланикът на Германия в Лондон, че такава военноморска конвенция не е сключена – и намеква за току-що стартиралата германска прескампания, осъждаща тази (всъщност въображаема) конвенция. В AVPRI, фонд 138, опис 467, дел 462, списък

126. Британският посланик в Германия, сър Едуард Гошен, също отбелязва прескампанията срещу бъдещата англо-руска военноморска конвенция, стартирана първоначално в Berliner Tageblatt. Вижте Гошен до Грей от Берлин, 23 май 1914 г., документ 544 в BD, том 10, стр. 791.

84. Фишер, Световна сила или упадък, стр. 26–28.

85. Бенкендорф до Сазонов, 30 май/12 юни 1914 г., в AVPRI, фонд 138, опис 467, дел 462, списък 125. 86. Цитатът в бележката под линия е от Бергхан, „Германия и навечерието на войната през 1914 г.“ (Germany and the Approach of War in 1914), стр. 180.

Глава 2. За танго са нужни двама. Юлската криза.

„Това е милитаризъм, продиктуван от безумие... Щом Англия се съгласи, Франция и Русия ще нападнат Германия и Австрия. — Едуард Хауз (американски дипломат), 29 май 1914 г. (1)

„Сазонов обясни, че отмяната на [руската] заповед за мобилизация вече не е възможна и че австрийската мобилизация е причина за това“. — Фридрих Пурталес (германски посланик в Петербург), 29–30 юли 1914 г. (2)

„Ваше Величество, това не може да стане. Разполагането на милиони не може да бъде импровизирано... Тези договорености отнеха цяла година сложен труд, за да бъдат завършени, и веднъж установени, не могат да бъдат променени“. — Хелмут фон Молтке (началник-щаб на Германската армия), 1 август 1914 г. (3)

В неделя, 28 юни 1914 г., на 525-ата годишнина от поражението на средновековна Сърбия от турците на Косово поле, един млад сръбски селянин на име Гаврило Принцип стреля и с два изстрела убива ерцхерцог Франц Фердинанд и съпругата му, докато обикалят с автомобил босненската столица Сараево.

Тъй като Франц Фердинанд е наследник на Хабсбургския трон на Австро-Унгария и човек с противоречиви възгледи, ехото от „Сараевския атентат“, както скоро става

известен, бързо отеква в европейските столици. Обвинения и контраобвинения летят между Белград и Виена, разпространявайки се оттам на второ и трето място до Берлин, Петербург, Париж и Лондон, докато нараства планина от слухове, полуистини и заблуди бързо замъглява истинската природа на престъплението.

Лъжите за Сараево продължават да циркулират години след това, преди истината бавно да излезе наяве. Към днешна дата основните очертания на Сараевския атентат са добре известни и малко оспорвани. Първоначално е ясно, че Принцип не е действал сам. Убиецът и шестимата му съучастници (единият от които също е хвърлил бомби по кортежа на ерцхерцога) принадлежали към органи„Млада Босна", клон на „Черната ръка", тайна организация, оглавявана от полковник Драгутин Димитриевич („Апис"), началник на военното разузнаване на Сърбия. „Черната ръка" обучава Принцип и неговите съзаклятници, осигурява им оръжия, боеприпаси и взривове, и помага за нелегалното им преминаване к през границата в Босна.

Фактът, че Апис знаеза заговора и го подкрепя, е установен и в правен смисъл от сръбско правителство в изгнание, което съди Димитриевич в Солун през 1917 г. и го екзекутира, след като той открито е признал за престъплението.[29]

Въпреки че това не доказва непременно вината му[30], трябва да се отбележи, че почти всички сръбски политици признават вината на Апис след войната. Вероятно търсенето на изкупителна жертва в лицето на шефа на разузнаването, е било замислено, за да отклони нежеланото внимание за съучастието на други сръбски лидери в планирането (или поне в умишленото бездействие за предотвратяването) на престъплението в Сараево.

Откакто през 20-те години на XX век започнаха да се появяват подробности, проследяващи нишките на заговора до Белград, малко информирани наблюдатели са се съмнявали във вината на Апис, и следователно на полуофициалната сръбска вина за престъплението. Никой сериозен историк не се съмнява в това днес. (4)

Сега има основен консенсус за сръбското съучастие в атентата в Сараево, но през 1914 г., такъв все още няма. Точно както генералите често трябва да вземат бързи решения на бойното поле във „военната мъгла", така и държавниците трябва да се справят с кризите въпреки несъвършеното разузнаване, когато основните факти все още не са известни, а много предполагаеми „факти", изобщо не са верни.

За да се оценят решенията, взети в европейските столици през юли 1914 г., човек трябва да разграничи не само какво и кога всъщност се е случило, но и какво и кога са знаели (или са смятали, че знаят) съответните политици.

До значителна степен тази работа вече е свършена по отношение на Австро-Унгария, и Германия, които обикновено фигурират като виновни страни в драмата. Десетилетия изследвания и анализи са установили сравнително надеждната хронология както на намеренията, така и на вземането на решения в Берлин и Виена. Ключовите събития са влезли в историческия лексикон.

Първото е „мисията на граф Хойос" в Берлин, която довежда до прословутия „картбланш", с който кайзер Вилхелм II обещава на 5 юли 1914 г., че Германия ще застане до Австрия, ако тя нападне Сърбия (позиция, подкрепена от канцлера Бетман Холвег на следващия ден). Това уверение е последвано от показна „наранена

[29] Апис е екзекутиран по съвсем други причини. Крал Александър II Караджорджич се е страхувал от него и „Черна ръка" предвид убийството на крал Александър Обренович и съпругата му Драга Машин през 1903 г. (лично извършена от Апис) и чрез скалъпен процес го екзекутира, а органицзацията е разтурена. Иначе самият заговор е известен и одобрен от самия Александър Караджорджич, тогава престолонаследник на Сърбия. (б. пр.).

[30] Напротив, той е замислил, и организирал извършването на атентата, съгласувал го е и с престолонаследника – също яростен сръбски шовинист, а босненския студент (не селянин както пише автора) е само физическия убиец. (б. пр.).

невинност“, докато германските лидери си вземат отпуски, съотв. кайзерът отплава към с норвежките брегове, Хелмут фон Молтке продължаваше годишното си лечение в Карлсбад, Бетман Холвег прекарва лятото в семейното имение Хоенфинов в Бранденбург, където Курт Рицлер е записал думите му за „нарастването на руската мощ“. (5)

След това, в средата на юли, се открива своеобразна „празнина в архива“, по време на която документите на главните германски и австрийски заговорници замлъкват, последвана от предварително обмислен 48-часов ултиматум от Виена, изпратен на Сърбия на 23 юли 1914 г., изготвен в устен (и вероятно недокументиран) тайен договор с Берлин, за да се гарантира отхвърлянето му. И накрая, австрийците обявяват война на Белград на 28 юли, което предизвиква мобилизацията на Русия и германските контрамерки, при което Европа влиза в обща война.

През 20-те години на XX век въпросът за германската военна вина, провъзгласен във Версайския договор от 1919 г., е отворен отново поради многото признания за сръбското съучастие в Сараевското престъпление и от публикуваните императорски руски архиви, от съветското правителство след войната, бестселърът на Фриц Фишер за стремежа на Германия към световно господство („Griff nach der Weltmacht“) затвори вратата отново. Както се очакваше Фишер, срещна много критици в Германия, но по-голямата си част западните историци (б. пр. от страните на Антантата) подкрепиха поне модифицирана версия на неговата теза.[31]

Дейвид Фромкин например отговаря на собствения си въпрос в „Последното лято на Европа: Кой започна Великата война през 1914 г.?“ (2004): „Накратко и грубо казано, отговорът е, че правителството на Австро-Унгария започна локалната си война със Сърбия, докато германските военни лидери започнаха световната война срещу Франция и Русия, която стана известна като Първата световна война или Голямата война.“ (6) Колкото и убедителна да изглежда на пръв поглед, винаги е имало сериозни проблеми с пълната теза за умишленото започване на световна война от Германия.

Както дори нейните поддръжници осъзнават, неуспешното изпълнение на австро-германския заговор за изолиране и наказване на Сърбия едва ли предполага наличието на брилянтен, „хладнокръвен“ план. Първоначалният план, замислен от Бетман Холвег по време на посещението на граф Хойос в началото на юли, е бил да се изкове свършен факт – наказание на Сърбия с австроунгарски военен натиск, което да завърши, преди великите сили да успеят да реагират. Бетман Холвег е ясен от самото начало, със желанието си за локализиране на конфликта. Докато Молтке, известен песимист, е по-малко оптимистичен относно перспективите за ограничаване на обхвата на войната, той също се обажда от Карлсбад с надеждата, че „Австрия трябва да победи сърбите и след това бързо да сключи мир“. (7)

Но уклончивите маневри на Австро-Унгария през юли подкопават германската стратегия. Граф Ищван Тиса, унгарският министър-председател, е твърде резервиран към идеята за наказателна акция, към която трябва да се прибегне, само след като Виена подготви почвата дипломатически. За да спечели Тиса, граф Леополд фон Берхтолд, министърът на външните работи, е принуден да изготви внимателно формулирания ултиматум към Сърбия, чието съставяне, за да бъде приет от Тиса, струва ценно време на Берлин и Виена. Берхтолд и Бетман Холвег първоначално искат да изпратят на Сърбия условията на Австрия преди посещението на френския президент в Петербург, насрочено за 20-23 юли, така че (по думите на Рицлер, позовавайки се на Бетман Холвег) „Франция, отдръпвайки се от реалната възможност за война, да препоръча мир в Петербург“. (8)

[31] Напълно обяснимо, „гузният негонен бяга“. б. пр.).

Тиса обаче одобрява текста едва на 19 юли, денят преди началото на френско-руската срещата, което проваля плана: да се връчи ултиматумът, докато президентът Раймон Поанкаре се среща със Сазонов и царя, е опасно, позволявайки на Франция и Русия да координират военните мерки в разгара на точния момент.

Връчването му на 23 юли, непосредствено след заминаването на Поанкаре от Петерберг, е най-лошият сценарий от всички, създавайки впечатлението, че ултиматумът е предварително обмислен (както е било). Нещо повече, това позволява на Русия да действа с пълно доверие в подкрепата на Франция, и без най-малкия възпиращ съвет от френския президент, или може би по-важното, от Рене Вивиани, радикал с отчетливи пацифистки наклонности, който след триумфа на левицата на последните избори заема постовете министър-председател, и външен министър.

Когато ултиматумът изтича на 25 юли 1914 г., е изминал почти месец от убийствата в Сараево, което създава впечатлението (особено за Лондон), че обявяването на война от Австро-Унгария на Сърбия е хладнокръвно пресметнато, а не е избухване и първи прилив на гняв заради убийството на ерцхерцога.

Разбира се, знаем как се развива историята – Русия стои зад Сърбия, Франция зад Русия и накрая Великобритания зад Франция и Русия. Но това означава световна война и едва ли е начинът, по който германците искат да се развие историята. Бетман Холвег разкрива блъфовете на силите на Антантата. Но за негово дълбоко разочарование, те дори не мигват. (9)

Още по-голяма празнина в настоящото ни разбиране за корените на войната е свързана с руската роля в Юлската криза. Модифицираната теза на Фишер добре обяснява как и защо Австро-Унгария и Германия са използвали Юлската криза за свои собствени цели (дори и да са провалили изпълнението на плана), тя не обяснява нищо нито за френското, нито за руското поведение. Най-голямата документална празнина в Юлската криза не е, противно на общоприетото схващане, липсващите документи на Бетман Холвег (основната идея на неговото мислене е ясно изяснена както в дневниците на Рицлер, така и в много други документи, датиращи от юли 1914 г.) или доказателства, свързани с австроунгаро-германско споразумение за сръбския ултиматум (което всъщност е обилно документирано в дипломатическите архиви на Берлин, и Виена), а документите, свързани с решаващата четиридневна среща на френския президент с царя и неговия външен министър в Петербург от 20 до 23 юли 1914 г. Нито един документ от тази среща не е излязъл наяве, въпреки обширните проучвания както от съветски учени, така и от редакторите на официалната френска документална колекция за избухването на войната. (10)

В подобен дух има очевидни празнини в депешите на френският посланик в Петербург Морис Палеолог, продължаващи цяла седмица след убийството на ерцхерцога. Палеолог не съобщава за реакцията на Сазонов на новините от Сараево до 6 юли 1914 г. и пропуска целия период на посещението в Петерберг от 20-ти до 23-ти.

Втората празнина е особено подозрителна, като се има предвид, че планирането на посещението на френския президент в Петербург през юли е било в ход от 6 месеца. Палеолог сметнал за уместно да изпрати до Париж не по-малко от 8 „спешни“ телеграми в средата на юли, свързани с точния текст на президентския тост на Поанкаре, който ще бъде произнесен на гала-вечерята за царя в двореца Петерхоф (последната от които, на 19 юли, постановява, че думата „сърдечен“ ще бъде заменена с „императрица“), но след това няма нито дума за какво всъщност са разговаряли президентът и царят. (11) Александър Милеран, тогавашен министър на отбраната, по-късно си спомня как е попитал Поанкаре: „Но за какво разговаряхте с руснаците?“, след като се върнал в Париж, и допълва „Никога не успях да го накарам да ми каже.“ (12)

В допълване на картината на селективното водене на записи във френско-руския съюз, има съществени пропуски в собствената дипломатическа кореспонденция на Русия с нейните посланици в Париж и Белград през юли 1914 г., в последния случай в продължение на цели десет дни след убийството на ерцхерцога на 28 юни. (13)

Дали руснаците са имали нещо да крият? Пропуските в архивите категорично подсказват, че след 1914 г. са извършени значителни чистки. Липсващите досиета от Министерството на външните работи на имперска Русия са особено забележителни, тъй като след Октомврийската революция, съветските изследователи не са имали угризения да публикуват най-инкриминиращите документи, които са успели да намерят, за да обвинят невежия „империализъм“ на стария режим. (14)

Мемоарите на Сазонов са от малка полза. По типичен начин руският външен министър се прави на глупав, докато разказва за ключовите юлски събития, преструвайки се например, че няма никаква представа за ултиматума на Австро-Унгария към Сърбия, преди да бъде официално информиран за него от нейния посланик, граф Фридрих Сапари, на 24 юли 1914 г. (15) Това със сигурност не е вярно.

Точно както германското правителство лъжливо твърди, че не е знаело за ултиматума, преди Виена да го изпрати до Белград, така е в интерес на Русия и Франция да се преструват на незнаещи, когато условията на Австрия най-накрая са обявени.

Чудно е, че някой изобщо е повярвал на това, особено след като се разкрива, че руските криптографи са разбили австрийските дипломатически кодове. (16) Отричането на Сазонов, че предварително е знаел ултиматома, днес наподобява известната реплика на капитан Рено във филма „Казабланка“: „Той беше шокиран! Шокиран!“, когато научава, че Австро-Унгария смята да накаже Сърбия за престъплението в Сараево.“

По същия начин, протестите на Антантата срещу ултиматума неизменно подчертават факта, че Виена и Берлин са уговорили изключително суровите му условия, съдейки по публичното одобрение на ултиматума от страна на германците. Разбира се, австрийците и германците са уговорили условията му: те са близки военни съюзници. Това правят съюзниците. Но така са се уговорили Франция и Русия, както преди, така и след сръбския ултиматум. Тъй като много от съответните документи са изчезнали, не е лесно да се документира точно как са го направили.

Но това не е причина да не направим опита с материалите, с които разполагаме, които, особено сега, когато руските архиви са отворени, са също толкова изобилни, колкото германските и австрийските досиета, и по-надеждни от (вероятно фалшифицираните) дневници на Рицлер, използвани за аргументиране на германската „преднамереност“. Въпреки че всички заключения задължително трябва да останат предпазливи, има повече от достатъчно доказателства, за да се реконструира основния разказ за руските намерения по време на Юлската криза.

Добро начало предоставят реакциите на събитията в Сараево. Винаги е имало нещо подозрително в руските отричания, че предварителното са знаели за планиарния атентат. Руският военен аташе в Белград, генерал Виктор Артамонов, е извън града на 28 юни 1914 г., което му е дало удобно алиби, но странно, като се има предвид, че целта на злополучното посещение на ерцхерцог Франц Фердинанд в Босна е била да открие австроунгарските военни маневри в Херцеговина, които представляват голям интерес за официалния руски военен наблюдател в Сърбия. Близък до Апис, полковник от сръбската армия, по-късно твърди, че Артамонов е дал зелена светлина на Апис за операцията в Сараево, казвайки му: „Просто продължавай! Ако бъдеш нападнат, няма да останеш сам.“ Артамонов изрично отрича да е казал това, когато по-късно е попитан от Луиджи Албертини, но признава, че е бил „в практически ежедневен контакт с

Димитриевич", когато е бил в града, и отбелязва допълнително, че „в малкия Белград по онова време, където общественият живот е бил ограничен до много малкото кафенета, заговорът не е могъл да бъде пазен в тайна" (последните думи са думи на Албертини, превеждащи забележките на Артамонов). След обширни интервюта с всички главни герои, Албертини заключава, че „Артамонов е бил уведомен за заговора, ако не директно от Димитриевич, то от някой друг информатор".

За разлика от Артамонов, Николай Хартвиг, прословутият руски посланик в Сърбия, е бил в града на 28 юни и поне един историк, Л. К. Ф. Търнър, смята за „невъзможно" Хартвиг, този „постоянен водач и ментор на сръбското правителство" през Балканските войни, „да не е бил консултиран... и да не е имал подробна информация за това, което се е случвало". (17) Каквато и да е истината за предварителната руска осведоменост за подготвянето на атентата в Сараево, реакцията на руските представители по това време не предполага, че новината ги е изненадала много, нито че са съчувствали по някакъв начин на австрийците, след убийството на престолонаследникът им.

В дните след престъплението, австрийски дипломати на Балканите съобщават за явна липса на съболезнования, изразени от техните руски колеги. (18)

В Рим руското посолство е единственото от всички велики сили, което не сваля знамето си наполовина в знак на траур за убития ерцхерцог. (19)

По същия начин царската легация в Белград отказва да свали знамето си, дори по време на официалната погребална церемония за Франц Фердинанд. (20)

Далеч от това да изрази съболезнования към австрийските си колеги, секретарят на руската легация там казва на българския военен аташе, че смъртта на Франц Фердинанд „трябва да се разглежда като благодат за монархията", предвид репутацията на ерцхерцога (всъщност изцяло измислена) като привърженик на войната.

Вилхелм Ритер фон Щорк, австрийският шарже д'афер в Белград, се чувства длъжен да съобщи за очевидното одобрение от страна на този руски дипломат на убийствата в Сараево, „в случай че този човек един ден бъде акредитиран за посланик във Виена". (21)

Хартвиг, руският посланик в Сърбия, на когото обикновено се приписва (ако това е правилната дума) едноличното сформиране на Балканският съюз, започнал Първата Балканска война, не е по-мил. Независимо дали е знаел за заговора или не, Хартвиг не се смущава от новината за убийствата в Сараево на 28 юни 1914 г., и същата вечер организира бридж парти. Според италианския консул в Белград, Хартвиг тогава казал на почти всички в града, че Австрия се е отървала от ерцхерцога. (22)

В светлината на възгледите на Хартвиг по Босненския въпрос, изразени предходната зима, не е изненадващо, че той не съчувства на Ритер. Известни са думите на Хартвиг радостен от унижението на Виена в Балканските войни: „След въпроса за Турция, сега е ред на Австрия. Сърбия ще бъде нашият най-добър инструмент. Наближава денят, в който... Сърбия ще си върне Босна и Херцеговина."[32] (23)

Едва в 21,00 часа на 10 юли 1914 г., цели дванадесет дни след убийствата в Сараево, Хартвиг най-накрая посещава австрийската легация, за да изрази съболезнованията си на посланика барон Гизл фон Гислинген, който се е завърнал от Виена по-рано същия ден. Руснакът отрича да е провел бридж парти на 28 юни, също отрича, че руската легация е отказала да свали знамето по време на заупокойната служба за ерцхерцога (въпреки че италианският и английският посланици по-късно потвърждават, че случката със знамето е вярна).

[32] Интересно как „ще си ги върне", когато те никога не са били сръбски, дори и през средновековието!? (б. пр.).

Сякаш като възмездие за греховете му срещу мира в Европа, около 21,20 ч. същата нощ прословутият войнствен руски министър умира от масивен инфаркт в австроунгарската легация. Естествено сръбските вестници, веднага разпространяват слуха, че Хартвиг бил отровен.[33] (24)

Сазонов е по-фин от Хартвиг в отговора си за Сараево. Линията, която той следва, е, че тези убийствата са ужасни, и руснаците са първите изпитали ужаса на политическите убийства. Сазонов казва на австрийския шарже д'афер в началото на юли: „Никоя държава не е страдала повече от Русия от безчинствата, подготвяни на чужда територия. Твърдяли ли сме някога, че прилагаме срещу някоя държава процедурата, с която вашите вестници заплашват Сърбия?“ (25)

Демонстрирайки впечатляваща координация между Петербург и Париж, президентът Поанкаре отговаря по идентичен начин на австроунгарския посланик във Франция, граф Сечени фон Темерин, на 4 юли 1914 г., припомняйки антииталианската мания, обхванала Франция след убийството на президента Карно от италиански анархист през 1894 г. (26)

Независимо от продължаващия поток от разкрития от Виена за съучастието на сръбското правителство в престъплението в Сараево (много от които, бяха преждевременни или неточни) (27), Сазонов се придържа към тази линия през целия юли, като в един момент казва на германския посланик Фридрих Пурталес, че искането на справедливост от Австрия към Сърбия е равносилно на нахлуването на Русия в Швеция или Швейцария, защото толкова много руски революционери са получили убежище там. (28)

Необходима е известна наглост, след атентата в Сараево, да се твърди че Русия е истинската жертва на тероризма. Сазонов очевидно е готов за предизвикателството.

Отношението в руските „официални кръгове“ към Австро-Унгария през седмиците след убийствата в Сараево, както съобщава Пурталес в Берлин на 13 юли 1914 г., показва „безграничното презрение което преобладава там“… „Не само в печата, но и в обществото“. Германският посланик допълва „човек среща почти само неприятелски оценки за убития ерцхерцог.“ (29)

Слабата охрана осигурена на ерцхерцога и съпругата му в Сараево, едва ли говори добре за военната ефикасност на Хабсбургите. Балканските войни показвват на руските генерали, че австроунгарската армия е хартиен тигър. В разгара на германо-руската война в печата през март 1914 г. Пурталес уверява Берлин, че антигерманската истерия се вдъхновява от Франция. „Желанието да се уредят сметките веднъж завинаги с Австро-Унгария е несъмнено много по-широко разпространено“. (30)

Нещо повече, руските антиавстрийски настроения имат силна основа: въпреки цялото вестникарско „дрънкане на оръжия“ срещу Берлин през март, Русия провежда заплашителни военни учения на австроунгарската, а не на германската граница. (31)

До април 1914 г. самият кайзер Вилхелм е обезпокоен, съобщавайки на Бетман Холвег слух, който е узнал „от автентичен източник“, че руски кавалерийски офицери току-що са купили 30 000 коня в Унгария. Страхът на кайзера е, че Русия ще използва Сърбия или Черна гора като антиавстрийски посредници, за да вкара Германия в

[33] Самият Гизл, докато посещавал (инкогнито) белградска бръснарница няколко дни след смъртта на Хартвиг, случайно чул следната история от друг клиент: „Гизл е донесъл електрически стол от Виена, който причинява незабавна смърт на всеки, който седне на него, и не оставя и най-малка следа.“ Други обвинили австрийците в отравяне на Хартвиг: въпреки че, както се оказало, той умира преди да му сервират вечеря или напитки. Руснакът изпушил само две цигари по време на краткия си разговор с Гизл, фасовете и от двете били незабавно предадени на опечалената му съпруга, за да се разсеят подозренията ѝ за нечестна игра. (Б. пр. Цигарите са провокирали самия инфаркт, който така или иначе е щял да се случи ако не същия ден, то в следващите).

европейска война[34]. (32) Страховете на кайзера за руски първи удар изобщо не са безпочвени. Вестник „Новое время“ през този месец пише за разпадането на Австроунгарската империя. Година по-рано, самият цар Николай II, казва, че „разпадането на Австрийската империя е просто въпрос на време“. Да си припомним и думите на Хартвиг, че „сега е ред на Австрия“, и думите на Кривошеин пред Палеолог в началото на май 1914 г., че Русия ще завземе Галиция веднага щом се появи първа възможност.

Въпреки че последните исторически трудове, оцветени както от дебата за Фишер, така и от познанията ни за това как Втората световна война е започнала през 1939 г., неизменно изобразяват Германия като естествен агресор през 1914 г., стратегическата ситуация не е изглеждала така за повечето неутрални наблюдатели по това време.

Полковник Хаус, американският президентски пратеник, ясно заявява за европейския „полудял милитаризъм“ на 29 май 1914 г., и очаква, че в случай на сериозна криза „Франция и Русия ще нападнат Германия и Австрия“, а не обратното. Презрителното отношение на руските лидери към Австрия трябва да се има предвид, когато се разглежда, как те реагират на кризата с ултиматума. Въпреки че са „шокирани“, въпреки тона на официалния отговор, никой в Петербург не е ни най-малко изненадан от условията, дадени на Сърбия.

Има убедителни доказателства, че Сазонов, или поне неговият началник на кабинета, барон Мориц Шилинг, е знаел основната същност на исканията на Австрия цели седмица предварително. (Сазонов, както очевидно всички в Берлин, е на почивка от 14 до 18 юли 1914 г.)

Николай Шебеко, руският посланик във Виена, съобщава в Петербург с телеграма на 16 юли, че „австроунгарското правителство след приключване на разследването възнамерява да отправи определени искания към Белград“ и иска спешни инструкции как може да предотврати тези искания. (33) Същия ден Шилинг получава подобно предупреждение лично от италианския посланик в Русия, маркиз Карлоти ди Рипарбела. (34)

Шилинг е достатъчно разтревожен от тези предупреждения, втурва се към гарата, за да уведоми Сазонов за ситуацията при завръщането му в Петербург, сутринта на 18 юли. (35) По-късно същия ден Сазонов казва на сър Джордж Бюканън, че „всякакъв австрийски ултиматум към Белград не може да остави Русия безразлична“, което предполага, че е знаел точно какъв ултиматум предстои да бъде връчен. (36)

Дори основният момент на австрийския ултиматум е бил известен на руснаците, чиито криптографи декодират три австрийски телеграми между 14 и 17 юли, с които се пита за датата, на която Поанкаре ще напусне Русия след срещата му с царя. (37)

Да обобщим дипломатическата игра в навечерието на пристигането на Поанкаре в Петербург: австрийците и германците се споразумяват за условията, поставени на Сърбия, и (след забавянията, причинени от необходимостта да се склони граф Тиса) Виена смята да връчи ултиматума веднага щом френската делегация напусне Петербург в нощта на 23 юли 1914 г. Австрийците знаят кога Поанкаре ще си тръгне от Русия.

Руснаците знаят (поне приблизително) какво ще направят австрийците и точно кога ще го направят.

И така, за какво са говорили Поанкаре, царят и техните външни министри? Въпреки безличните официални комюникета, те очевидно са обсъждали подробно предстоящия ултиматум и са подготвили някакъв вид съвместен отговор. От писмата и телеграмите, изпратени до и от Петербург през въпросния период, и дори от

[34] Слух който се потвърди напълно! Точно така се развиват събитията, направлявани от Петербург и Париж. (б. пр.).

публикувания „Дневник“ на Палеолог уви, на и от мемоарите на Сазонов), имаме доста точна картина за настроението на срещите и обсъжданите теми, както и приблизително какво е било говорено. На първо място, това е прословутото писмо на германския посланик от 21 юли до Бетман Холвег, в което кайзер Вилхелм е надраскал някои от известните си коментари, в което Пурталес предупреждава Берлин за втвърдяващото се отношение на Сазонов. „Ако Австро-Унгария е решена да наруши мира“, казва Сазонов на Пурталес, „тя трябва да осъзнае, че този път ще се съобразява с Европа.“ (Срещу този пасаж кайзер Вилхелм II е отбелязал: „Не! Но с Русия, да!“)

Показвайки, че знае точно какво всъщност ще направят австрийците, Сазонов отговаря на протестите на Пурталес, че сръбските права ще бъдат уважавани, със собствена заплаха към Виена: „каквото и да се случи, не трябва да се говори за ултиматум“. (38)

Ако така е мислил Сазонов в началото на срещата в Петербург, не е изненадващо, че позицията му се е втвърдила още повече след няколко дни разговори и наздравици с френската делегация.

Президентът Поанкаре е смел човек с твърди убеждения, който подобно на много руски националисти, критикува остро пасивното отношение на Сазонов по време на Балканските войни. (39) Посланик Палеолог, близък приятел на Поанкаре, е изрично назначен в Петербург, за да притисне Сазонов към по-твърда антигерманска линия.

Тогавашният министър-председател Гастон Дюмерже инструктира Палеолог през януари 1914 г. преди заминаването си за Русия: „Войната може да избухне във всеки следващ ден... Нашите [руски] съюзници трябва да се втурнат на помощ. Безопасността на Франция ще зависи от енергията и бързината, с които ще ги тласнем в битката.“ (40)

Войнствено настроени, именно Поанкаре и Палеолог, а не Сазонов, са имали първия остър сблъсък с австрийския посланик, обикновено кроткия унгарски граф Фридрих Сапари, който се е завърнал в Петербург само ден преди Сазонов. Докато Сазонов е намерил Сапари „кротък като агънце“, когато разговарят на 18 юли (41), Поанкаре разговаря с унгарския граф много по-твърдо, когато се среща с него три дни по-късно. „Не съм доволен от този разговор“, каза Поанкаре пред Палеолог след разговор със Сапари, „посланикът очевидно е получил инструкции да не казва нищо... Австрия ни е подготвила театрален преврат. Сазонов трябва да бъде твърд, а ние трябва да го подкрепим.“ (42)

Самият Сапари е не по-малко смутен от тона на Поанкаре, докладвайки във Виена, че „заплашителното отношение на президента... в контраст с предпазливото отношение на Сазонов, потвърждава очакването, че г-н Поанкаре ще упражни всичко друго, но не и успокояващо влияние тук“. (43)

Въпреки че Сапари може да е подведен от „предпазливото отношение“ на Сазонов преди пристигането на френската делегация, той е прав да се страхува от въздействието на безкомпромисната позиция на Поанкаре върху руския външен министър. В нощта на 22 срещу 23 юли Сазонов докладва следното на Шебеко във Виена: „От разговорите ми с [Поанкаре] става ясно, че и Франция... няма да толерира унижението на Сърбия.“ Отбелязвайки, че вече разполага с достоверна информация, че „Австрия планира да предприеме мерки срещу Сърбия“, Сазонов инструктира Шебеко да предупреди Виена „приятелски, но твърдо“ за „опасните последици, които ще последват всякакви мерки с неприемлив за Сърбия характер“. Френският и английският посланици в Австрия, добавя Сазонов, скоро ще направят изявления в същия смисъл. (44)

Уви, предупреждението на Сазонов или това, което трябва да наречем неговият антиултиматум, не достига до Берхтолд навреме, за да предотврати изпращането на действителния ултиматум на следващия ден. (45) Той обаче ни дава много добра

представа за секретните обсъждания на френско-руската среща. Антиултиматумът очевидно не е едностранна руска идея. Предупреждението на Сазонов е повторено почти дословно в инструкциите на Вивиани до Алфред Дюмен, посланик на Франция във Виена, в първото му съобщение след качването на кораба „Франция“, датирано на 24 юли 1914 г. Интересното в този документ е, че поради австрийския трик да чака френската делегация да напусне Петербург, Вивиани все още не е знаел за текста на сръбския ултиматум от 23 юли, когато го е написал. „Не бива да се пренебрегва нито един начин“, инструктира Вивиани Дюмен, „за да се предотврати [австрийското] искане за възмездие или какъвто и да е набор от условия, наложени [на Сърбия], които биха могли... да се считат за нарушение на нейния суверенитет или независимост.“ (46)

Като се има предвид, че Вивиани е пацифист, човек с далеч по-мек темперамент от Поанкаре и Палеолог, можем спокойно да заключим, че антиултиматумът на Сазонов има и недвусмислената подкрепа на последните двама държавници (или дори може да помислим, че те са били истинските му автори). Разбира се, да се каже, че френските и руските лидери са заговорничили (неуспешно) в Петербург, за да предотвратят австрийския ултиматум към Сърбия, не е същото като да се каже, че решават да започнат война. Ясно е, че и Поанкаре, и Сазонов са готови да рискуват и войната, като отказват да приемат исканията на Австрия към Сърбия, и стигат до това решение преди, а не след като прочитат действителния текст на ултиматума.

„Дневникът“ на Палеолог дава представа за атмосферата в Петербург по време на френското посещение и „тихо“ не е изобщо подходящата дума, която да я опише. Ето неговия запис от 23 юли: „Преглед в Красное Село тази сутрин. 60 000 войници взеха участие. Великолепно шествие на могъщество и величие. Пехотата марширува под звуците на „Marche de Sambre et Meuse“ (Маршът на Самбра и Маас[35]) и „Marche Lorraine“ (Лотарингския марш). Какво богатство от идеи показва тази военна машина, задвижена от царя на цяла Русия пред президента на съюзническата република, самият той син на Лотарингия!... Поанкаре седеше пред шатрата отдясно на царицата. Няколкото погледи, които той размени с мен, ми показаха, че мислите ни са едни и същи. (47)

Палеолог и Поанкаре не са единствените, обзети от бойния плам. На банкета, даден предната вечер от великия княз Николай Николаевич, Палеолог си спомнял как съпругата на великия княз, великата херцогиня Анастасия Николаиевна Романова, му казала: „Ще има война. Няма да остане нищо от Австрия. Ще си върнете Елзас и Лотарингия. Нашите армии ще се срещнат в Берлин. Германия ще бъде унищожена!“ (48) Вярно е, че това са думите на черногорска принцеса, за която трудно може да се каже, че говори от името на руското правителство. От друга страна, тя е съпруга на човека, който скоро ще поеме поста главнокомандващ на руските армии. Той самият сигурно е казал нещо подобно. (49)

Изразените от нея възгледи със сигурност се съгласуват добре с общоприетото мнение на руските националисти през 1914 г., че дните на Австрия (макар и не непременно и на Германия) са преброени, мнение, както видяхме, е открито споделяно от царя, от „Новое время“, Николай Хартвиг и А. В. Кривошеин, старши член на Министерския съвет. Самият Сазонов е не по-малко войнствен. Реакцията му, след като за първи път научава за австрийския ултиматум около 10,00 ч. на 24 юли 1914 г., е доста известна: „C’est la guerre européene!“ (Това е европейската война) (50)

Предвид важността на собствените действия на Сазонов в часовете след като е изрекъл тези думи, това изглежда на самоизпълняващо се пророчество. На 18 юли, Сазонов казва на Бюканън, че Русия не може да остане „безразлична“, ако Австрия

[35] Реки протичащи през Белгия и Франция. (б. пр.).

отправи „нещо като ултиматум“ към Сърбия, и добавя заплашително, че ако го направи, Русия „ще бъде принудена да предприеме някои предпазни военни мерки“. (51)

Верен на думата си, до 11,00 ч. на 24 юли Сазонов вече инструктира Николай Янушкевич, началник на руския Генерален щаб, да направи „всички приготовления за поставяне на армията във бойна готовност“, за да може плана за частична мобилизация да бъде написан и готов навреме за заседанието на Министерския съвет, планирано за 15,00 ч. същия следобед. (52)

Сазонов, очевидно заимствайки идеята от плана за частична мобилизация на военния министър Сухомлинов само срещу Австрия, обсъден от висшите министри и царя (и почти изпълнен) по време на Първата балканска война през ноември 1912 г., настоява на този ден в Министерския съвет и в продължение на седмица след това, че Русия трябва да извърши предварителна мобилизация (и след това пълна) на армията си само срещу Австрия. Ключово следствие от това е, че Варшавският окръг не е мобилизиран, за да не се дразни командването на германската 8-ма армия в Източна Прусия.

Всъщност подобна заповед е „глупост“, както началникът на мобилизационната секция на руската армия, генерал Сергей Доброролски, казва на своя началник Янушкевич между 11,00 и 12,00 ч., само минути след като последният обещава на Сазонов, че е осъществимо. Всъщност е невъзможно защото „План 19“ изисква едновременна мобилизация срещу Германия и Австрия без вариант, който да ги разделя, и в по-конкретния смисъл, че е физически невъзможно да се извърши мобилизация само срещу австрийската граница, без да се използва широко Варшавският железопътен възел, което неизбежно ще се научи от германците. (53)

Предполага се, че грешката на Янушкевич, ако това е било грешка, задейства катастрофална верига от събития, довели до световната война. Тъй като е повишен на тази длъжност само пет месеца по-рано (Янушкевич не е присъствал на съдбоносната конференция за военното планиране на 8/21 февруари), шефът на Доброролски вероятно не е напълно запознат с детайлите на Мобилизационен план 19. „Ако Янушкевич е предупредил Сазонов от самото начало за грешката, която ще допусне, обявявайки частична мобилизация“, твърди Албертини, Сазонов никога нямаше да накара Министерския съвет и царя да одобрят точно това действие, имащо „непредвидими последици“. (54)

Л. К. Ф. Търнър добавя няколко важни нюанса към аргумента на Албертини, предполагайки, че Сазонов (цивилен), така и Янушкевич (некомпетентен) са били неосведомени за реалните стратегически последици от плана за частична мобилизация на Сухомлинов, чието активиране неизменно трябва да принуди Австрия да започне обща мобилизация и така да предизвика германската мобилизация, съгласно двустранните договорни задължения.

Търнър отбелязва още, че в полза на Русия е все още да не се мобилизира, за да могат австрийците да се включат напълно в сръбската кампания (според техния собствен вариант на мобилизация Б, за „Балканите“, за разлика от Р, за „Русия“), което ще остави австрийска Галиция почти беззащитна и още в началото, ще постави Централните сили „на милостта на Антантата“.

Френският Генерален щаб обяснява на Поанкаре благоприятните стратегически последици от австрийското активиране на План Б още през 1912 г., но нито Палеолог, нито генерал Лагиш, френският военен аташе в Петербург, правят нещо, „за да просветлят руския Генерален щаб“ – несъмнено защото, както обяснява Търнър, френските военни плановици настояват за незабавна руска офанзива към Берлин и не искат да дадат на руснаците никакъв извинение да се отклоняват. (55)

Колкото и интригуваща да е историята на Албертини-Търнър за руското невежество и некомпетентност, има основателна причина да се смята, че самият Сазонов знае много добре какво прави, когато предлага на правителството плана на Сухомлинов за „частична мобилизация“ – тоест, че съзнателно въвлича Русия във война. В края на краищата, Сазонов присъства на извънредния министерски съвет, проведен в Царско село на 23 ноември 1912 г., когато председателят Коковцев предупреждава всички, че планът за „частична мобилизация“, принуждавайки Австрия да обяви обща мобилизация, ще доведе до европейска война. Коковцев тогава казва „без значение как ще решим да наречем планираните мерки, мобилизацията си остава мобилизация, на която нашите противници да противодействат с истинска война“.

Сазонов, впечатлен от разсъжденията на Коковцев, след това се е намесва, че Русия не е трябва да започва такава съдбоносна мобилизация, без първо да се консултира с Франция. (56)

Този път, за разлика от ноември 1912 г., Русия се е консултирала с Франция – не само с нейния посланик, но и с нейния президент и министър-председател (последният е и външен министър). Войнолюбивият Поанкаре, неговият доброволен инструмент Палеолог и дори по-умереният Вивиани току-що дават своето одобрение за каквито и да е контрамерки, с които Сазонов може да отговори на ултиматума на Виена.

Но този път в Министерския съвет Коковцев го няма, човекът който щеше го отмени. Сазонов има своя „картбланш“, празният чек, който сега ще осребри.

Има един интересен пасаж в мемоарите на Пьотър Барк, руския финансов министър, в който описва какво се е случило, когато се е обадил в Министерството на външните работи, сутринта на 24 юли 1914 г. Самият Сазонов не е бил на разположение (вероятно е на среща с Янушкевич, за да обсъдят плана за частична мобилизация) и затова Барк е разговарял с началника на кабинета на Сазонов, барон Шилинг. Барк веднага пита: „Има ли някаква вероятност за война?“ Шилинг отговаря веднага, спомня си Барк, че „Сазонов смята войната за неизбежна“. Разбира се, тази забележка може да не е вярна. Но нейната истинност обаче е подкрепена от твърди доказателства – всъщност от същия вид доказателства, които наскоро бяха предложени като доказателство, че Бетман Холвег е планирал европейска война, а именно действия в последния момент, за да се подредят финансовите дела на Русия.

„Попитах [Шилинг] дали смята, че нещата ще се развият бързо, тъй като ще трябва да предприема незабавни стъпки, за да осигуря прехвърлянето на средствата на руската хазна, депозирани в Берлин. Барон Шилинг ме посъветва да взема незабавни мерки за това. ... [Подписах] документите, необходими за незабавното заминаване за Берлин на служители на външното министерство, които трябваше да организират връщането в Русия на руските държавни средства, депозирани [там]. Освен това казах на Никифоров незабавно да телеграфира до Берлин, за да преведе в Петроград и Париж салдата, които държахме по разплащателната сметка при нашите берлински кореспонденти. Дадох подобни инструкции на управителя на Държавната банка Шипов. Тези стъпки ни позволиха, преди избухването на военните действия, да възстановим руските държавни средства и остатъците от руската хазна в размер на 100 мил. рубли. (57)

Фактът, че това решение е взето преди заседанието на Министерския съвет на 24 юли следобед, е от кардинално значение. Също така е от кардинално значение и фактът, че Сазонов инструктира Янушкевич да започне подготовката за частична мобилизация преди заседанието на кабинета. Тези действия, разчистването на финансовите средства за войната и мобилизирането на армията поетапно, съставляват заедно три от петте резолюции, приети от съвета в същия следобед.

Първите две приети без противоречия, се отнасят до договарянето на „временното отлагане“ на крайния срок на ултиматума на Сърбия и необходимостта Сърбия да прояви сдържаност.

Много по-значимо е, че Резолюция 3 открива „Подготвителен период за войната“ в четири военни окръга (за това ще стане дума повече по-долу), и Сазонов вече е инструктирал Янушкевич да започне подготвката. Резолюция 4 „възлага на военния министър [Сухомлинов] незабавно да ускори натрупването на военни материални средства за армията“.

Резолюция 5 инструктира Барк да направи точно това, което вече е направил по заповед на Сазонов, а именно да репатрира средствата, държани в страни, които скоро ще се превърнат във вражески. Тези три критични резолюции вече са приети от Сазонов, който поради дългогодишната си (макар и все по-неточна) репутация, е един от най-малко войнствените членове на съвета. Няма никакво съмнение, че Кривошеин, прословутият войнствен германофоб, ще подкрепи силната позиция на Сазонов (показателно е, че Кривошеин подкрепя директивата за частична мобилизация на Сухомлинов на 23 ноември 1912 г., преди да бъде отменена от Сазонов и Коковцев). (58) За да използваме парламентарна аналогия, руският външен министър внася законопроекта си в залата едва след като разбира, че има гласовете, за да осигури приемането му.

Мемоарите на Барк са основният източник, с който разполагаме за казаното този следобед. Въпреки че решението за започване на подготовка за война почти сигурно е взето от Сазонов преди срещата на министрите, спомените на Барк за срещата е безценен източник за да разберем защо е взето това решение.

Далеч от това да обвинява за Юлската криза скорошни, вероятно случайни събития като атентата в Сараево и австрийския ултиматум, Сазонов твърди, че „има дълбоко вкоренени причини за конфликт между централноевропейските сили и Антантата“. Руската слабост във всяка криза след войната с Япония е провокирала агресивното поведение на Германия: сръбският ултиматум е само „претекст, който би ѝ позволил да докаже превъзходството си чрез употреба на сила“. Русия, напомня Сазонов на останалите членове на Министерския съвет, „не може да остане пасивен наблюдател, докато един славянски народ е умишлено потъпкван. През 1876 и 1877 г. Русия се бори с Турция за освобождението на славянските народи на Балканите. Бяхме направили огромни жертви с тази цел... Ако Русия не успееше да изпълни историческата си мисия, тя ще бъде смятана за западаща държава и отсега нататък ще да трябва да заеме второстепенно място сред силите... Ако в този критичен момент сърбите бъдат изоставени на произвола на съдбата, руският престиж на Балканите ще да се срине напълно.[36] (59)

Кривошеин говори след това в същия дух, правейки „дълбоко впечатление“ на кабинета с аргумента си, че руското правителство трябва да заеме позиция или да бъде разпнато от обществеността за своето малодушие. „Общественото и парламентарното мнение“, изтъква Кривошеин, „няма да разбере защо в този критичен момент, засягащ жизненоважните интереси на Русия, имперското правителство не иска да действа смело.“

Уверен съответно от Сухомлинов и Григоревич, че руската армия и флот са готови, съветът решава да отправи строго предупреждение към Австро-Унгария, че съдбата на Сърбия „не може да остави Русия безразлична“. Резолюциите, взети от Министерския съвет, включително споменатите по-горе финансови и военни мерки, са

[36] Много ясна илюстрация на руският шовинистичен и лицемерен панславизъм, както и маниакалното фаворитизиране на най-големите агресивни шовинисти на Балканите – сърбите. (б. пр.).

подписани като закон от цар Николай II на Коронния съвет, проведен в 11,00 ч. на следващата сутрин в Царско село. (60)

Дали Сърбия наистина е „жизненоважният руски интерес“, за който говори Кривошеин? Със сигурност, в името на стратегическата надеждност на Русия, има смисъл да се подкрепи устното предупреждение на царя, че всяко нарушение на сръбската независимост „не може да остави Русия безразлична“, поне със заплаха за мобилизация срещу Австрия. Както твърди Търнър, това е най-добрият ход не само политически, тъй като ще постави отговорността за започване на европейски конфликт изцяло върху Виена, ако, и когато тя обяви война на Сърбия, но и от чисто военна гледна точка: забавянето на мобилизацията на Русия ще накара австроунгарските армии да се ангажират изцяло на Балканите, оставяйки Галиция свободна за превземане.

Но публичната заплаха за мобилизация не е това, което е решено в Министерския съвет на 24 юли 1914 г., а по-скоро тайна, мащабна мобилизация на руската армия и нейния флот.

Защо, в ако Сазонов и Кривошеин са искат просто да защитят независимостта на Сърбия, мобилизират не само 13 цели армейски корпуса – сила от около 1,1 мил. души, но и флотите в Балтийско и Черно море, нито един от тези водни басейн не е в съседство с Австро-Унгария (или Сърбия, впрочем)? Защо включват Одеса, наред с Казан, Киев и Москва, сред четирите военни окръга, в които е започва „Период на подготовката за война“ – окръг, който неотдавнашното оперативно планиране е определило за десантните операции срещу Константинопол? (61)

Всичко това, междувременно, е само официалното решение на Министерския съвет и царя (но все още не е публично; дори предстоящата частична мобилизация ще бъде обявена едва на 28 юли). Поверително Сазонов казва на Янушкевич да направи много повече от това. От дневника на заседанието на руския Генерален щаб, проведено през нощта на 25 юли 1914 г., знаем, че „пълната мобилизация“ на четирите окръга е трябвало да се извърши автоматично, когато австрийските войски преминат сръбската граница. Не само Москва, но и Санкт Петербург, град на почти хиляда мили от австроунгарската граница (и още по-далеч от Сърбия), е поставен във военно положение. Навсякъде в Русия учебните маневри са прекратени и войските са отзовани по квартири. Кадетите, записани във военните академии, незабавно са повишени в офицери, за да запълват празнините в командната структура на армията с нови кадри, и се „освобождават за активна служба на бойно поле много възрастни офицери, които дотогава са разпределени за образователна работа“. (62)

Янушкевич подчертава, че всички тези задачи трябва да се изпълняват „енергично“ и постановява изключително важно, че ако е необходимо, на отговарящите за мобилизацията офицери „ще бъде разрешено... да прекрачват границите, определени в правилата за „Подготвителния период за войната“. (63)

Разбирайки намека, генерал Доброролски телеграфира на Жилински във Варшава, като му нарежда да отзове всички войски в неговия окръг по разпределение. В 1 часа сутринта през нощта на 25 срещу 26 юли Варшавският окръг (тоест руска Полша) е поставен под военно положение. По-късно същата нощ, в 3,26 ч. сутринта, Янушкевич телеграфира до Варшава, че на следващия ден (26 юли 1914 г.) ще бъде „началото на „Периода на подготовка за война“ в целия регион на Европейска Русия“, обхващащ всичките шест основни военни окръга – Варшавски, Вилноски (Вилно – Вилнюс, т.е. Балтийската област), Казански, Киевски, Московски и Одески. (64)

На практика това означава, че „всички крепости във Варшавския, Вилноския и Петербургския военни окръзи са поставени „в състояние на война“, граничарите са доведени до пълен състав и граничните постове са напълно окомплектовани, цензурата и мерките за сигурност са затегнати, пристанищата са минирани, конете и каруците са

сглобени в армейски обози, вещевите и оръжейни складове са подготвени за приемането на запасняците и са предприети всички стъпки за улесняването на предстоящата мобилизация“. (65)

Периодът на подготовката за война, започнал на 26 юли, допълнително позволява „призоваването на трите най-млади класа запасняци в райони, застрашени от вражески действия“, включително, което е важно, Руска Полша западно от Висла. (66)

Разширявайки още повече мрежата на „планираната частична мобилизация“, на 27 юли 1914 г. Янушкевич телеграфира на командването в Тифлис (Тбилиси, Грузия), че „Подготвителният период за война“ вече е в сила и за военните окръзи Омск, Иркутск, Туркестан и Кавказ. (67) Русия е започнала мобилизацията в Омск и Тифлис дори по-рано, както Норман Стоун, позовавайки се на австрийски източници, заключава: „Има и определени доказателства, които сочат, че руснаците са започнали да се мобилизират значително по-рано, отколкото твърдят: на сравнително ранен етап от военните действия, в Лемберг (Лвов) австроунгарските части вземат пленници от сибирски и кавказки части, които едва ли биха могли, предвид големите транспортни проблеми на Русия, да стигнат на запад, ако бяха мобилизирани в края на юли.“ (68)

Манфред Раухенщайнер, водещ австрийски историк, отива още по-далеч твърдейки, че неочакваната скорост на руската мобилизация срещу австрийска Галиция през август 1914 г. предполага, че „руснаците са започнали да се мобилизират към началото на юли и систематично са се подготвяли за война.“ (69)

Ранната, тайна мобилизация е напълно в съответствие с разбирането за подготвителния период за войната, от членовете на руския Генерален щаб и от цар Николай II.

„Ще бъде благоприятно“, докладва тайната военна комисия на Сухомлинов на 21 ноември 1912 г., малко преди военният министър за първи път да изготви заповедите за частична мобилизация само срещу Австрия, „да се завърши концентрацията, без да се започват военни действия, за да не се лиши безвъзвратно врагът от надеждата, че войната все още може да бъде избегната. Нашите мерки за това трябва да бъдат прикрити с умни дипломатически преговори, за да се приспят, доколкото е възможно, страховете на врага.“ (70)

Текстът на официалния „Правилник за подготвителния период за война“, подписан от цар Николай II на 2 март 1913 г., е почти идентичен. Подготвителният период, както е определен от руските генерали и одобрен от императора, „означава периода на дипломатически усложнения, предхождащи започването на военните действия, в хода на който всички съвети трябва да предприемат необходимите мерки за подготовка за сигурност и успех при мобилизирането на армията, флота и крепостите, както и за похода на армията към застрашената граница“.

Тези мерки включват, призоваването на запасняците в граничните дивизии (както всъщност се случва на 26 юли 1914 г.). Запасняците са мобилизирани не по заповед на царя, а просто по препоръка на военния министър Сухомлинов. След това граничните войски трябва да бъдат инструктирани относно униформите и вероятното разположение на врага. Конете трябва да бъдат прековани. Не се предоставят повече отпуски, а офицерите и войниците в отпуск или командировани другаде трябва да се върнат незабавно в своите войскови части. Заподозрените в шпионаж трябва да бъдат арестувани. Трябва да се разработят мерки за предотвратяване на износа на коне, добитък и зърно. Парите и ценните книжа трябва да бъдат изтеглени от банките близо до границата към вътрешността на страната. Военноморските кораби трябва да се върнат в пристанищата си и да получат провизии и пълно военно снаряжение. (71)

Колкото по-отблизо разглеждаме т.н. подготвителен период за войната в Русия, започнал на 25 юли 1914 г., толкова повече изглежда като мобилизация. Със сигурност

така е изглеждал и за Палеолог, както е записал в дневника си същата нощ (въпреки, че не докладва тези наблюдения на Париж): „В 19 ч. тази вечер [25 юли] отидох на Варшавската гара, за да се сбогувам с Изволски, който се връщаше на поста си [в Париж] с голяма бързина. На пероните цареше голяма суматоха. Влаковете бяха пълни с офицери и войници. Това приличаше на мобилизация. Бързо обменихме впечатления и стигнахме до едно и също заключение: „Този път ще има война.“ ... градовете и двете столици Санкт Петербург и Москва са обявени във военно положение.“ (72)

Ето как подготвителният период за войната в Русия изглеждал и за австрийците, и за германците. Още в 15,25 ч. на 26 юли 1914 г. германският военен аташе майор Д. Егелинг информира Берлин, че в Киев и Одеса е наредена мобилизация. (73) Австроунгарските консули в Киев, Москва и Одеса изпращат доклади за руските мобилизационни мерки на 27 юли 1914 г. (74)

През целия ден Пурталес получава тревожни доклади от собствените си консули. Въпреки че не е сигурен дали запасняците вече са призовани (както всъщност е било, поне в граничните дивизии), е видяна цяла руска артилерийска дивизия да марширува на запад от Киев, а друга кавалерийска дивизия да тръгва за Дубно.

От Рига Пурталес научава, че река Дюна (Двина) е минирана и че целият подвижен състав (вагоните и локомотивите) е конфискуван за армията.

Писмо от германския консул в Москва, изпратено същия ден (но получено много по-късно), съобщава, че телеграфната служба вече не позволява на германците да изпращат криптирани съобщения до Берлин. (75)

Давайки особена причина за безпокойство, германският консул във Варшава телеграфира в 15,45 ч. на 27 юли, че „Всички войски са отзовани от маневри. Много пехота, включително кавалерийски части, е изпратена през гара Брест към Люблин и Ковел. Цяла нощ стотици военни машини се движеха нагоре-надолу по булеварда на Брест-Литовск... Вчера артилерийските складове в Цитаделата се взривиха.“ (76)

Завършвайки впечатлението за заплаха, германският адютант на царя, генерал фон Хелиус, съобщава предната вечер (26 юли) от Царское село, че по време на следобедния преглед е обявено... че маневрите ще бъдат отменени за тази вечер и че войските трябва да се върнат [в базата]. Генерал Адлерберг, губернаторът на Санкт Петербург, спря и каза, че трябва да отиде, за да се погрижи за „мобилизацията“. Барон Грюнвалд, придворен офицер по конна езда (Oberstallmeister), човек, много симпатизиращ на Германия, седна до мен на вечеря и ми каза: „Положението е много сериозно; нямам право да ви казвам какво беше решено по-рано днес, но скоро ще го научите сами; можете обаче да предположите, че перспективата е сериозна.“ Грюнвалд завърши тревожните си забележки, като се сбогува с Хелиус с прощално чувство: „Надяваме се, да се срещнем отново в по-щастливи времена.“ (77)

Разбира се, дори ако сега можем да докажем, въз основа на горепосочените доказателства, че Русия е започнала тайно да мобилизира въоръжените си сили на 25 юли 1914 г., това не доказва непременно, че царското правителство е решило да започне война. Тъй като е много бавна, дори руската обща мобилизация не води до незабавни враждебни действия на чужда земя, както прави германската мобилизация, поради строгите времеви изисквания на плана а Шлифен (модифициран от Молтке). (78) Но именно поради тази сравнителна бавност, нареждането на ранната, тайна мобилизация е толкова важно за руснаците. Както открива Брус Менинг, последното военно учение на руския Генерален щаб преди войната, проведено в Киев на 20-24 април 1914 г., заключава, че Русия ще е „събрала само половината си сили“ на европейските фронтови линии до М + 16, до който ден австрийската мобилизация ще бъде завършена (германската мобилизация се очакваше до М + 13). „Пълното сглобяване“ на руските армии ще завърши едва до М + 26. Вярно е, че Русия, според

изчисленията на Данилов, ще се радва на превъзходство от 20% в числеността на войските и още повече в оръдия разположени срещу австрийците и германците: но това няма да има голямо значение, ако мобилизацията ѝ „изостава с поне 13 дни от тази на Германия и с 10 дни от тази на Австро-Унгария". (79)

Като стартира мобилизацията си на 25 юли 1914 г. (или дори по-рано, както предполагат Стоун и Раухенщайнер), руските генерали печелят ценно време, от което отчаяно се нуждаят, за да компенсират предимството на противника в скоростта.

Германците също много държат да запазят това предимство. Холгер Хервиг обобщава императивите на плана „Шлифен": „Всичко се основаваше на скоростта... забавяне само със 72 часа в мобилизацията и разполагането на железопътния транспорт можеше да доведе до катастрофа." (80)

Поради тази причина всяко доказателство, че Русия тайно се мобилизира преждевременно, неминуемо ще ужаси Молтке и германските генерали. А германското външно министерство, според оценките на един историк, е получило 28 отделни доклада за мобилизационните мерки на Русия между 26 и 30 юли, „не по-малко от 16 от които са свързани с руската граница срещу Германия". Адмиралтейството и Генералният щаб получават още повече за това. (81)

Когато посланик Пурталес, и германският военен аташе майор Егелинг се изправят срещу Сазонов в нощта на 26 юли с доклади, че „няколко руски армейски корпуса са изпратени към западната граница в съответствие с директива за мобилизация", Сазонов „гарантира" на единия, а на другия дава „честната си дума", че „не е издадена заповед за мобилизация", но германците имат пълното основание да смятат, че той лъже. (82)

Да кажем хипотетично, че Сазонов като цивилен не е знаел подробностите за мобилизацията. Но руският военен министър Сухомлинов също извиква Егелинг на 26 юли, за да го увери, със сериозно лице, че „нито един кон не е реквизиран, нито един запасняк не е призован". (83)

Формално руската заповед за обща мобилизация все още не е публично обявена; но е очевидно за всички, че някакъв вид мобилизация е в ход. Дали тези целенасочени лъжи представляват умишлена тактика за печелене на време, необходимо на Русия, за да преодолее предимството на Германия в скоростта, или руските лидери искрено са заинтересовани да заблудят германските подозрения, за да предотвратят европейска война?

Вероятно само самият Сазонов е знаел истинския отговор на този въпрос.[37] Подобно на Бетман Холвег и кайзера от германска страна, както и на самия цар Николай II, руският външен министър е жертва на колебания в напрегнатите последни дни на мир.[38] Сапари и Пурталес съобщават противоречиви сигнали, идващи от Сазонов между 25 и 28 юли, период, който в ретроспекция изглежда подобен на „фалшивата война" от 1939–1940 г.

И двамата посланици отбелязват съмнения относно това, че руският военен дух ще се задържи, ако избухне войната, посочвайки широко разпространените съобщения за работнически вълнения, заляли Санкт Петербург през юли – вълна, достигнала своя връх по време на визитата на френския президент.

Докладите на Пурталес по този въпрос са влезли в лексикона на „германската военна вина", като идеята е, че Берлин подтиква австрийците срещу Сърбия, защото германците са смятали, че руснаците няма да воюват. (84)

---

[37] Въпросът е пределно ясен, Русия сериозно се готви за война срещу Германия и Австро-Унгария в съюз с Франция и Англия. Няма и нотка съмнение в това. (б. пр.).

[38] Авторът ги подценява твърде наивно, нито царят, нито Сазонов имат колебания по въпроса за войната. (б. пр.).

Предлагайки малко по-различно и изненадващо мнение, Фриц Фишер твърди, че германските планове за започване на световна война са почти осуетени в последния момент от „неочакваното отстъпление“ на Русия. (85)

Тези аргументи, както и други, свързани с германската отговорност за войната, са изпълнени с противоречия. Ако германците са смятали и надявали, че Русия ще остане настрана от Балканския конфликт, как Берлин е виновен за предварителното планиране на световната война?

Ако Бетман Холвег и Молтке не са смятали, че Русия наистина ще се бие за Сърбия, защо са толкова разтревожени от съобщенията за тайната мобилизация на Русия, за която информацията идва в Берлин на 26 юли?

Защо германците протестират срещу мобилизационните мерки пред Сазонов с нарастващо възмущение?

И защо руският външен министър отрича тези твърдения с такава ярост, ако е искал да заблуди Берлин, че руският дух е по-силен, отколкото е в действителност (вместо да скрие истината за продължаващата тайна мобилизация на Русия)?

Самият Пурталес далеч не е сигурен какво всъщност правят руснаците. Докладите му за руските намерения се колебаят между тревога и успокоение, не защото се опитва да заблуди Берлин, а защото се опитва да осмисли противоречива информация.

В нощта на 27 юли, например, аудиенцията с видимо по-спокойния и помирителен Сазонов, внушава на Пурталес, че руснаците се колебаят. Няма никакви признаци, съобщава той, за обществен ентусиазъм за война по улиците на Санкт Петербург. На следващия ден той докладва в Берлин, че мобилизацията е в ход и набира скорост, че се призовават запасняците и кавалерийски части са видени да събират коне в Курландия (Латвия), близо до границите на Източна Прусия.

Прави впечатление, че второто, тревожно съобщение е изпратено незабавно с телеграма. Първото, с успокоителен тон, е писмо, изпратено по-бавно по куриер. (86) Далеч от това да бъде подстрекаван от фалшиво оптимистични доклади от Пурталес, Берлин чува много повече лоши, отколкото добри новини от своя посланик в Петербург.

Най-вероятното обяснение за нарастващата пропаст между Берлин и Петербург в последните дни на юли 1914 г. е и най-простото. Русия започва подготвителния период на 25 юли, за да се подготви за войната. Германците, след като получават сведения, че Русия наистина се готви за война (въпреки, че официално не е обявено), протестират остро през следващите дни, защото виждат, че Русия тайно се готви за война. Както самият Доброролски, началник на мобилизационната секция на руската армия, си спомня за периода след решението за „частична мобилизация“ на 24-25 юли, „войната вече беше решен въпрос и целият поток от телеграми между правителствата на Германия и Русия представляваше просто сценография на историческа драма.“ (87)

Ще е груба грешка, да се съмняваме в казаното от Доброролски за руските намерения. В края на краищата той е човекът, отговорен за мобилизирането на руската армия през 1914 г. Но дори и да не сме склонни да му повярваме, остава вярно, че още на 26 юли германците имат основание да вярват, поради доказателствата, получени от множество източници, че Русия се готви за война. Това е от голямо значение.

Важен аргумент, изтъкнат от поддръжниците на модифицираната теза на Фишер, е, че решението на Русия за обща мобилизация е от 30 юли и публичното е обявено на следващия ден, в крайна сметка е без значение, защото Молтке и генералите вече са взели решение за германската мобилизация, преди руснаците.

Самият Фишер твърди, че руската прокламация на 31 юли е огромен късмет, позволявайки на Бетман Холвег да заблуди германските социалдемократи да повярват, че Русия първа ще пролее кръв, и всъщност Бетман Холвег вече е бил спечелен от Молтке за обявяването на мобилизацията в 21,00 ч. на 30 юли. „Сазонов“, заключава Фишер, „му беше сложил този коз в ръцете.“ (88)

Емануел Гайс добавя още един пласт към аргумента на Фишер, твърдейки, че ключовите решения са взети в Берлин още на 29 юли, след обявяването на частична мобилизация срещу Австрия от Сазонов на 28 юли, в отговор на обявяването война на Сърбия от Виена. Докато Фишер е прав, че Бетман Холвег не е дал зелена светлина на Молтке за мобилизация до 30 юли, Гайс посочва, че самият канцлер е заплашил да започне мобилизацията в депеша до Пурталес на 29-ти и се е съгласил на този ден да обяви „ситуацията на заплашваща военна опасност“ (Kriegsgefahrzustand) на 31 юли – подобно на руския период на подготовка за война.

Хервиг наскоро подкрепи ключовите твърдения на Гайс. (89) Известната размяна на телеграми „Вили-Ники“ между кайзера и царя между 29 юли и 1 август „по този начин“, както твърди Гайс, „от германска гледна точка, едва ли е нещо повече от дипломатическата маневра за етикетиране на Русия като агресор и пропаганден ход за улеснение на германска обща мобилизация“. (90)

Всичко това фиктивно е вярно, но доколко е вярно? Но не стига далеч, ако целта е да се докаже, че германците са изпреварили Русия. Ако десетилетията изследвания досега са доказали само, че решението за мобилизация е взето в Берлин от Молтке и Бетман Холвег (и все още не е от кайзера) още на 29 юли, това е цели 5 пълни дни след като Сазонов, Янушкевич и Министерският съвет са взели решението на Русия да започне тайна мобилизация в областите, граничещи с Австро-Унгария (включително, още по-тайно, и във Варшавския и Балтийския окръзи, насочени срещу Германия), заедно с мобилизацията на Балтийския и Черноморския флот на Русия. Но не в отговор на публичното обявяване на частичната мобилизация срещу Австрия от 28 юли, както

твърдят Фишер, Гайс и Хервиг, германците предприема контрамерки за пръв път, едва след като получават четири дни доклади, че в Русия вече е в ход много по-широка тайна мобилизация, въпреки все по-неправдоподобните отричания на Сазонов. (91)

Ключът към загадката е Полша, където руските военни приготовления са толкова крещящи, че дори симпатизантите на Антантата ги забелязват. Както си спомня сръбският военен аташе в Берлин: „На 28 юли, в компанията на няколко сръбски офицери, пристигнах във Варшава [от Берлин]. От страна на германската граница, не се виждаха и най-малки признаци на военни мерки. Но веднага след преминаването на границата [с руска Полша] забелязахме, че мобилизационните стъпки се предприемат в голям мащаб (събиране на товарни вагони в няколко гари, военна окупация на железопътните гари, струпване на войски в няколко града, транспортиране на войски,

мобилизационна сигнализация). Когато пристигнахме в Брест-Литовск на 28 юли, военното положение вече беше обявено.“ (92)

На 29 юли германският консул във Варшава докладва на Бетман Холвег, че „Русия вече е в пълна подготовка за войната... войските, разположени срещу Германия, се събират между Ломжа и Ковно по протежение на река Неман, докато тези, разположени срещу Австрия, се събират в Люблин и Ковел [в днешна Украйна]... Линията Варшава-Калиш [до пруската граница] и трасетата Варшава-Виена са покрити с пехота и сапьори, които поставят мини по пътищата.“ (93)

Френските лидери знаят какво се случва с тайната мобилизация на Русия, но те играят заедно със Сазонов, за да заблудят британците. Противно на твърденията на някои историци за обратното (94), Палеолог докладва в Париж до

вечерта на 25 юли 1914 г. не само че Министерският съвет в Царско село е решил тази сутрин „по принцип“ да мобилизира 13 армейски корпуса срещу Австрия, но и циничното признание, че тази мобилизация няма да бъде оповестена публично, докато Австро-Унгария не обяви война на Сърбия. В шокиращо признание, което е убягнало от вниманието на почти всички историци[39], за избухването на войната, френският посланик добавя в доклада си от 25 юли, че „междувременно тайните [руски военни] приготовления ще започнат днес“ (Les préparatifs clandestines commencèront néanmoins dès aujourd'hui).

Френският военен аташе, генерал Лагиш, е назначен в Красное село за връзка с руския военен министър Сухомлинов и бъдещия ѝ главнокомандващ, великия княз Николай Николавеич (Младши), което поставя Франция изцяло в течение на тайната мобилизация на Русия. (95)

Като се има предвид, че Жул Камбон, френският посланик в Берлин, докладва в Париж през нощта на 25 срещу 26 юли, че „всякакви заповеди за мобилизация, издадени в Русия, със сигурност ще бъдат последвани от заповеди за мобилизация в Германия“, без самият той да знае, подобно на Палеолог, че Русия вече е дала тези заповеди, можем да заключим, че всеки в Париж, способен да анализира събитията, е знаел, че Русия вече е решена да започне войната. (96)

Лагиш разбира това в 14,00 ч. на 26 юли, което означава, че всички във френското военно министерство, на които е докладвал, също знаят в късния следобед, тъй като шифрованата му телеграма е получена в Париж в 16,00 ч. Лагиш научава, че тайните военни разпореждания, вече са в ход във Варшава, Вилно и Санкт Петербург, тоест по целия северен фронт срещу Източна Прусия. Указът за обявяване на Москва и Петербург във „военно положение“, показателно, е придружен от „списък с теми, които са забранени да се споменават от вестниците“, или това са въпроси свързани с текущите мобилизационни мерки срещу Германия. Обобщавайки руския план за организиране и започването на военни действия, Лагиш обяснява: „Военният министър [Сухомлинов] многократно ни е уверявал в желанието си да остави на Германия инициативата за започване първа атаката срещу Русия. Нашето разузнаване от Берлин показва, че те наистина планират да поемат тази инициатива.“ (97)

Французите, следователно са доброволни сътрудници в руските планове за започване на война с Германия, в която последната ще се яви като агресор. С британците задачата на Сазонов е по-трудна. Точно както Бетман Холвег иска Русия да се мобилизира първа, та социалдемократите да не се противопоставят на военните кредити в Райхстага, за да гарантира участието на Лондон във войната, Сазонов трябва да скрие от британците всеки възможен намек, че Русия се мобилизира първа и без предварителна германска или австрийска провокация. Удивително е, че успява да го направи, просто като не им е казал. Най-близко до разкриването на истината, сър Джордж Бюканън в депеша от 26 юли, информира Лондон, че „столиците Санкт Петербург и Москва са поставени в „извънредно положение“. Тази неясно звучаща мярка е предприета, както обяснява Бюканън на Грей, „уж с оглед на избухването на стачки“ (това е лъжата, която Сазонов му е казал). С леко подозрение британският посланик предполага, тъй като тук „стачките са практически приключили“, мярката вероятно е „свързана с предстояща мобилизация“.[40] (98)

По-рано същия следобед германският посланик Лихновски казва на Грей, че Берлин е „получил информация, че Русия призовава за „класовете запасняци“, което

[39] Убягнало е съвсем целенасочено, във връзка с идеологическата постановка, Германия да бъде обявена за вечен агресор. (б. пр.).

[40] В случая, Грей е напълно наясно с подготовката на Русия за война с Германия, и самият той иска да вкара Англия в тази война като съюзник на Франция. (б. пр.).

означава мобилизация“. Грей отхвърля оплакването на Лихновски, казвайки му, че „нямаме информация за обща мобилизация или за каквато и да е незабавна мобилизация“.

С любопитна убеденост Грей допълнително уверява Лихновски, че руският „Указ за мобилизиране на 1 100 000 души не е издаден“. Това не само е изрично невярно, но и конкретността на коментара на Грей подсказва, че британците знаят нещо все пак. Очевдно е, че Грей не е заинтересован да се задълбочава по-нататък. (99)

Дори и Грей да иска да научи истината[41], посланикът му в Русия не е на нивото за тази задача. С разкриваща неяснота, Бюканън докладва на 28 юли, че е получил доклад за „пехотни сили, напускащи Варшава към границата“, без да обяснява кои са силите или коя е граница. (100)

Завършвайки кръга на британското незнание, Сазонов избира да изпрати своето напълно неискрено съобщение от 28 юли 1914 г. за „частична мобилизация“ на Одески, Киевски, Московски и Казански военни окръзи (която мярка е издадена в отговор на обявяването война на Сърбия от Австрия) до Лондон, не чрез Бюканън или дори Бенкендорф, неговия посланик във Великобритания, а чрез руския шарже д'афер в Берлин, който препраща съобщението до Лондон с не особено голяма бързина. (Самият Бюканън по-късно си спомня как е призовал Сазонов в този ден „да се въздържа от всякакви военни мерки, които могат да се тълкуват като предизвикателство от страна на Германия“, все още напълно несъзнавайки, че мерките са в ход вече три пълни дни.) (101) Бенкендорф окончателно не предава съобщението на Сазонов за „частична мобилизация“ до късния следобед на 29 юли и дори тогава го предава на сър Артър Никълсън, а не на външния министър Едуард Грей, както се очаква такова важно послание да бъде предадено. (102)

Едва до нощта на 29 юли 1914 г., четири дни и половина след като действителното решение е взето от Министерския съвет в Царское село и повече от пет пълни дни след като първоначално е решено в Министерския съвет, британците са информирани, че Русия провежда мобилизиране на четири военни окръга само срещу Австрия – мобилизация, която всъщност отдавна преминава отвъд определените граници, обхващайки до 28 юли цяла Европейска Русия плюс Сибир и Кавказ, Балтийско и Черно море и най-вече Полша. Това е майсторско изпълнение. С безразличието на Бюканън и Грей, които уверяват, че британският кабинет и парламент (и по-важното, британската общественост) нямат представа, че Русия вече се мобилизира, публичният призив на Сазонов за сдържаност към Сърбия, той убеждава сръбското правителство да приеме всички условия на ултиматума, с изключение на едно (последното, което изисква „австроунгарските агенти или власти“ да участват в собственото разследване в Сърбия за престъплението в Сараево) – е всичко необходимо, за да се убеди Лондон, че намеренията на Русия са мирни.

В класически трик, драмата с ултиматума на Балканите толкова обсебва британските дипломати между 24 и 28 юли, че никой от тях не обръща и най-малко внимание на случващото се в Русия по това време.

В разобличаваща нелогичност, Грей завършва аудиенцията си от 26 юли с германския посланик, на която Лихновски се оплаква от агресивната мобилизация на Русия срещу германската граница, като предлага конференция между лидерите на Англия, Франция, Германия и Италия, която трябва да попречила на Сърбия, Австрия и Русия да воюват помежду си. (103)

Лесно е да се разбере позицията на Грей. Първата Балканска война е прекратена от международната конференция в Лондон. И въпреки това Грей не отбелязва

[41] Грей я знае много добре от Франция. (б. пр.).

значителните разлики между обстоятелствата тогава и сега (и че прехваленият Лондонски договор, подписан на 30 май 1913 г., не е предотвратил избухването на Втората Балканска война едва две седмици по-късно).

Докато през 1913 г. проблемът е да се накарат Балканските държави и Турция да се споразумеят, за да не се удължава Балканската война и да не се въвличат великите сили, през юли 1914 г. самите велики сили са движещите сили на събитията.

Докато Австрия се готви да нахлуе в Сърбия, докато огромните колела на руската военна мобилизация срещу Германия и Австрия се задвижват в целия евразийски континентален простор от Сибир до Кавказ, от Черно до Балтийско море, британските дипломати преследват химерата за международна конференция за мирно посредничество в сръбския спор – на която Австрия и Русия, двете най-пряко заинтересовани сили, дори няма да бъдат поканени. (104)

Важно е да се подчертае успехът на Сазонов в заблуждаването на Грей[42] относно мирните намерения на Русия. Сръбският ултиматум е замислен в Берлин и Виена като централен елемент на австро-германския план за бърз обрат срещу Антантата. Сазонов разбира за ултиматума по-рано, и го използва като димна завеса, за да разсее Лондон от военните приготовления на Русия, проваляйки усилията на Бетман Холвег да държи Великобритания извън войната. Въпреки че влизането на Лондон във войната е окончателно решено през август от „глупавото решение“[43] на германците да нарушат белгийския неутралитет поради плана „Шлифен“, дори това можеше да не е възможно политически, ако Сазонов не беше се справил добре с дипломатическата работа.

Бюканън казва на Палеолог на 28 юли: „Току-що умолявах Сазонов да не се съгласява с никакви военни мерки, които Германия ще определи като провокативни. Германското правителство трябва да бъде натоварено с цялата отговорност и цялата инициатива. Английското обществено мнение ще приеме идеята за намеса във войната само ако Германия несъмнено е агресорът. Моля, говорете със Сазонов по този въпрос.“ Палеолог отговаря многозначително: „Това винаги казвам [на Сазонов].“ (105)

Изглежда Бюканън не подозира, че е умишлено дезинформиран за „провокативните военни мерки“, които вече са в ход, три дни преди 28 юли 1914 г. от Сазонов и Палеолог. (106) Може да предположим, че Бюканън е достатъчно умен, за да прозре френско-руската измама, и Англия е влязла във войната въпреки това.

Само Молтке и германските генерали са отговорни за самоубийствената стратегическа глупост на нахлуването във Франция през Белгия. Трябва да вземем предвид че те не прилагат в действие плана „Шлифен“, защото стриктният им график не е застрашен от тайната ранната мобилизация на Русия и от неспособността на Лондон да я забележи, дори когато британските дипломати не се колебаят в критиките си към австро-германският натиск на Балканите. Ако Грей или Бюканън бяха протестирали пред Сазонов относно заплашителните действия на Русия в Полша, Бетман Холвег може би щеше да убеди генералите да отложат влизането в сила на плана „Шлифен“, за да спечели време в усилията си да вбие клин между Лондон и

[42] Грей много добре знае какво се случва в Русия но предпочита да се прави на неосведомен и да заема пасивна позиция, за да не дразни общественото мнение, тъй като за разлика от Франция и Русия, в Англия има много противници на войната, и всъщност военнолюбците са малцинство. (б. пр.).

[43] Изобщо не е глупаво, Белгия е приготвена за десант на английските войски, съществуват тайна военна конвенция между Брюксел и Лондон, много преди 1914 г. Ако не изпълни планът „Шлифен“, притисната между Русия и Франция, Германия е обречена. Всъщност не грешка, а фаталното обстоятелство, че Австро-Унгария не е способна, сама да задържи руската агресия, заедно с германската 8-ма армия, докато останалите германски армии разгромяватт Франция. Молтке е принуден да прехвърли още армии на изток, и така отслабва силното дясно крило, което пък притъпява германското настъпление и войната придобива позиционен вид. (б. пр.).

Петербург – отлагане, с което нервният и вечно колеблив кайзер Вилхелм II с радост би се съгласил. Тогава руснаците щяха да бъдат принудени да изтеглят предните си части от чувствителни райони като Полша, подобно на това, което правят французите на германската граница, отчасти за да успокоят британските скептици (които очевидно обръщат много по-голямо внимание на френското поведение, отколкото на руското). Вместо това, очевидната проруска пристрастност, демонстрирана от английските лидери, завършва кръга на предполагаемото обкръжение на Германия от Тройното съглашение – обкръжение, преди преувеличено, но сега неоспорим факт.[44]

С Русия в напред, Франция плътно до нея и Великобритания сляпо следваща ги, няма никаква възможна причина германците да чакат. Играта на заблуда на Сазонов ни дава добра представа какво всъщност замислят руснаците през юли 1914 г.

Докато Берлин и Виена първоначално се надяват да изковат локализиран свършен факт в Сърбия, преди силите да успеят да реагират, собствената стратегия на Сазонов е по-амбициозна: тя предвижда европейска война, в която той трябваше да сформира възможно най-благоприятната коалиция. Както пише Уинстън Чърчил в „Световна криза“, „маневрата, която въвежда съюзник на бойното поле, е също толкова полезна, колкото и тази, която печели голяма битка“. (107)

Чрез манипулирането на Лондон във войната, руският външен министър добавя към френско-руската коалиция не само британските експедиционни сили от шест дивизии, но което е по-важно, и най-мощния флот в света, което прави възможна блокада, която може да задуши икономиките на Централните сили. Освен това Лондон е водещият финансов център в света, което означаваше, че Антантата няма да има затруднения да набира заеми, за да плати за войната, докато германците ще трябва да прибягнат до печатната машина. По най-важния дипломатически въпрос от юли 1914 г. – британската войнственост или неутралитет, Сазонов надхитрява Берлин, и Виена.

Резултатът от майсторската дипломация на Сазонов е един от идеалните сценарии за военните игри на Русия. В нощта на 28 юли, само часове след като Сазонов изпраща фалшивото си съобщение за „частична мобилизация“, Янушкевич телеграфира до командващите всички руски военни окръзи, че „30 юли ще бъде обявен за първи ден на нашата обща мобилизация. Прокламацията ще последва с телеграма заповед.“ (108) Общата мобилизация, за която руското висше командване взема решение до 28 юли – повече от три дни преди Германия дори да започне предмобилизацията си, е за „война с коалиция“ („вариант 4“), в която участието както на Великобритания, така и на Франция е гарантирано и както Янушкевич разкриващо телеграфира до Тифлис на 29 юли 1914 г.: „Турция първоначално не участва“ (случай войны... в которой Турция сначала участия не принимает). (109)

С откъснатата от света германска икономика от неизбежната британска блокада, „Новое время“ предсказва малко след влизането на Великобритания във войната през август, че „Германската империя няма да може да води война повече от няколко месеца.“ (110) Дотогава, според вестника, Русия ще си осигури полския си фланг, като завземе австрийска Галиция, докато Франция ще задържа германските сили достатъчно дълго, за да могат руснаците да превземат слабо защитена Източна Прусия, и да я разменят срещу приемането на руските завоевания в Галиция и ако е възможно, в Проливите и в Източна Турция, където Кавказката армия на Русия сега стои готова и напълно мобилизирана за удар. Това е блестящ план, който едва не се осъществи. Руските планове за надмощие над Германия са почти провалени от резервите на царя в последния момент, докато той и кайзерът си разменят известните телеграми.

[44] Интересно защо авторът прави толкова излишни разсъждения, вместо да признае очевидният факт, че самата Англия също желае да участва във военният разгром на Германия. Предполагам, че авторът, като американец, просто иска да омаловажи английската агресивност. (б. пр.).

Няма причина да се съмняваме в добросъвестността на Николай II, човек на честта[45], ако не и с изключителна интелигентност, в опита си да затвори „кучетата на войната“. И все пак горкият автократор се е забъркал с прекалено много неща.

Когато „Ники“ пише на „Вили“ в 1,20 ч. през нощта на 29 срещу 30 юли, че „военните мерки, които вече са влезли в сила, са решени преди пет дни“, той разкрива играта. (111) „Значи това е почти седмица преди нас“, заключава кайзер Вилхелм II: „Царят... тайно мобилизира зад гърба ми... Това означава, че и аз трябва да се мобилизирам!“ (112)

Далеч от погрешно тълкуване на фактите, както историците отдавна твърдят, заключението на кайзера е по същество правилно, ако не и по всички точки. (113) Всъщност окончателното, необратимо решение на Русия за обща мобилизация е взето по-рано същата вечер (29 юли) на конференция, на която присъстват Янушкевич, Сухомлинов и Сазонов между 19 и 21 ч. в руското външно министерство. Царят е уведомен за решението малко след 21 ч. по телефона и веднага дава одобрението си. Вярно е, че променя решението си час по-късно (отново) и настоявя да се върне към „частична“ мобилизация, което води до поредица от объркващи заповеди и контразаповеди до самия 30 юли. Но ключовото решение за обща мобилизация вече е взето на 29 юли (ако не и по-рано, в телеграмата на Янушкевич от 28 юли, която предвижда обща мобилизация на 30-ти) от Сазонов, Сухомлинов и Янушкевич, които са истинските двигатели на руската политика. (114)

Между полунощ и 2 ч. в нощта на 29 срещу 30 юли 1914 г., точно когато колебливият Николай II неволно признава истината в телеграмата си до кайзера, Пурталес призовава Сазонов да спре тайната мобилизация на Русия. Заемайки подчертано циничен подход, руският външен министър предлага нов кръг от отнемащи време дипломатични ходове, внезапно се интересувайки от призива на Грей за преговори между четирите сили за посредничество в австро-сръбския спор, малко преди да каже директно на Пурталес, че „отмяната на [руската] заповед за мобилизация вече не е възможна“. (115)

Подобно на Молтке, който отговаря на колебливия кайзер един ден по-късно, че германският график за мобилизация „не може да бъде променен“.

Думите на Сазонов имат още по-голямо значение, защото, за разлика от Молтке, той е цивилен, и теоретично невеж по отношение на графиците за мобилизация.

Като казва истината за ранната мобилизация на Русия пред Пурталес само часове след като царят прави същото пред кайзера, руският външен министър премахна всяко последно съмнение в Берлин, че Русия е намислила война и се надява да изпревари германците. Сазонов си свършва работата, като организира възможно най-благоприятната воюваща коалиция и дава на Русия преднина. Сега е ред на армията.

Бележки

1. Turner, Origins of the First World War, p. 69.

2. Пурталес до Бетман Холвег, 30 юли 1914 г., 4,39 ч., в PAAA, R 19873.

3. Оригиналният източник на този цитат са мемоарите на Молтке, по Барбара Такман, „Оръдията през август“, стр. 99.

4. Най-задълбоченото изследване на доказателствата около Сараевската конспирация, достъпно на английски език, е на Албертини, който е интервюирал много от замесените сръбски ръководители, в „Произходът на войната от 1914 г.“, том 2, глава 2. Най-скорошните работи, като Стивънсън в „Катаклизм“ (стр. 10), все още

[45] Нищо подобно, дневникът на Николай II, съобщава противоположното! (б. пр.).

възприемат основните заключения на Албертини, без да навлизат в подробности. Последните австрийски работи, които вземат всички най-нови доказателства, включват Фриц Вюртле, Fritz Würthle, Die Spur führt nach Belgrad; и Раухенщайнер, „Tod des Doppeladlers“, глава 3 („Blutige Sonntage“).

5. Има спор за автентичността на „Дневниците на Рицлер“, тъй като редактираният сборник, публикуван през 1972 г. от Карл Дитрих Ердман (Курт Рицлер: Tagebücher, Aufsätze, Dokumente), има значителни пропуски за периода от 1907 до 1914 г., „тъй като някои страници са били изрязани от оцелелите томове“. Както откриват няколко учени, „през най-важните периоди, юли и август 1914 г., дневникът не е съхраняван в обичайния си формат в малки тетрадки, а е достъпен само като отделни страници, които се различават по стил от останалите дневници“. Следователно Рицлер може да е пренаписал или поне да е „подправил“ дневниците, след като са първоначално съставени. За скорошно обобщение на противоречията вижте Момбауер, „Произходът на Първата световна война“, стр. 157–159. За дискусия вижте също Ярауш, „Илюзията за ограничена война“; и Фишер, „Световна сила или упадък“, „Теза втора“. Няма много причини да се съмняваме в основната идея на забележките на Бетман Холвег за „нарастващата военна мощ на Русия“, в които той предсказва, че „след завършването на стратегическите им железопътни линии в Полша нашата позиция ще бъде застрашена“. Нарастването на руската мощ е нещо като клише в германските официални кръгове до 1914 г. и създава опасения за Молтке Младши.

6. Fromkin, Europe’s Last Summer, p. 286.

7. Berghahn, в “The July Crisis of 1914“, в „Germany and the Approach of War in 1914“, стр. 190. Берган добре разглежда стратегията на „свършеният факт“ на Бетман Холвег и причините за нейния провал.

8. Също, стр. 198.

9. Също, стр. 201 и по-нататък. Относно „стратегията на блъфа“ на Бетман Холвег и въпроса за времето на ултиматума спрямо посещението на френския президент, вижте също Rauchensteiner, Tod des Doppeladlers, стр. 72–73, 82–83.

10. Вижте бележката на редактора в DDF, т. 10 (1936), стр. 6–7.

11. За кратките и (както Албертини ги описва) „лаконични“ доклади на Палеолог за Сазонов и новините от Сараево вижте неговата телеграма от 6 юли 1914 г. до Вивиани, № 477 в DDF, т. 10, стр. 686–687. Има още една, изключително кратка телеграма на Палеолог след Сараево, датираща от 30 юни (№ 459), но в нея не се обсъжда никакъв официален отговор от руското външно министерство. Що се отнася до депешите, свързани с президентските бележки до царя, вижте телеграмите на Палеолог с номера 491, 497, 503, 505, 506, 513, 531 и 533, изпратени между 10 и 19 юли 1914 г., всички в DDF, том 10. Собственото търсене на автора в архивите на Ке д'Орсе (сега намиращи се в Курньов, в северните парижки предградия) на практика не откри телеграмите на Палеолог в кореспонденцията „Русия“ за юни и юли 1914 г. Интересно е, че някои от тях са преместени в кореспонденцията от Австрия-Унгария, в раздела за „Conflit austro-serbe“, който започва в том 31. Това може да обясни защо досега са останали неоткрити, затова бележките на Палеолог се споменават само от втора ръка, както в 8 Депеша от юли 1914 г. от М. Деско, френския консул в Белград, която дава най-доброто обобщение, което намерих, на прочетеното от Палеолог за официалната руска реакция на Сараево, но оригиналът липсва. Очевидно някой в Париж е заличил част от кореспонденцията на Палеолог от юли 1914 г. от официалния протокол. (б.пр. ясно защо!) Палеолог е много по-откровен в мемоарите си за това, което се е говорило по време на Юлската криза, отколкото в собствените му депеши до Париж – поне тези, които имаме. Това не означава, че датираните „дневникови записи“, които съставляват публикуваните мемоари на Палеолог (които вероятно са леко доработени

впоследствие), са непременно точни. Но те дават много по-задълбочен поглед върху френско-руското мислене през юли 1914 г., отколкото действителните съвременни датирани доклади на Палеолог от Петербург, защото малко са оцелели.

12. Albertini, Origins of the War of 1914, том 2, стр. 196.

13. AVPRI, фонд 172, опис 514/2, дял 632 („Сърбия“), празнина между списък 93 (24 юни 1914 г.) и списък 94 (9 юли 1914 г.).

14. Освен добре познатата кореспонденция, възпроизведена в „Международные отношения“, съществуват и томовете, редактирани от Е. А. Абрамов, „Константинополь и Проливы“ и „Раздел Азиатской Турции“.

15. Сазонов, „Съдбовни години“, стр. 176.

16. Със сигурност не всички историци са заблудени от протестите на Сазонов. Албертини не е бил. Холгер Хервиг, отбелязва в „Решения за война“, 1914–1917, изд. Хамилтън и Хервиг (стр. 106), че „през 24 часа преди демарша на Австрия, Сазонов е получил 6 предупредителни индикатора за обрата, който австрийската политика е на път да поеме“. Ще е изненадващо, ако Сазонов не е получил такива предупреждения, като се има предвид, че шифровчиците на руското външно министерство, работещи с „черна камера“, са четяли повечето от кодовете, използвани от австрийците. „Зашеметяващото невежество“ на Сазонов е привлякло изненадващо много историци, особено тези, пристрастни към Антантата. Джон Ф. В. Кайгер, „Франция и произхода на Първата световна война“, пише че „Сазонов е научил за съдържанието на австрийската нота сутринта на 24 юли“.

17. Албертини, Произход на войната от 1914 г., том 2, стр. 82–86; и Търнър, Произход на Първата световна война, стр. 81. Водещият руски дипломатически историк, Д. К. Б. Ливен, смята тези колебливи заключения за малко вероятни, тъй като Артамонов и Хартвиг са враждебно настроени към целите на „Черна ръка“. Ливен признава (стр. 139), в интригуващо двойно отрицание, че „руските документи, публикувани от съветското правителство, не доказват, че Хартвиг и Артамонов не са знаели нищо за заговора“. Руснаците сигурно са знаели, че нещо се е случило, без да са съучастници в заговора.

18. Вижте, консулски доклади от Белград (29 юни 1914 г.) и Синая (5 юли 1914 г.), в HHSA, P. A. I. Liasse Krieg, Karton 810.

19. Ритер (фон Щорк) от Белград, предаващ доклад от своя италиански колега, 6 юли 1914 г., в HHSA, P. A. I. Liasse Krieg, Karton 810.

20. Baron von Giesl от Белград за „Haltung der hiesigen russischen Gesandtschaft anläßlich der Sarajevoer Ereignisse,” 13 юли 1914 г., в HHSA, P. A. I. Liasse Krieg, Karton 810.

21. Ритер от Белград, 4 юли 1914 г., в HHSA, P. A. I. Liasse Krieg, Karton 810. За възможното тайно споразумение на Артамонов в заговора в Сараево, вижте Albertini, Origins of the War of 1914, vol. 2, стр. 82–86.

22. Барон фон Гисел от Белград за „Haltung der hiesigen russischen Gesandtschaft anläßlich der Sarajevoer Ereignisse,” 13 юли 1914 г., в HHSA, P. A. I. Liasse Krieg, Karton 810.

23. Забележките около декември 1913 г., са повторени в меморандума от 11 юли 1914 г. относно „Отношенията между Австрия-Унгария и Русия“, изготвен от Бруно Жакен дьо Маржери, политически директор във френското външно министерство, за срещата на Поанкаре и Николай II. В DDF, том 10, документ 500 (стр. 723).

24. Албертини за драматичната вечер на 10 юли 1914 г. в „Произход на войната от 1914 г.“ (Origins of the War of 1914), том 2, стр. 276–277.

25. Палеолог до Вивиани, 6 юли 1914 г., в DDF, том 10, документ 477 (стр. 686–687).

26. Сечени до Берхтолд, 4 юли 1914 г., в HHSA, P. A. I. Liasse Krieg, Karton 810.

27. Странно, австрийците съсредоточават основната част от обвиненията си срещу „Народна одбрана“, основавайки се на логиката, че тя е по-уважавана „основна“ сръбска политическа организация от „Черна ръка“, въпреки че работят съвместно. Никога не е било задоволително обяснено защо Виена е допуснала тази тактическа грешка, заради която австрийците губят симпатии в Париж и Лондон (ако не и в Петербург), докато достоверните доказателства, сочещи с пръст Черната ръка, която наистина е виновна за организирането на убийствата в Сараево, щяха да бъдат приети.

28. Пурталес до Бетман Холвег, 21 юли 1914 г., в PAAA, R 19867.

29. Albertini, Origins of the War of 1914, том 2, стр. 183–184.

30. Пурталес до Бетман Холвег, 21 март 1914 г., в PAAA, R 10898.

31. Вижте докладите от Клагенек, германския военен аташе във Виена, 4 и 17 март 1914 г., в PAAA, R 10898.

32. Кайзер Вилхелм от Ахилион до Бетман Холвег (адресирано през Вилхелмщрасе), 4 април 1914 г., в PAAA, R10898. Кайзерът е имал предвид известната статия от 2 март 1914 г. в Kölnische Zeitung, на която обикновено се приписва началото на руско-германската „война в печата“, в която авторът, Рихард Улрих, предупреждава, че генерал Павел Рененкампф, който командва 1-ва руската армия, изправена срещу Източна Прусия, смята да пусне своята „разбойническа кавалерия“ срещу „просперираща германска страна от другата страна на границата“.

33. Шебеко от Виена до Сазонов, 3/16 юли 1914 г., документ 247 в IBZI, том 4, стр. 227–228.

34. Запис за 3/16 юли 1914 г., в Шилинг, Как започна войната, стр. 25.

35. Запис за 5/18 юли 1914 г., в ibid., стр. 26–27.

36. Бюканън до Грей, 18 юли 1914 г., 20,50 ч., документ 60 в BD, том 11, стр. 47.

37. Берхтолд до Чернин, 14 юли 1914 г., документ 218 и придружаващите го бележки под линия, в IBZI, том 4, стр. 197.

38. Пурталес до Бетман Холвег (писмо, изпратено със специален куриер), 21 юли 1914 г., в PAAA, R 19867. Добавен е акцент.

39. Албертини, Произход на войната от 1914 г., том 2, стр. 188–189.

40. Търнър, Произход на Първата световна война, стр. 89.

41. Запис за 5/18 юли 1914 г., в Шилинг, Как започна войната, стр. 27.

42. Палеолог, Спомени на посланика, запис за 21 юли 1914 г., том 1, стр. 18–19.

43. Албертини, Произход на войната от 1914 г., том 2, стр. 194. Между другото, Сапари е бил по-малко „мек“ в политическите си възгледи, отколкото в маниерите си. Както посочва Раухенщайнер в „Tod des Doppeladlers“ (стр. 20, 47), унгарският граф обикновено е заемал страната на граф Франц Конрад в спорове с Ерентал, а след това с Берхтолд – тоест, Сапари е бил благосклонен към „военната партия“ срещу Сърбия. Очевидно не така е възприеман от Сазонов или Палеолог.

44. Сазонов до Шебеко, 22 юли 1914 г., документ 322 в IBZI, том 4, стр. 292–293.

45. Секретарят на Берхтолд не приема руския шарже д'афер, когато той посещава австрийското външно министерство някъде между 15,00 и 16,00 часа на 23 юли, казвайки, че Берхтолд е зает. Моментът е интересен: според Раухенщайнер, ултиматумът е бил изпратен от Виена до Белград около обяд, с инструкции Гизл да не го отваря до късния следобед, като идеята е да го предаде на сръбското правителство в 18,00 часа. Следователно руснаците са закъснели с около 3 часа, въпреки че Берхтолд може да не е приел руския делегат, дори да не е изпратил още сръбския ултиматум. Раухенщайнер, Tod des Doppeladlers, стр. 82.

46. Вивиани до Дюмен (във Виена), чрез Биенвеню-Мартен (в Париж), 24 юли 1914 г., в QO Autriche-Hongrie, том 32.

47. Палеолог, Спомени на посланика, запис от 23 юли 1914 г., том 1, стр. 23.

48. Пак там, стр. 22–23.

49. Влиянието на великата княгиня се простира дори отвъд съпруга ѝ. Анастасия Николаевна и сестра ѝ Милица, двете „черногорски княгини“ в руския двор, са запознали императрица Александра с Распутин по известен и съдбовен начин. Така че влиянието им върху царя е било значително.

50. От протокола на руското външно министерство от 24 юли 1914 г., документ 25 в IBZI, том 5, стр. 31. Забележката е транскрибирана идентично и в записа за 11/24 юли 1914 г. в Шилинг, „Как започна войната“, стр. 28–29.

51. Бюканън до Грей, 18 юли 1914 г., 20,50 ч., документ 60 в BD, т. 11, стр. 47.

52. Доброролски, „Мобилизацията на руската армия“, стр. 17–18; виж също Албертини, за тези събития, в „Произход на войната от 1914 г.“, том 2, стр. 292–293.

53. Доброролски, пак там, стр. 17–19.

54. Албертини, „Произход на войната от 1914 г.“, том 2, стр. 294.

55. Търнър, Произход на Първата световна война, стр. 93. Относно дилемата на австрийската мобилизация вижте също Раухенщайнер, стр. 54–55.

56. Коковцев, Из моето минало, стр. 346–347.

57. PBM, каре 1, глава 7, стр. 5–7. Добавен е акцент. Сравнете с Норман Стоун „Първата световна война“ (стр. 20–21): „Бетман Холвег ходи няколко пъти до Берлин по време на мнимия празник... пътува напред-назад, организирайки финансите на страната... вероятността от война, с дългове за събиране и облигации за дискретна продажба или покупка. На семейство Варбург в Хамбург им е било казано, чрез специален куриер, какво да правят. Берлин означаваше война.“

58. Макдоналд, Правителството и външната политика наРусия 1900–1914, стр. 184–186; и Нилсън, „Русия“, стр. 110–111.

59. PBM, каре 1, глава 7, стр. 9–10 и сл. Прави впечатление, че за разлика от срещите през януари и февруари 1914 г., обсъдени в глава 1, изглежда няма запазени „протоколи“ от заседанието на Министерския съвет от 11/24 юли 1914 г. Барк дава сравнително подробен преглед на това кой какво е казал. Несъмнено някои забележки са пропуснати (или погрешно запомнени), но мемоарите на Барк са по-добри от нищо.

60. Пак там, стр. 15–21 и сл.

61. Резолюциите от срещата от 11/24 юли са възпроизведени (наред с много други места) в „Специален дневник на Руския съвет на министрите“, 24 юли 1914 г., в архивите на Института Хувър, колекция „Русия. Съветски министри“. Вижте също Geiss, ред., Юли 1914 г.: Избухването на Първата световна война: Избрани документи, стр. 186–187.

62. Фей, Произход на Първата световна война, том 2, стр. 310–311.

63. Дневник на Комитета на Руския генерален щаб, нощта на 12/25 юли 1914 г., документ 79 в IBZI, том 5, стр. 67–68.

64. Пак там, бележка под линия 1, която цитира заповед № на Янушкевич 1575, датирана 3,26 ч. сутринта на 26 юли 1914 г. Оригиналът, заедно с телеграмата на Доброролски от 16,00 ч. на 25 юли и заповедите от 1,00 ч. и 3,26 ч. сутринта от Янушкевич до Варшава, са заловени от германците, след като окупират Варшава през 1915 г. Те са възпроизведени изцяло, в немски превод, в Hoeniger, Russlands Vorbereitung zum Weltkrieg (1919), стр. 81.

65. Търнър, „Руската мобилизация през 1914 г.“, стр. 76.

66. Стоун, Източният фронт, стр. 41.

67. Янушкевич до Юденич по заповед на Тифлис, 14/27 юли 1914 г., в РГВИА, фонд 2000, опис 1, дел 3796, списък 13. Копие от това съобщение е възпроизведено и като документ 156 в ИБЗИ, т. 5, стр. 127.

68. Стоун, „Молтке-Конрад“, стр. 216, бележка под линия 39.

69. Раухенщайнер, цит. с., стр. 160.

70. Фей, Произходът на Първата световна война, стр. 308.

71. Пак там, стр. 317–318.

72. Палеолог, Спомени на посланика, запис от 25 юли 1914 г., том 1, стр. 35–36.

73. Търнър, Произход на Първата световна война, стр. 101.

74. Фон Хайдин от Москва, 27 юли 1914 г. (17,00 ч.); Баумгартнер от Одеса, 27 юли 1914 г.; Барон Хайн от Киев, 27 юли 1914 г. (15,00 ч.); Андриан от Шчакова, 27 юли 1914 г., 22,50 ч., всички в HHSA, P. A. I Liasse Krieg, Karton 812.

75. Московският консул до Бетман Холвег, по куриер, 27 юли 1914 г., в PAAA, R 19871.

76. Пурталес от Петербург, 19,45 ч. и 20,17 ч. на 27 юли 1914 г., преминаващ през Рига и Киев; Брюк от Варшава, 15,45 ч., 27 юли 1914 г., в PAAA, R 19871.

77. Фон Хелиус до Берлин от Царско село, 13/26 юли 1914 г., в PAAA, R 19871.

78. Твърдението, че руската мобилизация не е означавала война е от решаващо значение за всеки аргумент за военна отговорност. Но въпросът не е толкова ясен, колкото изглежда в литературата. В статията си за „Русия“ в неотдавнашния том на Хамилтън и Хервиг за произхода на Първата световна война, Дейвид Алън Рич има дълга бележка под линия на стр. 223 по този въпрос. За да потвърди твърдението си, че руската мобилизация не е означавала война, Рич цитира собствените протести на Сазонов към германския посланик; следвоенните мемоари на Данилов „Russland im Weltkriege“ (1925); и книгата на Ливен за Русия и произхода на Първата световна война. Рич цитира, само руски източници, първите два не са безпристрастни, а третият е на историк, който излага аргумент, освобождаващ Русия от всякаква отговорност за избухването на войната, като самият той използва предимно руски източници. Със сигурност трябва поне да разгледаме германската гледна точка за това дали руската мобилизация, насочена срещу Берлин, „е означавала война“. (б.пр. Няма съмнение, че мобилизацията означава обявяване на война)

79. Менинг, цит. с., стр. 252. 80. Хервиг, „Германия“, в „Произход на Първата световна война“, изд. Хамилтън и Хервиг, стр. 153.

81. Фей, „Произход на Първата световна война“, стр. 320–321.

82. Пурталес от Петербург, 21,30, 26 юли 1914 г., в PAAA, R 19871.

83. Търнър, „Произход на Първата световна война“, стр. 101.

84. Вижте например Пурталес от Петербург, 26 юли 1914 г., по темата за руските работнически вълнения и морал в Москва на 25 юли 1914 г., в която съобщава слуха, че Коронният съвет същата сутрин е обсъдил проблема подробно, и двете в PAAA, R 19869. Вторичната литература е богата по темата за съмненията на германците в руска решителност поради работнически вълнения; В повечето популярни исторически трудове за Русия във войната, като например „Николай и Александра“ на Робърт Маси, се основава на „Падането на руската монархия“ на Бернард Парес.

85. Фишер, „Weltmacht oder Niedergang“, цитирано (и опровергано) от Търнър, в „Origins of the First World War“, стр. 95.

86. Писмо на Пурталес до Бетман Холвег от Петербург по куриер, 27 юли 1914 г.; и телеграма на Пурталес, 28 юли 1914 г., и двете в PAAA, R 19869.

87. Доброролски, „Die Mobilmachung der russischen Armee“ 1914, стр. 21–22. Използвал съм гладкия превод на тази забележка от Л. К. Ф. Търнър в „The Russian Mobilization in 1914“, стр. 77.

88. Фишер, Целите на Германия в Първата световна война, стр. 85–86.

89. Хервиг открива в бившите източногермански архиви дневника на Фалкенхайн от 27 юли, който предполага, че някои германски предмобилизационни приготовления

– привеждането на войските в казармени условия, големи покупки на зърно са започнали този ден, дори ако Бетман Холвег все още се е опитвал да „управлява кризата“ преди война. Това архивно откритие, не ни казва много. Хервиг признава, че Kriegsgefahrzustand – „Непосредствената опасност от война“, подобна на Подготвителния период за война на Русия, който също изисква одобрението на кайзера, Молтке и Бетман, е било решено едва на 29 юли, за да започне на 31 юли, точно както казва Гайс. Хервиг, „Германия“, в Origins of World War I, изд. Хамилтън и Хервиг, стр. 178–179.

90. Гайс, юли 1914 г., аргументация на стр. 265–268 и придружаващи анотирани документи (особено № 114, 116 и 118). В подобен дух по-точното резюме на аргументацията на Гайс в Der lange Weg in die Katastrophe, стр. 318–321.

91. Хервиг обръща повече внимание на руската ситуация, отколкото Фишер и Гайс, но допуска абсолютно същата грешка. „На 28 юли“, пише той, „Австро-Унгария започва военни операции срещу Сърбия, след което Русия преминава към частична мобилизация.“ Хервиг, „Германия“, в Origins of World War I, изд. Хамилтън и Хервиг, стр. 179. За един историк това е голяма грешка: той греши с цели три дни, по-точно с четири, ако броим решението, взето от Сазонов, Янушкевич и Министерския съвет на 24 юли 1914 г., за „преминаване към частична мобилизация“. Една от възможните причини за объркването на Хервиг е несъответствието между юлианския и григорианския календар. Когато отговаря в качеството си на редактор, в същия том (стр. 455), на есето на русиста (Дейвид Алън Рич), Хервиг смътно намеква за забележките, направени от Сазонов пред Министерския съвет „още на 11 юли“ – с което всъщност има предвид 24 юли.

92. Цитирано в Търнър, „Руската мобилизация през 1914 г.“, стр. 77.

93. Брюк от Варшава до Бетман Холвег, 29 юли 1914 г., в PAAA, R 19873.

94. Джон Ф. В. Кайгер, авторитет във френската дипломатическа страна за избухването на Първата световна война, пише, че Палеолог „със сигурност може да бъде критикуван за това, което не е направил по-късно същия ден [25 юли], т.е. да телеграфира до Париж принципното решение на Министерския съвет да започне частична мобилизация, за което Сазонов го е информирал“. Кайгер, Франция и произходът на Първата световна война, стр. 155. Всъщност Палеолог съобщава много повече от това. Кайгер е писал повече за ролята на Франция в Юлската криза в статията си за „Франция“ в „Решения за война“, изд. Уилсън (1995), и в биографията си на Раймон Поанкаре (1997). Но възгледът на Кайгер за ролята на Франция в избухването на войната остава непроменен; всъщност той е станал по-малко критичен към Палеолог с течение на времето (тъй като не е много критичен към Поанкаре). В статията си от 1995 г. Кайгер прескача целия период между 23 и 29 юли, очевидно е смятал, че френският президент пътува по море през това време и не се е случило нищо важно. Основният възглед на Кайгер, както пише в Рамон Поанкаре (стр. 163), е че Франция е „най-пасивната от великите сили“ по време на Юлската криза. Стефан Шмит току-що публикува на немски език обширна критика на Кайгер: „Френската външна политика в юли 1914 г.: Изхода от първата световна война“ (2009 г.). Шмит работи повече с френски, отколкото с руски източници, но неговият проницателен анализ на френското стратегическо мислене през 1914 г. го води до заключения за френската отговорност за насърчаването на руснаците по време на срещата в Петербург, които са много близки до моите собствени виждания.

95. Палеолог от Петербург, 25 юли 1914 г., 18:22 ч. (получен в Париж в 19:35 ч.), в QO Autriche-Hongrie, том 32. Л. К. Ф. Търнър е единственият историк, който споменава този документ (не го цитира директно, а доклада на Лагиш, който го следва директно). Търнър, „Произход на Първата световна война“, стр. 96. Евгения Кислинг, в статията си

„Франция“ в неотдавнашния том на Хамилтън и Хервиг за произхода на Първата световна война, споменава (стр. 248) сравнително безобидното съобщение на Палеолог от 24 юли 1914 г., но не споменава по-вожния доклад от 25 юли 1914 г. за тайната мобилизация на Русия. Нито пък Дейвид Алън Рич, в статията за „Русия“ в същия том. До книгата на Шмит, последните изследвания последователно поддържат идеята за съществената пасивност на Франция.

96. Жул Камбон от Берлин, 25 юли 1914 г., 1,15 ч., получил Париж в 2:50 ч., в QO Autriche-Hongrie, том 32. Камбон информира и руснаците за забележките на Ягов. Вижте Броневски до Сазонов, 14/27 юли 1914 г., в AVPRI, фонд 172, опис 514/2, дел 636, списък 92.

97. Палеолог от Петербург, предавайки доклада на Лагиш, 26 юли 1914 г., 13,55 ч. (получен в 16:00 ч.), в QO Autriche-Hongrie, том 32. Поне един френски вестник, Le Temps, е „пуснал котката от торбата“ малко по-рано, като е съобщил от Петербург в нощта на 28 срещу 29 юли, че „влакове за транспорт на войските тръгват на всеки 15 минути за Варшава. Мобилизация [е обявена] в Киев, Вилно, Одеса, Варшава и дори Петербург“. Доклад с дата 29 юли 1914 г., 3,20 ч., изрязан в QO Autriche-Hongrie, том 32.

98. Бюканън до Грей, 26 юли 1914 г., 20,00 ч. (получено в 23,00 ч.), в BD, т. 11, № 155, стр. 107.

99. Грей докладва за разговора си с германския посланик, 26 юли 1914 г., документ 146 в BD, т. 11, стр. 103.

100. Бюканън до Грей, 28 юли 1914 г., 20:45 ч. (получено в 22:45 ч.), документ 234 в BD, т. 11, стр. 155.

101. Бюканън, Моята мисия в Русия, стр. 197.

102. Сазонов до Броневски в Берлин, телеграма № 1539, 15/28 юли 1914 г., документ 168 в IBZI, т. 5, стр. 135; Бенкендорф до Николсън, 29 юли 1914 г. и приложение (т.е. съобщението на Сазонов), заедно съставляващи документ 258 в BD, т. 11, стр. 168–169. Въпреки че точният час на изпращането на Бенкендорф до Николсън не е посочен, той следва редица телеграми, получени между 12 и 12,30 ч.; следователно ранният следобед на 29-ти е добро предположение.

103. Грей докладва за разговора си с германския посланик, 26 юли 1914 г., документ 146 в BD, т. 11, стр. 103.

104. Търнър, Произход на Първата световна война, стр. 99–100.

105. Палеолог, Спомени на посланика, том 1, стр. 39. Бюканън си спомня разговора почти идентично, само с леко различна формулировка, в „Моята мисия в Русия“, стр. 199.

106. „Спомени на Раймон Поанкаре“, том 1, стр. 185–186. Тъй като Поанкаре е бил в морето на 25 юли, когато Палеолог за първи път информира Париж за руската предмобилизация, е възможно той наистина да не е знаел. Но президентът е бил запознат с тайната мобилизация (или е уведомен за нея при завръщането си в Париж). Поанкаре не иска да разкрива в мемоарите си, ме знае за ранната мобилизация на Русия.

107. Чърчил, Световна криза, том 2, стр. 6.

108. Албертини, Произход на войната от 1914 г., том 2, стр. 545.

109. Янушкевич до Юденич, 16/29 юли 1914 г., в РГВИА, фонд 2000, опис 1, дял 3796, списък 19.

110. Хьонигер, Руски научен труд за световната война, стр. 99.

111. Албертини, Произход на войната от 1914 г., том 2, стр. 560.

112. Пак там, том 3, стр. 2.

113. Албертини казва, че „Вилхелм погрешно е направил прибързаното заключение, че мобилизацията е започнала пет дни по-рано“. Макар че е вярно в най-буквалния смисъл, че Русия все още не е обявила обща мобилизация, кайзерът е прав по принцип, както по отношение на мащаба на предварителната мобилизация, открита на 25 юли (четири, а не пет дни по-рано), така и по-конкретно, че руската обща мобилизация вече е била наредена, когато Николай II му е казал това.

114. От дневника на руското външно министерство (Шилинг, Как започна войната през 1914 г.), стр. 49–50; документ 224 в IBZI, т. 5, стр. 161–162. Търнър, „Руската мобилизация през 1914 г.“, стр. 86.

115. Пурталес до Бетман Холвег, 30 юли 1914 г., 4:39 сутринта, в PAAA, R 19873.

Глава 3. Войната на Русия. Първият рунд.

[Изглежда], че австрийските сили, разположени срещу нас, са по-слаби от тези, които предвиждахме да срещнем според военните ни учения. — Генерал Николай Янушкевич, август 1914 г. (1)

Карл фон Клаузевиц е бил прав, когато е казал, че никой боен план не оцелява непроменен, след първия контакт с врага. Също толкова вярно е, че първоначалните планове могат да ни кажат много за военните цели на страната, колкото и много да се променят те в резултат на настъпващите събития, или това, което Клаузевиц нарича „съприкосновение“, това натрупване на непредвидени препятствия, щастливи и неблагоприятни случайности и неочаквани вражески маневри, които ще сломят дори и най-добре обмисления боен план.

Преди да започне сблъсъкът на оръжията, можем да оценим приоритетите на съответната държава, като видим къде тя концентрира по-голямата част от силите си и кои области оставя сравнително незащитени. Другите улики могат да бъдат намерени в стратегическите цели на първите големи офанзиви, дали те са успешни или не, както и в числеността на военните части и тяхното разпределение.

Можем да разгадаем скритите цели, които правителството на воюващата държава има предвид, като разгледаме тайната кореспонденция със съюзници и неутрални страни, особено в ранните етапи на войната, когато всичко все още изглежда възможно.

Парадоксално, именно в често настъпилите заблуди и неверни представи, характерни за ранните етапи на конфликта, трябва да търсим истинските цели на воюващите страни. Само в идеалните сценарии на военните учения можем да си съставим картината на това, което Клаузевиц нарича истинските военни цели на дадената страна, преди съприкосновението на бойното поле да ги обърка.

Връщането към началото е особено важно в случая с военните цели на Русия през 1914 г., защото те са толкова бързо и дълбоко разстроени от известната германска победа при Таненберг.

Основният шаблон на нашето дипломатическо разбиране за Първата световна война – германските експанзионистични цели както на Източния, така и на Западния фронт, както е посочено в прословутата „септемврийска програма“ – произлиза директно от победите на Германия на бойното поле през първия месец. Ако тези битки бяха протекли в обратната посока, ако руснаците бяха достигнали долното течение на Висла в Източна Прусия (както генерал Максимилиан фон Притвиц, командирът на германската 8-ма армия предсказа, че ще се случи, преди да бъде уволнен, защото е загубил самообладание), и французите бяха навлезли дълбоко в Елзас-Лотарингия, дори когато германското дясно крило забави своето напредване в Белгия, или ако

германският център беше смазан в битката за границите – тогава и дори сега историците щяха да спорят за целите на френския и руския експанзионизъм през 1914 г., а не за Бетман Холвег и „септемврийската програма“.

Да се предположи, че смазващите германски победи през първия месец на войната са били неизбежни, е най-лошият вид ретроспекция. Това е предположение, опровергано не само от добре познатия национален оптимизъм, характерен в началото за френското висше командване (споделян от някои, макар и не всички генерали и в руската „ставка“[46]) и съответно от известния песимизъм на Молтке, но и от обективните обстоятелства: германците бяха значително превъзхождани по числен състав и въоръжение, от армиите на противниците, т.е. от фернската и огромната руска армия. Въпреки страховита си репутация, германската армия разполага с по-малко артилерийски оръдия от уж по-слабите руснаци (6004 срещу 6700). (2)

Следователно на руските генерали може да се прости, че през юли 1914 г. уверяват царя, че Русия може да спечели. Сазонов блестящо подрежда вражеските коалиции, създавайки най-добрият сценарий за воденето на войната от Русия, от XVIII век насам, ако сравним воюващите блокове от 1914 г. с коалициите в последните войни на великите сили и Русия, независимо дали се отнася за 1812 г. (Русия срещу Наполеонова Франция в разгара на силата си, плюс нейните пруски и австрийски съюзници; Великобритания е ангажирана периферно) или през 1853 г. (Русия срещу Османска Турция, Великобритания и Франция, с враждебна Австрия).

Ако сравним стратегическия потенциал на коалициите от 1914 г., се вижда, че икономическото производство на Антантата превъзхожда това на Централните сили, и то със значителна разлика, при това дори не се отчита превъзходния достъп на Антантата за военни кредити от облигационните пазари в Лондон и (по-късно) Ню Йорк. (3)

През 1914 г. руските лидери, както всички останали, очакват кратка война, и това им дава още повече основания за оптимизъм. Под натиска на неизбежната британска блокада, не се очаква Германия да издържи повече от няколко месеца. (4)

През тези месеци, Франция, а не Русия, щеше да понесе основната тежест на военната мощ на Германия, давайки на руснаците практически свобода на действие, да воюват според преценката си основно с Австрия или Германия.

От всички митове, които замъгляват разбирането за Първата световна война, най-старият е схващането, че Русия „беше сразена заради Франция“. Подобно на голяма част от митологията на войната, митът, че руската трагедия започва от разгрома при Таненберг и завършва с революцията от 1917 г., е клише, което най-накрая трябва да бъде развенчано, ако искаме да разберем руските военни цели през 1914 г. (5)

Известно е, че Молтке изтегли два корпуса от Западния фронт в първоначалната паника, предизвикана от руското нахлуване в Източна Прусия, и в стратегически план това намалява баланса на концентрацията между основните военни фронтове на Германия от близо 10:1 в полза на Западния фронт до 7:1 или 8:1.

В крайна сметка, целта на плана „Шлифен“ е да разгроми Франция, преди руснаците да успеят да се мобилизират, оставяйки само символични сили в Източна Прусия. Дори когато ключовото дясно крило на първоначалния план на граф Алфред фон Шлифен е отслабено от Молтке по време на офанзивата през август 1914 г., планът „Шлифен“ е най-големият възможен подарък за руската армия.

Основните факти са добре известни, но заслужават да бъдат подчертани. Дори когато през август 1914 г., германците хвърлят над 70 дивизии в офанзивата срещу Франция и Белгия, което е 7 цели армии, или общо над 1,5 мил. души, руснаците,

[46] Главна квартира – най-висшият команден пункт на въоръжените сили на Русия. (б. пр.).

разполагат към 30 ден от мобилизацията си с около 98 пехотни и 37 кавалерийски дивизии на Източния фронт, сила над 2 мил. души, се изправя срещу слабите сили на Австро-Унгария и само срещу 1 германска кавалерийска и 11 германски пехотни дивизии, или около „1/10 от общата сила на [Германия]".

Още през февруари 1913 г., Молтке предупреджава граф Франц Конрад фон Хьотцендорф, неговия австроунгарски колега, че „центърът на тежестта на цялата европейска война и следователно съдбата на Австрия ще се реши не на река Буг, а определено на Сена." (6) Просто германските виждания бяха подредени по този начин.

Въпреки това, метафората, която най-добре описва стратегическия пейзаж от август 1914 г., е че Франция е притисната към земята заради Русия, а не обратното. Това не е случайно. От най-ранните дни на френско-руския съюз очакването както в Париж, така и в Петербург е, че Франция ще трябва да поеме по-голямата тежест от предстоящата война срещу Германия. Първоначалната военна конвенция, подписана през 1892 г., предвижда френската армия да мобилизира 1,3 мил. души срещу германците, като Русия – въпреки много по-многобройното си население – само 700 000 или 800 000 души. Руският генерал Н. Н. Обручев, подписал споразумението, настоява пред цар Александър III, че Русия запазва „абсолютна свобода на действие" да разположи по-голямата част от силите си срещу Австро-Унгария или Германия, тъй като не е ясно как ще започне европейската война (конвенцията разглежда варианта на германско нападение срещу Франция, но и на австроунгарско срещу Русия). „Окончателният текст на френско-руската военна конвенция", заключава в класическото си изследване по темата Джордж Кенън: „има някои странни и обезпокоителни характеристики, поставяйки в

руски ръце... силата да разгърнат голяма европейска война, когато това бъде подходящо за руските цели.“ (7)

Въпреки че през следващите години, французите се опитват с щедри финансови, политически и дипломатически стимули, но не успяват да убедят руснаците да концентрират по-голямата част от силите си срещу Германия.

„План 19“ дава възможност за завой, като 4-та руска армия бъде разположена пред Варшавския жп-възел или на север срещу Източна Прусия (вариант „Г“ или Германия), или на юг срещу австрийската част на Галиция (вариант „А“ или Австрия). Руските генерали изменят силно този вариант в полза на южното направление, което се разбира като автоматическо, т.е. по презумпция мобилизация срещу Австро-Унгария (вариант А), докато мобилизацията срещу Германия (вариант Г) трябва да бъде „специално наредена“. Само в изключително малко вероятния случай, че Германия реши да нападне първа Русия, сценарият, който почти никой не е обмислян сериозно нито в Париж, нито в Петербург, едва тогава ще се задейства вариант Г. (8)

Причината, поради която Ставката дава предимство на Югозападния фронт пред Северозападния, е толкова очевидна, колкото и неудобна за френските интереси: Русия просто няма териториални амбиции в Източна Прусия, нито пък предполага, че може да победи германците там в честна битка. Но руското нахлуване в австрийската част на Галиция е първият оперативен приоритет на руското военно планиране срещу Централните сили и (особено сега, когато Ставката разполага с австроунгарският мобилизационен план, продаден от полковник Редл[47]) се очаква да бъде постигнато без особени затруднения. Не е изненада за никого, че през август 1914 г., Русия концентрира 2/3 от наличните си сили на Югозападния фронт (4 армейски групи, общо около 1,2 мил. души). А в Източна Прусия, руските сили които нахлуват, са едва наполовина, състоящи се само от 1-ва и 2-ра армия (б. пр. съотв. командвани от генералите Ренenкампф и Самсонов).

22 години след като е подписана първата френско-руска военна конвенция, Русия участва със сили каквито първоначално е обещала срещу Германия (дори с 25% по-малко, отколкото нейните генерали бяха обещали на французите през 1912-13 г.), или около 600 000 войници. Това съставлява по-малко от 1/3 от наличните ѝ сили на европейския театър на военните действия и едва 1/3 от размера на армията, която Франция, с население ¼ от това на Русия, разполага на бойното поле срещу общия враг. (9) Обстоятелството, че руснаците хитро се измъкват, дори когато Франция и малката Белгия (подсилена само от един британски експедиционен корпус от 6 дивизии) се изправят пред основната тежест на германското нападение, говори много за относителното предимство на всяка страна във френско-руския съюз.

Русия има пълна свобода на действие на Източния фронт, докато Франция е принудена да приеме каквато и да е малка помощ срещу Германия, която може да ѝ се предложи. Необезпокоявана дори от възможността за германско нашествие в началото на войната, Русия можеше да използва Варшавския „завой“, за да изпрати колкото иска дивизии на север в Източна Прусия, без да е притеснявана от времето, можеше да ги разположи на запад от Варшава и както искат французите, да ги насочи директно към

[47] Алфред Редл (1864 – 1913) Роден в Лвов. От 1900 г. работи в разузнавателното бюро на австрийския Генерален щаб. Бил е хомосексуалист и поради тази си слабост е вербуван от руското разузнаване, шантажиран, че в противен случай, порокът му ще бъде публично разгласен, което означавало край на кариерата му и обществено опозоряване. Така но и срещу голямо заплащане, Редл започва да работи за руското разузнаване като предоставя много секретни документи, планове, също издава австроунгарските агенти работещи в Русия. Знае се че впоследствие работи и за английското и френското разузнавания. Разкрит е по случайност от шефа на германското разузнаване, майор Валтер Николай. Когато е бил разкрит, се самоубива. Аутопсията открива че е страдал от тежка хронична форма на сифилис. (б. пр.).

Берлин. Нейните войски можеха да нахлуят в Източна Прусия или да се оттеглят към руската граница веднага щом срещнат първата сериозна съпротива. След като след първите битки ситуацията се изясни, Русия можеше да продължи да се бие, или да подпише отделен мир с Централните сили. С всяко от тези решения – особено последното, дали да продължи войната или не, Русия има колосално предимство в преговорите с Париж и Лондон, както скоро ще се потвърди от военната дипломация. За разлика от това, единственият начин Франция да окаже натиск върху руския си съюзник е като се поддаде на масивното германско нашествие, което разбира се, изобщо не е решение. Планът „Шлифен“, дори в по-малко екстремната си версия, модифицирана от Молтке, дава всички козове в ръцете на Русия. Как ще бъдат използвани, зависи изцяло от Данилов, Янушкевич, Сухомлинов и великия княз Николай Николаевич.[48]

От гледната точка на Ставката, или руският генерал щаб, установен в Барановичи, развиващата се ситуация през август 1914 г. до Таненберг е много благоприятна. Символичната сила, която германците оставят за защита Източна Прусия, 8-ма армия на генерал Притвиц, изглежда слаба и привлекателна за атака. На 10 август 1914 г., Янушкевич информира командващият Северозападния фронт Жилински, че по данни на първоначалното разузнаване германците имат само 4 пехотни корпуса в Източна Прусия, и няколко резервни дивизии. (10)

Срещу това, руската сила, изправена срещу германците, в размер 9 пълни армейски корпуса, и достатъчно кавалерийски дивизии, или онази страховита руска кавалерия, от която кайзера още преди войната изпитва ужас. В пехотните дивизии руското предимство е 29,5 към 11, а в кавалерийските 10 към 1.

Всяка руска дивизия се състои от 16 батальона, срещу 12 за германските дивизии, или в батальони 480 към 130. В артилерията разпределението е още по-голямо: 5800 руски оръдия срещу 774 германски. (11)

Сухомлинов пише в дневника си на 9 август 1914 г., когато тези факти стават ясни, „изглежда, че германският вълк бързо ще бъде притиснат към земята: всички са срещу него“. (12)

Междувременно Конрад фон Хьотцендорф не успява да на проведе достатъчно бързо австроунгарската мобилизация, и IV корпус на 2-ра армия на генерал Бьом-Ермоли, който трябва да бъде опората на Галицийската кампания, е блокиран в Сърбия до края на август, за радост на руснаците.

Не е чудно, че Янушкевич радостно докладва на 23 август на генерал Николай Иванов, командващ на Югозападния фронт: „според разузнаване австрийските сили, насочени срещу нас, са по-слаби от тези, които предвиждахме да срещнем според военните ни учения.“ (13)

Провалът на австроунгарската мобилизация се дължи на грешки в логистиката. Железопътното командване на армията, се ръководи от принципа всички влакове да се движат с „максимално паралелна скорост“ – най-високата скорост на най-бавния влак по най-лошата линия (около 10 мили в час) – гарантира, че дори в най-добрия случай войските ще достигнат фронта „със скорост, по-малка от тази на добър велосипед“.

Но по-съществено е, че австроунгарската мобилизация не е успешна поради болезнената дилема на Конрад фон Хьотцендорф: основната стратегическа цел на Австрия е да разгроми Сърбия, докато германския съюзник иска тя да концентрира силите си срещу Русия. В резултат на оказания дипломатически германски натиск, искането на австроунгарският началник-щаб да остави 2-ра армия воюваща в Сърбия, където се водят ожесточени боеве между 16 и 20 август 1914 г., е отхвърлено от

[48] Николай Николаевич (Младши) е син на Николай Николаевич, брат на Александър II и първи братовчед на Александър III, бащата на Николай II. (б. пр.).

император Франц Йосиф. За ужас на железопътното командване на Австро-Унгария, след като се транспортира на към Южния фронт, по-голямата част (макар и не цялата) от 2-ра армия, на 18 август, в решаващият етап от сръбската кампания, е обратно пренасочена на север, поетапно към Галиция. (14)

За разлика от ситуацията в Австро-Унгария, френските генерали напразно призовават руснаците да предприемат основното си настъпление срещу Берлин. Вместо това руснаците провеждат тактическо оттегляне от Полша западно от Висла, за да не рискуват твърде открита издатина между австрийския и германския фронт – маневра, която със сигурност не се харесва на никого в Париж.

Руската мобилизация на Северозападния фронт, благодарение на преднината си, е бърза и дори предсрочна: Жилински съобщи до 10 август, че 1-ва, и 2-ра армия ще бъдат готови за действие до следващия ден, едва на 12-ия ден от (официално обявената) мобилизация на Русия, почти 4 дни преди договорните ѝ задължения с Франция, да нахлуят в Източна Прусия (въпреки че това съобщение се оказва преждевременно). (15)

Но руското превъзходство все още е много по-малко, отколкото може да бъде, защото на Северозападния фронт е даден много по-нисък приоритет отколкото на австрийското направление към Галиция.

1-ва армия на Павел Ренекампф и 2-ра армия на А. В. Самсонов, настъпват отделно в Източна Прусия, като първата се насочва право на запад от река Неман близо до Ковно, а втората на северозапад от Централна Полша, като целта на руснаците е да обкръжат германската 8-ма армия в клещи. Освен ако не успеят да поддържат връзката помежду си, перспектива, изключително трудна от 80-км бариера на Мазурските езера, която ще се отвори между тях за няколко дни –1-ва и 2-ра армия поотделно трябва да я заобиколят при което всяка една от тях има незначително превъзходство над германската 8-ма армия. Както се оказва, много дивизиите от втора линия и резерва, въпреки заповедите на Ставката са оставени зад фронта като гарнизони на крепости, или охрана на снабдителните линии и т.н.

До времето, когато те влязат в контакт, всяка руска армия е по-слаба от 8-ма германска армия: 1-ва армия на Ренекампф е намалена до 6,5 ефективни дивизии, 2-ра армия на Самсонов – до 9,5 дивизии. Ако няколко корпуса от руската 4-та армия бяха изпратени в Източна Прусия, заедно с 1-ва и 2-ра армии, руснаците ще имат числено превъзходство спрямо 8-ма армия. Жилински можеше дори да преодолее пропастта „Мазурските езера“, избягвайки опасността от трайното разделение между Самсонов и Ренекампф, което после позволи на германците да ги атакуват последователно.

Дори е под ръка новата руска 9-та армия, сформирана във Варшава от войски, пристигащи от вътрешността на Русия, в съответствие с директивата на Янушкевич от 7 август, уж в подготовка за нахлуване „в дълбочина“ в Германия, както обещава великият княз Николай Николаевич пред посланик Палеолог, да „настъпи към Берлин веднага щом южните армии успеят да „задържат“ и се „справят“ врага“, вместо да бъде насочена по предназначение, хвърлена и разгромена на Югозападния фронт (Глаиция) в края на август.

Далеч от мисълта, да помогнат а Франция, руските генерали не успяват да съберат дори една армия, по-голяма от символичната сила на германците в Източна Прусия, поради голямото им нетърпение да настъпят в Галиция. (16)

Руските армии на Югозападния фронт, за разлика от 1-ва и 2-ра армия, имат всякакво възможно превъзходство срещу австроунгарските си противници. Конрад фон Хьотцендорф, подобно на Молтке, но за разлика от Янушкевич, е изправен пред война на два фронта. Дори и той не разположи 5-та и 6-та австроунгарски армии (и до 18 август 2-ра армия) срещу Сърбия, а 40-те ефективни дивизии на цялата австроунгарска армия са по-малко от над 50-те руски дивизии насочени за нахлуването в Галиция.

След като е подсилен от частичното предислоцираната на 2-ра армия от Сърбия в края на август, Конрад фон Хьотцендорф все още разполага само с 37 пехотни и 20 кавалерийски дивизии на галицийския фронт, много от които изморени от неотдавнашното си предислоциране, срещу 53,5 сравнително свежи руски пехотни и 18 кавалерийски дивизии. (17)

Ако шансовете в Източна Прусия са минимално в полза на руснаците, в Галиция австрийците почти нямат шансове. Фронтът е дълъг близо 200 мили и нито една от страните не разполага с особено добра разузнавателна информация за разполагането на войските на противника. Това позволява на 1-ва австроунгарска армия, под командването на генерал Виктор Данкл, да срещне руската 4-та армия с приблизително равни сили южно от Люблин в битката при Красник на 23-25 август, която завършва с първоначална австроунгарска победа, от която са впечатлени както Конрад фон Хьотцендорф, така и Янушкевич.

След объркващата серия от маневри по фланговете на сблъскващите се армии, смазващото руско превъзходство в театъра на военните действия (особено по-източно, където австроунгарската 3-та армия се изправя почти сама срещу руските 3-та и 8-ма армии) започна да си дава думата.

Лемберг (Лвов), столицата на Австрийска Галиция, пада на 2 септември и на 11 септември 1914 г. започва общото австроунгарско отстъпление – почти едновременно с оттеглянето на германците от Марна на Западния фронт.

Обратът на Югозападния фронт е толкова съкрушителен, че руската 4-та армия, за която се смята, че отстъпва в безпорядък след поражението си при Красник, се присъединява към общото преследване. Данкл описва ситуацията „сякаш [руските] жертви са се вдигнали от мъртвите“. (18)

Докато военната ситуация в Източна Прусия оставала нестабилна, щателно планираната руска окупация на Галиция е в ход, забавен само от голямата численост на настъпващите руски армии. Русия има „повече войски в Галиция, отколкото може да изхранва или придвижва“. (19)

Като се има предвид, че окупацията на Галиция е основната военна цел на Русия в Източна Европа, тя е постигната за по-малко от шестте седмици, които уж свръхефективните германци определят за плана „Шлифен“, който се проваля толкова зрелищно, колкото изглежда, че руското завладяване на Галиция ще е успешно.

Настроението в Петроград е толкова еуфорично, че Палеолог се обзалага с Бюканън за 5 паунда, „че войната ще свърши до Коледа“. (20)

В Бордо (където френското правителство се премества, когато германците наближават Париж в началото на септември), новината за успешната галицийска офанзива на руснаците е приета доста сдържано. От френска гледна точка Галиция е със второстепенно значение: германският фронт е всичко, което има значение.

А от Източна Прусия идва катастрофална новина. Генерал Самсонов губи почти цялата си 2-ра армия след легендарната германска победа при Таненберг, която издига репутацията на генерал Ерих Лудендорф и което е по-важно, на фелдмаршал Паул фон Хинденбург (наследника на Притвиц), бъдещия германски президент, който назначи Адолф Хитлер за канцлер през 1933 г.

В действителност победата е нещо като случайно „чудо“: генерал Херман фон Франсоа, командващ две дивизии от първа линия, получава заповед от Лудендорф да атакува левия фланг на настъпващата армия на Самсонов. Тъй като хората му са изморени, току-що прехвърлени на изток, и все още очакващи артилерията си, Франсоа първо отказва, а след това се колебае няколко дни. Забавянето на атаката на Франсоа позволява на дивизиите му да достигнат тила на Самсонов, което спомага за обкръжаването на руската 2-ра армия в своеобразен чувал. (21) Въпреки че

стратегическото значение на битката е надценено (руснаците скоро възстановяват позициите си на германския фронт и отново нахлуват в Източна Прусия през септември), лесно е да се разбере защо французите гледат на Таненберг като на доказателство за погрешно поставените приоритети на Русия.

След като на 12 септември 1914 г. получава официалната телеграма от великия княз Николай Николаевич, съобщаваща за отстъплението на австроунгарските армии от Източна Галиция, президентът Поанкаре се оплаква: „Всичко това е много хубаво и можем горещо аплодираме руската победа, но изглежда, че в Източна Прусия германците отново са си осигурили тила и че Русия, противно на многократните ни искания, полага основните си усилия срещу Австро-Унгария, сякаш най-сигурният начин тя да бъде победена, не е да се започне с победа над Германия.“ (22)

Не за последен път безкомпромисните военни цели на Русия заплашват да провалят Антантата, дори при постигната победата. Струва си да спрем тук, за да разгледаме руския подход към Галиция, защото той дава важен поглед към това как щеше да изглежда следвоенният свят, ако Европейската война беше приключила през есента на 1914 г., точно както почти всички тогава очакват.

Ако оставим настрана „чудото от Таненберг“, можем да предложим, че след неубедителна серия от битки в Източна Прусия, ще се стигне до тактическо отстъпление на германската 8-ма армия зад долното течение на Висла (точно това, което Притвиц иска да направи, преди Таненберг). Наред с патовата ситуация след битка при Марна на Западния фронт, това можеше да доведо до някакъв вид компромисно прекратяване на огъня, дори и временно.

Представеният тук сценарий, значителна, но не съкрушителна, руска победа над австроунгарците в Галиция, частично изоставяне на Източна Прусия от Германия (със

съхранената 8-ма армия на Притвиц) и значителна (но не съкрушителна) гераманска победа на запад, която оставя част от Франция под германска окупация – всъщност е точно това заедно с много други фактори, което мобилизационният план през август 1914 г. предвижда като най-вероятен резултат. Разбира се, има и много други непредсказуеми фактори.

Но за да разберем истинските военни цели на една от воюващите страни, трябва да използваме логически очакваните резултати, отколкото действителните. В случая с Галиция, дори не е нужно да изопачаваме значително какво всъщност се случва през август и септември 1914 г., за да си представим желаната следвоенна ситуация на Русия. Фактът, че народите, населяващи тази територия, са славянски – поляци и русини (или „украинци“) – е удобен факт за руската панславянска пропаганда както преди, така и по време на войната, но това има малко значение за генералите. (23) В суров стратегически план галицийският „въпрос“ е толкова очевиден, колкото и неговото решение: Русия се е стреми просто да достигне своята „естествена“ граница в Карпатите. Това тя почти постигна до средата на септември 1914 г.

Австроунгарските армии губят близо 350 000 души (от които 30 000 пленници), са отблъснати през река Сан, на около 150 мили от Източна Галиция. Тази „изначално руска земя“ (както Янушкевич я описва с радост пред председателя на Министерския съвет Горемикин) сега е под руска окупация. Окупацията е потвърдена в правен смисъл от „Временната директива за управление на австроунгарските територии, завзети по правото на войната“, издадена от Ставката на 17/30 август 1914 г. Западна Галиция, с полско население, е само частично завладяна, но общото австроунгарско отстъпление открива перспективата и тя скоро да бъде в ръцете на Русия.

Русия е планира и очаква да завземе цяла Галиция от самото начало на войната, казано ясно в „Обръщението на Върховния главнокомандващ“ към полския народ, издадено от името на великия княз Николай Николавеч, публикувано в полските вестници и разлепено на територията на „Конгресна (руска) Полша“ на 3/16 август 1914 г. Изготвената под ръководството на Сазонов в Министерството на външните работи, прокламацията на великия княз обещава, че самоуправляваща се полска държава „ще бъде обединена отново под скиптъра на руския цар“, макар че не се казва дали тази държава ще бъде автономна или независима (използваната дума е самоуправление, която може да се тълкува по различни начини) и какви ще бъдат бъдещите ѝ граници. (24)

Поради своята неяснота, и поради обстоятелството, че не е подписан от царя, лесно може да се пренебрегне значението на този манифест. Представлява интерес и още по-неясната прокламация на германците към поляците, хвърлена със самолети зад фронтовата линия на 7-8 август 1914 г., която предлага „свобода и независимост“ от „московското иго“, но също не носи подписа на кайзера.

Вижда се, че нито Германия, нито Русия действат добросъвестно, когато дават обещания на поляците. Русия издава и други неясни „прокламации“, всички от името на великия княз, а не на царя, към другите славянски поданици на Хабсбургите, като русини (посочени конкретно) и (само косвено) чехи и словаци.

Сазонов далва и други необвързващи териториални обещания, в случай на влизане в Антантата или продължаващ неутралитет, към Балкански държави като Румъния е предложена унгарска Трансилвания, на Сърбия – Босна, Херцеговина и Далмация, на Гърция – Южна Албания, и на България – сръбска Македония, което показва колко фалшива е подкрепата на Русия за сръбската кауза[49]. Голяма част от това

[49] Тук авторът много греши, очевидно много повърхностно запознат с причините за участието на България във войната, и въобще с българо-сръбските отношения. Точно обратното, Македония се предлага от Франция и Англия, докато Русия по всякакъв начин подкрепя сръбската неотстъпчивост.

е очевидно измама. Румънскота или гръцкото включване във войната не биха облекчили битките на Източния фронт през 1914 г., но руската пропаганда подрива бойния дух в многонационалната австроунгарска армия с прокламациите на великия княз за славянска солидарност.[50]

Балканската дипломация е сенчесто място на недобросъвестност, както се вижда от териториалните подкупи на Сазонов, за да задържи сърбите във войната, ако самите те се съгласят да подкупят България, за да остане настрана.[51]

Централните сили отправят подобни предложения към всички неутрални страни на Балканите със също толкова цинизъм.[52] (25)

Полският въпрос е с далеч по-сериозен характер. Обстоятелството, че „Певчески мост“ (руското външно министерство), за разлика от „Вилхелмщрасе“ (германското външно министерство) и „Балплац“ (австроунгарското външно министерство), предлага „обединяване“ на историческа Полша в началото на войната, говори много за военните цели на Русия. Много поляци живеят в австрийската част на Галиция, особено в западната ѝ половина, прокламацията на великия княз всъщност ангажира Русия с подялбата на Австро-Унгария, а не просто със защитата на Сърбия и „славянската чест“ срещу германската агресия, както първоначално е оправдана войната. Както самият цар Николай II отбелязва пред Държавния съвет на 26 юли/8 август 1914 г., „Ние не само защитаваме честта и достойнството на собствената си земя, но се борим от името на нашите братя славяни, обединени с нас чрез кръв и вяра.“ (26) Преведено на езика на външната политика, това означава, че Русия ще разшири границите на „Руска Полша“ – тоест на самата Русия – до Карпатите. Завземането на австрийска Галиция е руски стратегически приоритет през цялото време, но никога не е било съгласувано с френското и британското правителство. Нито пък самата прокламация на великия княз е била съгласувана с Париж или Лондон, въпреки че Сазонов предупреждава Палеолог (но не и Бюканън) малко преди тя да бъде разлепена из Полша. (27)

Поради историческите връзки на Франция с Полша, не е изненадващо, че французите са първите, които се опасяват от териториалните амбиции на Русия в Източна Европа (сър Джордж Бюканън, както обикновено, не успя да ги схване). (28) Дори изключително приятелският към Русия, Морис Палеолог първоначално е малко скептичен, когато Сазонов му разказва какво се готви, настоявайки да знае защо политическият манифест, уж предлагащ на Конгресна Полша „автономия“, носи подписа на великия княз, а не на императора, цар Николай II. (29)

Обратно във Франция, президентът Поанкаре е ядосан, че не е бил консултиран предварително за съдържанието на манифеста, и го определя като „завоалирани анексии, за които не е сключено споразумение между Русия и нас, което може да

Русия изкл. много държи на Сърбия смятайки я за верен сателит, а не на своенравната България поставила националното си обединение над руските капризи. (б. пр.).

[50] Тази пропаганда е твърде успешна, тъй като масово чехи, словаци, галичани, сърби, отчасти хървати, се предават на руснаците и впоследствие формират славянски части, които воюват срещу Австро-Унгария. Най-известен от тях е чехословашкият корпус, който взема печално участие в гражданската война в Сибир, проваляйки адмирал Колчак. (б. пр.).

[51] Будят недоумение „моралните квалификации“ на автора, нещо недопустимо за историка. Естествено че няма друг начин да привлечеш дадена страна за съюзник, освен ако не и обещаеш териториално разширение. Сърбите които са сред главните подпалвачи и виновници на войната, воюват упорито и няма как да се откажат, тъй като очакват тлъста плячка за австроунгарска сметка. И не само това, самият замисъл на Сараевският атентат, съгласуван с Русия, целящ точно разпалване на европейска война, съотв. за Сърбия това означава заграбване на всички южнославянски земи, а за Русия – разгром на омразната ѝ Хабсбургска монархия и пълна хегемония над Балакните. Що се отнася до България, сръбската омраза е толкова силна, че и дума не може да става за някакви териториални отстъпки. (б. пр.).

[52] Т.е. националното обединение на българския народ е „цинизъм“! (б. пр.).

обърка цялата идея за отбранителната война“[53] защото представянето на войната за „отбранителна“ е силна и постоянна тема на британската и френската военна пропаганда. (30) Поанкаре отбелязва саркастично: „Страхувам се, че скиптърът на царя едва ли ще се представи в полските очи като емблема на свободата.“

За да разсее подобни подозрения, посланик Изволски поканва поляци, живеещи в Париж (сред които Мария Кюри, носителката на Нобелова награда по физика), в руското посолство, за да спечели подкрепа за руската кауза. И въпреки това, според поляците, руският посланик дава само „уклончив и двусмислен отговор“ по въпроса за автономията на следвоенна Полша. (31)

Затруднявайки работата на Изволски, френските вестници превеждат думата „самоуправление“ като „автономия“, което Сазонов опровергава, за да не даде козове в ръцете на германофилските и консервативните среди в Русия. (32)

Дори предимно благоприятната публичност, която прокламацията на великия княз получава във френския печат, е малко объркана, като манифестът е приветстван не толкова като одобрение на полската независимост, колкото като руски обет за вечна враждебност към Берлин и Виена. Идеята се разбира с очакването, че „Завинаги Русия... е повдигнала Полша срещу двете германски сили“. (33)

За да разсее част от объркването, произтичащо от прокламацията на великия княз, френският посланик се опитва да изясни нещата с руския външен министър на исторически обяд „на четири очи“ на 20 август 1914 г. След като двамата се съгласяват, че предстоящият конфликт ще бъде „война до смърт, в която двата блока залагат самото си съществуване“, Сазонов за пръв път разкрива истинските военни цели на Русия. Той казва следното на Палеолог: „За да се унищожи германският империализъм, в допълнение към връщането на Елзас-Лотарингия на Франция, Полша трябва да бъде възстановена, Белгия разширена, Хановер възстановен, Шлезвиг върнат на Дания, Бохемия (Чехия) освободена, и всички германски колонии дадени на Франция, Англия и Белгия и т.н.“

Палеолог не одобрява напълно тази „гигантска програма“ за завоевания, но не прави и възражения. (34)

Не след дълго полският пробен балон на Сазонов се разширява, за да запълни голяма част от Източна Европа. Точно както германците разработват своята собствена военна програма за имперска експанзия през септември 1914 г., така и руският външен министър формулира обширен и доста ясен план за териториални завоевания през същия месец.

С условията на „Лондонската конвенция“ от 4 септември 1914 г. трите сили на Антантата се задължават да не сключват отделен сепаративен мир с Централните сили. (35) Десет дни по-късно Сазонов излага полската си програма пред Палеолог, като кани и сър Джордж Бюканън да присъства за пръв път на срещата. След очакваната победа над Централните сили, Сазонов предлага Европа да бъде преустроена горе-долу по етническо-национални линии (разбира се, за сметка на Германия и Австрия), като по този начин Шлезвиг-Холщайн се връща на Дания, Сърбия се разширява на „иредентисткия“ принцип, за да включи Босна и Херцеговина, Далмация[54] и Северна Албания (но подхвърля на България сръбска Македония, за да спечели неутралитета ѝ), Унгарска Трансилвания се дава на Румъния, Франция си връща Елзас-Лотарингия и т.н. Всичко това е просто прелюдия към собствените амбиции на Русия: царят ще анексира напълно „долното течение на Неман и източната част на Галиция“. Междувременно

[53] А колко нагъл е самият Поанкаре, наричайки агресивната реваншистка война започната от Франция, „отбранителна“! (б. пр.).

[54] Тогава в руските среди все още не е решена съдбата на Хърватия, дали да я отделят като независима държава или да я дадат на Сърбия. (б. пр.).

„Полското кралство“, независимо дали е „самоуправляващо се“ или „автономно“ (но и в двата случая под руски сюзеренитет), според сценария на Сазонов, ще се разшири отвъд настоящите граници на руската „Конгресна Полша“, за да включи и „Източен Позен (Познан), Силезия... и западната част на Галиция“. Всичко това, както многократно подчертава Сазонов по време на срещата, все още е „неофициална скица“ на военните цели на Русия, но Палеолог не се съмнява, че Сазонов е искрен в желанието си да „ни изложи своя начин на мислене“ за следвоенния свят. (36)

За разочарование на Сазонов, нито Палеолог, нито Бюканън са все още, съвсем склонни да одобрят руските териториални амбиции в Източна Европа. Не че някой от двамата възразява по принцип срещу руските планове за разширяване на границите на следвоенна (руска) Полша, а по-скоро стратегическата ситуация през септември все още е достатъчно опасна, и цялата галицийска кампания на Русия изглеждаше като стратегическа грешка.

Сутринта на същия ден, когато Сазонов представя вижданията си за цялостно преобразяване на Европа за сметка на Германия (14 септември 1914 г.), Палеолог получава спешна телеграма от Бордо, да иска от руснаците да преориентират усилията си на Източния фронт срещу Германия. Срещайки се със Сухомлинов във Военното министерство малко преди да бъде извикан от Сазонов, Палеолог подава официалния протест, че руското главно командване „пренебрегва германския фронт, за да съсредоточи усилията си върху отварянето на пътя към Виена“. Изграждайки може би не най-убедителната защита, Сухомлинов, посочва Таненберг, където Русия е „пожертвала 110 000 души“, за да „спаси френската армия“. Палеолог посочва, че бедствието, сполетяло 2-ра армия на Самсонов, „не е по наша вина“. Въпреки, че не настоява Сухомлинов да спре галицийската офанзива срещу Австро-Унгаря, френският посланик иска тя да не се преследва езностранчиво и моли Сухомлинов да напомни на великия княз Николай Николаевич, че „нашата основна цел е унищожаването на германската мощ“. (37) Три дни по-късно (винаги закъсняващият) Бюканън поставя своя подпис под официален мемоар, в който френското и британското правителство искат Русия да признае, че „триумфът на руската армия в Галиция показва, че на въоръжените сили на Австро-Унгария трябва да се отдава само незначително значение“ и че войната може да бъде спечелена само ако трите сили на Антантата „я пренесат в сърцето на самата Германия“. (38)

Както се очаква, френско-английското искане е мълчаливо пренебрегнато от руснаците. Докато в Източна Прусия руснаците търпят неуспехи, на Югозападния фронт „ние безспорно сме победителите“, както радостно докладва на Сазонов на 18 септември 1914 г., княз Н. А. Кудашев, директор на Дипломатическото бюро в руската Главна квартира. (39)

Руснаците едва ли ще изоставят „изконно руската“ Източна Галиция, където те (както генерал Иванов, командващ на Югозападния фронт, казва на войските си) са „истинските освободители на тази руска земя, останала извън границите ни, от австрийското иго“. (40)

Заместникът на Кудашев, Николай Базили добавя още една подробност към имперския аргумент, като информира великия княз Николай Николаевич на 29 септември 1914 г., че „руските земеделци“ от Източна Галиция очакват от Русия не само избавление от лошото австрийско управление, но и „освобождение от потисничеството на евреите“, които са ги поробили финансово. Всъщност Базили смята, че сме още далеч от умиротворяването на тази „изконно руска“ територия, и предстои огромна работа, която трябва да се свърши. Полското население в Източна Галиция е „тайно враждебно“ към Русия, докато евреите изобщо не крият враждебността си към окупаторите. Тъй като населението на все още ненапълно

окупираната Западна Галиция е полско и еврейско, не е изненадващо, както е чул Базили, че „настроението там е открита враждебно към нас“.

В Лемберг (Лвов) окупационните руски власти откриват, че са събрани „няколко милиона крони“ за доброволчески полски легиони, които ще се бият срещу Русия.

Като цяло, Базили информира великия княз, че окупацията на Галиция ще се окаже „изключително трудна задача“, изискваща не само способни администратори, но и „монументални разходи“ за храна и лекарства, за да се спечели колебливото население. (41)

В сравнение с нейната „историческата мисия“, развиваща се в Галиция, слабото навлизане на Русия в Източна Прусия не вдъхне много надежди в Ставката. Единственото нещо, което спира руснаците да се откажат напълно на Северозападния фронт е, че отстъплението на Рененкампф заплашва да отвори галицийския фланг на руснаците за германците. Генералите Иванов и неговият заместник Алексеев с удоволствие искат преследвали отстъпващите австрийци отвъд река Сан към Краков и Будапеща, но за това пречи нестабилната ситуация на север. Ако германците бяха преследвали 1-ва армия на Рененкампф с енергия, още тогава щяха да заплашат Варшава и Ковно, което също ще принуди Иванов да се оттегли. Но германското настъпление на Северния фронт бързо се забавя. Вместо да преследват Рененкампф, германците подсилват австрийците, предприемайки офанзива на централния полски фронт между Краков и Варшава, като до средата на октомври се приближават на около 12 мили от Варшава, преди самите те да се оттеглят.

Битката при Лодз, водена между 11 и 23 ноември, е типична със своята нерешителност. Многократните германски атаки не успяват да пробият руските линии, докато руснаците не изоставят откритата позиция в началото на декември. През октомври и ноември по целия Източен фронт ситуацията остава „объркана и озадачаваща“, като приливите и отливите на атаки, контраатаки и отстъпления водят до незначителни корекции на фронтовите линии от септември до декември 1914 г., като руснаците задържат Източна Галиция и полската линия на изток от Лодз между реките Пилица и Висла, но не могат да проникнат в Източна Прусия или да пробият австроунгарските линии западно от река Сан в посока Краков. Пшемисъл, голямата австроунгарска крепост на Сан, се държи до март 1915 г. (42)

Историческата мисия на Русия в австрийска Галиция, се оказва по-трудна за постигане, отколкото са предвоенните надежди. Когато Сазонов продължава да настоява за имперските претенции на Русия в преговорите си с Палеолог, генералите в Ставката трябвало да се справят с организационните главоболия на окупацията, наред с логистичните трудности при транспортирането и снабдяването на армиите с боеприпаси. Докато войната продължава, съгласно „Устава за полевото управление на войските във военно време“ действителното управление на фронтовата зона (включително окупираните територии) е отговорност на военното командване, а не на цивилна администрация или на правителството в Петроград[55]. (43)

А политическите цели на Русия в Галиция, както докладва Янушкевич на Горемикин на 2 октомври 1914 г., зациклят също толкова зле, колкото и армиите ѝ. Като начало, възникват трудности в общуването с местните жители, и не само с поляците: това, което Янушкевич нарича „т.нар. украински език“, се оказва по-трудно за хармонизиране с руския, отколкото се очаква. Така русините униати упорито се съпротивляват на русификацията, защото, това означава приемане на руското православие.

[55] Градът е преименуван от Петербург на Петроград (по-скоро преведено от немски на руски), на 1 септември 1914 г., тъй като името е немско, а не руско. (б. пр.).

Най-вече има „откритата враждебност“ на еврейското население, проявяваща се и с масовото бягство на евреи от Източна Галиция преди руската окупация. Изоставеното им имущество сега трябва да бъде по някакъв начин справедливо управлявано. Зад фронтовите линии почти цялата линия на уседналост попада в зоната на руското военно управление. „Във всеки случай трябва да осъзнаем“, предупреждава Янушкевич Горемикин само няколко седмици след окупацията на Галиция, „че ни предстои много трудна борба с юдаизма.“ (44) С тези донякъде не толкова безобидни думи започва кампанията на армията за насилствено изгонване и/или депортиране (выселение) на „ненадеждните елементи“ и „вражеските поданици“. Между 500 000 и 1 мил. евреи са изгонени от домовете си в районите под руска военна администрация между 1914 и 1917 г., заедно с около 250 000 германци. Въпреки доказателствата за враждебност и сред полското население, поляците като цяло са пощадени от това отношение, за да се насърчи панславистката солидарност, заложена в прокламацията на великия княз. Много поляци дори се насърчавани да присвоят имуществото на депортираните евреи. (45)

Както се очаква, започна да се отваря значителна пропаст между генералите, затъващи във все по-тежката война за Русия, и политиците, определящи нейните военни цели. Дори когато Янушкевич търси съвет от председателя на Министерския съвет, как по-добре да умиротвори малката територия, която Русия вече е завладяла, колегите на Горемикин се напредват с планове за завладяване на огромни територии другаде. В края на септември Сазонов и Кривошеин започват тихомълком да интригуват френския и британския посланици да одобрят руските амбиции за Проливите и Константинопол, в окончателния мирен договор, слагащ край на Европейската война. Двамата посланици отговарят, че предстоят сериозни усложнения – не на последно място, че Турция все още не е във война с Антантата!

Кривошеин заявява директно пред Палеолог, „че турците трябва да бъдат изгонени [от Европа]“ (что турки должны уити в Азию) и че Константинопол трябва да бъде в най-лошия случай, неутрален град, с гарантиран руски военноморски достъп до Босфора, Мраморно море и Дарданелите, включително с установяване на въглищни станции (за параходите). Сазонов е натоварен със задачата да спечели Бюканън за амбициите на Русия към Проливите, без да провокира британците, като представя и по-амбициозните планове на Кривошеин за намаляване на Турция в размерите на анадолска държава. Съотв. Сазонов уверява Бюканън с подозрителна неяснота, че „не е напълно съгласен с възгледите на Кривошеин“. (46)

Важно е да се отбележи, че Палеолог информира Париж, че за разлика от срещата на 1/14 септември, този път Сазонов говори не „просто за схеми“, а по-скоро за политически въпроси, по които действително са взети решения („доверил нам не простой проект, но свое решение“). (47)

Точно както претенциите на Русия към Галиция са формулирани много преди войната в 1914 г., така и окупацията на Константинопол и Проливите е военна цел, решена много преди действителното влизане на Турция във войната.

Колкото и неправдоподобна да изглежда на пръв поглед връзката между Галиция и Турция, двете са тясно свързани в съзнанието на руските политици, а не само в онези от неославистите, които твърдят, че „пътят към Константинопол минава през Варшава“. Териториалните интереси на Русия към австрийска Галиция и Турция е широко разисквана в руското правителство. Малкото критика към програмата на Сазонов-Кривошеин, изложена през септември 1914 г. в Министерския съвет, не идва нито от революционната „левица“, нито от антивоенните германофилски консерватори от „десницата“, а от националистически-империалистическите кръгове, които смятат външния министър за твърде плах. В първия сериозен меморандум за военните цели,

изготвен от „Опозицията“ през есента, група, водена от Николай Маклаков, министър на вътрешните работи, предлага вместо „включването на Източна Галиция, Северна Буковина и Карпатска Рус (Рутения)“ в Русия, първо да се анексират Константинопол и Проливите, и да се коригират границата в Източна Прусия, и Източна Турция в полза на Русия, заедно с „освобождаването“ (с други думи, присъединяване към Русия) на славянските поданици на Австро-Унгария и обединението на руска Полша „в рамките на възможно най-широките граници“. (48)

Платформата на Опозицията все още не е достатъчно мащабна за най-важния политик в Руската империя – цар Николай II. В аудиенция с френския посланик, проведена през ноември 1914 г., императорът излага виждането си за следвоенния свят, предоставяйки ценен поглед върху това, за което руският „батюшка“ цени живота на своите войници. Освен разчленяването на Германия по начин идентичен с този, предложен от Сазонов през септември, царят иска Австрия да бъде сведена до първоначалните владения на Хабсбургите – Залцбург и Тирол (тоест, дори без Виена). Австрия ще бъде заменена от пръстен от приятелски буферни държави: разширена Румъния, включваща Трансилвания; нова чешка или чехословашка държава; и значително разширена русофилска Сърбия, която ще включва и Хърватия и албанска територия. Тогава Русия ще достигне естествената си граница по Карпатите, като същевременно включи Източна Прусия до Висла, заедно с пруски Позен (Познан) и част от Силезия, в новообединената (руска) Полша. В следвоенните планове на Русия за Турция царят се оживява най-много. „Трябва ли да анексирам Армения?“ Той попита риторично Палеолог преди да отговори, и казва, че ще го направи само ако арменците го помолят. По-важното е, че руският император иска „турците да бъдат изгонени от Европа“, Константинопол да бъде превърнат в неутрален град под руска закрила и Русия да анексира Европейска Турция на изток от линията Енос-Мидия (б.пр. Одринска Тракия).

На въпроса на Палеолог дали е разбрал правилно, че Русия иска да сведе Турция до малка територия „с Анкара или Коня за столица“, цар Николай II отговоря: „Напълно вярно“. (49)

Може да се обвинят руснаците в много грехове за европейската катастрофа от 1914 г., но липсата на прямота при формулирането на военните цели очевидно не е един от тях. Палеолог и Бюканън вече трудно скриват несъгласието си към кръстоносния империализъм на своя леко неудобен съюзник. Това несъгласие, не е достатъчно силно, нито за Франция, нито за Великобритания, да изпуснат Русия – със сигурност не и докато германците са окопани на 50 мили от Париж.

Сазонов знае твърде добре, разположението на германските армии и страховете във френското висше командване, че Петроград може да сключи сепаративен мир, когато пожелае, което дава на Русия огромно дипломатическо предимство. Нейната програма за анексиране на австрийска Галиция, първоначално внимателно обявена през август, до септември вече е дипломатически свършен факт, очакващ само окончателния разгром на австроунгарските армии на бойното поле.

Руските планове за Турция, за пръв път са повдигнати от Сазонов и Кривошеин през септември, до ноември 1914 г. са напълно приети, и царят не вижда причина да ги крие. Франция и Великобритания нямат друг избор, освен да преглътнат каквито и военни цели да им налага Русия. За да се осъществи вековната мечта на Русия за завладяване на Константинопол и Проливите, остава само едно препятствие. Турция трябва да влезе във войната.

Бележки

1. Янушкевич до Иванов, 10/23 август 1914 г., в HS, кутия 1, папка 1.

2. Стоун, Източният фронт, стр. 37–38.

3. Както посочва Д. К. Б. Ливен, в „Николай II“, стр. 204.

4. Вижте статията в „Новое время“ от началото на август 1914 г., цитирана във втора глава по-горе, от Хьонигер, „Руският обзор на световната война“, стр. 99.

5. Забележката, която създава легендата, е уж изречена от великия княз Николай Николаевич, на френския военен аташе генерал Лагиш след Таненберг: „Ние сме щастливи да правим жертви за нашите съюзници.“ Показателно е, че Уинстън Чърчил предлага елегантната версия на историята за „падането върху меча“ в „Неизвестната война“ (стр. 143), декламирайки с обичайната си помпозност, че „историята ще признае енергичните съюзни усилия, на царя и неговите генерали, да нахлуят [в Германия] с възможно най-голяма сила едновременно [с началото на боевете на Запад]“. Толкова силна е ретроспективната благодарност за (всъщност минималния) руски принос, за победата на съюзниците при Марна, към Русия по време на нейната следвоенна трагедия, че автори като Чърчил изобщо не успяват да си обяснят руското поведение. Ако руснаците наистина са искали да облекчат натиска на Западния фронт, те щяха да изпратят по-голямата част от силите си в Източна Прусия срещу германците, вместо да изпратят два пъти повече войски срещу много по-слабата австроунгарска армия. Норман Стоун в „Източният фронт 1914–1917“ (1975), основавайки се на далеч по-задълбочени изследвания от разказа на Чърчил, приема основния сценарий за даден. Един от ключовите аргументи на Стоун е, че предполагаемата липса на „готовност“ на Русия за война през 1914 г. е а „в основата на тази история с лош късмет“, тоест извинение, за Таненберг след събитието. Той несъмнено е прав, но твърди, че Русия започва войната на Източния фронт „преди да е била готова“ по молба на френския съюзник. Това погрешно предположение до 1975 г. е било толкова дълбоко вкоренено в рамките на общоприетото разбиране за Първата световна война, че Стоун дори не си прави труда да обясни откъде идва. По-скорошни изследвания са довели до по-задълбочено разбиране на стратегическото мислене в Ставката през 1914 г. Хю Страчан в „Първата световна война“, отбелязва например (стр. 308), че истинското значение на френския съюзник за Русия е „да предостави възможност за руско настъпление на австроунгарския фронт“, от което французите са „безспорно притеснени“. Страчан отбелязва че поради разкритията на полковник Редл, руснаците смятат австроунгарците за лесно победими. Във второто си подобрено издание (около 2001 г.), включващо последните трудове на Брус Менинг и Уилям Фулър, върху предвоенните планове на Русия, Страчан все още разчита на Чърчил и Стоун, за действителния ход на битките след началото на войната. Страчан, „Първата световна война“, стр. 316, бел. под линия 69.

6. Страчан, Първата световна война, стр. 290 (за цитата) и стр. 316 (за цифрите).

7. Кенън, Съдбовният съюз, стр. 180–181, 252; и Обручев до външния министър Н. К. Гирс (с анотации от царя), приложение II, стр. 268.

8. Според по-късните спомени на Данилов, руският генерален щаб поне е „разглеждал възможността за германски източен вариант“ преди 1914 г. Но това е обхващане на всички възможни сценарии, отколкото на сериозно оперативно планиране. Собствените офанзивни планове на Русия са фокусирани върху Австро-Унгария, и само някакакъв рязък обрат на че германската стратегическа доктрина, е можело да промени руският план. Вижте Фулър, „Стратегия и сила“, стр. 441–443; Менинг, „Щиковете срещу куршумите“, стр. 242–248; и Страчан, „Първата световна война“, стр. 309 и други.

9. Фулър пише: „По време на разговорите в щаба през 1912 и 1913 г., руснаците се опитали да купят френската добра воля, като обещали да нападнат Германия с 800 000

души до 15-тия ден след обявяването на мобилизацията." Независимо дали обещанието е искрено или не, то не е изпълнено през август 1914 г. Фулър, „Стратегия и власт в Русия", стр. 439. Вижте също Менинг, „Щиковете преди куршумите", стр. 245; и Стоун, „Източният фронт", стр. 55.

10. Янушкевич до Жилински, 28 юли/10 август 1914 г., в HS (досиетата на „Ставката в библиотеката Хувър"), кутия 1, папка 1.

11. Страчан, „Първата световна война", стр. 316; и Стоун, „Източният фронт", стр. 49–55.

12. Фулър, „Стратегия и власт", стр. 450.

13. Янушкевич до Иванов, 10/23 август 1914 г., в HS, кутия 1, папка 1.

14. Стоун, „Източният фронт", стр. 77–80; и „Първата световна война", стр. 43.

15. Виж писмото на Янушкевич до Григоревич, предаващо информация за Жилински, 28 юли/10 август 1914 г., в HS, кутия 1, папка 1.

16. Стоун, Източният фронт, стр. 55, 59, 84. На 15 август 1914 г. Сухомлинов информира Палеолог, че 3-та армия, ангажирана на Северозападния фронт срещу Германия (вероятно новосформираната 9-та), „вече е ударила на запад от Варшава". Това е много добра новина за Франция, ако беше вярно, но се оказва, че е лъжа. Палеолог, Мемоари на посланика, том 1, стр. 83.

17. Стоун, Източният фронт, стр. 84; Страчан, Първата световна война, стр. 347.

18. Раухенщайнер, Смъртта на Двойния орел (Tod des Doppeladlers), стр. 160–161.

19. Страчан, Първата световна война, стр. 347.

20. Бюканън, Моята мисия в Русия, стр. 218.

21. Стоун „Източният фронт", стр. 63–67. Има и по-нови изследвания за Таненберг, но малко нови виждания на ключовите събития (напр. неподчинението на Франсоа и неговото значение, съчетано с натиска на Самсонов в центъра; идеята, че германците са вкарали руснаците „в чувал"). Вижте Страчан, „Първата световна война", стр. 325–333.

22. „Мемоарите на Раймон Поанкаре", том 2, стр. 159.

23. Относно политиката свързана с етническата принадлежност и религията по Галицийския въпрос вижте, руската перспектива у Бахтурина, „Политика Российской империи в восточной Галиции в годы Первой мировой войны", както и нейните „Окраины Российской империи", стр. 117–155; и австрициската, , Клаус Бахман, „Враждебно огнище срещу Русия" (Ein Herd der Feindschaft gegen Russland), особено стр. 259–270; и Вендланд, „Русофилията в Галиция (Die Russophilen in Galizien).

24. Манкоф, „Русия и Полският въпрос", стр. 154, 183, 185. 25. Относно различните прокламации на великия херцог и Балканската дипломация на Антантата през 1914 г., виж Смит, „Руската борба за власт, 1914–1917", стр. 8–41.

26. Манкоф, „Русия и Полският въпрос", стр. 160.

27. Комарницки, „Възраждането на Полската република", стр. 38. Вижте също Палеолог, „Мемоари на посланика", том 1, стр. 81.

28. С характерната си разсеяност, Бюканън дори не споменава Полския въпрос в мемоарите си. Нито пък има някакъв запис на протест или загриженост в дипломатическата му кореспонденция през есента на 1914 г., както ще видим (въпреки че Бюканън наистина е проявявал жив интерес към териториалните амбиции на Русия в Персия и Турция).

29. Палеолог, Мемоари на посланика, т. 1, стр. 81.

30. „Дневник" за 15 август 1914 г., Мемоари на Раймон Поанкаре, стр. 50.

31. „Дневник" за 16 август 1914 г., стр. 55.

32. Манкоф, „Русия и Полският въпрос", стр. 161.

33. Комарницки, Възраждане на Полската република, стр. 37.

34. Палеолог, Мемоари на посланика, т. 1, стр. 96.

35. Лондонският протокол от 4 септември 1914 г. е възпроизведен като документ 218 в IBZI, т. 6, стр. 165.

36. Палеолог до Делкасе, 1/14 септември 1914 г., документ 256 в IBZI, т. 6, стр. 193–194.

37. „Запис в дневника“ за 1/14 септември 1914 г., в Paléologue, La Russie des Tsars, т. 1, стр. 128–130.

38. Палеолог/Бюканън мемоар, адресиран до Сазонов, 4/17 септември 1914 г., документ 267 в IBZI, т. 6, стр. 203–204.

39. Кудашев до Сазонов, 5/18 септември 1914 г., документ 277 в IBZI, т. 6, стр. 244–245.

40. Манкоф, „Русия и Полският въпрос“, стр. 178.

41. Базили до великия княз Николай Николаевич (и приложение), 16/29 септември 1914 г., документ 338 в IBZI, т. 6, стр. 259–263.

42. Стоун, Източният фронт, стр. 92–107, 114–116.

43. Манкоф, „Русия и Полският въпрос“, стр. 178.

44. Янушкевич до Горемикин, 19 септември/2 октомври 1914 г., документ 349 в IBZI, том 6, стр. 270–272.

45. Лор, „Руската армия и евреите“. За етническите депортации по време на войната в Русия, вижте Фон Хаген, „Великата война и мобилизацията на етносите в Руската империя“; и Лор, „Национализирането на Руската империя“.

46. Както ще видим по-долу, Сазонов, въпреки че отправя някои конструктивни критики към Кривошеин, скоро ще отиде дори по-далеч от колегата си в териториалните си амбиции за Русия към Турция. Но все още играе ролята на „добър полицай“ срещу по-експанзионистки настроеният Кривошеин, за да успокои британските подозрения за руските планове за Константинопол, които по-рано едва не провокираха война между Лондон и Петербург през 1878 г.

47. Палеолог до Делкасе, 26 септември 1914 г., в КП, т. 1, стр. 221–223. Документ 320 в ИБЗИ, т. 6, стр. 245–246.

48. Комарницки, Възраждане на Полската република, стр. 40–41. Другите „несъгласни министри“ са Щеглевитев, министър на правосъдието; и Касо, министър на народното образование.

49. „Дневник“ на Палеолог от 21 ноември 1914 г., в „Царска Русия“, т. 1, стр. 198–200.

Глава 4. Редът на Турция.

„Нуждаем се от силна власт в Константинопол, и тъй като не можем да позволим на никоя друга сила да поеме тази роля, трябва да я вземем ние. За да постигнем това, без да водим война срещу Турция, е невъзможно“. — М. Н. Гирс, октомври 1914 г. (1)

Когато Американската гражданска война навлиза в последната си ужасна година, във втората си встъпителна реч, президентът Ейбрахам Линкълн казва за робството в движимото имущество: „всички знаем, че този въпрос е причината за войната.“

Почти същото може да се каже и за Османската империя и Първата световна война. Всички знаят, че Юлската криза възниква от „Сараевското престъпление“ от 28 юни 1914 г., което изостря дългогодишното съперничество между Австрия и Русия на

Балканите до краен предел, което от своя страна е резултат от упадъка на османската мощ в Европа, проявен в Балканските войни от 1912-13 г.

Обстоятелството, че основната тежест на първоначалните кръвопролитни боеве с много жертви са на територията на Франция и Белгия поради плана „Шлифен“, създава представата в народната памет и литературата, дори и сред много историци, че основният конфликт е на Западния фронт, но не отричат, че истинските причини за войната се намират на изток. Но има значително объркване, колко далеч на изток трябва да отидем, за да обясним корените на Първата световна война.

Доминиращите теории за избухването на войната са свързани с германските имперски амбиции и страховете от нарастването на руската мощ. Убийството на ерцхерцога, според тази версия, е вид „неизбежна случайност“, използвана от австрийците, за да накажат Сърбия, и от германците като удобно извинение за разчистване на сметките с Русия. Избухването на световната война според тази логика се дължи изцяло на това, което Бисмарк нарича „някаква глупост на Балканите“.

Според тази гледна точка, непосредствената причина за войната е по същество безсмислена, просто случаен претекст за ненаситните амбиции на германската Weltpolitik (Световна политика). Както всички велики исторически митове, и този е привлекателен със своята простота – и с елегантното бисмарково остроумие.

Но трябва да внимаваме с интересните остроумия на Бисмарк. Думите за „глупостта на Балканите“ изглежда апокрифна, резултат от действителната реч на Бисмарк пред Райхстага по време на Балканската (Източната) криза от 1876 г., когато той прословуто казва, че Балканите „не струват и костите на един-единствен померански гренадир“. Но това не е точно това, което Бисмарк казва: всъщност той твърди, че цялата Османска империя (den ganzen Orient) не струва живота и на един пруски войник. (2)

В този неправилен цитат можем да видим нещо което се пропуска в популярната митология на истинската същност на Източния въпрос, който никога не е бил само на „Балканите“, както много западни (особено британски) наблюдатели погрешно смятат, а се отнася за цялото османско наследство, и особено за Проливите. Има основателни причини за това трайно объркване.

Сазонов, както видяхме, умишлено дезинформира британците относно истинските външнополитически цели на Русия през юли 1914 г., използвайки Сърбия и „Балканите“ като димна завеса, за да прикрие тайната мобилизация на Русия и руските амбиции към Турция. Руските планове за Проливите почти стигат до casus belli между Лондон и Петербург през 1878 г. и лесно могат да разрушат крехкото англо-руско споразумение, ако станеха общественото достояние през онова съдбоносно лято.

Вярно е, че доминирането на Либералната партия в британската политика от 1905 г. насам, накланя везните в Уайтхол в посока русофилия и туркофобия (за разлика от обратната тенденция сред консерваторите от старата линия). Но новата проруска линия е крехка и се е нуждае от постоянно подхранване: оттук и внимателните инструкции на Сазонов от май 1914 г. към Бенкендорф, неговия посланик в Лондон, дори да не използва думата „споразумение“ в разговорите си за военноморска политика с Чърчил и Грей.

Френски лидери като Поанкаре и Вивиани имат по-добра представа за враждебната атмосфера в Петербург през юли 1914 г., но преобладаващият страх в Париж от германската заплаха, означава че те не са успели да схванат истинските военни цели на Русия.[56] Дипломатическото разминаване между западната и източната

[56] Изключително тенденциозно твърдение. Франция напълно възприема руската политика на Изток, тъй като тя заедно с Русия подпалват европейската война, с една-единствена цел – връщането на Елзас и Лотарингия. (б. пр.).

половина на Антантата може да се обясни с простата география: Константинопол и Проливите остават постоянна грижа на руската външна политика, което не е актуално за Лондон и Париж след Кримската война, чиято цел е да попречат на Русия да ги осъществи, отколкото да постигнат нещо конкретно за себе си.

През изминалия половин век Париж и Лондон постепенно губят своя интерес да поддържат върховенството на Портата. Дългогодишният посланик на Великобритания в Константинопол, лорд Стратфорд Канинг де Редклиф, е бил по своето време най-могъщият човек в османската столица.

През 1914 г., Луис Малет е второстепенен чиновник в британското външно министерство и не случайно, е най-зле информираният посланик в османската столица. За разлика от това, Портата отдавна е и си остава най-важният пост в руската дипломация, включително представители на семейства дипломати като Гирс, служат като посланици в Константинопол и стават външни министри. Михаил Николаевич Гирс, е посланик в Константинопол по време на Балканските войни (когато му е поверено дори командването на Черноморския флот), е толкова важна фигура в руската външна политика, че е присъства на прословутата конференция от 8/21 февруари 1914 г., която създава историческата военноморска програма на Русия, предвиждаща завладяването на Проливите.

Същевременно върховенството на Портата започва да се превръща в приоритет за германската дипломация. Маршал фон Биберщайн, наричан „гигантът на Босфора“, посланик от 1897 до 1912 г., е бивш държавен секретар; Ханс фон Вангенхайм, неговият наследник, е довереник на кайзер Вилхелм II, и има амбиции за канцлерския пост. Гирс и Вангенхайм добре разбират напрегнатата дипломатическа драма на Портата през есента на 1914 г., тъй като се отнасят сериозно по въпроса, за разлика от британските и френските си колеги.

Любопитно е, че омаловажаването значението на Турция от западните посланици по онова време се пренася и в историческата литература. Дейвид Фромкин, в своя най-разпространеният популярен разказ за влизането на Турция във войната, „Мир, който ще сложи край на всеки мир“, проницателно отбелязва, че антисемитските предразсъдъци на Джералд Фицморис, драгоманът на посолството, са оставили Лондон дезинформиран за управлението на младотурците, тъй като посланиците, включително и Малет, погрешно са смятали младотурците за крипто-еврейски интернационалисти, а не за твърди османотурски националисти. Фромкин толкова силно разчита на британските източници, че пренебрежителният им тон към Турция, едва доловимо се промъква в собствения му разказ. „Малко европейци от поколението на Чърчил“, пише той с елегантна дистанция, „са знаели или се интересували какво се случва в изостаналите империи на османския султан или персийския шах... имало е малко неща, които да накарат обикновените хора, живеещи в Париж, Лондон или Ню Йорк, да повярват, че това засяга живота и интересите им.“

Не е чудно, че Фромкин подчертава „относителната небрежност, с която британците се впуснали в Османската война“, която „не е война, на която са отдавали голямо значение“. (3)

Подобно на бисмарковия възглед за световна война, предизвикана от някаква балканска глупост, влизането на Турция в нея изглежда като трагичен инцидент, просто преливане от един основно европейски конфликт, който воюващите страни не са успели да уредят на основните бойни полета. и това много далеч от истината. Въпреки че Фромкин е прав, за малкото хора във Франция, Великобритания или САЩ които се интересували през 1914 г. от случващото се в Турция или Персия, но тези две страни са основната арена на руските имперски амбиции.

В Петербург османските дела са въпрос на живот и смърт през 1914 г., следени и анализирани с неотложното внимание и почти неограничения бюджет за разузнаване, подобно на вниманието на Париж към Германия, Лондон – към Египет и Индия, и Вашингтон – към неговия стратегически заден двор в Мексико и Южна Америка.

Френските и британските дипломати са изненадани и разтревожени, когато Кривошеин и Сазонов искат Константинопол, преди Турция да влезе във войната, защото преди това не са обръщали необходимото внимание. Австрийска Галиция, обект на толкова много междусъюзнически спорове през есента на 1914 г., очевидно има значение за руските лидери, но не и толкова, колкото Проливите. За Русия войната от 1914 г. в крайна сметка винаги е била война за Турция.

Тази съществена истина се потвърждава ясно от доказателствата. През последната седмица на юли 1914 г., докато погледите на повечето европейски правителства остават насочени към заплахата на Австро-Унгария да накаже Сърбия, руските лидери мислят за Турция. Янушкевич (тайно) мобилизира Кавказката армия на османската граница още на 27 юли 1914 г. В същия ден Гирс пише „строго секретен“ меморандум до Сазонов, в който подчертава важността да не се отстъпва пред австро-германската заплаха, защото това ще предизвика „пълно разрушение на цялата ни позиция в Близкия изток“, резултат, който ще принуди Русия „сама да поеме инициативата за водене на войната [срещу Турция]“. (4)

Два дни по-късно Янушкевич телеграфира на военното командване в Тифлис да продължи с вариант 4 от общия мобилизационен план за европейска война, в която „Турция първоначално не участва“.

На 30 юли, когато европейците за пръв път осъзнават острата опасност, породена от мобилизацията на Русия срещу Германия и евентуалните германски контрамерки, Сазонов издава малко известна, но дълбоко разкриваща директива до своя посланик в Лондон. „В настоящата криза е въпрос от най-голяма важност Турция да не получи двата дредноута „Рио де Жанейро“ (известен още като „Султан Осман I“) и „Решадие“ („Решид V“), които се строят за нея в Англия. Строителството на тези кораби е толкова напреднало, че първият от тях може да бъде изпратен в Турция в рамките на седмици, а вторият – в рамките на месеци. Моля, уведомете английското правителство за изключителната важност на този въпрос за нас и им внушете енергично, че тези кораби трябва да бъдат задържани в Англия“. (5)

Вече жизненоважен въпрос за Русия през май и юни, когато Сазонов за първи път упълномощи Бенкендорф да повдигне въпроса пред Грей и Чърчил възможно най-деликатно, с предстояща всеобща война на 30 юли, въпросът става толкова неотложен, че външният министър не може да си позволи повече да чака. Както знаем сега, Сазонов не е трябвало да настоява толкова твърдо. Чърчил всъщност вече е решил да задържи турските дредноути с цел да ги вкара в собствения флот на Великобритания. Сазонов енергично настоява пред британското правителство да блокира доставката на тези военни кораби на Турция по недвусмислен начин – в самия ден, когато започва общата мобилизация на Русия срещу Германия, което дава ясна представа колко важен е за Русия, въпросът за османската военноморска мощ. След като световната война започне, Русия не може да внася военни кораби от какъвто и да е вид през Проливите, и ако Турция успее да получи дредноутите в Англия, ще постави руския Черноморски флот изцяло на османската милост и ще попречат на всякакъв руски опит за осъществяване на контрол над Проливите. Това е кошмарният сценарий за руската външна политика, избегнат само благодарение на прибързаните и противоречиви действия на Чърчил. (6)

Кошмарът почти се сбъдна така или иначе. В отговор на руската кавказка мобилизация „око за око“, военният министър Исмаил Енвер паша започва обща турска

мобилизация на 2 август 1914 г., а на следващия ден „нареждо незабавното затваряне и миниране на южния край на Дарданелите (Бахр-и Сефид) и северния край на Босфора (Бахр-и Сия)“. (7)

Само малък проход в Босфора и Дарданелите е оставен отворен за „приятелски кораби“. Саид Халим паша, османският велик везир, който играе ролята на „добрия полицай“ с посланиците на Антантата, пред уж германофилския „лош полицай“ Енвер, предупреждава Гирс на 4 август, че всяка руска военноморска провокация в Черно море ще бъде посрещната с пълно затваряне на Проливите за руски кораби от всякакъв вид. (8) За да покаже, че турците имат сериозни намерения, Енвер „заповядва реквизирането на чужди, основно руски стоки, намиращи се в османските пристанища, включително руски петрол и хранителни продукти“.

В отговор руснаците започват да задържат османски поданици в черноморските пристанища, арестувайки над хиляда само в Батум. (9)

Портата (въпреки че вече е подписала таен съюзнически договор с Берлин на 2 август 1914 г.) все още поддържа неутрална позиция в европейския конфликт, но армиите и флотите на Турция и Русия вече са във взаимна бойна готовност. Единственият реален въпрос за въоръжения сблъсък между старите врагове е кога точно ще започне той. Този въпрос придобива нова спешност след пристигането на двата германски военни кораба, „Гьобен“ и „Бреслау“, в залива Бешик при входа на Дарданелите на 10 август 1914 г.

В предходната седмица в Портата се разиграват яростни дипломатически интриги. Великият везир договоря строги условия за допускане на германските кораби, които ако им бъде отказано влизане, ще бъдат потопени от преследващата ги британска ескадра. Тези условиявключват приемането от страна на Берлин на отмяната на капитулациите, които позволяват на европейските поданици един вид екстериториален правен статут на османска земя, обещание за „получаване на подходящи репарации“ от силите на Антантата, „които да бъдат платени на Османската империя“, заедно с германския ангажимент да помогне на Турция да си върне егейските острови, заграбени от Гърция в Балканските войни, и достатъчно кавказката територия, дадена от Русия през 1878 г., за да има Турция „директен контакт с руските мюсюлмани там“. (10)

Посланиците на Антантата, естествено, правят всичко възможно, за да убедят турците да не допускат германските военни кораби, включително заплашват, че ако те преминат Босфора, руският черноморския флот ще ги потопи. Гневната заплаха на Уинстън Чърчил да потопи „Гьобен“, изразена в разговор с министър-председателя Х. Х. Асквит на 17 август 1914 г., седмица след като германските кораби са преминали Проливите, е добре известна, въпреки че среща силната опозиция на кабинета. (11)

Но все още малко известната руска заплаха е от далеч по-сериозен характер, отправена не в мимолетен разговор като тази на Чърчил, а в официална писмена директива от Сазонов от 9 август 1914 г., до неговия посланик в Константинопол, който притежава правомощията да извика Черноморския флот: „В случай, че „Гьобен“ и „Бреслау“ преминат през Дарданелите, развявайки германско знаме, ще упълномощим [командира на Черноморския флот] адмирал [Андрей] Ебергарт да предприеме всички мерки, по силите му, за да им попречи да влязат в Черно море и да ги унищожи, дори ако това означава, че трябва да нарушим турските териториални води.“

Сазонов предупреждава Гирс, че тези мерки могат лесно да провокират Турция да обяви война, възможност, която той иска посланикът да направи всичко възможно, за да предотврати, тъй като смята, че „в този момент, войната с Турция не е изгодна [за нас]“. (12)

Независимо дали времето е благоприятно или не, новата руско-турска война изглежда неизбежна, когато „Гьобен“ и „Бреслау“ влизат в Мраморно море на 11 август 1914 г. Въпреки че това събитие не обвързало Турция с влизането във войната срещу Антантата, пристигането на двата германски военни кораба е явно нарушение на неутралитет, срещу което енергично протестират всички посланици на Антантата.

Ако корабите акостират в Константинопол под германски флаг, имало голяма вероятност Ебергарт да изпълни заповедите на Сазонов да минира изхода на Босфора към Черно море, ако не и да се впусне в самия Босфор, за да се опита да плени адмирал Вилхелм Сушон, командирът на „Гьобен“, неподготвен с изненадваща атака. За османското правителство е трудно да преживее подобно унижение, без да обяви война на Русия, защото германците ще го поискат като ответна мярка.

Енвер е готов да пусне германските военни кораби дори без услуга за услуга, но условията, обсъдени по-горе, са изготвени от Саид Халим паша и със сигурност няма да има нищо против подобен резултат. Но хитрият стар велик везир отново надхитрява Енвер, като измисли гениална хитрост, корабите да бъдат фиктивно „продадени“ на Турция на 11 август, като компенсация за двата „откраднати“ от Чърчил: „Гьобен“ и „Бреслау“ са преименувани на „Явуз Султан Селим“ и „Мидили“, а германските им екипажи театрално слагат турски фесове и развяват османските знамена. Дори използват това периодично да дразнят посланик Гирс, като минават с фесове на главите пред руското посолство и пеят гръмко„Deutschland über alles“. (13)

Военният страх засега приключва. Парадоксално, пристигането на два германски военни кораба в Константинопол и след като са превърнати в „турски“ кораби чрез фиктивната продажба на Саид Халим, забавя началото на военните действия между Турция и Русия с месеци. Причината не е трудна за разбиране, ако си припомним силния интерес на Русия към турските дредноути, реквизирани от Чърчил в края на юли. По отношение на ударната мощ, „Гьобен“ и „Бреслау“ не „заменят изцяло“ а „Султан Осман I“ и „Решид V“. „Бреслау“ е лек крайцер, около ¼ от теглото на „Гьобен“, който едва можеше да се нарече дредноут. „Гьобен“, разполага с десет 11-инчови оръдия и развива скорост 26 възела, като отстъпва по огнева мощ на най-съвременния британски „Султан Осман I“ с неговите 13,5-инчови оръдия. Но след като „Султан Осман I“, става част от британския флот, вече не се взема предвид в руските военноморски изчисления. „Гьобен“ се взема предвид. С един удар руският черноморски флот загубва превъзходството си спрямо османския флот. Въпреки че Русия все още разполага с повече военни кораби в Черно море от Турция, тя няма нито един от класа на „Гьобен“ по отношение на скорост (петте ѝ бойни кораба можеха да развият само 16 възела), нито по обсег на стрелбата. (14)

Пристигането на германския дредноут в турски води направи руския флот стратегически безполезен. Не че руските кораби вече нямат свобода на действие в Черно море, но са винаги изключително уязвими от атаки по тип „удари и бягай“.

Това прави офанзивните операции изключително трудни и всякакъв вид десантна операция в Босфора, най-високият оперативен приоритет в щаба на черноморския флот, става почти невъзможна.

След като Енвер паша отправя искане към Германия, да изпрати своите средиземноморски военни кораби към Константинопол, посланик Вангенхайм отбелязва в депеша от 2 август 1914 г. до Берлин: „С „Гьобен“ извършването на десант на руска територия е напълно възможно.“ (15) На практика това позволява започването на военните действия в турски, а не в руски ръце.

Войната няма да започне, докато турците не бъдат добре подготвени. Междувременно дипломатическата битка за привличането на османската военна сила е в ход. Неизбежно се разгръща наддаване между двете коалиции, като турците

получават всичко което могат от Централните сили, за допускането на германските военни кораби и обещават да атакуват Русия, докато тихомълком обещават пред посланиците на Антантата, че ще останат неутрални, но само ако последните предложат значително повече от това, което германците предлагат, според думите на османският финансов министър Джавид бей, казани на руския посланик. (16)

Това не е игра, която руснаците могат да спечелят, нито пък искат. Публично Гирс, заедно с британските и френските си колеги Луис Малет и Морис Бомпар, демонстрират голямо желание за запазване на османски неутралитет, но е малко вероятно руският дипломат да е бил искрен в това отношение.

Гирс на Сазонов още на 2 август 1914 г., без да знае, че Турция и Германия подписват таен съюзен договор точно в този ден, следното: „Няма съмнение че турците, знаейки за нашите... планове за завземане на Проливите, дълбоко в себе си желаят триумфа на нашите врагове." (17)

Показвайки, че е също толкова способен да действа хитро, колкото и руският посланик, Енвер паша пуска пробен балон пред руския военен аташе, генерал-майор М. Н. Леонтиев, на 5 август 1914 г. Само три дни след като сключва таен съюз с Берлин и моли германците да му изпратят целия си средиземноморски флот, Енвер казва на Леонтиев, че е готов да изтегли вече напълно мобилизираните 9-ти и 11-корпус на османската 3-та армия от Кавказкия фронт, така че руското армейско командване в Тифлис да може ако желае, да изпрати цялата Кавказка армия за подсилване на западните фронтове срещу Германия и Австро-Унгария. Тогава Турция и Русия могат да постигнат широкообхватно споразумение по Балканските въпроси, гарантиращо Западна Тракия, или няколко егейски острова да бъдат върнати на османците в замяна на българските[57], гръцките и сръбски придобивки за сметка на Австро-Унгария, като прелюдия към откровен отбранителен съюз, който да продължи 5 или 10 години. (18)

В същия ден, в който се подпише такъв руско-османски съюзнически договор, Енвер паша обещава на Леонтиев, че ще изгони военната мисия на Лиман фон Сандерс от Турция. (19)

Като се има предвид неподходящият момент, в който германските военни кораби преминават през Проливете, по-малко от седмица след невероятния демарш на Енвер, не е изненадващо, че Петроград в крайна сметка не приема предложението му. Но всъщност руснаците отхвърлят условията на Енвер на 9 август 1914 г., цял ден преди „Гьобен" и „Бреслау" да достигнат устието на Дарданелите. Интересни са причинита за това, и човекът който настоява за отхвърлянето му. Докато Гирс и Леонтиев са склонни да приемат предложението на Енвер паша за съюз, за да видят какво могат да научат от него, от Ставката „главната квартира) се намеси генерал Янушкевич, за да прекрати по-нататъшните преговори. Логично е, началникът на Генералния щаб, който точно тогава завършва руската мобилизация срещу Германия и Австро-Унгария, да се възползва от възможността за подкрепления, дори и заради изричното френско настояване, всички налични ресурси да бъдат насочени срещу общия германски враг.

Но Янушкевич вече мисли за влизането на Турция във войната. В стратегически план, разсъждава той, настоящото „разпръскване" на османските войски (разброски) е далеч по-изгодно за Русия, отколкото тяхното съсредоточаване, предизвикано от предислоцирането на 9-ти и 11-ти корпус другаде. По-скоро, ако се разчуе, че Русия преговаря за предислоциране на турските войски от Кавказкия фронт, се създава впечатление, че руското командване в Тифлис се страхува от османската армия, и това ще се изтълкува в целия Близък изток „като знак за нашата слабост". (20)

[57] България няма никакви придобивки в този момент, за ничия сметка. (б. пр.).

Тук виждаме истинските военни цели на Русия. Дори при хипотетичната възможност за сближаване с Турция, което ще освободи войските от Кавказ за подсилване на европейските фронтове, архитектът на руската мобилизация казва „не“, абсолютно не, защото тези фронтове не са по-важни от Кавказкия, дори последният да е все още неактивен. Рано или късно Русия и Турция ще воюват и последното нещо, което Ставката иска да направи, е да лиши командването си в Тифлис от войските готови за нападение, и от страха, който те вдъхват на бойното поле.

Не само руските генерали се страхуват от загуба на стратегическите позиции в Турция. На 12 август, ден след фиктивната „продажба“ на Саид Халим, организирана с голяма обществена помпозност, Гирс докладва на Сазонов: „смятам, че от военна гледна точка, готовността за война на Турция се е увеличила значително. От политическа гледна точка, продажбата на германските военни кораби, силно увеличи самочувствието на турците.“ (21)

Въпреки, че не очакват турците да започнат веднага военни действия, руските дипломати сега също са разтревожени от турска скрита морска атака, както османските държавници преди това бяха разтревожени от руска десантна операция. Така руско-османското съперничество се обръща с главата надолу. На 15 август, обикновено сдържаният граф Бенкендорф казва на британския външния министър Едуард Грей: „турците, гледайки на Русия като на свой най-заклет враг, смятат настоящата ситуация за благоприятна, относно намерението на Русия да сложи край на тяхната империя.“ (22) Тези страхове са подсилени от доклад на руския консул в Ерзурум, за струпванията на войски в Източна Турция, който Гирс и Сазонов препращат спешно на 22 август, до Ставката с искане за допълнителни подкрепления, изпратени на командването на Тифлис. (23)

На следващия ден Гирс изпраща още по-тревожен доклад за военните приготовления, които са в ход в цяла Турция, за пристигащи пратки с германско оръжие, реквизиции на зърно, призоваване на запасняците и влакове с войски, тръгващи на изток от Хайдарпаша, построената от Германия гара, която служи като врата на Константинопол към Азиатска Турция. Гирс докладва на Сазонов на 23 август: „Сред хората се говори навсякъде, особено сред офицерите, участващи в мобилизацията, че се готви война срещу Русия.“ (24)

Добрите разузнавателни данни по време на война са изключително трудни за събиране и затова лесно можем да отхвърлим този вид разговори като обикновени спекулации. Но трябва да се знае, че руското разузнаване за Турция през 1914 г. е много добро и много по-добро от това на която и да е от другите сили. докато Сушон плава към Константинопол, британското адмиралтейство бездейства без да подозира за политическото значение на мисията му, но руснаците отлично знаят, къде отива и защо.

Лишена от възможностите на Британия да има в Средиземно море военен флот, Русия няма как да попречи на „Гьобен“ и „Бреслау“ са достигнат турските териториални води, но нейните адмирали и дипломати имат много ясни инструкции как да процедират, ако германските кораби се промъкнат през Проливите. Ако Саид Халим паша не беше измислил своя хитър план за фиктивното „купуване“ на корабите от Германия, има голяма вероятност, с някоя агресивните маневра на Ебергарт към Босфора да въвлекат Турция във войната, още през втората седмица на август.

Руският посланик е изключително добре информиран за политиката на османския кабинет, докато дипломатическата битка за турското влизане във войната се разгорещявапрез септември и октомври. Руските криптографи са разбили австроунгарските кодове, което означава, че Гирс чете секретните доклади на австроунгарският посланик маркграф Йохан фон Палавичини, известен като „декан на

дипломатическия корпус“, защото е най-дълго престоял европейски посланик в Константинопол.

Румънците също често предават на руснаците, разузнавателна информация, събрана от германците. Сазонов има платени информатори, присъстващи на заседанията на османския кабинет. (25) Именно от такъв информатор, (посланикът не разкрива името му) Гирс докладва на Сазонов на 2 октомври 1914 г., че кайзер Вилхелм II е подписал приемането на адмирал Сушон в османския флот, с ранг вицеадмирал, което означава, че германският командир вече може да извършва военноморски маневри в Черно море под турски флаг. (26)

В друга телеграма, изпратена същия ден, Гирс съобщава, че великият везир е казал на своя (неназован) източник, че „Турция е готова да влезе във войната, но не е сигурна при какви условия ще го направи“. За да направи възможно най-силно впечатление върху България и Румъния, Саид Халим паша казал на информатора на Гирс: „целта на [морския удар] ще бъде да се унищожи руският флот или поне, ако той оцелее в битката, да се установи турско господство в Черно море (обезпечением турецкаго господства в Черном море)“. Всичко, което турците чакат, продължил великият везир, е „най-благоприятният момент“. (27)

Пълното миниране и пълното затваряне на Дарданелите от Портата на 27 септември 1914 г. ефективно прекъсва единствения целогодишен достъп на Русия до света по вода. Сушон е упълномощен да нанесе удар по заповед на турците. Обратното броене до войната започва. Октомври 1914 г. е белязан от странната „изчаквателна“ война между Турция и Русия, тъй като предстоящата турска военноморска „подмолна атака“ се развива на точно определени етапи, всеки от които е внимателно очакван и следен от руснаците.

На 3 октомври, само ден след като докладва за назначението на Сушон в османския флот, Гирс съобщава на Сазонов, че „Турция е залята с германски офицери и войници, оръдия и снаряди, страната е превърната във въоръжен лагер“.

По-важна е психологическата обществена реакция, предизвикана от „придобиването“ на двата германски военни кораба, „сякаш, турците напълно се побъркаха“ („съвършено вскружили головы туркам“). В допълнение с доставките на германско оръжие и появата на германски войници, все по-войнственото настроение в Константинопол означаваш, че руско-турската война вече е „неизбежна“. (28)

В подкрепа на предчувствието си, Гирс съобщава на 4 октомври, че Ахмед Джемал паша, османският военноморски министър, за когото се смята, че симпатизира на Антантата, е спечелен на страната на военната група на Енвер, точно една седмица преди известния „военен съвет“, проведен в германското посолство, за който Джемал паша споменава в собствените си мемоари. (На този военен съвет присъстват Енвер паша, Джемал паша, министърът на вътрешните работи Талаат бей и Халил бей, председател на османската Камара на депутатите, единствените които отсъстват са Джавид бей и великият везир. (29)

На 11 октомври 1914 г., самия ден, в който османският военен съвет се свиква в германското посолство, Гирс пише дълъг меморандум до руското външно министерство, за да предупреди всички за предстоящия сблъсък. Знаейки много добре, че Сушон вече е получил разрешение да извърши „тайно нападение“ в Черно море, Гирс иска руснаците да се изправят пред предизвикателството. (30)

Затварянето на Дарданелите в края на септември доказва, че турците няма да позволят свободно преминаване. Нито пък може да се разчита, на Балканските държави като България и Гърция, чиято лоялност е също толкова ненадеждна, колкото и обещанията на „хлъзгавите османски министри“.

Гирс заключава: „Имаме нужда от силна власт в Константинопол, и тъй като не можем да позволим на друга сила да поеме тази роля, трябва да я вземем ние.“

С руските войски, затънали на Източния фронт, побеждаването на Турция ще бъде трудна задача, но войната вече е неизбежна. Настъпва времето, когато Русия трябва да „разчисти сметките си“ със стария враг, за да „ликвидира въпроса за Проливите веднъж завинаги“. (31)

Може да обвиним Гирс за неговата реторика[58], но не и за неговия реализъм. Ако не контролира напълно събитията в Портата, той върви само на една крачка зад турските и германските „заговорници“, които заедно подготвят бойните приготовления. Решението за удар всъщност е взето от Османския военен съвет в деня, в който, Гирс написва своя меморандум, с надеждата, че турците няма да се съгласят да пуснат „османския вицеадмирал“ Сушон, докато вторият заем от двата германски транша от 1 милион паунда в злато не пристигне в Константинопол. Само около седмица е отнело на информаторите на Гирс да предадат финансовите подробности на турско-германската сделка, за която Гирс докладва на Сазонов на 17 и 19 октомври 1914 г. (32)

Надлежно предупреден, на 20-ти, денят преди пристигането на последния влак с германско злато, руският външен министър изпраща строго секретна телеграма до руското военноморско командване в Севастопол, предупреждавайки командирите на черноморския фрот, да очакват атаката на Сушон веднага щом пристигне втората пратка злато. (33)

На следващия ден адмирал Кетлински уверява Сазонов, че флота е „напълно готов“. (34) Всички руски военноморски и пристанищни офицери получават специални инструкции да не стрелят първи, ако бъдат атакувани от османски кораби, за да се гарантира, за всички неутрални наблюдатели, че турците са агресорите. (35)

В последно съобщение, изпратено в неделя, 25 октомври, Гирс предава прогнозата на своя информатор, че Сушон ще тръгне от Босфора в четвъртък, 29 октомври. (36)

Руският посланик с „ясновидски качества“ сбърква само с два дни. Османският флот излиза в Черно море във вторник. Но за датата, на която ще започне морската атака на Сушон, Гирс е точен: 29 октомври 1914 г.

В този съдбовен четвъртък, в ранните сутрешни часове, турско-германският флот започва да обстрелва Одеса. Сушон, „османският вицеадмирал“, нанася директни попадения по 5 руски военни кораба, потапяйки един („Донец“) и силно повреждайки друг, като за по-голяма сигурност подпалва пет нефтени резервоара.

В Новоросийск „Бреслау“ изстрелва 308 снаряда, потапяйки 14 руски кораба за зърно и взривявайки още 50 нефтени резервоара. Други османски кораби обстрелват Феодосия, Керч, Севастопол и Ялта, причинявайки по-малки щети. (37)

Последва любопитна драма в стил Кабуки[59] поради турското извинение, за рейда на Сушон. Великият везир Саид Халим паша енергично настоява в османския кабинет за официална нота с извинение, която е изпратена на 1 ноември 1914 г. до Петроград, с остър пасаж, написан от Енвер, който абсурдно, обвинява руснаците за провокирането на морското нападение. Сазонов се отнася към нотата със сериозността, която заслужава, заявявайки, че е напълно готов да приеме извинението на Турция, при

[58] Определено авторът си позволява морализаторски определения, което е недопустимо, а и наивно. В политиката има само интереси, които се постигат с всички възможни средства, място за морални предразсъдъци няма. За Русия владеенето на Проливите е жизнено важен интерес, така че Гирс е напълно прав от гледна точка на руските интереси. Перефразирайки думите на Бисмарк, може да се каже, че Балканите струват нещо за Русия, единствено ако тя владее Проливите. Но тя не успя да направи това, нито в 1828-29 г., когато имаше благоприятни условия, нито през 1878 г., при още по-благоприятни условия (германо-руския съюз, разрушен от руската глупост), нито през ПСВ, и по-късно – по време на ВСВ. Днес вече, тази глава от историята на Русия е затворена окончателно. (б. пр.).

[59] Класическа японска танцова драма, тълкува се като „авангарден“ или „странен“ театър. (б. пр.).

условие че Енвер незабавно експулсира всички германски военни от Османската империя (които по това време наброяват над 2000).

За никого не е изненада, че и това остроумно предложение не води доникъде и на 2 ноември 1914 г., Русия надлежно обявява война на Османската империя. Османците последват примера, обявявайки война на Русия и нейните френски и британски съюзници (заедно с Белгия, Сърбия и Черна гора) 8 дни по-късно. (38)

Далеч от случайно преливане на европейския конфликт, както повечето британски и френски сведения искат да ни накарат да повярваме, влизането на Турция във войната е неизбежно, както предсказва Гирс, предвид присъствието на „Гьобен“ в Босфора. Дори и при липсата на германския дредноут, командирите на руския Черноморски флот щяха сами да поемат инициативата. (39)

Съществува популярна теория, че проантантските (или поне пронеутралните) сили в османския кабинет, водени от Саид Халим паша и Джавид бей, биха могли да надхитрят Енвер и да държат Турция извън конфликта, дори след пристигането на „Гьобен“, ако силите на Антантата бяха показали по-голяма гъвкавост, например, по въпроса за капитулациите. (40)

Въпреки че този въпрос е от решаващо значение за почти всички в турското правителство, няма доказателства, че някой от посланиците на Антантата някога е обмислял да приеме тяхното премахване, или че това би засилило позицията му. Руснаците, често използват капитулациите, за да защитят своите поданици от османското правосъдие. Те не биха се отказали от тази привилегия без бой. (41)

Всички посланици в Константинопол, на воюващите страни (и италианският също) се обединяват, за да осъдят отмяната на капитулациите от турците на 8 септември 1914 г., но никой от тях не печели нищо от това.

Единственият сценарий, който можеше да доведе до траен османски неутралитет, е експулсирането на германската военна мисия на Лиман фон Сандерс, което е искано многократно от посланиците на Антантата, но ефектът е същия, като протестите им срещу капитулациите. Джавид бей се опитва да предложи подобно нещо на заседанието на кабинета на 1 ноември 1914 г. след рейда на Сушон, но предложението му е незабавно отхвърлено от Енвер и Джемал с мотива, че „въоръжените сили не могат да действат без германски специалисти“. Джавид, най-германофобският от всички османски министри, дори е убеден да не подава оставка в знак на протест (оставката му най-накрая е приета на 5 ноември, три дни след като Русия обявява война). (42)

А великият везир, е точно толкова хлъзгав, както Гирс го определя. Саид Халим паша многократно обещава на британския и френския посланици, че ще държи Турция извън войната, и същевременно постоянно уверява Вангенхайм и Палавичини, че тя ще се бие. Театралното възмущение на везира след рейда на Сушон е показно: той дори не подава оставка от кабинета, единственият жест, който може сериозно да подкопае военната партия на Енвер. (43) Не друг, а Саид Халим паша радостно казва на информатора на Гирс на 2 октомври, че Сушон ще „унищожи руския флот“.

Въпреки че не присъства на военния съвет в германското посолство на 11 октомври, на следващия ден великият везир тайно уверява Палавичини, че изобщо не се противопоставя на морско нападение срещу Русия. (44) Нещата никога не са съвсем такива, каквито изглеждат в Портата, където дипломатическото преструване през вековете на османски упадък, се е превърнало в изкуство.

Саид Халим паша и Джавид бей вероятно са били стреснати от морската провокация, подготвена от Сушон и Енвер, но не и разстроени, че действително да направят нещо по въпроса. Когато военните действия най-накрая започват през ноември 1914 г., османският кабинет е единен в подкрепата си на войната срещу Русия.

Правителството в Петроград е не по-малко единно, дори повече. Единствената критика към все по-завоевателната линия на Кривошеин-Сазонов към Турция идва от онези, които я смятат за недостатъчно сурова. Всички в Министерския съвет са единодушни, че Турция трябва да бъде разчленена; единственият спорен въпрос е точно кои части от Османската империя ще бъдат включени в Русия. Руско-османският конфликт от 1914 г. (ако не и британско-френско-османският сблъсък) е от онзи рядък вид война, която абсолютно всички искат.

Ако причините, поради които Берлин и Петроград кръстосаха мечовете си през август, заради австроунгарските интереси на Балканите, остават донякъде неясни за повечето руснаци, няма никаква мистерия относно случилото се през ноември.

В официалната декларация за обявяването на война на Османската империя, подписана на 20 октомври (2 ноември) 1914 г., Николай II не можеше да скрие чувството си на задоволство от чудесно изясняващия обрат на събитията. „С пълно спокойствие и вяра в Божията помощ, Русия приема облика на този нов враг, този стар потисник на християнската вяра и на всички славянски народи. Не за пръв път, доблестните оръжия на Русия са побеждавали турските орди и наказвали този нагъл враг на нашата родина. Заедно с целия руски народ, Ние без колебание вярваме, че безразсъдната намеса на Турция в настоящия конфликт само ще ускори нейната трагична съдбата и ще отвори пътя на Русия към осъществяването на историческата задача на нейните предци по бреговете на Черно море. (45)

Срещата на Русия със съдбата настъпва. Въпросът за Проливите най-накрая ще бъде решен по единствения възможен начин: в борбата на живот и смърт между християнството и исляма.

Бележки

1. Писмо до Г. Н. Трубецкой, 28 септември/11 октомври 1914 г., в AVPRI, фонд 151, опис 482, дел 4068, списък 222–223.

2. Оригиналният израз е изречен пред Райхстага на 5 декември 1876 г. Оттогава е цитиран неправилно. За дискусия вижте Маргарет Лавиния Андерсън, „„Далеч в Турция“,“ стр. 111.

3. Фромкин, „Мирът ще сложи край на всеки мир“, стр. 25.

4. Писмо до Сазонов, 14/27 юли 1914 г., в „Царская Россия в мировой войне“, т. 1, стр. 4–5; и като документ 154 в ИБЗИ, т. 5, стр. 125–126.

5. Сазонов до Бенкендорф, 17/30 юли 1914 г., документ 281 в IBZI, том 5, стр. 195.

6. Първоначално широко хвален от британският печат за проактивното задържане на турските военни кораби („Браво Уинстън!“, заглавие в „Tatler“, на 12 август 1914 г.), Чърчил по-късно е широко обвиняван, че така е провокирал влизането на Турция във войната. Вижте Фромкин, „Мирът ще сложи край на всеки мир“, стр. 54.

7. Аксакал, „Османският път към войната през 1914 г.“, стр. 107.

8. Гирс до Сазонов, 22 юли/4 август 1914 г., документ 557 в IBZI, том 5, стр. 322.

9. Аксакал, „Османският път към войната през 1914 г.“, стр. 108–109.

10. Публикувано за първи път в Улрих Тръмпенер, „Германия и Османската империя 1914–1918“, стр. 28. Аксакал, „Османският път към войната през 1914 г.“, стр. 115 и др.; Макмикин, „Берлин-Багдад Експрес“, глава 5.

11. Аскуит си спомня този разговор (който е записал в дневника си) в мемоарите си; той е трайно навлязъл в историческата литература, и в по-популярни книги като „Оръдията през август“ на Барбара Такман (стр. 185) и „Мирът, който ще сложи край на всеки мир“ на Дейвид Фромкин, стр. 66. За по-подробен научен анализ на заплахата на Чърчил вижте Милър, „Проливите“, стр. 282.

12. Сазонов до Гирс, 27 юли/9 август 1914 г., документ 38 в IBZI, том 6, стр. 35.

13. Историята за германските екипажи, дразнещи персонала на руското посолство, се появява в „Разказът на посланик Моргентау“, стр. 79. За по-подробно представяне на целия епизод вижте Макмикин, „Берлин-Багдад Експрес“, глава 5.

14. Айрапетов, „Судьба Босфорской екпедиции“, стр. 182.

15. Аксакал, „Османският път към войната през 1914 г.“, стр. 103.

16. Писмо до Сазонов, 19 август 1914 г., възпроизведено в TRMV, т. 1, стр. 28.

17. Писмо до Сазонов, 20 юли/2 август 1914 г., в AVPRI, фонд 151, опис 482, дял 4068, списък 8.

18. Писмо до Сазонов, 23 юли/5 август 1914 г. (№ 628), оригинал в AVPRI, фонд 151, опис 482, дел 4068, списък 10; възпроизведено също като документ 8 в IBZI, т. 6:1, стр. 5.

19. Писмо до Сазонов, 23 юли/5 август 1914 г., продължение на № 628, в AVPRI, фонд 151, опис 482, дял 4068, списък 13.

20. Янушкевич (от Ставката) до Сазонов, 27 юли/9 август 1914 г., в AVPRI, фонд 151, опис 482, дял 4068, списък 29 (и обратно).

21. Гирс до Сазонов, 30 юли/12 август 1914 г., документ 84 в IBZI, том 6:1, стр. 59.

22. Бенкендорф до Сазонов, докладващ за разговора си с Грей, 2/15 август 1914 г., в AVPRI, фонд 151, опис 482, дел 4068, списък 55 (и обратно).

23. Сазонов до Ставката, 9/22 август 1914 г., препраща доклада на консула от Ерзурум, в AVPRI, фонд 151, опис 482, дел 4068, списък 88.

24. Гирс до Сазонов, 10/23 август 1914 г., в AVPRI, фонд 151, опис 482, дял 4068, списък 95.

25. За прихванато австрийско съобщение вижте Гирс до Сазонов, 15/28 септември 1914 г. За румънските разузнавателни данни, предадени от германците, вижте Гирс до Сазонов, 17/30 септември 1914 г. И двата документа в AVPRI, фонд 151, опис 482, дял 4068, списък 174, 180.

26. Гирс до Сазонов, 19 септември/2 октомври 1914 г., в AVPRI, фонд 151, опис 482, дел 4068, списък 183. Той твърди, че е получил тази информация „от германския посланик“ (т.е. Вангенхайм), но вероятно означава косвено, чрез румънския посланик, австроунгарския Палавичини. Други доклади на Гирс до Сазонов посочват източника му като „Отсюда“, който буквално означава „оттук“. В повечето, но не всички случаи, източникът е прихванатите телеграми на Палавичини. Но в някои случаи, единственият възможен източник е агент в османското правителство.

27. Гирс до Сазонов, 19 септември/2 октомври 1914 г. (№ 1291), в AVPRI, фонд 151, опис 482, дял 4068, списък 184.

28. Гирс до Сазонов, № 1314, 20 септември/3 октомври 1914 г., в АВПРИ, ф.151, опис. 482, дял 4068, списък’ 186.

29. Гирс до Сазонов, 21 септември/4 октомври 1914 г., в AVPRI, фонд 151, опис 482, дял 4068, списък’ 187. За военния съвет от 11 октомври 1914 г. виж също Трумпенер, Германия и Османската империя, р. 49; и Макмикин, Берлин-Багдад Експрес, глава 5.

30. Както Гирс докладва на Сазонов предишния ден, 27 септември/10 октомври 1914 г., в AV-PRI, фонд 151, опис 482, дел 4068, списък 215.

31. Гирс до Г. Н. Трубецкой, 28 септември/11 октомври 1914 г., в AVPRI, фонд 151, опис 482, дел 4068, списък 222–225.

32. Гирс до Сазонов, 17 и 19 октомври 1914 г., в AVPRI, фонд 151, опис 482, дел 4068, списък 230 и 233.

33. Гирс до Сазонов 7/20 октомври 1914 г. в АВПРИ, ф.151, опис 482, дял 4068, лист 234.

34. Кетлински до Сазонов, 8/21 октомври 1914 г., в АВПРИ, ф.151, опис 482, дял 4068, лист' 235.

35. Айрапетов, "Судьба Босфорской экспедиции", с. 191.

36. Гирс към Сазонов, бр. 1570, 12/25 октомври 1914 г., в AVPRI, фонд 151, опис 482, дял 4068, списък 244.

37. Както е съобщено от посланик Палавичини от Пера, 30 и 31 октомври 1914 г., в HHSA, Liasse Krieg 21a Türkei, кутия 942. Подробностите за изстреляните от „Гьобен" 308 снаряда са у Айрапетов, стр. 191.

38. Следвам собствения си разказ от Берлин-Багдад Експрес, глава 5. Вижте също Аксакал, Османският път към войната през 1914 г., стр. 178–183; и Трампенер, Германия и Османската империя, стр. 55–61.

39. Както направиха през зимата на 1916–1917 г., когато „Гьобен" е изваден за дългосрочен ремонт. Вижте глава 9 по-долу.

40. Турски автори, които оплакват разпадането на Османската империя, като Юсуф Хикмет Баюр, понякога обвиняват Енвер, че е тласнал ненужно сънародниците си в европейския конфликт, в който те нямат реален интерес. Вижте в този дух Баюр, „Тюрк Инкилаби Тарихи".

41. Правната кореспонденция между руското посолство и Високата Порта ссъдържа с тежки протести, които се увеличават в месеците преди Първата световна война. Вижте например случаите на Чамуел Остачински и Бенямин Атенелахвили, по които Русия оказа силен натиск през зимата на 1913–14 г. Кореспонденция в BOA, HR-H, Dosya 579.

42. Ясамее, „Османска империя", стр. 257–258.

43. Пак там. Саид Халим паша е посочил, че и той, и Джавид ще подадат оставка заедно на срещата на 1 ноември 1914 г.; но никой от двамата не го е направил. И когато Джавид наистина подава оставка на 5 ноември, великият везир не последва примера му.

44. Разговор, цитиран в Аксакал, Османският път към войната през 1914 г., стр. 172.

45. Подписано обявяването на война срещу Турция от цар Николай II, 20 октомври/2 ноември 1914 г., под формата на листовка, в RGVIA, фонд 2000, опис 1, дял 3796, списък 192.

Глава 5. Руснаците и Галиполи.

Всички решения [на въпроса за пролива] са несигурни и непълни, освен ако Константинопол, западният бряг на Босфора, Мраморно море и Дарданелите, заедно с Тракия до линията Енос-Мидия, не бъдат окончателно включени в Руската империя.
—Посланик Морис Палеолог, март 1915 г., предавайки възгледите на Сазонов и цар Николай II. (1)

Няма никаква мистерия относно военните цели на Русия срещу Османската империя. Подобно на ликуващите германски геостратези, внезапно освободени от необходимостта да крият имперските си планове от августовските залпове на оръдията, руските лидери се чувстват освободени от влизането на Турция в конфликта.

Въпросът за Проливите, дълго време деликатен за руските дипломати в отношенията им с ревнивите съюзници, сега става лоялна игра.

Босфорът, Константинопол и Дарданелите са почти в ръцете на Русия: единственият въпрос е кога и от кого ще бъдат превзети от турците.

През ноември 1914 г., османската война срещу Антантата (по настояване на Германия) е обявена от шейх-ул-ислама, за държавен джихад, в руското външно министерство, в името на свещената война срещу полумесеца, с трескава бързина някога фантастичните планове за завладяването на Проливите, сега се разработват с изключителна сериозност. (2)

Най-виден в това отношение е Николай Базили, личната връзка на Сазонов в Ставката. Въпреки че през Базили 1914 г. е само на 31 години, вече е важна фигура в руските външнополитически кръгове, след като е служил като втори секретар в парижкото посолство от 1908 до 1911 г., по време на критичния период в еволюцията на френско-руското военно сътрудничество. За тази си заслуга е повишен в директор на Канцеларията (или политическия отдел) на Министерството на външните работи, като получава титлата камерхер на императора. Станал близък довереник на Николай II, по-късно Базили ще бъде назначен за директор на дипломатическия екип на царя, когато императорът поема лично командване на въоръжените сили през август 1915 г.

Ако говорим за руски стратег, натоварен със задачата да планира завладяването на „Втория Рим“, никой не би могъл да се справи по-добре от Николай Базили. Предците на Базили са гръцки фанариоти, онези космополитни византийски по произход аристократи, които са управлявали Румъния (тогава известна като княжествата Влахия и Молдова) от името на Султан.

Фамилията Базили притежавала имение на планината Олимп. Неговият дядо по бащина линия, Константин, е роден в Константинопол, син на гръцкия етерист Михаил Базили, който, бяга от града след екзекуцията на константинополския патриарх Григорий V през 1821 г. Михаил и синът му бягат в Русия с помощта на руския посланик барон Григорий Строганов, който помага за руското образование на момчето (Базили е съученик на Гогол). Константин Базили е руски военноморски аташе в битката при Наварин през 1827 г., която унищожава османската военноморска мощ в Средиземно море, и осигурява гръцката независимост от Турция.

По-късно той ще служи като руски консул в Сирия и Палестина и ще представлява Русия на Парижката конференция след Кримската война. От страна на майка си, Николай Базили е потомък на фанариотски гръцки дипломати, оженили се за представителки на френската аристокрация. Прадядо му по майчина линия е служил в щаба на Наполеон. (3)

Фанариот, грък по произход и запален франкофил (профернските му симпатии прерастват в симпатии към поляците, но не и към евреите), Николай Базили е като „риба на сухо“ в Ставката през есента на 1914 г., без голям личен интерес от завладяването на австрийска Галиция.

Влизането на Турция във войната през ноември се оказва златна възможност за Базили: целият му живот е подготовка за този момент. Старият фанариот влага душата си в страстен политически документ по въпроса за Проливите, очертавайки нередуцируемите външнополитически цели, които трябва да съпътстват войната срещу Турция. Струва си да се разгледа подробно меморандумът на Базили от ноември 1914 г., защото той представя сливането на стратегическото мислене между руското външно министерство и Ставката, където му предоставят релефни карти на района около Проливите.

Ключовият сътрудник на Базили в Ставката, за написването на ноемврийския меморандум, е генерал-квартирмайстера Юрий Данилов, началник на операциите и главен съставител на „План 19“. Неговият ключов военноморски съветник, капитан А. В. Немиц, е водещият експерт на Адмиралтейството по въпросите на Проливите. Както

Данилов, така и Немиц присъстват на конференцията през февруари 1914 г. и предоставят на Базили най-добрата налична разузнавателна информация за статистиката на търговията в Черно море, разположението на руския и турския флот, британската сага с дредноутите, корабите „Гьобен“ и „Бреслау“, или изобщо за всичко.

Голяма част от написаното от Базили не е нито ново, нито особено изненадващо. Необходимостта от „право на свободно преминаване през Проливите“ превърната в истинска баналност в руските правителствени кръгове, заедно с извода, че нито на Турция, или която и да е друга сила може да се има доверие, че ще осигури това на Русия по време на войната, както се доказа в Италианската и Балканската война. Още по-тревожно за руските интереси е, че Турция дори не е воюваща страна, когато затваря Дарданелите през септември 1914 г. Общата военна атмосфера е достатъчно добър претекст, за прекъсване икономическата връзка на Русия със света.

Международните договори и конвенции, гарантиращи достъпа на руските търговски кораби, са безполезни при всяка реална криза, всъщност те са по-лоши от безполезни. След Лондонската конвенция от 1841 г. на руските военни кораби е отказано право на преминаване, дори в мирно време. (Същото важи и за военните кораби на други сили, но това им отнемаше само възможността да атакуват Русия, докато за Русия военноморският достъп до Средиземно море е окончателно блокиран.)

По време на Руско-японската война от 1904-05 г., спомня си Базили, поради британският натиск (уж за да се спази Берлинският договор от 1878 г., но в действителност, съгласно договорните задължения на Лондон към Япония) Портата затваря Проливите за руският Черноморски флот и той не може да се присъедини към Балтийската ескадра, изпратена в Цушимския проток. Естествено намалена руска военноморска мощ, спомага за голямата японска победа, или поне така твърди Изволски, за да оправдае злополучното си споразумение „услуга за услуга“ с Ерентал, за руският достъп до Проливите и анексирането на Босна от Австрия през 1908 г.

Едуард Грей, след като научава за искането на Изволски, за руски военноморски достъп до Средиземно море, през същата година, прави контрапредложение Проливите да бъдат отворени за военни кораби на всички страни – предложение, дори по-лошо за руснаците от запазването на статуквото, защото отваря южното крайбрежие на Русия за атаки от всяка съперничеща военноморска сила.

Към ненадеждността на конвенциите се добавя и проблемът с непостоянните трети сили като Великобритания. Ако турците задържат Проливите след войната, винаги ще има някой европейски съперник, който иска да блокира руския флот в Черно море или да изпрати военни кораби през Проливите, за да го атакуват и обезвредят, дори ако Портата остане приятелски настроена към Петроград.

Базили заключава: „Само в случай, че контролът [над Проливите] е в наши ръце, можем да бъдем абсолютно сигурни [в свободния достъп]“. (4)

Следователно постигането на пълен контрол над Проливите трябва да бъде първостепенен приоритет на Русия. Но контролът само на Босфора не е достатъчен. Дори ако Русия го контролира, винаги някоя враждебна сила можеше да затвори черноморския флот, просто като блокира входа на Дарданелите. Също достъпът можеше да бъде отказан и от бреговите батареи, ако крайбрежните райони не са под руски контрол. Освен това, всеки флот, излизащ от Дарданелите, все още е уязвим от военноморските или бреговите батареи, разположени на близките егейски острови, като Тенедос, Имброс, Лемнос и Самотраки.

В „Германия и следващата война“ (1910 г.) един от най-известните германски военни стратези, генерал Фридрих фон Бернхард, започва с 1-ва глава „Правото на война“ (глава 1) и стига до 5-та глава „Световна сила или падение“. По подобен начин, следвайки логиката, Базили премина от предпоставката, че Русия се нуждае от

свободен достъп до Средиземно море, към неизбежното заключение, че за целта трябва да анексира четири егейски острова, европейския и азиатски хинтерланд на Дарданелите и Босфора (включително целия Галиполски полуостров и „Троянския“ полуостров до Бандърма и Едремит), и Тракия до линията Енос-Мидия, или „в идеалния случай... цяла Тракия с Адрианопол [Одрин]“. (5) Постигането на това, разбира се, лесно да се каже, отколкото да се направи. С възхитително хладнокръвие, но с по-малко от германската прецизност, Базили изчислява вероятните разходи, свързани с такава мащабна програма за териториално анексиране. Само за поставянето на гарнизони на Босфора, според неговите изчисления, ще са необходими „поне два пълни армейски корпуса“ и първоначалните разходи за изграждане на крепост от 150 до 200 мил. рубли, докато за Дарданелите ще е необходимо поне толкова (без да си прави труда да прави точни измервания, Базили просто предполага, че гарнизоните за Галиполи и Троя ще „удвоят“ сумата, която той е изчислил за Босфора).

Базили попита риторично „дали стойността на тези териториални придобивки оправдават направените жертви?“. Той отбеляза реалистично, че четири армейски корпуса не могат да бъдат отделени нито от командването в Одеса (което зорко наблюдава не само австроунгарския фронт, но и все още неутралната Румъния), нито от Тифлис, натоварен със задачата да се бие с турците на Кавказкия фронт. И все пак е любопитно, че Базили обмисля математически окупирането на Проливите, преди да обмисли колко ще струва на Русия или нейните съюзници, в кръв и материални средства, за да ги придобие. Разсъждавайки отзад напред, Базили вече е решил, че Русия трябва да анексира Европейска Турция, Проливите и азиатското им крайбрежие. Въпросът не е дали това е добра идея, а по-скоро как може да се направи с най-малка цена за Русия. (6)

Почти няма начин руснаците да изпълнят програмата на Базили сами. Очевидно нямат не само достатъчно войски, но им липсва и достатъчна военноморска ударна мощ. Дори преди пристигането на „Гьобен“ и „Бреслау“ в Босфора (за щастие не и „Решид V“ и „Султан Осман I“, откраднати от Чърчил), руският Черноморски флот се радва само на несигурно превъзходство над османците. Руснаците имат 5 линейни кораба, бойни кораби от клас „преддредноут“, датиращи от 1893 до 1910 г., срещу 3 на турците. И двете страни имат по два крайцера приблизително от класа на „Бреслау“ (въпреки че са по-стари от германския крайцер). Руснаците имат 22 миночистача срещу 10 на турците. „Гьобен“, кораб от клас „дредноут“ лесно неутрализира предимството на руските бойни кораби, а с „Бреслау“ Турция вече има още един крайцер.

Едва осъществима преди, сега, ако не се стигне до случайно потапяне на „Гьобен“, руската десантна акция е практически невъзможна. (7)

Базили обаче не е стратег, който лесно се е обезкуражава. Ако Русия няма средства да постигне целите си външнополитически, тогава трябва да се намерят други средства.

За всеки, запознат с голямата кървава трагедия, която последва след това, деловата небрежност, с която руските стратези първоначално замислят идеята за британско-френско десантно нападение на Галиполския полуостров, което впоследствие да бъде окупирано от руски войски, сигурно изглеждаше изумителна. И все пак всичко това има идеален смисъл за Базили. „Ако установяването на нашето господство над Дарданелите се окаже непостижимо“, разсъждаваше той, „тогава компромисът, чрез който [те] да бъдат превзети заедно... [с нашите съюзници], е изкушаващ.“

Въодушевявайки се от тази перспектива, Базили отбеляза, че „огромната морска сила, която... силите [на Антантата] притежават“, може да осъществи „окупацията на Дарданелите от общите военноморски сили на Англия, Франция и Русия“. Руският

достъп до Средиземно море най-накрая ще бъде сигурен, „след като бреговете бъдат превзети от десант и“ (пока эти берега... будут заняты десантом).

Такива сили могат да бъдат само британски и френски, което оставя „защитата на интересите [на Русия] в чужди ръце“. Но това вече е проблем за дипломатите. (8)

По този любопитен начин се роди неустоимата идея, че вековната мечта на Русия за завладяване на Проливите ще трябва да бъде постигната в най-близко бъдеще от нейните съюзници.

В края на ноември 1914 г. Сазонов, който не се нуждае от много убеждаване, поръчва официален правен мемоар, който да бъде представен на Лондон и Париж, очертаващ суверенните претенции на Русия върху Проливите по начина, предложен от Базили. Сазонов смята, че Русия трябва да допринесе също със свои войски за операцията по форсирането на Проливите, за да оправдае следвоенните си претенции върху тях. През декември 1914 г. Сазонов многократно пита Янушкевич дали Ставката може да отдели войски за десантни операции в Босфора: отговорът всеки път е „не“.

Базили задава на Данилов същия въпрос и получи още по-категоричен отговор. (Данилов смята, че за истински руски десант в Босфора ще са необходими 8 до 10 армейски корпуса – или близо 300 000 войници, което очевидно е изключено.) (9)

Без да е обезкуражен от отказа на Ставката да допринесе дори с символични сили за евентуалната съюзническа кампания в Дарданели, Сазонов само удвоява усилията си да спечели Проливите единствено чрез дипломация. На пръв погледа, това е безнадежна работа. Освен странната идея, че французи и британци трябва да воюват умират, за да осъществят руските имперски амбиции, има и явна липса на добросъвестност между съюзниците, демонстрирана досега от Ставката. Нито Янушкевич, нито главнокомандващият велик княз Николай Николаевич, досега не изпълняват френските искания да дадат приоритет на германския фронт пред австроунгарския.

Като се разгледат исканията на Русия за Проливите, отправени към обсадените ѝ съюзници през ноември 1914 г., без дори да се преструва, че ще може сама да ги превземе, се сещаме за думите на Бисмарк относно искането на австроунгарските дипломати за Босна и Херцеговина след победата на Русия над Турция през 1878 г.: „Чувал съм че някои хора отказват да ядат гълъб, освен ако не е застрелян и изпечен за тях, но никога не съм чувал, някой да отказва да го изяде, ако друг му отвори устата и го постави в нея.“ (10)

Противно на всякаква причина, британските и френски държавници сега се съгласяват да застрелят, изпекат и набутат гълъб в руската уста. Разбира се, съгласието по пълното меню от руски искания не става веднага. Следват много месеци внимателни дипломатически манипулации, за да се осъществи Дарданелската операция, и да се стигне до нейния провал при Галиполи.

Но голяма част от основната програма е договорена през ноември-декември 1914 г., много преди да се стигне до реални действия на османския театър на военните действия. Руснаците вече са свършили голяма част от дипломатическата подготвителна работа, запознавайки Бюканън и Палеолог много преди влизането на Турция във война с основните очертания на руската програма за разделяне на Османската империя. Подготвен от рутината „добър полицай / лош полицай“ на Сазонов-Кривошеин, през септември, френският посланик дори не се изненада, когато Николай II на 21 ноември 1914 г. говори открито за анексиране на Проливите, Европейска Тракия и „Турска Армения“, въпреки че е малко изненадан, когато царят заявява, че следвоенната Османска империя ще бъде ограничена до малък регион около Анкара и Коня.

Тъй като на Проливите, Европейска Турция или Анадола няма жизненоважни френски интереси, Палеолог няма възражения срещу програмата на царя, но му

напомня, че Франция има „исторически, морални и материални интереси“ в Сирия и Палестина, които царят да вземе предвид. (11)

Тъй като нито Франция, нито Русия разполагат с достатъчно средства, за да завземат тези османски територии сами, дискусията между Палеолог и царя остава по същество абстрактна, по принцип. С британците, които има военноморския и десантния потенциал в Средиземно море, с който могат да форсират Проливите, Сазонов е трябва да играе по-сериозна игра. Руските дипломати са се нуждаят от значителна британска военна помощ, за да отворят Проливите (и в идеалния случай да направят възможно лесното им анексиране от руските окупационни войски), но има малко съществено, което да предложат в замяна. За руснаците е изключително трудно да спечелят по начина „услуга за услуга“. Но в крайна сметка се оказва, че това изобщо не е трудно, тъй като британските лидери, поради собствените си очевидно погрешни стратегически цели, постепенно се съгласяват да приемат нещо въображаемо в замяна на нещо реално.

Ключовете към дипломатическите трикове на Русия са Персия и Египет, и двете безкрайно по-важни за британските имперски интереси около 1914 г. отколкото Турция. Русият контрол над Персийски Азербайджан силно обезпокоява Великобритания. Предвоенната руска политика в Персия създава възможност за военновременни „отстъпки“ с голяма символична стойност за Великобритания. Още по-странно е, че те, както се оказва, дори не са реални. Достатъчно е просто да се предположи, че Русия ще бъде по-откровена за намеренията си.

Персия е основната точка в дневния ред на 9 ноември 1914 г. на първата среща между Грей и руския посланик, граф Бенкендорф, след влизането на Турция във войната. Грей казва на Бенкендорф, че британските власти в Индия са дълбоко обезпокоени, от възможността руско-османската война да се разпространи на персийска територия. Грей много добре разбира, че турските войски могат да нарушат персийската територия (както са правили многократно в годините преди 1914 г.), но е категоричен, че Русия не трябва да разпръсква силите си на юг: само директно нападение срещу Турция през Кавказ ще има реален ефект върху световната война. Всичко това е достатъчно разумно и Бенкендорф не възразява. Преди Грей да

приключи обаче, той прави любопитна връзка, която събужда интереса на руския посланик: „Ако, и когато Германия бъде смазана, въпросът за Константинопол и Проливите трябва да бъде уреден в съответствие с [вашите] интереси.“ (12)

Силно учуден от тези думи, руският посланик дори няма нужда да съобщава на британския външен министър, най-съкровените си желания. Грей сам ги формулира и улеснява Бенкендорф от необходимостта да ги излага.

Интересно е, че Грей не е единственият британски държавник, който канализира руските амбиции. Министър-председателят Хърбърт Аскуит, произнася реч в същия ден, в който Грей разговаря с Бенкендорф, и обявява, че влизането на Турция във войната е „погребалният звън за османското владичество, не само в Европа, но и в Азия“. Никой руски държавник не би могъл да го каже по-добре.

Но Грей и Аскуит са доста доктринерски либерали, които споделят старите антитурски идеи на Гладстон. Единствената значителна критика от страна на торите към програмата на Асквит за разделянето на Турция в Камарата на общините идва от сър Марк Сайкс, който очевидно е имунизиран срещу новите странни идеи в Лондон през ноември. (13)

Четири дни по-късно Бенкендорф има аудиенция при крал Джордж V, за обсъждане на последните разполагания на руски войски в Персия, което е основната грижа на Лондон в двустранните отношения с Петроград. Бенкендорф говори не само по персийския въпрос, сменя темата на героичните битки на британците и ужасните загуби в неотдавнашната битка при Ипр, като руският посланик изразява искрената си благодарност. Когато Бенкендорф предлага да пренасочат разговора към „източния въпрос“, крал Джордж V веднага заявява, без да чака подпитване „що се отнася до Константинопол, ясно е, че той трябва да бъде ваш“.

След като Сазонов представя записа на този разговор на царя, Николай II, е отбелязал в полето своя коментар: „Чудесно!“ (14)

Ще е грешка да кажем, че Лондон не е получил абсолютно нищо за толкова недвусмисленото одобрение на руската програма за разделяне на Османската империя.

Сазонов предава молбата на Грей до Ставка, руските войски да не нарушават персийската територия в преследване на турците (Грей, казва, че нарушаването на персийския суверенитет, ще е аналогично на германската окупация на Белгия по пътя към Франция). Но това е всичко.

В замяна на необвързващо обещание да се избягва нарушаване на персийската територия, Сазонов получава следното обещание от британското външно министерство: „Сър Е. Грей счита, че поведението на турското правителство предизвиква неизбежно пълното уреждане на турския въпрос, включително този за Проливите и Константинопол, в съгласие с Русия. Това уреждане, ще бъде постигнато след поражението на Германия, независимо дали турското владичество действително ще бъде падне в хода на водените сега военни действия.“ (15)

Като свързва „пълното уреждане на турския въпрос“ с поражението на Германия в световната война, Грей напомня на руснаците какъв трябва да бъде техният най-висок военен приоритет. Така той разграничава претенциите на Русия върху османска територия, от поражението на Турция в същата тази война. Всъщност британският външен министър е обещава на Русия Константинопол и Проливите, независимо дали тя е допринесла по някакъв начин за военната операция, чрез която те трябва да бъдат завладени.

Египетският трик е почти толкова лесен, колкото и персийския. Русия няма интереси в Египет: нито финансови, нито търговски, нито стратегически.

Великобритания е окупирала и управлява тази номинално османска провинция от 1882 г. След влизането на Турция във войната е естествено Лондон да изясни статута на

Кайро, за да предотврати османските претенции, които могат да оправдаят турско-германско нашествие.

На 18 ноември 1914 г. Грей се интересува от отношението на Русия към превръщането на Египет в официален британски протекторат. Сазонов се съгласява с това, „предвид факта, че Англия, ни е дала правото да разрешим въпроса за Проливите и Константинопол“. (16) Това е гениална връзка. Русия „дава“ на Лондон нещо, което вече го има (Египет) и което е придобила повече от 30 години по-рано, в замяна на британското съгласие да даде на Русия „голямата награда“, вековните руски стремежи, както един дипломат е изразил, „хиляда години разочарование“. (17)

Така Сазонов превръща мемоара на Грей в услуга за услуга, с която Русия е „платила“ за това, което Англия се готвеше да ѝ даде. Гълъбът е хванат, и устата която трябва да го изяде е отворена. Всичко, което трябва, е той да бъде убит, изпечен и поставен в устата на Русия. Трябва да спрем за момент тук, за да обмислим мащаба на дипломатическата революция, извършена до края на ноември 1914 г.

В Кримската война британските войски воюват, за да предотвратят разпадането на Османската империя от Русия. След Руско-турската война от 1877-78 г. правителството на Дизраели е изпратило британския средиземноморски флот[60], за да не допусне руснаците в Константинопол, чиито войски са напреднали до бреговете на Мраморно море, и провокира европейската военна заплаха, довела до Берлинския конгрес. Завръщането на Гладстон на власт с и неговата антитурска платформа през 1880 г. сериозно влошава отношенията на Лондон с Портата, но поддържането на някакъв османски буфер срещу руската заплаха е останало като основна цел на британската външна политика чак до 1914 г., както се вижда от британските страхове от руски нахлувания в Персия, уж оправдани от турската заплаха там.

И въпреки това, британски държавници, които открито се застъпват за пълното разделяне на Османската империя, за да може Русия да има морски достъп до Средиземно море, спешното предотвратяване на което е истински британски casus belli допреди 36 години.

Но одобряването на следвоенните претенции на Русия за Константинопол и Проливите, не е същото като активните британски усилия да ги спечелят за нея. Но на британските политици не им трябва много време, за да преминат от една идея към друга. Точно както Грей, Аскуит и крал Джордж V са усетили руските дипломатически желания през ноември, без да е нужно Бенкендорф сам да ги заяви, през последната седмица на декември 1914 г. британският военен кабинет започва да обмисля възможността да завземе Проливите, за да помогне на Русия, без дори да си прави труда да се консултира с руския посланик. Изглежда няма по-добро обяснение за този нов пристъп на британска русофилия от националната склонност към грандиозни геополитически интриги. Основният проблем на световната война е достатъчно очевиден: патова ситуация на Западния фронт, без реална перспектива да измести германците от техните сигурни позиции. Това, което Великобритания има, не е достатъчно голямата армия, за да наклони везните в Европа, а военноморската ударна мощ, и защо да не я използва срещу Турция?

Морис Ханки, секретар на Военния кабинет, предлага в своя прословут „Меморандум за следващия ден на Коледа“ на 28 декември 1914 г., „Германия може да бъде ударена най-ефективно и с най-трайни резултати за световния мир, само чрез своите съюзници и особено чрез Турция.“[61]

[60] Няколко кораба не са флот. Авторът преувеличава. (б. пр.).

[61] „Boxing Day“ (букв. „Кутиен ден“) или „Денят на подаръците“ е 26 декември – денят след Коледа, когато британците традиционно раздават подаръци и храна на бедните. Ханки е написал

Ханки не се ангажиран с това, къде трябва да бъде извършен този удар. Дарданелите са силна възможност, но и десантът в Сирия ще бъде тежък удар за Турция. Уинстън Чърчил, пръв лорд на Адмиралтейството, съставя меморандум на следващия ден, предлагайки диверсионен удар в Балтийско море, за да отвори руските пристанища, преди да прочете меморандума на Ханки и да бъде впечатлен от него. (Самият Чърчил е подкрепял идеята за акция в Дарданели в началото на войната, само тя да бъде отхвърлена.)

Остават сериозни проблеми за разрешаване. Трябва ли гръцки войски да бъдат включени в операцията? Грей правилно смята, че руснаците ще възразят. Най-важното е, може ли Проливите да бъдат форсирани само с военноморска сила?

На 2 януари 1915 г. лорд Кичънър, военният министър, най-накрая влага значителна тежест в дебата, нареждайки на Чърчил да проучи възможността за провеждането на морско нападение над Дарданелите, което да се проведе без армията или сухопътната подкрепа, което означава, да не се ангажират гърците. Чърчил не харесва идеята: той смята, че военноморската операцията трябва да бъде комбинирана с десанти от армията. Но Кичънър е „непреклонен“, че не могат да се отнемат войски от Западния фронт; флотът трябва сам да атакува Дарданелите. Идеята на самия Кичънър е да проведе просто „демонстрация“ на британската мощ, за да впечатли руснаците.

Това доста неясно предложение се трансформира в зле обмислено съобщение от 3 януари от лорд Фишър до Чърчил, на идеята за „форсиране“ на Дарданелите, което е значително по-различно предложение. Фишър, е първи морски лорд и пенсиониран адмирал на флота, технически превъзхожда по знания Чърчил и го притиска в ъгъла. Той не може да се противопостави едновременно на Кичънър и Фишър.

След като адмирал Саквил Карден, командващ ескадрата изпратена да блокира Дарданелите тръгва, Чърчил надлежно информира Ставка на 20 януари 1915 г. чрез Бюканън и Сазонов (заобикаляйки Бенкендорф, с когото британският военен кабинет не се консултира), че „Британското адмиралтейство“ е решило да „форсира Дарданелите“ – операция, за която Чърчил предполага, че ще отнеме „3 до 4 седмици“ и за която Великобритания ще отдели поне 12 бойни кораба („линейни“), 16 разрушителя, 3 леки крайцера, 4 подводници, една самолетоносачна платформа (тази, от много ранна версия на самолетонасача, можеше да пренася само малки хидроплани) и „голямо количество миночистачи и други спомагателни кораби“. (18)

За съжаление, нямаме сведения за руската реакция, когато тази изумителна новина е получена в Ставката, новина, която не е за вярване.

Защо Кичънър, Фишър, а след това и Чърчил решават в тези съдбовни дни на януари 1915 г. да рискуват толкова много британски войници и военноморски кораби в една рискована кампания, която обслужва почти изключително руските интереси?

Доколкото знаем, Кичънър, който се радва на неоспорим престиж в кабинета благодарение на изключителната си военна репутация, датираща от превземането на Хартум през 1898 г., реагира с истинска тревога на тревожната (но подозрително неясна) молба от великия княз Николай Николавеч от 31 декември 1914 г., когато обезпокоителни новини за турската офанзива в Кавказ достигат до Ставката, за съюзническа десантна атака някъде другаде в Османската империя. (19)

Опасенията на руснаците са реални. Първоначалните доклади, изпратени до Ставката на 29 декември, съобщават, че турците са превзели не само Сарикамъш, градът, който скоро ще стане известен с битката провела се там, но и руския граничен град Олту, и турските сила са тръгнали към Ардахан. Командването в Тифлис иска да бъдат изпратени два пълни армейски корпуса от Европа за подсилване на Кавказкия

меморандума си в този ден, което символично е дипломатически подходящо: идеята на Ханки е да помогне на „нуждаещите се“ руснаци с десантна операция срещу Турция.

фронт. На следващия ден командването в Тифлис съобщава, че „ситуацията е критична“: Сарикамъш е обкръжен и отцепен, Ардахан е превзет и турците настъпват към Азербайджан. Дадени са заповеди за евакуация на целия Закавказки регион, и Тифлис започва собствена евакуация на 1 януари 1915 г. (около 15,30 ч.). (20)

Но тези мерки се оказват преждевременни и ненужни. Енвер паша, напуска столицата, лично да командва операцията, но не е осигурил на войските адекватна екипировка за зимна офанзива. Повечето оръдия са изоставени, защото не да бъдат влачени през дълбокия сняг. Три цели дивизии от османския 9-ти и 10-ти корпуси, проникват в дълбочина заради несигурните си снабдителни линии, и са обкръжени от руснаците. Турските войници, които не загиват в битката, се разболяват от тиф, а поради лютия студ (температурите падат до -40°C), много умират от измръзване. В крайна сметка над 30 000 турски войници загиват в снежните преспи на Сарикамъш, а други 7000 са пленени от руснаците. Това е поражение, от което османската 3-та армия повече, не се възстанови напълно. Докато новината за тази голяма руска победа се разпространява много бавно по света, генералите от Тифлиското командване осъзнават грешката си още на 3 януари 1915 г., само два дни след като са започнли собствената си евакуация. (21)

Защо тогава Ставката, или поне Сазонов, не отменя искането на великия княз за съюзнически диверсионен удар срещу Османската империя, след като непосредствената опасност вече очевидно отминава?

Трябва да припомним, че Русия се радва на голямо влияние от своите западни партньори в съюза. Повечето от германските армии остават дълбоко окопани във Франция, докато главните градове и селскостопански земи на Русия (поне в началните етапи на войната) не са под реална стратегическа заплаха. Затова Ставката се чувства свободна да продължи да дава приоритет на настъплението в Галиция пред германския фронт, независимо колко пъти французите се оплакват. По подобен начин, след влизането на Турция във войната, единственото спешно искане на Франция е руският Черноморски флот да прекъсне подводния кабел от Румъния, основната комуникационна връзка между Берлин и Константинопол. Австро-Унгария се оказва много слаба и не може да се справи със Сърбия, поради което Централните сили, нямат сухопътна връзка с Турция. Но руснаците даже не си правят труда и да опитат. (22)

Единственото искане на Великобритания е руските войски да не нарушават персийската територия в преследване на турците, а руснаците правят точно това, когато преследват османските войски от Тебриз на 30 януари 1915 г. (23)

Поради развоя на събитията на руснаците повече не искат от британския и френския средиземноморски флот да обстреля външните крепости на Дарданелите, но на 3 ноември 1914 г. съюзниците го правят, изцяло по собствено желание. (24)

Дарданелската операция представлява логичната кулминация на този замисъл. Тъй като Париж и Лондон са в постоянна тревога, че Петроград може да сключи сепаративен мир с Берлин, операцията в Проливете има убедителна стратегическа логика за западните съюзници, дори ако Петроград ще получи основната награда. Предполага се, че руснаците нямаше да се колебаят за участието си във войната, докато съюзниците се опитваха да окупират руската цел – Константинопол.

Най-малкото, такава амбициозна операция, започната в помощ на Русия, ще повдигне руския боен дух. Ако успее, това щеше да отвори целогодишно черноморски пристанища на Русия за доставки от съюзниците на въоръжение, боеприпаси и храни.[62] Доставките на въоръжине, ще подтикнат руското командване да преоцени

[62] Известно е че по това време в Русия вече се чувства остра нужда от боеприпаси за артилерията и единственият път за внасянето им, е от Владивосток по Транссибирската железница. (б. пр.).

приоритетите си на Източния фронт и най-накрая да се съсредоточи върху общата борба срещу германците.

По този любопитен начин, най-съкровените желания на руските политици се сближават с междусъюзническата стратегия, поне както е замислена от Кичънър и Чърчил.

Руския вътрешен фронт (вълнения вътре в страната) е още един фактор, подтикнал към съюзническата акция в Проливите. Въпреки че в Петроград няма значителни вълнения от началото на войната, Бюканън, Палеолог, Поанкаре и Вивиани са свидетели на големите стачки от юли 1914 г., които поставят Лондон и Париж в повишена готовност, за признаци на ново огнище на напрежение. Руснаците знаят за тези страхове и ги експлоатират фино.

В продължителния разговор с британския военен аташе в Ставката, генерал-майор Джон Ханбъри-Уилямс, който е записан на пишеща машина, великият княз Николай Ничолаевич, дори не спомена Дарданелите.

Темата, която вълнува руския главнокомандващ, е вътрешното положение в Русия, който може да предизвика непоправими усложнение, ако Русия претърпи сериозни поражения от Турция в хода на войната.

Той казва, че „Тифлийското командване, ще трябва да лиши Кавказкия фронт от по-голямата част от войските, заради общата цел със съюзниците [германския фронт]“ („мы взяли с Кавказа большую часть наших войск для главной цели, общая с союзников“). (25)

В буквалния смисъл е вярно – Кавказката армия разполага с около 350 000 войници, когато Турция влиза във войната през ноември 1914 г., в сравнение с потенциално 800 000, ако бъде напълно мобилизирана само срещу Турция, на е грубо подвеждащо. През юли 1914 г. на Тифлиското командване е наредено да се мобилизира срещу Турция, а не срещу Германия и Австро-Унгария, а през август Янушкевич демонстративно отказва да обмисли подсилването на германо-австроунгарския фронт с части от Кавказкия фронт, когато Енвер предлага да изтегли турските войски. Освен това, дори с 350 000 души, Кавказката армия има три пъти повече личен състав от стоящата срещу нея османската 3-та армия от 100 000 души в Сарикамъш. В артилерията руснаците имат сериозно превъзходство 600 руски оръдия срещу 262 турски. (26)

Великият княз Николай Николаевич, обаче не се притеснява от подобни банални подробности. Поради оголването на кавказкия театър на военните действия, той казва на Ханбъри-Уилямс, че „очаквахме тези загуби на Кавказкия фронт още преди Турция да влезе във войната“. Това е двойна или тройна неистина. Не само че е невярно, че Закавказието е било лишено от войските си, но е невярно и че руснаците са очаквали огромната турска атака при Сарикамиш, която е била толкова изненадваща, че командването на Тифлис е започнало паническа евакуация.

Накрая, въпреки че руснаците все още не са знаели това, „голямата турска победа в Кавказ“, както великият княз казва на Ханбъри-Уилямс, заплашва да влоши вътрешното положение в Русия, но това така и не се е случила.

След като манипулира своя британски събеседник с тази изкривена картина на Кавказкия фронт, великият княз лукаво предполага, че „има много места в Османската империя, където използването на сила, може да компенсира турските победи в Кавказ или дори да заличи спомена за тях, превръщайки [настоящото] вдигане на [османския] боен дух в паника“ – освен ако съюзниците на Русия не желаят да ѝ помогнат в часът на нужда. С доза пасивен натиск, великият княз, най-накрая казва, че ако британците и французите „погрешно смятат, че общият интерес не е застрашен от турската победа в Кавказ и нейното пропагандиране от страна на турците“. (27)

Ханбъри-Уилямс, както крал Джордж V преди него, не е трябвало да бъде питан два пъти: той незабавно пита руския главнокомандващ дали военноморска демонстрация срещу Османската империя ще ме бъде полезна? И както после докладва в Лондон (чрез Бюканън) на 1 януари 1915 г., „[великият княз] с радост прие [тази идея].“

На следващия ден Кичънър отправя молбата си към Чърчил: останалото е история, която ни е известна. (28)

Сазонов също спомага за манипулирането на съюзниците, за Дарданелската операция, и говори повече откровено от великия княз Николай Николаевич.

Докато главнокомандващият се оплаква, че Франция и Великобритания не искат да чуят молбата му, руският външен министър заплашва с оставка, ако Париж не подпише руските претенции за Константинопол и Проливите – с намек, че ще бъде незабавно заменен от граф Сергей Вите, за когото всички знаят, че е най-големият германофил в Петроград, който смята настоящата война за лудост.[63] (29)

Неприкритата заплаха на Сазонов е съобразена с френските опасения, че Русия ще подпише отделен мир с Германия. С Бюканън и Грей тази тактика дори не е необходима; те дават съгласието си за следвоенните претенции на Русия, без никакви обструкции. Но ще припомним, че Палеолог, въпреки че съчувства на руските стремежи, хладнокръвно поисква от царя, териториални отстъпки в замяна – Сирия и Ливан. За да окаже натиск върху френския посланик, Сазонов му казва, докато Дарданелската аперация е в началото си, в началото на март, че Русия няма да приеме нищо по-малко от „трайното включване“ в своята империя на „Константинопол, западния бряг на Босфора, Мраморно море и Дарданелите, заедно с Тракия до линиите Енос-Мидия“[64]. Ако Франция не се съгласи, той предупреждава, „последствията ще бъдат непредвидими“, той ще „подаде незабавната си оставка“. Въпреки че Сазонов не казва точно кой ще го замести, Палеолог е сигурен, и докладва в Париж на 6 март 1915 г., „че Сазонов има предвид граф Вите“. (30)

За разлика от Грей или Бюканън, Палеолог е достатъчно проницателен, за да види твърдата руска тактика такава, каквато всъщност е. Същото важи и за президента Поанкаре, който не си прави илюзии за руската външна политика. Френският президент напомня на посланика си на 9 март 1915 г., че „Париж беше въвлечен в световната война заради Балкански въпрос, който интересуваше Русия много по-пряко от Франция“.[65] Същият процес е в действие с Константинопол и Проливите, стремежът към които в Петроград вече е „разсеял руското обществено мнение от... основната цел на войната“ – побеждаването на Германия. Франция, като най-голям кредитор на Османската империя, „нямаше основателна причина да желае [нейното] разделяне“, за което руският ѝ съюзник сега толкова очевидно настоява. Ако Турция все пак трябва да бъде разделена, тогава Франция трябва да получи своя справедлив дял. С поглед към

---

[63] Според слуховете, Сергей Вите, казал следното: „Ако бях умрял преди войната, и се приближите до гроба ми с думите „стани, има война“, ще попитам: „Кой с кого се бие?“ Ако ми кажете „Англия и Германия“, ще отговоря: „Да, това е разбираемо.“ ... Но ако добавите „и Русия“, ще попитам: „Защо?“ „За Полша.За да се попречи на Полша да се освободи?“ и ми отговорите „Не, за да възстанови независимостта ѝ.“ Тогава ще кажа: „По-добре да остана мъртъв.“

[64] Неслучайно се споменава линията Енос-Мидия. Одринска Тракия на север от нея е стръвта която Русия и Антантата предлагат на България, като единственото сигурно нещо, което ще получи, ако си я завладее, обявявайки война на Централните сили и Турция. (б. пр.).

[65] Абсолютно невярно, Франция подстрекава Русия, именно Франция е двигателят, който се стреми да въвлече и Англия и да възпламени европейска война, за са изпълни реваншистките си планове – връщане на Елзас и Лотарингия, тъй като се чувства слаба, ако трябва да воюва сама срещу Германия! (б. пр.).

Сирия и Ливан, Поанкаре инструктира Палеолог, че „можем да се съгласим с руските желания само пропорционално на удовлетворението, което ние ще получим“. (31)

Така, от руския дипломатически шантаж, се ражда френската идея на прословутия план на Сайкс-Пико за разделяне на Османската империя. Британците също започват бавно да осъзнават обезпокоителното поведение на своя руски съюзник – или поне някои от тях. Не всеки в Лондон е толкова лесен за манипулиране, колкото Ханбъри-Уилямс, Кичънър и Грей. Чърчил, например, разумно замисля кампанията в Дарданели като съвместна операция, в която руснаците ще играят активна роля. Неговата директива от 20 януари 1915 г. до Ставката изрично постановява, че Русия трябва да предостави както военни кораби, така и десантни сили за операцията. Чърчил иска руския Черноморски флот да започне обстрел на турската брегова отбрана на горния Босфор „веднага щом външните крепости на Дарданелите бъдат унищожени“ от съюзниците. Противно на общоприетото схващане, руснаците е трябвало да играят значителна роля в Галиполската оперция, както е първоначално замислена. (32)

С наближаването на кампанията в Дарданелите през февруари, британските и френските искания за руско сътрудничество естествено стават все по-настоятелни. Странно обаче, конкретни искания за приноса на Русия – брой кораби, войски и т.н. – са подадени едва след като ескадрата на адмирал Кардън започва да обстрелва външните крепости на 19 февруари 1915 г. На 23 февруари, когато Британското адмиралтейство за първи път публично обявява операцията, Изволски предава на Сазонов желанието на Франция, Русия да атакува Босфора едновременно със съюзническата атака срещу Дарданелите. Това е странно искане, предвид, че последната атака е започнала четири дни по-рано, което означава, че едновременна руска атака срещу Босфора вече е фактически невъзможна.

На следващия ден, на 25 февруари, Бенкендорф предаде подобно искане от Грей, което Сазонов препраща до Ставката, три дни по-късно. (33)

Едва на 1 март, цели девет дни след началото на първоначалните съюзнически бомбардировки, Сазонов най-накрая инструктира Ставката да предаде на командването в Одеса официално съюзническо искане, Русия да предостави 80 000–85 000 войници за съвместните десантни операции. Събрал закъсняло вдъхновение, Сазонов казва на генералите, че е „нежелателно историческата задача за прогонване на турците от Цариград да не се осъществи без наше участие“. (34)

Вдъхновени или не, руските генерали не виждат причина да рискуват загуба на собствените си моряци и войници, ако британците и французите са готови да го направят вместо тях. На 24 февруари, точно преди да получи британските и френските искания, Ставката информира Сазонов, че не може да отдели повече от един корпус (или максимум около 30 000 - 40 000 войници) за Босфора. Що се отнася до точното време, руските отговори не са дадени веднага. Така отминават месеците февруари и март. Накрая, на 31 март 1915 г., Сазонов информира Кичънър, чрез граф Бенкендорф, че единственият десантен армейски корпус на Русия е въоръжен и готов за изпращане в Босфора. (35) Това е щастлива новина, или поне можеше да бъде, ако операцията на съюзниците в Дарданели не достигна трагичния си кулминационен момент, 13 дни по-рано. На 18 март 1915 г. два британски бойни кораба се натъкват на минна линия и потъват, предизвиквайки смут в британското командване (инцидентът става в предварително претърсен район, на без знанието на англичаните, новата минна линия е положена там само 10 дни по-рано).

Френски боен кораб „Буве“ засяда под силен огън. Уинстън Чърчил силно иска да продължи операцията, водена само с военноморски сили, въпреки загубите, отбелязвайки съобщения за падането бойния дух на врага и намаляващите запаси от боеприпаси за турско-германските брегови батареи. Той иска адмирал Джон де Робек,

старши командир в театъра на военните действия, да помисли за „големият морален ефект който ще се получи от влизането на британския флот с достатъчно гориво и боеприпаси в Мраморно море“. Но де Робек се възпротивява и съобразявайки се с по-висшият му военноморски ранг, Кичънър и военния кабинет, решават да прекратят операцията по разминиране, докато войските не успеят първо да разрушат крепостите и бреговите батареи. (36) До края на живота си Чърчил съжалява за това решение, което води до трагичната сага на Галиполи. В труда си „Световна криза“, той се оплаква от че тази първа съвместна армейско-флотска акция срещу Проливите, е спряна точно когато изглежда на прага на успеха. Чърчил пропуска да отбележи, че до критичния ден 18 март 1915 г. (и седмици след това) руснаците, в чийто интерес се организирана операцията, не допринасят с нищо, въпреки, че е поискал от тях помощ още през януари. Вместо това, с онази любопитна историческа амнезия, която обзема толкова много съюзнически държавници, Чърчил съжалява руснаците за ужасната им революция, и години по-късно пише, как прекъсването на Дарданелската операция „отдалечи руската мечта... докато Русия пролива кръвта на своите войници, както никоя страна не го е правила, откакто съществуват войните въобще“.

Руските войници дават много жертви през 1915 г., след германският пробив при Горлице-Тарнов, и Ставката нарежда общо отстъпление по целия фронт, а през лятото, тези панически новини почти не свалят царския режим още тогава.

Но германците пробиват руските линии през май, два месеца след края на Дарданелската операция.

Що се отнася до събитията от март 1915 г., забележката на Чърчил за „Русия, която пролива кръвта си“ е гротескна. (37)

Руският Черноморски флот така и не се появява, през цялата драма на Дарданелите. Молбата на Чърчил, руските кораби да бомбардират Горния Босфор, веднага щом външните крепости бъдат превзети, не е изпълнена. Тези крепости са напълно превзети до 25 февруари, когато британските морски пехотинци ги окупират. При нос Хелес, турските и германските артилеристи бягат на север, за да охраняват основните отбранителни съоръжения при Нароус, където брегови оръдия на Чанак-кале пазят пролива. И въпреки това, в следващите два месеца руснаците не реагират. Донякъде проваленото синхронизиране на действията с Черноморския навреме е по вина на британците, които започват операцията, без да уведомят руснаците предварително. Обстановката е сложна, тъй като концентрацията на такава огромна армада в източното Средиземноморие, представлява лесна мишена за германските подводници, ако тя остане бездействаща дълго време. (38)

Манипулирани от Сазонов и великия княз Николай Николаевич, за да направят военноморска акция, удобна за интересите на Русия, британските лидери смятат, че тя е в интересите на Великобритания, иначе нямаше да се опитат да форсират Дарданелите без руска помощ.[66]

Не само перспективата за отваряне на черноморски пристанища на Русия за доставки на оръжие и боеприпаси за да се облекчи „недостигът на снаряди“, което руското командване използва като извинение за слабото представяне на своите войски

[66] Авторът разглежда събитията твърде едностранчиво. Англичаните изобщо на се глупави, както се опитва да ги представи. Превземайки сами Дарданелите и впоследствие Босфора, англичаните първо, ще изкарат Турция от войната, като лишат Централния съюз от нейните суровини. Второ, неутралните Балкански държави като България, Гърция, Румъния, няма да имат друг шанс, освен да останат неутрални или да се включат на страната на Антантата, което вече ще доведе до бърз край на войната, отваряне на втори фронт на Балканите, подпомагайки Сърбия, и нахлуване в Австро-Унгария (както стана след Добро поле 1918 г.), и трето, най-важното е, че в следвоенните пазарлъци, Англия ще изиграе Русия, като не ѝ отстъпи директно Проливите, поради руското неучастие, а ги превърне в неутрална зона, под общо управление на Антантата, а Константинопол ще стане свободен град. (б. пр.)

срещу германците, но и идеята, че като извадят Турция от войната, силите на Антантата ще спечелят на своя страна колебливите неутрални държави Гърция, Италия, Румъния и може би дори България, и заплашвайки австроунгаро-германските армии от юг, ще принудят германците да поискат мир. Слагайки така края на световната война през пролетта на 1915 г., Дарданелската операция, щеше да спести на Европа тежката война на изтощение в окопите на Западния фронт от 1915 до 1918 г., разсъждава Чърчил.

Той може би греши относно реалния потенциал на британския гамбит в Дарданелите и на Балканите през 1915 г., точно както по-късно ще преувеличи значението на „мекия корем“[67] на Хитлер с италианската операция на съюзниците през 1943 г. Дори ако френско-британският флот, както настоява Чърчил, беше продължил през теснините на Дарданелите, към Мраморно море след загубите от 18 март 1915 г., с това, което знаем за предстоящите битки при Галиполи, трудно може да се повярва, че турците щяха да предадат Константинопол, без да водят ожесточени боеве. (39) Идеята на Чърчил за прекратяване на световната война с един решителен удар в Проливите е твърде съмнителна за реално изпълнение.

Но тогава привлекателността на идеята е достатъчно силна, за да преодолее всички колебания, които британците са имали за започването на Дарданелската операция, и отварянето на достъпа на Русия до Средиземно море, без да си правят труда да я координират с руснаците. Но не бива руснаците напълно да се освобождават от отговорност. Руското разузнаване в Турция през пролетта на 1915 г., и есента на 1914 г., е далеч по-превъзхождащо от британското. Още през февруари 1915 г. руските агенти информират командването на Черноморския флот, че външните отбранителни съоръжения на Босфора са силно укрепени с оръдия, свалени от крепостта на Адрианопол (Одрин). Принцовите острови в Мраморно море също бяха укрепени, от където турците и германците могат да затрудняват руския флот, лишавайки ги от шанс да завземат Босфора. Руснаците знаят до началото на февруари, че османската армия разполага със 70 000 до 80 000 войски в Тракия, заедно с „резерв“ от 150 000, готови да се нахвърлят върху всеки руски десант. (40)

Не е чудно, че руското главно командване и адмиралтейство, не са ентусиазирани за десантна операция. Оперативното разминаване идва и от лоша комуникация между британските и руските командири на място, в допълнение към руската хитрост и отлагане. „Спешните“ директиви на Сазонов в края на февруари само измъкнат обещание от руското адмиралтейство, че Черноморският флот е получил заповед да бъде „готов за отплаване“ към Босфора до 1 март 1915 г. (41) Но руските адмирали очевидно не бързат. Десет дни по-късно Ставката информира Лондон, че Русия ще започне „сериозна атака на Босфора“ не след поражението на външните крепости на Дарданелите, както е обещано (вече завършено две седмици по-рано), а едва след като съюзническият флот премине през теснината Нароус, т.е., след като премине последната сериозна бариера преди Мраморно море, което по същество означава, че операцията е спечелена и приключила. Едва тогава командирът на руския Черноморски флот адмирал Ебергарт, информира адмирал Кардън (чрез Кудашев в Ставката, Сазонов в Петроград, Бенкендорф в Лондон и Чърчил в Адмиралтейството), че едва „след унищожаването на турския флот и обединението на съюзническите флоти в Черно море“ Русия ще бъде готова да изпрати десантни сили, за да осигури бреговата линия на Босфора. (42) Поради отсъствието на съюзника в битките през март, Кардън разбираемо иска Ебергарт да бъде подчинен на неговото командване, за да осигури поне минимално спазване на междусъюзническите задължения. Сазонов се съгласява с това на 29 март 1915 г., след 11 дни, твърде късно за да повлияе на операцията при

[67] Хитлер нарича „мекият корем на Европа“ Апенинския и Балканския полуострови, т.е. слабо място откъдето враговете на Германия могат да открият южен фронт. (б. пр.)

Дарданелите. Но дори и тази отстъпка е неизпълнена: не е установена надеждна комуникационна връзка. В болезнено напомняне за стратегическата катастрофа от предходния август, на 8 април 1915 г. Ебергарт информира Кардън (чрез Одеса, Ставката, Сазонов и т.н.), че „Гьобен“ и „Бреслау“ сега плават заплашително между Одеса и Севастопол, за да сплашат руснаците, заглушават радиосигнала, правейки невъзможно директната връзка с британския командир. (43)

Със или без връзка, затишието създадени след спирането на минното заграждан, позволява на руснаците да се размърдат. Близо пет седмици изминават между голямата мартенска битка при Нароус и десанта при Галиполи през последната седмица на април. Или френско-британската Дарданелската десантна операция с участието на австралийски и новозеландски части започва три месеца и пет дни, след като Чърчил за пръв път отправя искането си за руско сътрудничество.

Сазонов не се колебае да отлага и започва да губи търпение към средата на април. На 18-ти той предава спешно съобщение от де Робек (който вече има неограничено командване) и Ебергарт, че руснаците трябва да започнат да качват десантния корпус на кораби, за да „а бъдат изпратени бързо в Турция“. Два дни по-късно Сазонов информира Черноморското командване, че десантът в Галиполи е насрочен за 23 април, като моли Ебергарт да бъде готови да организира някаква едновременна операция. Ако руснаците трябва да участват в собствената си битка за превземане на Проливите, е сега или никога. (44)

Досегашната фантомна ескадра на Ебергарт наистина прави първата си поява в историческия ден (както се оказва) 25 април 1915 г. Но тя не може да окаже никакво влияние върху десанта на съюзниците в Галиполи. „Снарядите от нашите кораби достигнаха до Саръери и Бейкос“, гордо съобщава Ебергарт след действията си през деня. Изстреляните снаряди, признава Ебергарт, не нанесоха видими щети на „никое населено място“ освен на Акбаба, малък, неукрепен град на азиатското крайбрежие на Черно море, но пък бяха изстреляни по турската брегова линия. И това е нещо, но съвсем недостатъчно. (45)

Докато руснаците изстрелват по няколко символични снаряда по безлюдни участъци от бреговата линия на Черно море (46), десетки хиляди британци и французи се втурват към брега и се катерят по хълмове под силния огън по целия Галиполски полуостров и по азиатския „троянски“ бряг. Десантните части са твърде изтощени онази нощ, за да преценят броя на жертвите, но и съюзниците губят хиляди убити и ранени в тези най-свирепи боеве по време на цялата операция.

Стотици британски, австралийски и новозеландски войници, опитващи се да дебаркират на нос Хелес, са посрещнати от турците и избити в ръкопашен бой, без да имат време да вдигнат пушките си. От османска страна, 57-им полк на Мустафа Кемал паша (бъдещия Ататюрк) е „почти напълно унищожен“. Но хората на Кемал, успяват да удържат височините Чунук Баир, ключът към целия полуостров. Въпреки че нито една от страните не го знае още, битката е спечелена от турците още през деня, в който е започнала. (47)

Докато съюзниците дават големи загуби, руснаците продължават да се увъртат. Едва на 3 май 1915 г., повече от седмица след десанта при Галиполи, започва офанзивата на Ебергарт оказала се демонстративна морска атака, продължила „няколко часа“, без нито един войник да дебаркира на брега. Този път, за разлика от 25 април, няколко попадения са нанесени от 6-инчовите руски корабни оръдия, от 161 изстреляни снаряда. Една експлозия е регистрирана в крепостта Елмаз. Ебергарт невярно твърди, че това е „отличен“ резултат. Но признава, че повечето руски снаряди, изстреляни по бреговете на Босфора, са избухали „без никакъв резултат“. (48)

Резултатите от руската акция на Босфора са толкова жалки, че Сазонов порицава Ставката и Адмиралтейството, че не са изпълнили обещанията си към Кичънър (въпреки че и той не се извинява на самия Кичънър).

Обвинявайки Ставката и адмирал Ебергарт, Сазонов се оплаква, че не са се доближило ефективно до бреговете, за да осигурят „помощта от Босфора, на която нашите съюзници разчитаха".

Сазонов пордължава „Трудностите на нашите събратя по оръжие на Галиполския полуостров, са допълнително утежнени, защото турците успяват да концентрират срещу тях всичките си сили". (И можеше да добави, без да се тревожи за трите дивизии, които гръцкото правителство предложи да предостави, та руснаците да наложат вето на идеята.)

Сазонов напомня на Ставката „изключително жалко е, ако Царград, най-ценната награда, която можем да спечелим от настоящата война, бъде завладян изключително с усилията на нашите съюзници, и без наше участие." (49)

Сазонов протестира твърде много. (50) Това, че „Цариград" ще бъде завладян без помощта на Русия, е това, което руските генерали и адмирали желаят и буквално изчакват да се случи. В последната оперативна директива, споделена със съюзниците в средата на май 1915 г., Ебергарт ги информира, че е сформирал експедиционни сили от около 40 000 души, включително кавалерия, морски пехотинци и медицински корпус.

Британските и френските командири обаче разберат, че това е само „символична сила", събрана за окончателната окупация на „Цариград" и че „тя може да дебаркира едва след като съюзниците пристигнат в Константинопол и турският флот бъде унищожен". Ако голямата битка в Проливите бъде спечелена от Великобритания и Франция, т.е., Русия само ще си получи трофея. (Планирането на десантните операции в Одеса, включва закупуването на транспортни кораби от все още неутралните Италия, Румъния и България, продължава до късно през лятото на 1915 г.). (51)

Уви, Ебергарт не е сигурен, че ще получи своя шанс и като свое оправдание за неучастието си в подходящият момент в Галиполската операция, казва следното „Този момент, вероятно няма да настъпи в близко бъдеще". (52)

В думите на руския адмирал, се крие същността на Галиполската трагедия. До края на тази нелогична и безполезна кампания, Великобритания, Франция, и британските доминиони Австралия и Нова Зеландия загубват 50 000 убити и още 100 000 ранени, въпреки многото жертви, не успяха да извоюват „хилядолетната мечтата на руските царе". В отбраната на Дарданелите, турците загубиха повече: 56 000 убити, 97 000 ранени и 11 000 безследно изчезнали. (53)

Самата Русия не допринася с нищо за постигане на своята най-голяма печелба от цялата Първата световна война, така че за руски жертви не може да се говори въобще. Ако Константинопол беше завладян, само може да си представим какво ликуване щеше да има сред руските окупационни войски, което със сигурност ще обтегне отношенията с британските, френските и австралийско-новозеландските войски, които всъщност щяха да завладеят града.[68]

[68] Идеята за самостоятелен руски десант в Босфора и повдигната отново на дневен ред, след влизането на Румъния във войната през 1916 г. Руските стратези предполагат, че през Румъния бързо ще разгромят и окупират България и от север ще нахлуят в Одринска Тракия, достигайки Константинопол по суша. Интересно е че Николай II е твърде песимистичен към идеята, защото не вярва в способностите на румънската армия. Така и става, вместо бърз разгром на България, последва бърз разгром на Румъния и идеята за десанта в Босфора е отложен. След уволнението на Ебергард за бездействие и адмирал Колчак става главнокомандващ на Черноморския флот, се замисля самостоятелен руски десант на Босфора, като се подготвят десантни части в Одеса, а адмирал Колчак минира изцяло изхода на Босфора и затваря „Гьобен" и „Бреслау" в Мраморно море. Но последвалите събития, Февруарската революция и разпада на руската армия и флот, завинаги погребват идеята за десанта. Със сигурност може да кажем, че

Междувременно, следвайки своята тактика, приложена към съюзниците в Галиполи, руските дипломати, сякаш доволни от резултатите на османския театър на военните действия, се заемат да повторят галиполския номер с османските арменци.

Бележки

1. Палеолог до Делкасе, 4 март 1915 г., в колекцията на Николай Базили, кутия 9, папка с надпис „Палеолог, Морис—1915. Документи“, Архиви на Института Хувър.

2. Относно насърчаването на джихада от страна на германците срещу силите на Антантата, виж Макмикин, Берлин-Багдад Експрес, особено глава 6.

3. От биографичните бележки в кутия 3 от колекцията на Николай Базили, Архиви на Института Хувър. Вижте също мемоарите на Базили, Дипломат на Имперска Русия 1903–1917, стр. 3–4.

4. Базили, „О целях наших в Проливах“, около ноември 1914 г., в Константинопол и Проливы, стр. 158 и стр. 161–162 (и бележка 1). Надежден английски превод на този документ, озаглавен „Нашите цели по отношение на Проливите“, има в мемоарите на Базили, „Дипломат на Имперска Русия 1903–1917“, стр. 153–183. Тъй като формулировката е важна, направих свои собствени преводи на повечето от следващите пасажи, като подчертах руския оригинал в скоби, където изглежда уместно.

5. Базили, „Дипломат на Имперска Русия 1903–1917“, стр. 158–159, а за частите за „Троянския“ полуостров, Галиполи и Адрианопол, стр. 178–180.

6. Пак там, стр. 165–166.

7. Айрапетов, цит. с., стр. 182. Технически „Гьобен“ е преименуван на „Явуз Султан Селим“. Но в по-голямата част от кореспонденцията между съюзниците, дредноутът на Сушон продължава да бъде наричан с оригиналното си, немско име. За по-голяма простота съм следвал същата практика.

8. Базили, „О целях наших в Проливах“, стр. 169–170.

9. Айрапетов, „Судьба Босфорской експедиции“, стр. 204; Бобров, Пътища към славата, стр. 120–121, 123–124.

10. Както съобщава лорд Солсбъри на г-н Крос, 15 юни 1878 г., възпроизведено от лейди Гуендолен Сесил (неговата дъщеря), Живот на Маркиз Робърт Солсбъри, т. 2, стр. 282.

11. „Дневник“ на Палеолог за 21 ноември 1914 г., в „Царска Русия“, том 1, стр. 198–200. Вижте също глава 3 по-горе.

12. Бенкендорф до Сазонов, 27 октомври/9 ноември 1914 г., в КП, том 1, стр. 227–228. Същността на този документ е обобщена (но не е възпроизведена в оригиналния размер) като документ 484 в IBZI, том 6:2, стр. 422.

13. Фромкин, „Мир за край на всеки мир“, стр. 75.

14. Бенкендорф до Сазонов, 31 октомври/13 ноември 1914 г., в КП, том 1, стр. 231–232.

15. Грей, от Бенкендорф до Сазонов, 1/14 ноември 1914 г., в AVPRI, фонд 151, опис 482, дел 4116, списък 3.

16. Сазонов до Бенкендорф, 5/18 ноември 1914 г., в КР, т. 1, стр. 234–235.

17. Бобров, „Пътища към славата“, стр. 121.

18. Милър, „Проливите“, стр. 347–348, 359–361. Вижте също Фромкин, „Мир, който ще сложи край на всеки мир“, стр. 125–131; и Чърчил до Ставката, чрез

Русия изпусна своя шанс като не подкрепи Галиполската операция, не само за да си вземе своето, но и да постигне бързо прекратяване на войната, при един удар към най-слабото звено на Центарлните сили – Австро-Унгария. (б. пр.).

Бюканън/Сазонов, 7/20 януари 1915 г., в KP, т. 2, стр. 129–130; също документ 43 в IBZI, т. 7:1, стр. 42–43.

19. Паметна записка на Кудашев, преписана от забележките на великия княз Николай Виколаевич до генерал Уилямс и предадена на Сазонов, 18/31 декември 1914 г., в КП, т. 2, бр. 11, стр. 128–129.

20. Столицата до Ставката, 16/29 декември 1914 г., 17/30 декември 1914 г. (два пъти) и 19 декември 1914 г./1 януари 1915 г., всички в АВПРИ, ф. 151, опис 482, дял 4113, лист 10, 12–14.

21. Столицата до Ставка, 21 декември 1914 г./3 януари 1915 г., и последващо писмо от 6 януари, потвърждаващо отмяната на заповедите за евакуация, в AVPRI, фонд 151, опис 482, дел 4113, списъци 16–17. Турските жертви при Саръкамъш често са били преувеличавани. Например, Фромкин в „Мир, който слага край на всеки мир" (стр. 121) казва, че „От 100 000 войници, участвали в атаката, 86% са убити". Първоначалният източник за преувеличения на броя на османските жертви при Саръкамъш е „Турската война в световната война" на Морис Ларше. Най-точните оценки от османски източници са за 23 000 загинали на бойното поле, други 10 000 починали от рани, 7000 пленени и 10 000 други жертви, което оставя 42 000 „ефективни" до 14 февруари 1915 г. от предбиткова сила, малко повече от два пъти по-голяма. Вижте Ериксон, „Ordered to Die", стр. 59–60; и също Ериксон, „The Armens and Osmanian Military Policy, 1915", 148.

22. Сазонов до Изволски, 21 октомври/3 ноември 1914 г., в AVPRI, фонд 187, опис 524, дял 3175, списък 52.

23. Макмикин, Берлин-Багдад Експрес, глава 13.

24. Сазонов до Изволски, 3 ноември 1914 г., в AVPRI, фонд 187, опис 524, дял 3175, списък 54 и 55.

25. Кудашев, преписано от бележките на великия княз Николай Никалоевич до генерал Уилямс и предаден на Сазонов, 18/31 декември 1914 г., в KP, том 2, № 11, стр. 128–129.

26. Ериксон, Заповед за смърт, стр. 59–60.

27. Кудашев, в KP, т. 2, бр. 11, 128–129.

28. Милер, Проливите, стр. 352.

29. Цитатът на Вите, посочен в бележка под линия, е по Манкоф, Mankoff, „Russia and the Polish Question" (Русия и Полският въпрос), стр. 198.

30. Палеолог до Делкасе, 4, 5 и 6 март 1915 г., телеграми, копирани в оригиналния ръкопис, написан на ръка, в колекцията на Николай Базили, архив на Института Хувър, папка с надпис „Палеолог, Морис - Документи", кутия 9.

31. Поанкаре до Палеолог, 9 март 1915 г., № 320, във Френски дипломатически документи, том 1 (1915), стр. 419.

32. Чърчил до Ставката, чрез Бюканън/Сазонов, 7/20 януари 1915 г., в KP, т. 2, стр. 129–130; също документ 43 в IBZI, т. 7:1, стр. 42–43. В „Проливите" (стр. 396–398) Милър отбелязва директивата на Чърчил до Ставката, твърдейки (без да посочва източник за това твърдение), че „руснаците били изненадани, че изобщо ще са ни необходими". Милър допълнително отбелязва, че Чърчил е знаел до 27 януари 1915 г., че „руснаците няма да вземат активно участие" в Дарданелиската опрецаия. Но той не споменава последвалата кореспонденция между Ставката и Британското адмиралтейство, по команден ред свързани с Ебергарт и т.н. Въпреки че изследването му е най-изчерпателното до момента за британската страна по въпроса за Проливите / Дарданелите, Милър не използва руски източници (нито пък френски).

33. Изволски до Сазонов, 10/23 февруари 1915 г.; Бенкендорф до Сазонов, 12/25 февруари 1915 г., и Сазонов предава предишното на Кудашев в Ставката, 15/28

февруари и 16 февруари/1 март 1915 г., в АВПРИ, фонд 138, опис 467, дел 472/492, списък 2, 5, 7, 10–11.

34. Сазонов до Ставката, 16 февруари/1 март 1915 г. в АВПРИ, ф. 138, опис 467, дел 467/486, лист 4–5.

35. Сазонов до Бенкендорф (от името на Киченер), предаване на Ставка, 18/31 март 1915 г., в AVPRI, фонд 138, опис 467, дял 472/492, списък 49.

36. Чърчил е възпроизвел собствената си директива от 24 март 1915 г. до де Робек, цитирана тук, в „Световна криза", том 2, стр. 239–241.

37. Пак там, стр. 539.

38. Както посочва Фромкин, в „Мир за край на всеки мир", стр. 132.

39. За анализ вижте McMeekin, Berlin-Baghdad Express, глава 10.

40. Айрапетов, "Судьба Босфорской экспедиции", стр. 207, 210.

41. Сазонов до Ставката, 15/28 февруари и 16 февруари/1 март 1915 г. и отговор на Ставката на Руското адмиралтейство, в АВПРИ, ф. 138, опис 467, дел 472/492, лист 10–12.

42. Ебергарт-Кудашев-Сазонов-Чърчил-Карден, 26 февруари/11 март 1915 г., в AVPRI, фонд 138, опис 467, дел 472/492, списък 28.

43. Сазонов до Бенкендорф, 16/29 март 1915 г., в AVPRI, фонд 138, опис 467, дял 472/492, списък 46. Последващите кореспонденции между Ебергарт и Карден продължават по стария, тромав и косвен път през целия април и май, защото не е установена надеждна директна безжична връзка. Относно местоположението на „Гьобен" в началото на април вижте Айрапетов, стр. 218.

44. Сазонов предава думите на де Робек на Ебергарт, 18.05. и 20.07.1915 г., в AVPRI, фонд 138, опис 467, дял 472, списък 57, 59.

45. Серафимов предава на Ебергарт от Дедеагач, 25.12.1915 г., в AVPRI, фонд 138, опис 467, дел 472, списък 60. Съобщението е изпратено не през Петроград и Лондон, а директно от Дедеагач, българския граничен град, който е служил като център заагенти на Антантата, събиращи разузнавателна информация за Турция.

46. Саръери днес е най-северният квартал на Истанбул на европейското крайбрежие на Босфора. Но се отнася и до цялата местност, около черноморският излаз на Босфора на 15-20 мили около североизточния ъгъл на Тракия. Бейкос, е целия северозападен ъгъл на Азиатска Турция, азиатският бряг на Босфора при Черно море. Следователно руските снаряди са изстреляни от почти всяка точка по двата бряга. Не са регистрирани сериозни щети нито от руснаците, нито от турците, което показва, че показната, „отбиваща номера" атака на Ебергарт на 25 април 1915 г. не е насочена към големи крепостите и брегови батареи.

47. Цитати от Moorehead, Gallipoli, стр. 141–142.

48. Манковски, към Ебергарт, 20 април/3 май 1915 г. (в 12:50 ч.), в AVPRI, фонд 138, опис 467, дял 472, списък 61. За броя на изстреляните снаряди вижте Айрапетов, , стр. 218.

49. Сазонов до Ставката, 30 април/13 май 1915 г., в AVPRI, фонд 138, опис 467, дял 472, списък 63.

50. В разумния си анализ на руската политика за Проливите, Бобров, цитира мемоарите на Сазонов, и твърди, че новината за плановете на Великобритания за Дарданелската операция, го засегнала „болезнено". Това е любопитна забележка. Срамно е да позволиш на съюзника, да ти свърши цялата тежка работа, която предстои; но това не кара Сазонов, от срам, да се откаже от претенциите на Русия върху Проливите. Бобров, „Пътища към славата", стр. 125. В подобен дух Хорст Линке подчертава желанието на Сазонов „Проливите и Константинопол да не бъдат превзети без достатъчно руско участие" в операциите, като не отбелязва колко златни

възможности руснаците са имали да участват, а въпреки това не са го направили. Линке, „Западна Русия и Първата световна война“, стр. 195.

51. Айрапетов, цит. с., стр. 211–212.

52. Кудашев до Сазонов (от името на съюзниците), предадено и на Ебергарт, 2/15 май 1915 г., в AVPRI, фонд 138, опис 467, дел 472, списък 67. За гръцкото предложение за изпращане на войски, обсъдено в бележката под линия, виж Фромкин, „Мир за край на всеки мир“, стр. 135; и мемоарите на посланик Бюканън, 6 март 1915 г., в KP, том 2, стр. 259–261.

53. Данните за турските жертви са преувеличени в продължение на много години в британските и австралийските трудове са операцята, защото не се доверяват на официалните османски оценки и ги удвояват или утрояват. Дори официалните оценки обаче са по-високи от тези за съюзниците (за убитите войници; за ранените, цифрите са много близки и от двете страни).

Глава 6. Русия и арменците.

В случай че избухване война [между Русия и Турция], арменците и асирийските християни могат да ни бъдат от голяма полза. Затова трябва да се стремим към приятелски отношения с тях, но категорично да настояваме да не предприемат нищо без нашите инструкции. Ако те вдигнат въстание, което не е подкрепено от нас, ще нанесе непоправим удар на нашия престиж. — С. Д. Сазонов, август 1914 г. (1)

Отдавна забравената история за ролята на Русия в Галиполската операция предоставя казус в селективната историческа памет. Но по-нататъшната руска трагедия, породена от болшевишката революция и последвалата гражданска война, спомага за бързото забравяне на руския опортюнизъм и пасивност от повечето френски и британски автори. Военноморски командири на операцията, адмиралите Карден и де Робек, много бързо в своите спомени забравиха, за неявяването на адмирал Ебергарт на Босфора. Слабото безпокойство, изразено от малцина, за руското отношение към десанта в Галиполи, е бързо заглушено от ужасната окопна война на изтощение, която последва.

Докато бушуват боевете, няма време да се сочат с пръст своенравните руски съюзници. Когато войната свърши, британците са повече от щастливи да обвинят себе си (или по-точно Кичънър и Чърчил, които станаха изкупителната жертва).

Те представят, че операцията е имала за цел да отвори достъпа на Русия до Средиземно море и заключават, че неуспехът на операцията, е едно от икономическите последствия, довели до руските революции във февруари и октомври (ноември) 1917 г.). Но повечето историци занимаващи се с Галиполската операция, изобщо не споменават Русия.

Но защо става така? Ако Уинстън Чърчил, несправедливо обвинен за катастрофата в Галиполи, който лично е определил задълженията на Русия, за участие в общата съюзническа акция на Дарданелите, сам мълчи по този въпрос, не трябва да се учудваме, че историците, бързо забравят тази историята. (2)

Ролята на Русия в арменската трагедия от 1915 г. е история, случила се същевременно с Галиполската трагедия, пряко преплетена с нея в най-критичния етап, също убягва от вниманието на историците, дори и разбираемо, далеч не е по-малко невинно.

Днес все още бушува спор относно арменските кланета от 1915 г. (или „геноцид“, както мнозина сега го наричат) е предмет на парламентарния дебат и международното

право, и е подложен на голямо изопачаване на истината.[69] Но не може да се разбере историята на арменската трагедия от 1915 г. без да не се спомене и ролята на Русия. (3)

Това е все едно да се пише, за кървавото потушаване в Будапеща на злополучната Унгарска революция от 1956 г. без да се спомене Съветския съюз.

Историята на събитията от 1915 г. обикновено започва с арменските въстания и кланета от 1894–1896 г. Въпреки че арменските и турските историци естествено се различават в интерпретацията на ключовите събития, има широко съгласие, че в тези години настъпва сериозна ескалация на антипатията между арменците и османските мюсюлмани, които дотогава живеят в относително поносими отношения (в сравнение т това, което предстои да се случи).

Има много причини за нарастването на напрежението, като общия упадък на османската власт и престиж през последния век, и организирането на арменските революционни групи „Дашнакцутюн“ (или „Дашнаци“) и „Хунчак“ („Хунчаци“).

Вдъхновени от възхода на социалдемократическите партии в Европа и Русия, в края на XIX век, след 1900 г. арменските организации също се учат от успеха на балканските политико-терористични организации като „Вътрешната македонска революционна организация“ (ВМРО) в организирането на антиосмански провокации, които попадат в полезрението на великите сили. (ВМРО е модел за създаването на „Черната ръка“, отговорна за убийството на ерцхерцог Франц Фердинанд.)[70]

Арменските революционни групи поддържат фасадата на законност в Константинопол. Но чрез европейските си комитети в чужбина, дори когато техните местни турски клонове пропагандират откритата борба срещу османското правителство в името на „свободата“ (дашнаците) или „независимостта“ (хунчаците) за арменците, с целта е да привлекат намесата на външни сили.[71]

Започвайки около 1890 г., арменски революционери извършват терористични актове, предимно покушения върху живота на османски служители, а техните нелегални групи действат от руска или персийска територия близо до неясните граници на Източна и Югоизточна Турция.

Съответно османското правителство започва репресивни мерки срещу арменското бунтовническо движение. Те включват организирането през 1891 г. от султан Абдул Хамид II на нередовни въоръжени банди от кюрдски племена, станали известни като полковете „Хамидие“. Всеки арменски атентат, е последван от жестоки репресии от „лицензираните потисници“, както един британски консул нарича „Хамидие“, което допълнително ескалира напрежението. (4)

През 1894 г. бавно разгаряща се гражданска война в източните вилаети на Турция привлича вниманието на европейците, след поредица от въоръжени сблъсъци между арменците и турските войски (подкрепени от полковете „Хамидие“) във вилает Сасун, равнините западно от гр. Муш и езерото Ван, стават много ожесточени. Според съобщенията, са убити около 265 арменци и османското правителство създава разследваща комисия.

[69] Поради нежеланието на Турция от криворазбран национализъм, да признае това престъпление. (б. пр.).

[70] Груба грешка и незнание на автора. ВМОРО е българска революционно-терористична организация създадена от македонски и тракийски българи, докато „Черна ръка“ е ултрашовинистична сръбска тайна организация на сръбското офицерство. По-скоро СЧО или Сръбската четническа организация, в Македония е създадена по подобие на българската ВМОРО, основно от българи ренегати и сърбомани. (б. пр.).

[71] Както ВМОРО така и арменските му аналози, се хващат за прословутите изцяло пожелателни членове от Берлинският договор (1878 г.) които препоръчват на Турция да направи административни реформи в християнските провинции, Македония, Тракия и Армения. (б. пр.).

Както се случва в такива случаи, усилията на правителството да заглуши външната критика, чрез разследване на собствените си действия, още повече засилва безпрецедентно външно внимание към тези действия.

В западния печат, подготвен от известната брошура на Уилям Гладстон „Българските ужаси и Източния въпрос“ (1876 г.), вдига голям шум и създава обществено негодувание срещу турците.

По същия начин, като в 1876 г., сега влияние на обществената вълна от западно осъждане, е толкова голяма, че британският, френският и руският посланици в Османската империя се обединяват през юли 1895 г., за да поискат политически реформи за шестте „арменски“ вилаета в Източна Турция, използвайки като претекст член 61 от Берлинския договор от 1878 г., който постановява, че Портата „осъзнава нуждата от подобренията и реформите, изисквани [от Великите сили]… за да гарантира сигурността“ на арменците в тези вилаети и „периодично да отчита предприетите мерки на силите, които ще ги контролират“. (5)

Така кризата придобива форма на национално-освободителна борба и антиосманско дипломатическо обкръжение, предшестващо руското нахлуване (както през 1877 г.), когато нова вълна от арменски бунтове кара султана да предприеме насилствени контрамерки. Едновременно с европейската дипломатическа намеса, в Битлис, Ван, Зейтун (северно от Алепо), Ерзурум, Трабзон и дори в самата столица стават насилствени инциденти, където на 30 септември 1895 г. са убити около 60 арменски протестиращи, заедно с около 15 османски полицаи, което предполага, че демонстрантите са били въоръжени.

Разрастващата се криза достига своя апогей на 26 август 1896 г., когато въоръжени арменски революционери завземат контрола над Имперската османска банка и заплашват да я взривят, ако не бъдат осигурени реформи за шестте източни вилаета; те искат и освобождаването на арменските политически затворници.

Въпреки голямата драматичност, завземането на банката не изненадва никого. Твърди се, че мюсюлманските тълпи са предварително организирани, за да си отмъстят, както скоро и правят, като бият, плячкосват и убиват арменците из целия град.

Според съобщенията много арменци са избягали от столицата, очаквайки че ще се случат репресии. Насилия са извършени и на други места в Турция. Никой не знае точно колко арменци са загинали през 1894–1896 г. в местни кланета, спонтанни, или организирани, но вероятно е между официалните османски данни от 13 432 и тогавшните европейски оценки за 50 000 до 80 000. (6)

Всички тези факти са известни, дори ако все още има спор за тълкуването и броя на жертвите. Остава обаче огромна празнина в разбирането за международния контекст.

Повечето коментатори признават, че арменските революционни групи умишлено се стремят да привлекат външните сили за своя кауза, като организират провокации като посочения банков обир, и че външни сили застават на арменската страна през 1895–96 г., но не се е намесват по ефективен начин.

Традиционното използване на френски, немски и особено англоезични източници по Арменския въпрос е изкривило разбирането за това на коя велика сила арменците се опитват да повлияят, като организира атентатите си.

Същото историографско изкривяване може да се наблюдава и в Балканската (б. пр. Източната) криза от 1875–1878 г., съдейки по обширната литература по темата, основните действащи лица са британски политик, пишещ памфлети (Гладстон), неговият антипод от Консервативната партия (Бенджамин Дизраели) и още държавника на „реалната политика“ (Ото фон Бисмарк), който помага за разсейването на кризата.[72]

След като прочетем за изобретението на Гладстон на либералното морализиране във външната политика с „Българските ужаси“ и Мидлотианската кампания от 1880 г.[73], е необходимо да припомним, че всъщност Русия, а не Великобритания, нахлу в Турция през 1877 г., за да „освободи“ българите. (7)

В този смисъл Гладстон е първият и най-извистин британски агитатор, подкрепящ руските имперски планове за Османска Турция, който е осуетен (вероятно неволното) единствено от Бисмарк[74] и торите Дизраели и лорд Солсбъри. (8)

Той няма да е последният. Солсбъри и все още русофобските тори са на власт от 1894 до 1896 г., затова Лондон е по-тих, в искането си за справедливост за арменците тогава, но британските дипломати в Османската империя, заедно с френските си колеги, все повече застават зад „моралистичната“ линия на Гладстон.[75]

Малцина от тези консули разбират, че публичната кампания за по-голяма арменска автономия срещу османското потисничество, подобно на памфлетизма на Гладстон, в крайна сметка обслужва руските интереси много повече, от британските или френските.

Не само че арменското революционно движение получава по-голямата част от оръжията си от Русия и се стреми да провокира въоръжената руска намеса. Обстоятелството, което прави движението за „арменските реформи“ особено опасно за европейското равновесие, е че самите руснаци смятат, че контролират арменците и недвусмислено се стремят да ги експлоатират. Докато повечето британски, френски и американски наблюдатели са искрено шокирани от междуетническото насилие в Турция и желаят да го смекчат, техните руски колеги, както ще видим, се стремят умишлено да го изострят като прелюдия към инвазия. Това поведение на руската

[72] Напротив, целта на Бисмарк е не да разсее кризата, а да я задълбочи, вкарвайки Русия във война с Турция. Очевидно авторът изобщо не е наясно с „източната“ политика на Бисмарк и реалните му цели към заздравяване на руско-германсикят съюз, въпреки, че поради независещи от Бисмарк обстоятелста, крайният резултат е точно обратен, и спомага за началото на руско-френското сближение. Спестил съм разни нелепи морализаторски квалификации на автора, като „циничната политика на Бисмарк“. (б. пр.).

[73] Мидлотианската кампания от 1878 до 1880 г. е поредица от речи за външната политика, произнесени от Уилям Гладстон, организирана от граф Роузбъри и често е цитирана като първата съвременна политическа кампания.] Тя подготвя обстановка за завръщането на Гладстон като политик. Кампанията носи името си от Мидлотианския избирателен район в Шотландия, където Гладстон (който е от шотландски произход) успешно се кандидатира на изборите през 1880 г. (б. пр.).

[74] Грубото непознаване на бисмарковата политика от автора и невежеството му, е куриозно! (б. пр.)

[75] Т.е., авторът смята турският произвол за „законен“ учудващо, или по-скоро типично за неговия „американски“ псевдоморал. (б. пр.).

имперска външна политика не е изненадващо, предвид доказателствата от Руско-турската война от 1877-78 г. и Първата световна война. Същата политика се следва последователно и в мирните години между войните, по време на всяка следваща арменска криза.

За да се възползва от арменските въстания от 1895-96 г., Русия за първи път започва сериозни логистични проучвания на възможността за провеждане на десантна операция в Босфора. След сравнително спокоен период в турско-арменските отношения, Младотурската революция от 1908 г. (и още повече краткотрайната Хамидийска контрареволюция от 13 април 1909 г.) предизвикват нова вълна от религиозен фанатизъм в Киликия и Адана, където хиляди арменци са убити от мюсюлманските тълпи. За пореден път, след вътрешните османски сътресения с непокорните християнски общности, руското оперативно планиране за превземането на Константинопол е ускорено. В тези планове се предвижда „агенти от християнското население" да прекъснат железопътните линии до Константинопол (македонци и българи в Европа, б. пр. точната дума е „македонски българи", гърци и арменци в Анадола), местните християни трябва „изгорят всички дървени мостове, пресичащи Златния рог, и да подпалят Константинопол[76]". По-ясен план за използване на арменците (и другите османски християни) като пета колона за нахлуваща руска армия едва ли може да се представи.[77]

Периодът на Италианската и Балканскити войни от 1911-1913 г. е свидетел на нов скок в междуетническото и междурелигиозното насилие в Османската империя и на руския опортюнизъм. Тези войни не са причина за експлозията на етно-религиозното напрежение в Турция, а резултат от уронването на османския престиж след Младотурската революция.

Австро-Унгария използва сътресенията в Турция, за да анексира официално Босна и Херцеговина през октомври 1908 г., а Русия (в злополучната сделка на Изволски с Ерентал) иска да използва като претекст, за да предяви претенции към Проливите. България обявява независимостта си през същия месец (един ден преди анексията на Босна и Херцеговина, това е съвместна австроунгарско-българска акция), и малко преди това Крит, все още номинално османски, обявява присъединяването си към Гърция.

По времето, когато Италия и „Балканските чакали"[78] се нахвърлят през 1911-12 г., дните на империята сякаш са преброени. Всеки иска парче от османския труп, докато все още има парчета за ядене. Докато в Европа османските владения се делят от от гърци, сърби и българи, в Източна Турция разпадането на османската власт, създава анархия за племенните мародери, и руските консули в района, единствени имат властта да защитават населението от тях.

Въпреки че Арменският въпрос доминира в дипломацията на високо ниво по отношение на бунтовните турски вилаети, граничещи с Кавказ и северозападна Персия, номадските кюрдски племена са основните причинители на анархията в региона. Те нападат уседналото население, независимо дали са османски или персийски поданици,

[76] Авторът неправилно използва названието Истанбул, което е много по-късно, въведено от Ататюрк. (б. пр.).

[77] Това е напълно естествено, правилно и логично. (б. пр.).

[78] Отношението на автора към Балканските държави е тенденциозно, обидно, но показателно за неговия двойствен „морал". Друг е въпроса, че самата идея за Балканския съюз е изключително вредна за българските интереси. (б. пр.).

местните държавни служители, или сложната смесица от арменски, асирийски и сирийски християни, които доминират в търговията и обработването на земята.[79]

Цялата спорна област в Източен Анадол (или Турска Армения, както много арменци и европейци тогава, оптимистично, наричат региона[80]) (9) където Османската и Руската империи граничат с Персия, е в постоянно военно положение, много преди 1914 г. Повечето кюрдски племенни вождове са добре въоръжени и на практика независими в районите, в които бродят.[81] Като всички останали, те купуват основно руско оръжие. Християните също купуват оръжие от руснаците, но рядко в достатъчно количество, за да сплашат кюрдските мародери.

Известните кюрдски племенни вождове, като Шейх Таги (който вилнее в Урмия област в Северозападна Персия), Шейх Махмуд (от Северна Месопотамия, близо до Мосул) и Молла Селим (от Югоизточна Турция, в района около Битлис и Ван), имат местна неограничена власт, освен ако не са подгонени от османски или руски войски, като тогава се спасяват в землищата на приятелски мародерски племена.

Историята на Източен Анадол в това напрегнато и опасно време е много повече от историята на турците и арменците. Кюрдските номади са постоянно враждебни към християнското население, но по-нататъшни обобщения за това кои групи са били на коя „страна“ са нежелателни и излишни.

Много кюрди влизат в полковете „Хамидие“, проявявайки солидарност с правителството, но други се сражават с османските жандарми или войски. И обикновено в преследване на бунтовни кюрди турците нарушават персийската граница. Арменските организации последователни във враждебността си към номадските кюрдски мародери, не са еднозначно антагонистични към османското правителство, особено към онези революционни клонове, които са антируски. Колкото и изненадващо да изглежда в ретроспекция, преди Световната война Портата предлага финансова, правна и понякога въоръжена подкрепа на дашнаците, стига дейността им да е насочена срещу руснаците (обикновено в Северна Персия).

В началото на 1912 г. близо 70 антируски активисти, в по-голямата част арменски революционери, се укриват в османското консулство в Тебриз, страхувайки се от екстрадиция в Петербург. (10)

Понякога въоръжени арменски групи в Османската империя, подпомагат турските войски, за да преследват кюрдските вождове, потисници на народа им. (11)

Регионалната картина неизмеримо усложняват опортюнистичната руска политика, готова да работи с всеки, който ще спомогне за разширяване на влиянието ѝ.

В класическия стил на „разделяй и владей“, „Певчески мост“ култивира близки отношения както с кюрдските племенни вождове, така и с техните християнски жертви. И двете групи често са в конфликт с османското правителство, и основен антагонист на Русия. Това ги прави желани приятели, дори и да се срещат като врагове.

Безразборните кюрдски грабежи, постигат две неща едновременно за Петербург: те обвързват османските войски в усмирителни операции и дават повод на арменците да искат руска защита. Като насърчават всеобщ хаос, кюрдските номади са идеалният имперски инструмент. И руснаците не се колебаят да ги използват, изпращайки оръжия, пари и дори търговски мисии на османските и персийските кюрди.

Ангажиментът на Русия е толкова сериозен, че в Петербург са основани институти за изучаване на кюрдски език. (12)

[79] Не всички техни племена са номадски, нито пък всички номади са мародери. Малкото кюрдски уседнали земеделци, също не са пощадени от номадските нападения, както уседналите християни, турци и перси. Но не всички кюрди са номади, и не всички номади в региона са кюрди.

[80] Иронията на автора е нелепа, цинична и глупава. (б. пр.)

[81] Аналогично като албанските банди в Европейска Турция. (б. пр.).

Когато Първата балканска война изглежда като окончателен край на османското владичество, руснаците предприемат действия. В директива от 28 ноември 1912 г. Сазонов инструктира руските консули в Източна Турция да работят за обединение на кюрдските племена срещу османците. (13)

Тифлиското командване също се намесва, изпращайки четирима руски офицери, преоблечени като номади, през турската граница, за да подстрекават кюрдите срещу правителството. (14)

Въпреки че задачата за обединяване на взаимно враждебните племена в крайна сметка се оказа извън възможностите на Русия, много отделни кюрдски племенни вождове, смятайки че с турците е свършено, реагират положително на руските инициативи. Шейх Таги от Урмия в Северна Персия се заклева във вярност на Русия през декември 1912 г. (15) Шейх Махмуд, който вилнува в Северна Месопотамия, също „поставя себе си и [своите] кюрди на разположение на Русия" през февруари 1913 г. (16)

Абдурезак бей, кюрд от знатния клан Бедирхан, служащ като османски дипломат в Санкт Петербург, дава клетва за вярност на руския консул в Битлис, в началото на март. (17)

Махмуд отива още по-далеч през същия месец, обещавайки на Н. М. Кирсанов, руския вицеконсул в Мосул, че неговите кюрди са „готови да окажат на Русия всяка възможна помощ, която тя може да поиска от тях, дори до въоръжено въстание срещу турското правителство". Шейхът обещава, че може да предостави около 50 000 бойци. Кирсанов е впечатлен, е информира Петербург, че едно сериозно кюрдско въстание по време на война между Русия и Турция, ще ангажира два цели османски армейски корпуса. (18)

Въпреки че несъмнено си доволни от тези декларации за безусловна лоялност, руските дипломати трябва да бъдат внимателни с кюрдите. Периодичните племенни схватки с османски войски са едно нещо: свикването на армии от 50 000 души е нещо съвсем друго, защото след разгрома на османските войски, те щяха да се нахвърлят върху арменци и други приятелски настроени към Русия християни. Едва ли е в полза на Русия, ако едно или друго кюрдско племе стане достатъчно силно, и неговият вожд обяви своето самоуправление, като замяна на османския султан. Идеалният сценарий е просто да се създаде достатъчно местен регионален хаос, за да се даде на Русия претекст за намеса, без да се появи нито една етническа или религиозна група, която да доминира над останалите. За щастие на Санкт Петербург, кюрдите не са единствената група в Източна Турция, която иска да се възползва от помощта на Русия, за да свали разклатената Османска империя.

Арменските революционери някога имаха големи надежди за младотурците, с чиито европейски клонове, техните собствени комитети в изгнание работят в тясно сътрудничество в годините преди 1908 г., предвид общата цел – сваляне на режима на Абдул Хамид II.

Религиозното равенство, въпреки че противоречи на шериата, е част от първоначалната платформа на младотурците, но е от април 1909 г. то се прилага само формално и показно. Освен това повечето османски арменци стават подозрителни към реакционния царски режим, който следи действията на дашнаците и хунчаците, подобно на всички останали революционери, при това с основание.

До 1914 г. клоновете на дашнаците и хунчаците в Източна Турция се превръщат в паравоенни организации от типа ВМРО (ВМОРО), и се занимават с контрабанда на оръжие, както докладва руски агент, присъстващ на конференция на дашнаците в Берлин. (19)

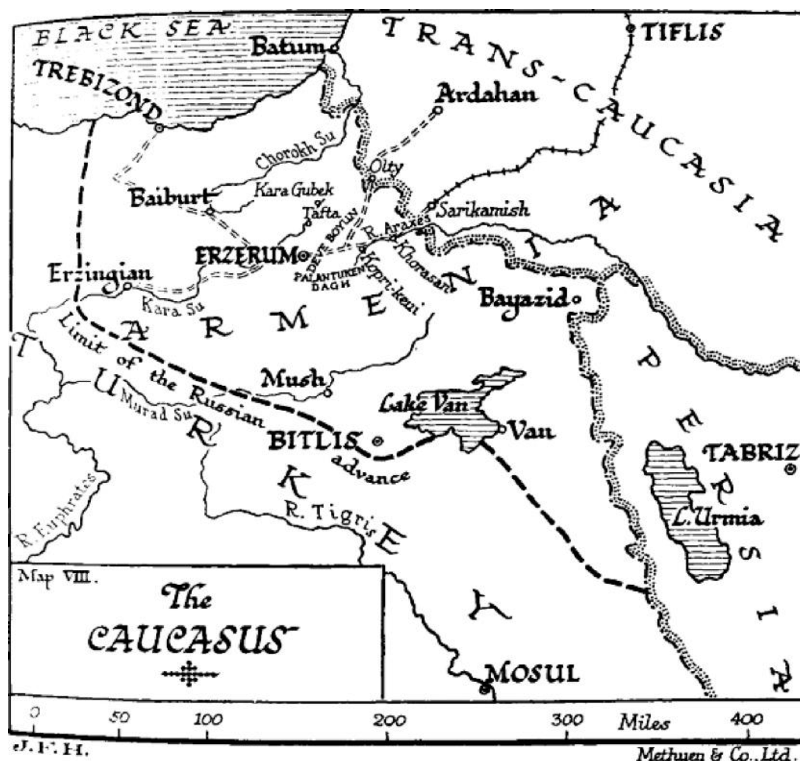
Арменските социалисти, както европейските им колеги, са идеологически противници на „империализма“, както казва водачът на дашнаците Арам паша на руския вицеконсул Олфериев през март 1913 г. (20)

За арменските революционери в Източна Турция не всички империалисти са еднакви, не и когато Османската империя изглежда готова да падне всеки момент. Олфериев информира Сазонов, за оръжията, с които Портата снабдява антируските дашнакски бунтовници в Северна Персия, и посочва, че те също толкова добре могат да бъдат използвани срещу османското правителство, което сега се олюлява под атаката на Балканския съюз. Преди тези бунтовници пренасят оръжия през персийската граница в Русия, сега ги вършат обратнота. Затова Олфериев препоръчва руските граничари да не пречат на дашнакските партизани да влизат в Персия, на път за Източна Турция (въпреки официалните искания от Техеран, подадени от името на Портата, тези бунтовници да бъдат разоръжени). (21)

Олфериев радостно докладва на Гирс и Сазонов, че „настроението на арменците“ в целия вилает Ван, преди това двусмислено, сега е „на страната на Русия... дашнаците също са напълно на наша страна“. (22)

Използвайки персийския маршрут, дашнаците контрабандно внасят огромни количества оръжие в Османската империя. До април 1913 г., според Олфериев, Ван се е превърнал във „въоръжен лагер“: „всички арменски търговци складират оръжия в магазините си“. (23)

Окуражени от продължаващия крах на османската власт, изпадналите в „русофилия“, дашнаци са готови да нанесат удар в полза на Русия. Но не става така. Основният враг на арменците от Ван, поне през пролетта на 1913 г., са кюрдските племена, дори по-нетърпеливи от тях, да свалят османското правителство. Кюрдските грабежи стават толкова тежки, че Сазонов (инструктиран от Олфериев и Гирс) официално иска на 29 май, Портата да изпрати редовни войски, за да въведе ред.

Когато османската армия пристигна във вилаета Ван, десет дни по-късно (това е по време на кратката почивка на Турция между Първата и Втората балканска война), вицеконсулът Олфериев наблюдава как 500 тежко въоръжени арменски дашнаки, под командването на Арам паша, редом с османските войски, преследват бягащи кюрдски номади. (24)

Важно е да се подчертае какво точно се случва в Източен Анадол в началото на юни 1913 г., защото точно тогава Русия започва известната арменска реформаторска кампания, която хвърля дълга сянка върху Първата световна война. Както през 1895 г., Санкт Петербург се възползва от разрастващите се етнически вълнения в Източен

Анадол както като претекст за кампанията (идеята е, че арменците са в опасност), за да удари османците, когато те са най-уязвими.

Първият залп в арменската реформаторска кампания е даден от А. А. Нератов, заместник-министър на външните работи на Русия, на 2 юни 1913 г., три дни след като Сазонов иска Портата да изпрати войски във Ван и девет дни преди кюрдите да бъдат прогонени от дашнаките и османските войски. Тази изумително успешна съвместна операция, предполага, че обезсмисля необходимостта великите сили да оказват натиск. Използвайки кризата във Ван като претекст (но без да прави изводи от действителните събития там), Нератов предлага на Гирс в Константинопол, Изволски в Париж и Бенкендорф в Лондон, да прокарат нова кампания пред Антантата „според проекта от 1895 г." (25)

Самата дипломатическа кампания е добре позната и представена в повечето книги за Първата световна война, и за арменската трагедия от 1915 г., не се оценява колко изключително руска е тя. Проектът за реформи в Армения е проба за дипломацията пред световната война, като Русия манипулира съюзниците си, да подкрепят собствените ѝ имперски цели, и провокира враждебните германски контрамерки.

Както се очаква, посланикът на Германия в Портата, Ханс фон Вангенхайм, става най-силният противник на руския план за „реформи" – действайки „против предложените мерки от европейските посолства", както се оплаква Сазонов в циркуляр, до всички европейски посолства, на 12 юни 1913 г. (26)

Вангенхайм е убеден от началниците си в Берлин да работи с руската армия в интерес на охлаждане на напрежението, но въпреки това иска руският посланик Гирс да настоява пред великият везир Саид Халим паша да се съгласи със спорните точки, като например назначаването на европейски инспектори в шестте източни „арменски" вилаета, за да могат германците да избегнат турското недоволство.

Гирс се оплаква на Вангенхайм на 17 октомври 1913 г., „че е опасно, ако ние сами трябва да отправим това искане, защто ще предизвикаме цялото раздразнение на Турция, изключително срещу нас [т.е. Русия]". (27)

Споразумението е ратифицирано на 8 февруари 1914 г., и предвижда присъствието на двама европейски инспектори, но германската настойчивост в крайна сметка позволява на турците да се измъкнат от най-сериозните клаузи. Окончателната версия (подписана от руснаците, от името на силите) дори не споменава думата „арменци" или „арменски" вилаети. (28)

За да гарантира, изпълнението на двусмисленото споразумение, Сазонов предупреждава няколко пъти османския посланик в Санкт Петербург Турхан паша, че ако в Източна Турция стане още едно арменско „клане", Русия ще се намеси. (29) Последвалите тревожни събития в Източен Анадол, потвърждава за Портата, че целият въпрос за арменските реформи е просто троянски кон за руските интереси.

Ван е сравнително тих в месеците след османско-дашнакската офанзива от юни 1913 г., но близкият вилает Битлис се превръща в истинско бойно поле до февруари-март 1914 г., точно след като руснаците натискат Портата да подпише арменското споразумение за реформи. Битлис никога не е бил „спокоен", но поредицата от инциденти през предходните месеци предвещава по-големи проблеми. 7 арменци са убити там през май 1913 г., (30) Кюрдска банда напада турска войскова част, разположена извън Битлис през октомври 1913 г. (31)

Това е пробно проучване за действителните възможности на правителствените сили, защото през цялата зима се е подготвя общо кюрдско въстание. След като събират разузнавателна информация за кюрдските планове, османските власти арестуват водача молла Селим в близкото селище Хизан на 8 март 1914 г., но само след няколко часа, той е освободен от въоръжен отряд от 200 кюрди, докато е транспортиран

до Битлис. Укрепвайки се в кюрдската крепост Кумич, на два часа път с кола от Битлис, Молла Селим обявява общо кюрдско въстание срещу „нечестивото“ правителство на младотурците, като издига възстановяването на законът на шериата (поради замисления нов данък върху добитъка). В рамките на два дни близо 300 кюрдски племенни водачи се обединяват под неговото знаме, събирайки 8000 въоръжени бойци, готови да атакуват Битлис.

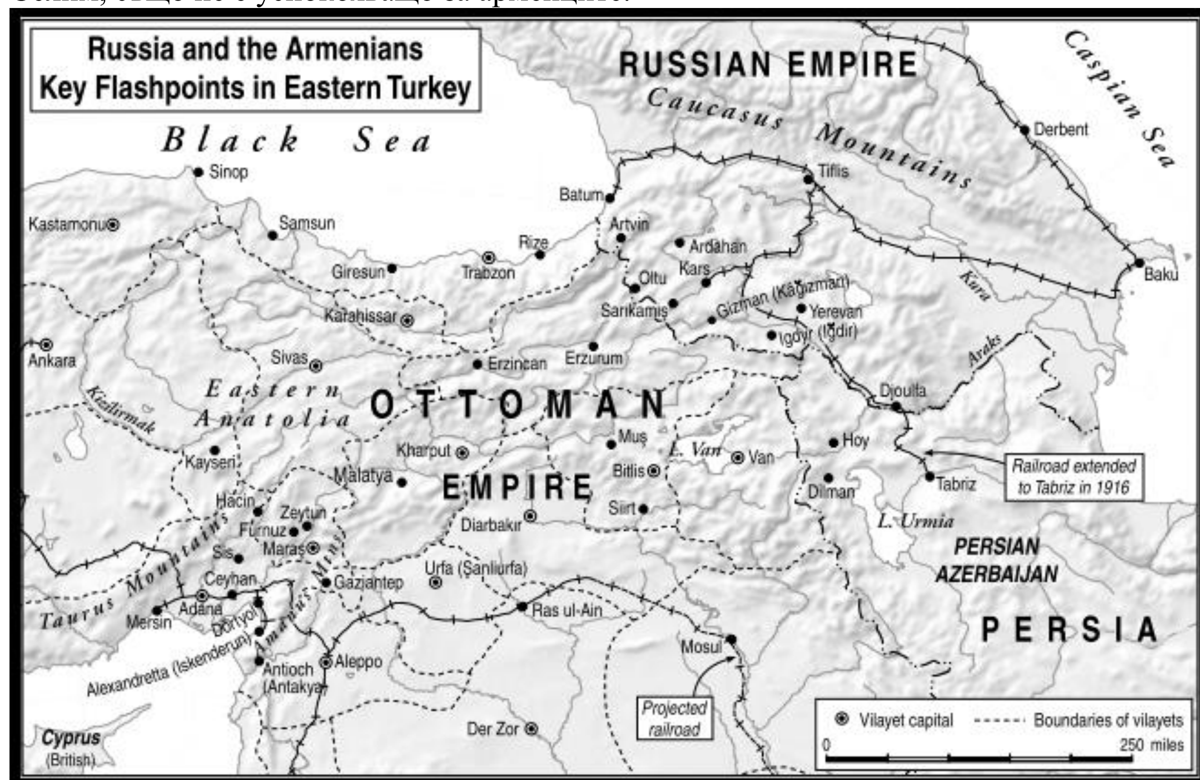
Молла Селим изрично обеща да не закача християните, повечето арменци, препатили в миналото, отказват да му повярват. Не без основание арменските лидери в Битлис искат от правителството да им предостави оръжие, за да могат да „защитават конституцията“ срещу кръвожадния молла, проповядващ шариата. (32)

Макар повърхностно събитията да са подобни на сагата във Ван от предходната пролет, която дава претекст на Русия за арменската реформаторска кампания, боевете при Битлис от март 1914 г. завършват много различно.

Правителството отказва да ги въоръжи, и местните християни не успяват да се борят срещу мародерстващите кюрди, които превземат близкия арменски манастир на 13 март. Правителството изпраща малък отряд там, който не може да ги спре. Големи кюрдски сили влизат в Битлис на 2 април 1914 г. и повечето местни арменци търсят убежище в руското консулство, както по-късно на 5 април, и самият Молла Селим, заедно с няколко ключови заговорници, след като правителствените сили прогонват неговите племена. Това е неприятна изненада за арменците, които се укриват там, от неговите бунтовници.

Молла Селим все още се крие в руското консулство, когато избухва световната война през август. И остава там до ноември, цели шест месеца по-късно, когато Турция влиза във войната. (33)

Урокът за османските арменци е ясен. Дали поради негодуване заради официалната руска дипломатическа намеса от тяхно име, или от отдавна тлееща злоба, турското правителство категорично отказа да работи заедно с арменците от Битлис срещу общата кюрдска заплаха. А поведението на Русия, и приютяването на Молла Селим, също не е успокояващо за арменците.

Но дори този епизод предоставя още едно потвърждение, че османската мощ е в упадък и че Русия е единственият надежден защитник на християнското население. Това се вярва дори от американските християни, които сега са многобройни в протестантските мисии, възникващи в Източен Анадол.

Д-р Г. К. Рейнолдс, секретар на Американския мисионерски съвет в Турция, официално „се уговоря с руското правителство“, чрез консула Олфериев във Ван, „да поеме под обща защита американските интереси в Източна Турция“. (34)

С избухването на световната война през август, погребалният звън за османското управление в Източен Анадол сякаш най-накрая прозвуча.

Арменската революционна организация, на годишния си конгрес в Ерзурум през август 1914 г., публично обещава да подкрепа за Портата в случай на война с Русия. (35)

Дашнакските комитети в Ерзурум, и Муш, дори изпращат делегация в Тифлис, за да попречи на записването на арменски доброволци в руската армия. (36)

Въпреки това, няма съмнение на коя страна е лоялността на повечето арменци по целия свят. Руските дипломатически архиви са пълни с писма в подкрепа на царя, изпратени от арменски водачи след избухването на войната през август, като всички казват горе-долу едно и също нещо: „Молим се от все сърце за победата на вашето оръжия, която ще освободи християните, страдащи под мюсюлманско иго.“ (Това конкретно писмо е изпратено от четирима арменски духовници в Париж на 29 август 1914 г., два месеца преди мюсюлмански сили да воюват с Русия.) (37)

Османските арменци трябва да бъдат много по-предпазливи, ако симпатизират на руската кауза. Това обаче е вярно само докато са в границите на империята. Хиляди арменци, основно дезертьори от османската армия, започват да преминават руските линии през август 1914 г., подпомогнати от дашнакските партизани, запознати с граничните райони. Само гарнизонът в Ерзурум над 50 000 дезертьори преминават на руска страна, преди Турция дори да влезе във войната, повечето (но не всички) от тях са арменци, някои защото на войниците не са раздадени топли дрехи (първите снегове през тази година падат още през септември, предвещавайки люта зима). (38)

Точно преброяване е нувйзмажно, но руското външно министерство изчислява, че „около 200 000 арменци“ са преминали на руска страна през първите 12 месеца (1 година) след влизането на Турция в световната война, въпреки че по-голямата част от преминават след началото на големите насилия и депортации през пролетта на 1915 г., което за арменците в Източна Турция настъпва истинска хуманитарна катастрофа. (39) За руското командване на Тифлис това е истинско богатство. Кавказките арменци набират персонал за създаване на централно бюро в грузинската столица, за набиране на доброволци от османските арменски в руската армия. Организаторите са Хампарцум Аракелян, редактор на „Мшак“, водещият арменски вестник в Кавказ, и генерал Андраник Торос Озанян, ветеран от борбите с турците, сражавал се в българската армия по време на Балканските войни. Андраник пристигна в Тифлис през Варна и Одеса на 2 август 1914 г. (40)

Не след дълго арменските доброволци са толкова много, че руснаците не могат да ги въоръжат. На 31 август 1914 г., два месеца преди Портата да обяви война, генерал-лейтенант Юденич, началник-щаб на Кавказката армия, иска от Янушкевич в Ставката допълнителни 25 000 пушки и 12 милиона патрона за въоръжаване на арменските партизански групи, организирани по османската граница.

Юденич изрично иска оръжие (и пари) които да бъдат изпратени преди Турция да влезе във войната, чрез малкото все още отворени контрабандни пътища. (41)

Руската армия активно се стреми да въоръжи османските арменци още преди Турция да влезе във войната, с пълното сътрудничество на дашнаките, генерал

Андраник и арменските лидери в Тифлис. Руското външно министерство също е замесено на най-високо ниво. Искането на Юденич от 31 август е само едно от поредица такива, подадени в съответствие с директива, която той получава от „Певчески мост“, да проучи начините за въоръжаване на османските християни (включително асирийските и сирийските християни), за да въстанат срещу своите османски потисници. Сазонов за първи път повдига тази идея пред генерал Сухомлинов на 5 август 1914 г. (42)

След предварително разследване (и в отговор на нарастващия поток от арменски бежанци през границата), три седмици по-късно руският външен министър препоръчва на командването на Тифлис да започне въоръжаването на османските „арменци и асирийските християни“, за да могат да нанесат удар в тила на Турция, когато запачне войната с Русия.[82] От решаващо значение е, че Сазонов изрично кара Юденич да каже на арменците, да не „предприемат нищо без нашите инструкции“, защото „ако вдигнат въстание, което не е подкрепено от нас, това ще нанесе непоправим удар върху нашия престиж“. (43)

Паралелът с Галиполи е необичаен. Арменците трябва да бъдат насърчавани да постигнат основната външнополитическа цел за Петроград: свалянето на османското управление в Източен Анадол. Руснаците предлагат всякаква помощ на арменците в това начинание, точно както обещават на Чърчил оперативна подкрепа при Дарданелите, а след това и при Галиполи; но ще подкрепят арменците, само когато действат в пълно подчинение на инструкциите на Русия, за извличане на стратегическата полза. Като се вземат предвид човешките жертви и в двата случая, небрежността на Сазонов по отношение на целите и средствата е доста цинична.

За чест на генерал Юденич, той прозира пропускането на моралната отговорност от Сазонов. Във връзка с неотдавнашните етнически сътресения в Източна Турция, началник-щаба на руското командването в Тифлис е загрижен и за безопасността на османските арменци, а не само за руските интереси в региона.

В отговор на директивата на Сазонов, Юденич съставя дълъг и обмислен меморандум на 29 август 1914 г., озаглавен „За въоръжаването на османските арменци“, в който очертава болезнената дилема, пред която е изправен. Руският командир, вече претоварен от османски арменски доброволци, жадни да си уредят сметките с турците, не се съмнява, че е настъпил денят на разплата. „Лишени от руска подкрепа“ поради концентрацията на армията на западния фронт, пише той, „арменците ще бъдат принудени да се защитават изключително със собствени сили“. Въз основа на последната Руско-турска война и Балканските войни, Турция ще „действа брутално и с голямо насилие ще усмирява арменците в случай на [руска] победа или поражение“: в първия случай „отстъпващите мюсюлмани ще изколят всички арменци по пътя им“; във втория, победата над Русия само ще улесни турците „да осъществят заветната си цел и да унищожат арменците“.

С неумолимата логика на пророчество, Юденич предлага да се предотврати „унищожението“ на османските арменци като 5-та колона, чрез внасяне на „поне 20 000 пушки и съпътстващи боеприпаси“ в Турция, за да им се позволи да се защитят. Това ще трябва да се направи „в най-строга тайна“ чрез създаването на тайни складове за оръжие по кавказко-персийската граница (североперсийският контрабанден маршрут е бил използван от дашнаките в продължение на години) и чрез избор на надеждни арменски куриери, които да придружават оръжията и да отчитат доставката им. (44)

---

[82] Този замисъл, има и българинът разузнавач, генерал от руската армия Иван Кишелски, да се създадат тайни комитети в България, които да подтикнат населението към въстание, когато Русия влезе във война с Турция. После, чрез Раковски, идеята е заимствана от Васил Левски, който тръгва да организира такива комитети. (б. пр.).

Този забележителен документ може да се тълкува по два начина. От една страна, арменците лесно могат да потвърдят, че Юденич пророчески е предвидил „геноцида“ от 1915 г. и се е стремял да ги въоръжи, за да го предотврати.

Но също могат да тълкува докладът на Юденич, като осъдително доказателство за руските намерения, и дългото заиграване с османските арменци е преминало Рубикона към откровено военно предателство.[83] Формирането на арменските доброволчески отради в Закавказието е отдавна в ход, когато Юденич предлага вкарването на оръжие през османската граница. Това развитие достигна кулминация в края на август 1914 г., два месеца преди морският рейд на Сушон уж да даде на Русия casus belli срещу Османската империя, и неслучайно заедно с (неискрената) декларация за лоялност към Портата, на конгреса на Арменската революционна организация в Ерзурум същия месец.

Може да се смята, че доказателствата за руско въоръжаване на доброволческите арменски отряди са достатъчна причина Турция да обяви война на Русия. Османското разузнаване, на руските дейности е о също толкова задълбочено, колкото и руското разузнаване в Турция. Турското консулство в Карс, съобщава още през юли 1913 г., че руски агенти контрабандно пренасят оръжие на арменските бунтовници в Турция. (45)

Портата обаче не споменава руската мобилизация на антиосманските партизани, когато очертава своя casus belli през ноември 1914 г. Не е трудно да се разбере защо. Турците са не по-малко активни от руснаците в тайните операции. Прословутата паравоенна шпионска агентура на Енвер, Тешкилат-и-Махсъса, работи усилено, за да вербува азербайджанци, черкези, татари и други кавказки мюсюлмански доброволци, в антируски партизански групи, когато руснаците мобилизират арменците. (46)

И двете сили умишлено са привличат хиляди дезертьори и недоволни от другата страна, както правят във войната от 1877-78 г. Нито един не желае да оповестява своите успехи, тъй като целият опасен процес на етно-религиозно разделяне (нелоялните християни бягат към Русия, а мюсюлмани към Турция) противоречи на западните интереси, тогава и сега. И двете империи играят една и съща игра, така че не може да се винят само руснаците за това.

Причината за арменската катастрофа не е поради предателството и сътрудничеството, широко разпространени и сред други групи от двете страни, а по-скоро в пропастта между огромните имперски амбиции на Русия и ограничените ѝ средства за постигането им.

Реформаторската кампания от 1913-14 г. не оставя никакво съмнение у Портата, че Русия се стреми да анексира шестте източни вилаета на Турция, върху които по същество е обявила официален протекторат. По същия начин, Дарданелската аперация и дипломацията около нея, ако не и предходните 500 години история, показват съвсем ясно, че Русия се стреми да завладее Константинопол и Проливите. Всяка група в Турция, за която се говори, че помага на Русия, подстрекавана от нея, близо до някой от фронтове, не просто е заподозряна в нелоялност, а подлежи на насилствена депортация, поради спешна военна необходимост, както става с османските гърци от полуостров Галиполи през април-май 1915 г. Противно на очакваното, в турският печат, тогава има много повече антигръцки настроения, отколкото антиарменска реторика. (47)

Разбираемо е защо арменците са обект на подобни атаки, предвид колко много османците са ще да загубят при поражението си от руснаците. Руснаците, за разлика от

[83] Изводите на автора са тенденциозни. Юденич е достатъчно ясен и откровен. Авторът не може да проумее, че самите арменци не могат да бъдат напълно контролирани от Русия, тъй като искат да се освободят и съединят с руските арменци от Източна Армения. Изобщо авторът пренебрегва грубо и не може да разбере националноосвободителните стремежи на потиснатите народи в Османската империя. (б. пр.)

тях, няма да загубят чак толкова много, ако Турция спечели войната, но все пак имат много причини да се притесняват за лоялността на кавказките мюсюлмани.

Въпреки слуховете за предполагаемия пантюркизъм на Енвер паша, или идеята всички „тюркски“ народи да бъдат обединени в една империя, което означава имперски претенции върху голяма част от средноазиатските региони на Русия, има малко доказателства, че реалистичните военни цели на Османската империя надхвърлят възвръщането на наскоро загубените територии, особено на егейските острови, отнети в Балканските войни, и дадените на Русия след войната от 1877-78 г., районите Карс, Ардахан и Батуми, първите два населени с арменци, а Батуми – с лази.

Офанзивата на Енвер паша в Саръкамъш е достатъчно заплашителна, за да предизвика паническа вълна от арменско насилие в Ардахан и Карс.

Османски източници съобщават за около 30 000 убити цивилни мюсюлмани; по-нови изследвания сочат по-висок брой, цели 45 000 само в долината Чорох. Пътувайки по пътя Ардахан-Мерденек в Ардахан в началото на януари 1915 г., депутатът от азербайджанската Дума, Махмуд Юсуф Джафаров, е видял „масови гробове на невъоръжени мюсюлмани от двете страни на пътя“.

Какъвто и да е точният брой на жертвите, вълната от християнски убийства за отмъщение срещу кавказките мюсюлмани е достатъчно сериозна, че дългогодишният губернатор на Кавказ, граф И. И. Воронцов-Дашков, издава серия от укази, забраняващи по-нататъшните насилия, като същевременно нарежда депортирането на около 10 000 мюсюлмани от районите близо до фронтовата линия във вътрешността на Русия. Създаден е затворнически остров в Каспийско море за депортирани кавказки мюсюлмани, като първата група от около 5000 пристига там до края на януари 1915 г. (48)

Ако офанзивата на Енвер беше продължила към Карс и отвъд него, причинявайки срив на руския боен дух, както смята великият княз Николай Николаевич , подтиквайки Великобритания към Галиполската операция, историците вероятно щяха да спорят оттогава насам за обхвата и целта на депортациите на мюсюлманите и руско-арменските насилия срещу мюсюлманите в Кавказ по време на руската революция, вероятно избухнала още в 1915 г.

Вместо това, катастрофата, претърпяна от османската 3-та армия при Саръкамъш през януари, последвана на следващия месец от акцията на съюзниците при Дарданели, обръща изцяло стратегическия импулс, облекчава руските опасениа за кавказките мюсюлмани и изостря османското внимание, което ще породи предстоящите насилия.

Противно на твърдението на Юденич, за масови убийства от турците в случай на победа или поражение, е невероятно, че нещо подобно на арменската трагедия от 1915 г. може да се случи, ако турците бяха победили при Саръкамъш, разгромявайки руснаците, или ако съюзниците не бяха предприели Дарданелиската операция. Военното щастие е непостоянно и никой резултат не е предопределен предварително. Това е вярно не само в хипотетичния случай за турска победа през януари 1915 г., но и в диаметрално противоположния сценарий – този за руска победа, която ще даде възможност на Кавказката армия да разгроми и преследва отстъпващите турци на запад към Анкара, вместо да обгради разбитите им останки, останали в снежните преспи на Саръкамъш. Объркaният, но очевидно проруски изход от битката, води до най-лошата от всички възможности – турците са отчаяни и бягат (но все още не са окончателно победени), а руснаците со прекалено самоуверени, но предпазливи, и най-важното, арменските революционери очакват пълен османски колапс и разчитат на значителна руска помощ, за да предизвикат предстоящия Армагедон. Руските оперативни планове за общо арменско въстание в Източна Анатолия са в ход много преди Саръкамъш, още преди действителното влизане на Турция във войната.

В съответствие с директивата на Сазонов да не се предприема нищо „без нашите инструкции“, командването в Тифлис, заедно с губернатора Воронцов-Дашков, разработва внимателна поетапна стратегия през септември 1914 г., целяща максимален контрол върху събитията. Малки арменски партизански клетки (по-малко от 100 души всяка) ще бъдат създадени в граничните градове от руската страна на границата, включително Олту, Саръкамъш, Гизман (Кързман) и Игдир. В допълнение към една пушка със съответните боеприпаси на човек, всяка клетка ще получи и 250 допълнителни пушки, които ще бъдат пренесени през границата в Турция. Подобни партизански групи ще бъдат сформирани в Хой и Дилман в Северозападна Персия. Тъй като контрабандните пътища там са по-лесни, всяка от тях ще получи по 2000 допълнителни пушки, предназначени за арменски клетки в Турция. И в двата случая оръжието ще бъде разпределено веднага щом Турция обяви война, заедно с първите парични помощи. Губернаторът изчислява, че провеждането на арменски саботажни операции в Турция ще струва на Русия около 100 000 рубли на месец. За да бъдат прикрити тези субсидии, ще бъдат изтегляни от персийския окупационен бюджет. (49)

Русия подготва въоръжено арменско въстание през есента на 1914 г., но действа много пасивно, също като участието ѝ в Галиполската опреция.

А. А. Адамов, руският консул в Ерзурум (където, се намира щабът на османската 3-та армия), съставя дълъг анализ на арменската ситуация, когато напусска Турция след началото на военните действия, подобен на по-ранният меморандум на Юденич. Докладът на Адамов от 1 ноември 1914 г., представя най-новата информация от вътрешността на Източна Турция в навечерието на войната, и незабавно е препратен от Сазонов в Ставката. адамов пише следното: „Не само арменското население на Ерзурум, но във всички градове около него, включително Ерзинджан, Сивас, Мана Хатун и Кайсери, да не говорим за селата и селските райони, очакват с нетърпение пристигането на руските войски, които ще ги освободят от турското иго… Дори дашнаците от Ерзурум…“, които винаги се отнасят предпазливо към Русия и поддържат силни връзки с германския консул, след арменското споразумение за реформи, ..„най-накрая са се отказали от всякаква опозиция и са станали русофили“.

Адамов заключава, че арменците „вероятно няма да рискуват да започнат въстанието, докато руските вейски не са пред прага им“ (сами они вряд ли рискуют произвести возстание раньше, чем руские войски будут у порога их жилища).

Бунтовниците внимателно „скрили оръжията си в тайни складове“, те „не биха посмели да ги използат“ при обявено военно положение, страхувайки се от незабавни репресии. Поради тази причина „най-малкото руско забавяне“, предупреждава тревожно Адамов, „да се окаже помощ [на арменците] може да доведе до пълното им унищожение“. (50)

За съжаление на османските арменци, забавянето е заложено в оперативнете планове на руската армия. Септемврийският план на Воронцов-Дашков е далеч от изпълнението, когато Турция влиза във войната през ноември.

До 14 декември 1914 г. арменските чети в Северозападна Персия, са „готови за партизански операции“, както докладва в Тифлис П. П. Введенски, вицеконсулът в Урмия. (51)

Нещата се развиват по-бавно на турския Кавказки фронт, но Юденич получава малък тласък на 18 декември, когато водачът на хунчакците Якоб Турабян пристига в Тифлис през Лондон и Копенхаген, за да помогне за организирането на арменските чети на границата. Арменски доброволци се записват за каузата в цяла Европа, а и в Америка въпреки, че освен някои по-известни личности като Турабян, за повечето от тях е трудно да стигнат до Кавказ. (52)

Подобно на тактиката си от Галиполи, Сазонов инструктира своите депломати в Западна Европа, да информират арменските доброволци, че са добре дошли да се бият за Русия, но ако си платят сами пътните разходи и си купят собствено оръжие. (53)

Подходът на Сазонов се вижда изцяло от безразсъдния, егоистичен арменски гамбит на Русия. Ако зависеше само от военните, командването на Тифлис щеше да работи по-изключително с кюрдите, които са идеално подготвени за партизанска война и много по-мобилни от арменците. (54) Но Сазонов многократно настоява, командването в Тифлис да въоръжава арменците, защото Русия трябва да бъде защитник на османските християни, във войната с Турция. (55)

Преди всичко арменците трябва да разберт кой е техният покровител. На 17 декември 1914 г., точно когато арменските чети на турската граница най-накрая се готвят за действие, заместникът на Сазонов, К. Н. Гулкевич, изпраща директива до Юденич, потвърждавайки условието на Сазонов, че „всяка заповед за арменско въстание трябва да бъде дадена само след предварително съгласие с Министерството на външните работи". (56)

Оживените дебати между офицерите от командването в Тифлис по това време, дава основания да се смята, че тази заповед е дадена през следващите няколко седмици – само за да бъде компрометирана от турската офанзива при Саръкамъш в края на декември 1914 г. В обобщение на позицията на Сазонов относно евентуално арменско въстание в Източна Турция в навечерието на Саръкамиш, трябва да се каже, че Русия не трябва да бъде възприемана като вербуваща (или финансираща) арменските революционери в Европа или Америка, за да има правдоподобно оправдание, в случай че те в беда. Русия трябва да има право на вето и пълен оперативен контрол върху арменските партизански действия в Турция. И накрая, арменците, ако успеят да свалят османската власт, трябва да благодарят на Русия, чиито армии след това ще окупират освободените територии. Руснаците са по-малко оптимистични относно перспективите за арменско въстание след Саръкамъш. Депутация от османски арменски бунтовнически водачи от Зейтун, високопланинските райони северно от Алепо, пристига в Тифлис в средата на февруари 1915 г., твърдейки, че разполагат с 15 000 бойци, готови да „нападнат на турските [армейски] комуникации", ако получат руски оръжия и боеприпаси. (Зейтун се намира на един от основните южни пътища за снабдяване на османската 3-та армия.) Воронцов-Дашков, е заинтригуван, но не обещава нищо, твърдейки, че командването в Тифлис няма начин да достави оръжие толкова далеч в Турция.

Не желаейки обаче да изпрати зейтунските арменци с празни ръце, губернаторът прави „предложение", напомнящо меморандума на Базили за Проливите: може би французите или англичаните ще могли да организират скрито складиране на оръжие за киликийските арменци по крайбрежието на Средиземно море. (57)

С тази среща със зейтунските арменци, вероятно получили значителна руска помощ и насърчение, за да стигнат от Киликия до Тифлис (през Северна Персия), Воронцов-Дашков прави дълбока провокатция. Хвърля „горещия картоф" (чрез Сазонов) в Лондон и Париж, през февруари и март, точно в разгара на Дарданелската операция, заплашваща османската столица, губернаторът оставя дълга хартиена следа, с неизбежните слухове, които я следват. Не след дълго османските власти разкриват конспирацията, което има трагични последици, след като в началото на април 1915 г., арменски бунтовници нападат османски оръжеен конвой и казарма в Зейтун, убивайки около 500 турски войници. В редзултат от тази акция, бунтовниците заедно с 20 000 арменски жители на Зейтун бягат в планините. (58)

Британците и французите не приемат идеята да изпращата оръжие на арменците от Зейтун, но няма как османците да знаят това със сигурност. А конспирацията в

Зейтун е само върхът на айсберга. Делегация от хунчакци докладва на командването в Тифлис през първата седмица на април 1915 г., че арменските бунтовници са готови да се вдигнат „в цяла Киликия“ (во всей Киликии).

Арменците твърдят, че в планинския регион, от Адана до Алепо, със Сис, Хаджин и Фърнуз, близо до Зейтун, е центърът на съпротивата, заедно с Дортьол, по крайбрежието близо до железопътния възел Джейхан, където арменски агенти са видени да слизат на брега в началото на март 1915 г., превозени с британски военни кораби от Кайро. (59) Хунчакците не преувеличават мащаба на бунтовническата активност в Турция. Към април 1915 г. руското военно разузнаване с радост предава съобщения за „общо въстание в Киликия“, „кървави сблъсъци“ между арменци и турци в Битлис, Ван и Муш и за „масово клане в Ерзурум... Зейтун и околностите“. (60)

Османски източници потвърждават засилването на наказателните операции през същия месец, във вилаетите Ван и Битлис, в Киликия, близо до Джейхан/Дьортьол (където са открити 50 кг динамит), Зейтун и Хатай между Александрета (Искендерун) и Алепо, район, разположен на снабдителните линии към Дамаск, където са извършени „въоръжени атаки от арменски бунтовници с оръжие и бомби в тила на [османската] 4-та армия“. (61)

Къде е руската Кавказка армия, когато дългоочакваното арменско въстание срещу османската власт най-накрая започва да се разпространява из Киликия и Източен Анадол през април 1915 г.?

След като не успява да достави сериозни количества оръжие на бунтовниците в Зейтун и Ван, камо ли до Ерзурум, Ерзинджан, Сивас, Кайсери или други градове, посочени в доклада на Адамов, командването в Тифлис се озова горе-долу на същото положение, в което се намира Черноморският флот на Ебергарт при десанта на съюзниците, по-късно същия месец и наблюдава с жив интерес от безопасно разстояние. Турските арменци, подобно на съюзните войски достигнали Галиполи, сега ще платят с кръв за нежеланието (или неспособността) на Русия да се бори за собствените си интереси.

Бунтът във Ван е ясна илюстрация на арменската трагедия. Местните дашнаци са в тесен контакт с руснаците още от кюрдските зулуми през предходната пролет. За жестоки сблъсъци между дашнаките и османските сили във Ван се съобщава още през септември 1914 г. На 24 септември 1914 г. османската 3-та армия съобщава за доказателства, че руснаците контрабандно пренасят оръжия и боеприпаси през границата и предупреждава, че всеки, хванат да помага в този трафик, „ще бъде незабавно екзекутиран“. (62)

През цялата зима граничните райони са оживени, защото арменските дезертьори, бягащи от Ван, преминават при руснаците, докато други са се завръщат в Турция. Към началото на 1915 г. османската 3-та армия е събрала разузнавателни данни за „арменските банди“, които тифлиското командване е „разположило в Олту, Саръкамъш, Кагъзман, които руснаците въоръжат с картечници и артилерия“. (63)

През февруари и март 1915 г. се появяват първите съобщения за значителна бунтовническа дейност във Ван, Битлис и Ерзурум, включително прерязване на телеграфни жици, експлозии, нападения срещу турски армейски и полицейски казарми и, ако трябва да вярваме на доста съвнителния разказ на османското армейско разузнаване, „плячкосването и унищожаването на мюсюлмански села“, където арменските бунтовници „избиват дори бебетата в люлките им“.

Независимо дали тези арменски партизански действия са предварително одобрени от руското външно министерство, както посочва Сазонов, те със сигурност за командването на османската 3-та армия, изглеждат че са вдъхновени от руснаците, и турското командване се опасява от „катастрофа с невъобразими размери“. (64)

Около 13-14 април 1915 г. се сбъдва най-лошият кошмар на турците, когато арменските бунтовници прогонват правителствените сили от Ван и издигат барикади около града. Никой не знае точно колко души въоръжават арменците във Ван, но със сигурност значителен брой, и те държат града повече от четири седмици срещу 3-ри османски батальона жандарма (полиция, жандармерия).

Първите експедиционни сили, изпратени от 3-та армия, и много кюрдски бойци от „Хамидие“. Боевете са безмилостни, като арменците избиват мюсюлманите, хванати в града, докато турците и кюрдите избиват арменско цивилно население извън стените му. Първоначалните османски твърдения, за повече от 100 000 избити мюсюлмани във Ван, със сигурност са много силно преувеличени, но ясно показват, за насилия извършени и от двете страни. Както отбелязва един руски казак, „турците и кюрдите не са вземат (т.е. избиват) арменски пленници, а арменците не взема кюрди и турци в плен.“ (65)

Арменските историци са склонни да описват Ванското въстание като подобно „Варшавско въстание“ във ВСВ, срещу турските планове за масови експулсации (а не, както твърдят турците, че това събитие оправдава „преселването“ на арменците от фронтовите райони), но със сигурност не е така възприемано по онова време.

Тифлиското командване получава съобщения от Ван два пъти в началото на май 1915 г. (зашити в подплатата на дрехите на куриерите), докато арменците все още държат града, което предполага, че въпреки прекъсването на телеграфните комуникации, дашнаците все още вярват, че помагат на руската армия и както е посочено във второто съобщение, „очакваха руска помощ всеки ден“. (66)

Арменският вестник в Тифлис „Мшак“, открито се хвали, че арменските бунтовници са предали Ван на руснаците – с основание за гордост, тъй като редакторите му са пряко замесени в организирането на партизанските чети в граничните райони. (67)

Според телеграма, изпратена от „арменците от Ван“ до Воронцов-Дашков на 20 май 1915 г., след като градът падна в ръцете на руснаците (които възстановяват изходящата кабелна линия), най-малко 3000 арменски „доброволци“ са придружили казаците по време на триумфалния им поход към Ван, което предполага, че вербуването от тифлиското командване не е било напразно след... всичко. (68)

Историята на арменците от Ван обаче няма щастлив край. Въпреки, че въстанието допринася за падането на града в руски ръце, руснаците, както обикновено, се намесват късно в играта. Ако руските войски бяха достигнали града до началото или средата на април, координирано с аременския бунт, животът на хиляди невинни арменци, живеещи извън града, можеше да бъде спасен, заедно с този на нещастните мюсюлмани, хванати в капан в града по време на едномесечната му обсада. Вместо това, първият авангард от казаци влиза в града на 18 май 1915 г., почти пет седмици след началото на бунта. По това време градът е в руини, като арменският квартал е бомбардиран от османската артилерия, а мюсюлманските квартали са сравнени със земята от арменски бунтовници. Десетки хиляди арменци, кюрди и турци загиват, като по-голямата част от тях цивилни. По време на руската окупация Ван е изцяло арменски град, като повечето от малкото оцелели мюсюлмани бягат, а арменски бежанци от други райони се изсипват в града. Едва започнал да се възстановява под руската окупация, през август 1915 г. е отнова завладян от турците, което води до тежки последици за почти изцяло арменско население, от което според Ваакн Дадрян, около 50 000, са незабавно избити за това че помагат предаването на града на руснаците през май. (69)

Танер Акчам отива още по-далеч твърдейки, че турците, след като си връщат Ван, „са избили цялото арменско население на града“. (70)

Краткотрайният и в крайна сметка безполезен арменски бунт във Ван, дава началото на цялата ужасна поредица от събития, за които историците все още днес спорят. Традиционният разказ за „арменския геноцид“ твърди, че той е започнал на 24 април 1915 г. с арестуването на около 240 арменски видни личности в Константинопол.

Нови изследвания във вече отворени османски архиви, проведени от турски учени показват, че няколко заповеди за депортирането, предшестват тази дата, включително един указ за „преселване“, отнасящ се само за Зейтун и Дортьол, издаден от Талаат бей, министърът на вътрешните работи, в началото на март 1915 г.

Подобна заповед, отнасяща се до Мараш, е издадена в началото на април. (71)

Едва след като Киликийското и особено Ванското въстание стават сериозни, депортирането става полуофициално, или преминава от „стратегическа“ към „геноцидна“ акция, както го нарича Танер Акчам. (72)

Първият голям османски указ за „преселване“ е издаден в решаващия ден 24 април 1915 г. не от Талаат бей, министърът на вътрешните работи, когото повечето арменци обвиняват насилията повреме на депортирането, а от Енвер паша, военния министър (въпреки че той е подготвил указа по доста неясни инструкции на Талаат). (73)

В този документ, издаден на фона на разрастващите се Вански и Киликийски бунтове и точно когато съюзническата армада се събира, за да удари Галиполи, Енвер паша нарежда арменското население в бунтовническите райони близо до фронтовата линия да бъде намалено до по-малко от 10%.

В поредица от последващи укази Енвер допълнително нарежда преместването на арменските политически лидери и препоръчва на Министерството на вътрешните работи на Талаат, арменските „бунтовници“ да се отстраняват от граничните райони, които след това да бъдат заселени с мюсюлмани. (74)

Едва на 31 май 1915 г., почти 5 седмици по-късно (и неслучайно след като правителството е научило всичко за потушаването на бунта във Ван), Талаат издава своя печално известен указ за принудителните политически обстоятелства, налагащи изселването и депортирането на арменците, от шестте източни вилаета. (75) Последната, ескалация настъпва през юли 1915 г., когато избухва нова серия от въоръжени въстания в Газиантеп, Антиохия (Антакия), Мараш, Урфа и Зейтун – арменските бунтовнически действия за достатъчно значителни, за да ангажира цели 3 османски дивизии и дава на Талаат претекст да засили депортирането до анадолските райони, далеч зад фронтовите линии, като Самсун, Сивас, Трабзон, Урфа, Мерсин, и Адана. Указите за депортиране на арменците не са прилагани повсеместно в Турция. Има изключения, поне на теория, за арменски католици и протестанти, жени, деца, възрастни хора, войници и техните семейства, както и за някои работници (като работещите по Багдадската железница). Но тези изключения често са умишлено пренебрегвани и няма съмнение, че до лятото на 1915 г. арменските депортации са надхвърлили всяка предполагаема стратегическа обосновка, превръщайки се в истинско етническо прочистване. Много, арменци, са депортирани дори от Анкара, Смирна и Константинопол, на много километри от всеки активен военен фронт. (76)

Човешките последици от депортирането на арменци са катастрофални. Почти всички „депортирани“ губят домовете и личното имущество, а обезщетението което е трябвало да бъде дадено от правителството, но на практика никога не се изпълнява.

Сред стотиците хиляди, загинали през 1915 г., несъмнено много са убити от турски и кюрдски екзекуционни отряди, както твърдат арменските автори. Но по-голямата част са загиват от глад и жажда по „пътя на ужасите“ в сирийската пустиня, и планинските проходи на Тавър и Аманус, и в близост до Багдадската жп-линия, като е забранено тя да бъде използвана за депортация. (77)

Независимо от споровете по отношение на цифрите, повечето турски автори днес признават, за около 500 000 арменци, загинали при депортирането, а някои твърдят, че почти толкова мюсюлмани са загинали от арменците и руснаците в Източна Турция и Кавказ по време на Първата световна война.

Аарменските автори изчисляват, 1,5 – 2 милиона загинали и избити умишлено. Въз основа на най-новите демографски изследвания на арменското население преди и след депортациите, Фуат Дюндар, рядък пример за турски историк, който отдава заслуженото на арменските твърдения за умишленото прогонване и умишленото унищожение на арменското население в Анадола, стига до правдоподобния брой на жертвите – 664 000 души. (78)

Тази трагична история, е разказвана много пъти преди. Но сред цялата политическа и научна острота относно „геноцидните намерения“, истинския мащаб на арменската трагедия и броя на жертвите, остава един очевидно незададен въпрос без отговор.

Къде бяха руснаците? След като помогат за вдигането на арменските въстания в 1915 г. чрез години на дипломатически натсик, тайни срещи в Турция с арменските революционери, финансиране и въоръжаване на партизански групи и безброй обещания за предстояща военна намеса, защо руснаците стоят безучастно и гледат как тези русофилски бунтовници са избивани от османската армия и кюрдските банди, а останалите арменци масово са депортирани?

В защита на Русия, моментът на разплата за нейните арменски клиенти, настъпи на фона на нейното собствено „Голямо отстъпление“ от лятото на 1915 г., когато първо Западна Галиция, а след това голяма част от Полша и Балтийската област, са азвети от врага. Колкото и убедителен да изглежда арменският въпрос на Сазонов по време на Реформаторската кампания от 1913-14 г. и на Юденич, докато планира хода на руската война срещу Турция през есента на 1914 г., след големия германски пробив при Горлице-Тарнов, на 2 май 1915 г. в разгара на арменското въстание във Ван, и точно когато започва османската кампания за депортиране, Ставката няма възможност да отдели оръжия, боеприпаси или войски, за да подсили Кавказки фронт. За нещастие на турските арменци, гневът на османското правителство се стоварва върху тях точно по същото време, когато настъпи моментът на истината за Русия, срещу германските армии.

Арменците не са единствените жертви на руското стратегическа безсилие през 1915 г. Повече от 500 000 евреи са прогонени от фронтовите райони преди началото на отстъплението в Източна Европа, но имат късмет, защото много от останалите стават обект на антисемитски погроми (б. пр. от местното население). (79)

Отстъплението на Русия „довежда до изселване на почти 2 мил. цивилни бежанци“. (80)

На 4 август, точно когато последните арменски въстания са потушени в Източна Турция, Варшава е превзета от германците. До септември Барановичи пада, принуждавайки Ставката да се оттегли на изток. Единственото нещо, което забавя германския авангард, е неспособността на снабдителните части да се справят, в безплодните земи на северноевропейската равнина, опустошени от политиката на руснаците на „изгорената земя“. (81)

Въпреки че по-късно ще се окаже, че отстъплението, проведено в правилен ред, е спасило армията, по това време паниката в Петроград е толкова голяма, че правителството едва не пада. Цар Николай II поема командването на армията през септември 1915 г., за да сплоти обществеността – едно глупаво решение, тъй като той ще се превърн в главната изкупителна жертва за колебливите военни усилия на Русия. На фона на продължаващия стратегически (и морален) срив, който почти не свали

царския режим още тогава, едва ли е изненадващо, че Кавказката армия не успява да задържи Ван през август, или да защити арменците по-навътре в Турция.

Разглеждана в междусъюзнически контекст, историята на голямото отстъпление илюстрира за пореден път вечния опортюнизъм и закъснение на Русия. Най-доброто време за победа над германците, както французите многократно са казвали на Ставката, е август 1914 г., когато Източна Прусия е оставена широко отворена поради плана „Шлифен“. До следващата пролет Германия възстановява стратегическата си маневреност и е твърде късно да се нанесе смазващия удар, който Франция е поискала. Руският принос в Галиполи, е нищожен, и идва три месеца по-късно, за да има и най-малка полза за съюзниците ѝ.

Най-подходящото време за нахлуване в Източна Турция в координация с арменското въстание е ноември 1914 г., преди Османската 3-та армия да успее да се съвземе, или най-късно март-април 1915 г., когато повечето арменски бунтовници се уморяват да чакат руснаците и решават сами да предприемат действия. До 18 май 1915 г., когато първите предни казашки полкове на Кавказката армия най-накрая стигнат до Ван, османските арменци вече са започнали масово да гинат заради празните обещания на Русия, и трагедията ще продължи в още по-големи размери, след като половинчатото руско нахлуване в Източна Турция, претърпява поражение през лятото.

Трудно може да се винят дашнаците и хунчакците, че се въоръжават за самозащита. Грешката им е, че очакват руската кавалерия да пристигне навреме, за да ги защити, след като започне неизбежно бруталната разправа и потушаване на бунта им. Арменските революционери и арменското цивилно население, стават жертва на странната смесица от имперските амбиции и безсилието на Русия, чиято кандидат-освободителна армия, е неспособна, или нежелаеща[84] да ги освободи. Само 12 месеца от началото на световната война Русия се проваля на всеки важен фронт, освен на дипломатическия. За да се затвърди колебливият обществен дух, някои в Ставката сега невероятно заключават, че е време да се открие нов фронт.

Бележки

1. Сазонов до командването в Тифлис (с копие до военния министър Сухомлинов), 13/26 август 1914 г., в РГВИА, фонд 2000, опис 1, дял 3851, списък 24.

2. Докато операцията за Дарданели се планира през януари 1915 г., Чърчил пише писмо до Грей, оплаквайки се, че прекомерното снизхождение на руснаците – особено тяхното косвено вето върху всяко гръцко участие в бъдеща кампания в Галиполи, означава, че „един милион войници, ще загинат поради удължаването на войната“, принуждавайки Великобритания да „плати цялото руско бъдеще със свои ръце“. Писмото, не е изпратено и съдържанието му по-късно е забравено от Чърчил. Цитирано във Фромкин, „Мир който ще сложи край на всеки мир“, стр. 128.

3. Доналд Блокшам, „Голямата игра на геноцид“, обръща внимание (стр. 71–91) на руските планове за Източна Турция, включително формирането на партизански арменски отряди в граничните райони на Кавказ. Той отбелязва искането на арменски революционери от Зейтун за оръжие, подадено до руското военно командване в Тифлис. Блокшам отбелязва, че „руската роля в насърчаването на взривоопасната ситуация трябва да бъде подчертана“.Но Русия играе най-много второстепенна роля в труда на Блокшам, който се върти почти изцяло около въпроса за „геноцида“ за

[84] Разбира се не е нежалаеща, а безсилна, и слабо организирана, един типичен за Русия недъг, който претърпява и българското население по време на Освободителната война 1877-78 г. Санстефанският договор и последвалият Берлински конгрес са типичен пример за несъответствието между руските амбиции и реалните им възможности. (б. пр.).

османската преднамереност и/или вина за арменските кланета от 1915 г. По подобен начин, „Срамният акт“ (2006) на Танер Акчам признава, че „въпросът за арменските доброволци, служещи на руснаците, е много важен“, но добавя, че се състои само в „неговото въздействие върху юнионистките лидери“ – тоест върху османската политика. За Блокшам и Акчам руската външна политика е второстепенна. Много съветски арменски учени, като С. М. Акопян в „Западная Армения в планах империалистических держав“ (1969) и А. О. Арутюнян в „Кавказский фронт 1914–1917 гг.“ (1971), са изследвали задълбочено руската роля за арменските депортации по време на войната, но като цяло, това не се отнася за руските арменци, пишещи за „геноцида“ на западни езици, които омаловажават руската роля в историята. Забележително изключение прави е Роналд Суни в „Армения през XX век“ (1983). По-представителни за общата арменска линия днес са книгите на Ваакн Дадрян и (с някои изключения) Ричард Ованисян. В „История на арменския геноцид“ 1995 г.; и шест издания досега, и броят им продължава) Дадрян посвещава цели 6 страници на ролята на Русия в „арменската катастрофа“ обхващащи изключително периода преди Първата световна война. Ованисян, в „Арменският въпрос в Османската империя“, основната му статия в тома „Арменският народ от древността до съвременните времена“ (2004 г.), който той редактира, предоставя доста обширна дискусия за арменската политика на Русия – но отново само в периода преди Първата световна война. Ованисян знае за руската гледна точка в Първата световна война, разглежда темата доста подробно преди 40 години в „Съюзниците и Армения, 1915–18 г.“ (1968 г.). По-скоро е „забравил“ всичко това в по-късните си трудове, след като стана официален „говорител“ на арменската кауза в американските академични среди. Например в „Арменският геноцид. История, политика, етика“ (1992), редактирана от Hovannisian, сборник от най-съвременни изследвания по темата, статии от 14 различни учени, нито една от които не разглежда руската политика спрямо арменците, с изкл. на статията (на Питър Холквист) в предстоящ том, редактиран от Роналд Суни, Фатма Мюге Гьочек и Норман Наймарк, озаглавен „Въпросът за геноцида: арменци и турци в края на Османската империя“ (2011). Разбира се, турските автори (и протурските западни автори, като Джъстин Маккарти и Гюнтер Леви) отдавна са взели предвид руският дял от историята, който е от съществено значение за всеки аргумент, оспорващ наратива за „геноцида“. Турски учени, Акчам и Фуат Дюндар, се занимават внимателно и задълбочено с арменския геноцид. Дюндар, в „Престъпление в числа: Ролята на статистиката в арменския въпрос“, често споменава руско-арменската заплаха, за да осигури необходимия контекст, дори като омаловажава нейното значение.

4. Леви, „Арменски кланета в Османска Турция“, стр. 20.

5. Налбандян, „Арменското революционно движение“, стр. 83.

6. Леви, „Арменски кланета в Османска Турция“, стр. 20–26. Блокшам, в „Голямата игра на геноцид“, дава цифра от „80 000 до 100 000 арменци [убити] директно“ и „десетки хиляди косвено през 1894–96 г.“, но не дава директен източник за тези цифри, които изглеждат изключително високи, по-високи дори от най-смелите съвременни оценки.

7. В този дух Хенри Кисинджър, Дипломацията, стр. 161–164 (в която той определя Мидлотианската кампанията на Гладстон, като предшественик на „уилсънизма“ от XX век); или по-класически трудове, Shannon, Gladstone and the Bulgarian Agitation 1876; и Matthew, Gladstone: 1809–1898, особено том 2.

8. Гладстон е сдържан относно руската инвазия. Той не я е одобрява толкова, колкото се опитва да злепостави Дизраели, като внеся в Камарата на общините различни резолюции, осъждащи османската жестокост в България, но не направи нищо особено, за да ѝ се противопостави. Интересен въпрос е дали Гладстон би подкрепил

или противопоставил на британското обявяване на война, ако руснаците действително бяха окупирали Константинопол през 1878 г. (Б. пр. и дума не може да става за война, а за шантажиране и блъфиране на Дизраели, усетил руските страхове, руската обърканост и слабост и разклащането на Съюза на тримата императори, поради нежеланието на Русия да изпълни задължението си към Австро-Унгария и да се обвърже по-тясно с Германия. Война нямаше да има, тъй като Англия в този момент е сама, Австро-Унгария категорично не може да участва във война с Русия, поради собствените си страхове и политиката на Бисмарк, който нямаше да го допусне. Но авторът не е компетентен по въпроса за Източната криза 1875-78 г.) С войнствените си закани, Дизраели спасява Гладстон от собствената му дилема и прави възможно завръщането на Гладстон на власт през 1880 г.

9. Османската демография, разбира се, е силно оспорвана и политически гореща тема. Но има някои неоспорими факти, които си струва да се споменат. Противно на общоприетото схващане, в началото на XX век арменците никъде не са представлявали ясно мнозинство в Източна Турция, Закавказието или Северозападна Персия, въпреки че е имало райони с много силна концентрация (като района Ван – Битлис и Османската Киликия). Със сигурност арменците са били най-важната група в района в културно отношение, поради дългата си и добре документирана история и много по-високите си нива на грамотност и образование от местните мюсюлмани; също икономически са по-развити, превърнали се в широко ненавиждано „доминиращо на пазара малцинство“. Но това са субективни, а не обективни аргументи относно истинския етнически „състав“ на региона. За политическите аспекти около различните оценки за населението вижте Фуат Дюндар, „Престъпност и числа“.

10. Рейнолдс, „Османско-руската борба за Източна Анатолия и Кавказ, 1908–1918“, стр. 169–174.

11. Ширков до Гирс от Ван, 30/31 май 1913 г. (доклад за събитията от 20 май), в AV-PRI, фонд 180, опис 517/2, дел 3573, списък 191.

12. Относно Русия и кюрдите, за най-добър анализ на английски език е Рейнолдс, „Османско-руската борба за Източна Анатолия и Кавказ, 1908–1918“, стр. 116 и сл. Рейнолдс, използва авторитетното изследване на М. С. Лазарев „Кюрдский вопрос“ (1891–1917).

13. Рейнолдс, „Османско-руската борба за Източна Анатолия и Кавказ, 1908–1918“, стр. 111.

14. Пак там, стр. 116.

15. Муравьов до командването в Тифлис, от Урмия, 7/20 януари 1913 г., доклад за дейността от 15 до 31 декември 1912 г., в AVPRI, фонд 180, опис 517/2, дял 3573, списък 1.

16. Орлов до Гирс, 14/27 февруари 1913 г., в AVPRI, фонд 180, опис 517/2, дял 3573, списък 17.

17. Ширков до Гирс, 7 март 1913 г. (два пъти), в AVPRI, фонд 180, опис 517/2, дел 3573, списък 22, 24–27. За Абдурезак вижте също Рейнолдс, „Османско-руската борба за Източна Анатолия и Кавказ, 1908–1918“, стр. 106.

18. Кирсанов до Гирс (от Мосул), 7 март 1913 г., в AVPRI, фонд 180, опис 517/2, дел 3573, списъци 38–39 (и гръб).

19. „Отчет о заседаниях совета армянской революционной партии „Дашнакцюн“, произхождящих в Берлин, в конце марта месеца текущаго года“, изпратен от агент на в Санкт Петербург, 27 април 1914 г., в ГАРФ, фонд 529, опис 1, дял 7, лист. 22.

20. Олфериев до Гирс, 18/31 март 1913 г., в АВПРИ, ф. 180, опис 517–2, дял 3573, лист 53–55.

21. Олфериев до Гирс от Ван, 25 март/7 април 1913 г., в AVPRI, фонд 180, опис 517–2, дял 3573, списък 85., също Рейнолдс, „Османско-руската борба за Източна Анатолия и Кавказ, 1908–1918“, стр. 175–176.

22. Олфериев до Гирс, 18/31 март 1913 г., в AVPRI, фонд 180, опис 517–2, дял 3573, списък 53–55.

23. Олфериев до Гирс от Ван, 25 март/7 април 1913 г., в AVPRI, фонд 180, опис 517–2, дял 3573, списък 85.

24. Ширков до Гирс, от вилает Ван, 30 май/12 юни 1913 г., в AVPRI, фонд 180, опис 517–2, дял 3573, списък 191.

25. Нератов до Гирс, копия до Париж и Лондон, 21 май/2 юни 1913 г., в AVPRI, фонд 172, опис 514/2, дял 633, списък 2.

26. Сазонов до посланиците в Лондон, Париж, Берлин, Виена, Рим, Константинопол, 30 май/12 юни 1913 г., в AVPRI, фонд 172. опис 514/2, част 633, списък 11.

27. „Секретна телеграма“ от посланик Гирс до Александър Изволски, руски посланик в Париж, копирана до С. Д. Сазонов, 4/17 октомври 1913 г., в AVPRI, фонд 172, опис 514–2, част 633, списък 19.

28. Както отбелязва Ричард Хованисян в „Арменският въпрос в Османската империя“, в „Арменският народ от древността до съвременните времена“, том 2, стр. 237.

29. Това предупреждение е отправено „повече от веднъж“. Вижте Рейнолдс, „Османско-руската борба за Източна Анатолия и Кавказ, 1908–1918“, стр. 125, бел. под линия. 114.

30. Ширков до Гирс от Битлис, 14/27 май 1913 г., в AVPRI, фонд 180, опис 517/2, част 3573, списък 59.

31. Ширков до Гирс от Битлис, 6/19 октомври 1913 г., в AVPRI, фонд 180, опис 517/2, част 3573, списък 269.

32. Писмо на Завен Дер-Йегиян, арменския митрополит на Битлис, до руския консул Ширков, 3/17 март 1914 г., в AVPRI, фонд 180, опис 517/2, част 3573, списък 326–327 (и гръб). Вижте също Макмийкин, Берлин-Багдад Експрес, глава 14; и Рейнолдс, „Османско-руската борба за Източна Анатолия и Кавказ, 1908–1918“, стр. 125 и други.

33. Ширков до Гирс от Битлис, 23 март/5 април 1914 г., в AVPRI, фонд 180, опис 517/2, част 3573, списък 369. Вижте също Макмикин, Берлин-Багдад Експрес, глава 14; и Рейнолдс, „Османско-руската борба за Източна Анатолия и Кавказ, 1908–1918“, стр. 127–130.

34. Писмо от д-р Г. К. Рейнолдс, секретар на Американския мисионен съвет, до С. Олфериев, 25 март 1913 г., в AVPRI, фонд 180, опис 517–2, дел 3573, списък 72.

35. Чалабян, Генерал Андраник и Арменското революционно движение, стр. 215–217.

36. Шоу, Османската империя в Първата световна война, стр. 93.

37. Претр, К. Елизе, С. Сераджиян, Л. Пачалян и А. Чобаниани, от името на Арменската църква в Париж, 29 август 1914 г., в AVPRI, фонд 187, опис 524, част 3176, списък 43. Само тази папка съдържа десетки подобни писма.

38. Шоу, Османската империя в Първата световна война, стр. 93–95. За подробности относно дезертьорствата от Ерзурум вижте последния доклад на (заминаващия) руски консул Адамов, преди да напусне Турция, 19 октомври/1 ноември 1914 г., в RGVIA, фонд 2000, опис 1, част 3860, списък 608–609.

39. Меморандум на Сазонов по арменския въпрос до великия княз Николай Николаевич, около средата на октомври 1915 г., в AVPRI, фонд 151, опис 482, дел 3480, списък 28 (и обратно), 29.

40. Чалабян, генерал Андраник, стр. 217.

41. Юденич до Янушкевич в Ставката, 18/31 август 1914 г., в РГВИА, фонд 2000, описание 1, част 3851, списък 12 (и обратно), 13. Относно набирането на арменски доброволци (включително руски поданици) в руската армия, виж Линке, ц.с., стр. 208–209.

42. Сазонов до Сухомлинов, 23 юли/5 август 1914 г., в РГВИА, фонд 2000, описание 1, част 3851, списък 17 (и обратно).

43. Сазонов до Тифлиското командване (копие до Сухомлинов), 13/26 август 1914 г., в РГВИА, фонд 2000, опис 1, дел 3851, списък 24.

44. Подписан от Юденич доклад „За снабдяването с оръжие на турските армии“ от 16/29 август 1914 г., в РГВИА, фонд 2000, опис 1, дел 3851, 10, 11.

45. Демирел, „Османската империя в Първата световна война“ (1914–1918), стр. 17.

46. Най-задълбоченото изследване на тези дейности е на Станфорд Шоу, в „Османската империя през Първата световна война“, стр. 430 и др.

47. Рейнолдс, „Османско-руската борба за Източна Анатолия и Кавказ, 1908–1918 г.“, стр. 270.

48. Пак там, стр. 273–274; и Махмед Юсуф Джафаров до великия княз Николай Николаевич, получено на 23 февруари 1915 г., препратено на Сазонов, в АВПРИ, фонд 151, опис 482, дял 4113, списък 42–47.

49. Воронцов-Дашков до военното министерство в Петербург, 7/20 септември 1914 г., в РГВИА, ф.2000, опис 1, дел 3851, лист 68.

50. Доклад на Адамов при напускането на Ерзурум, 19 октомври/1 ноември 1914 г., в РГВИА, фонд 2000, опис 1, дял 3860, лист’ 613–614.

51. Веденски към Тифлиското командване от Урмия, 1/14 декември 1914 г., в РГВИА, фонд 2000, опис 1, дял 3851, лист 71.

52. Савински от София, 8/21 декември 1914 г., Савински предава съобщение на варненския консул, 5/18 декември 1914 г., Поклевски от Букурещ, 25 декември 1914/7 януари 1915 г., всички в РГВИА, ф.2000, опис 1, дял 3851, лист 3, 72, 77; и Бахметиев от Вашингтон, 30 октомври/12 ноември 1914 г., в РГВИА, фонд 2000, опис 1, дел 3860, списък 164, всички изпратени до командването в Тифлис чрез Сазонов.

53. Циркуляр на Сазонов до София и Вашингтон (по-късно копиран), 8/21 ноември 1914 г., в РГВИА, фонд 2000, опис 1, дял 3851, списък 79.

54. Юденич (и неговите щабни офицери) до Ставката, 22 август/4 септември 1914 г. и без дата (макар че вероятно е същата дата), в РГВИА, фонд 2000, опис 1, дел 3851, списък 35, 36. Основното предлагано оръжие е американската пушка Бердана, първоначално разработена във Великобритания. Малко по-къса от стандартната руска пехотна пушка, тя е използвана от конните казаци (или кюрдите), въпреки че не е предназначена за стрелба от кон.

55. Сазонов до Тифлиското командване (копие до Сухомлинов), 13/26 август 1914 г., в РГВИА, фонд 2000, опис 1, дел 3851, списък 24; Сазонов до командването в Тифлис, 5/18 септември и 12/25 септември 1914 г., в РГВИА, фонд 2000, опис 1, част 3851, списък 45, 46.

56. Гулкевич до командването в Тифлис чрез Воронцов-Дашков, 4/17 декември 1914 г., в РГВИА, фонд 2000, опис 1, част 3851, списък 65.

57. Воронцов-Дашков до Ставката от Тифлис, 7/20 февруари 1915 г., в РГВИА, фонд 2000, опис 1, част 3851, списък 82.

58. Блоксъм, „Голямата игра на геноцид“, стр. 81; Леви, Арменските кланета в Османска Турция, стр. 103–104.

59. Нератов до Бенкендорф, 28 март/10 април 1915 г., предавайки на командването/Ставката в Тифлис, в РГВИА, фонд 2000, опис 1, дел 3851, списък 93. Относно десанта при Дьортьол, виж Ериксон, „Арменците и османската военна политика“, стр. 156.

60. Столицата до Сазонов от командването на Тифлис, 3/16 април 1915 г., в РГВИА, фонд 2000, опис 1, дел 3851, списък 94.

61. Ериксон, „Арменците и османската военна политика“, стр. 156.

62. Този документ е цитиран от Акчам в „Срамен акт“, стр. 141–142. Тук, както и на други места в разказа си, Акчам отбелязва доказателства за сътрудничество между руската армия и османските арменци, но само доколкото тези доказателства са използвани от турците, за да оправдаят депортациите. Дали доказателствата са верни, изглежда не го интересува.

63. Обобщение от Шюкрю, на бунтовническата дейност във Ван, за османската 3-та армия, около април 1915 г., в ATASE, 528–2061, 21 (1–18)., също в TCGB, Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914–1918, том 1 (цитирани пасажи на стр. 114). Както видяхме по-горе, основните гранични градове, където руснаците са събирали своите арменски партизански групи, са Олту, Саръкамъш и Гизман (Кързман); османците са пропуснали само Игдир. Турската оценка за ударната мощ на тези банди („картечници и артилерия“) със сигурност е била преувеличена, но а не е изненадващо във военната ситуация, когато инстинктът на повечето командири е да се подготвят за най-лошото.

64. Пак там. Вижте също Ериксон, „Арменците и османската военна политика“, стр. 156, 150–152; и Рейнолдс, „Османско-руската борба за Източна Анатолия и Кавказ, 1908–1918“, стр. 263–264.

65. По „Берлин-Багдад Експрес“, глава 14, който се основава на Ериксон, „Арменците и османската военна политика“ и Рейнолдс, „Османско-руската борба за Източна Анатолия и Кавказ, 1908–1918“, заедно със статиите на „очевидци“, цитирани по-долу, в „Мшак“ (бел. 67) и „Русское слово“ (бел. 69).

66. До Столица и Ставка от Тифлис, 29 април/12 май 1915 г., в AVPRI, фонд 151, опис 482, дял 3505, 4. С характерната си измама Сазонов препраща това съобщение до посланиците в Париж и Лондон, но само след като изтрива думата „руски“, за да изглежда като невинен апел за хуманитарно съчувствие, отколкото като доказателство за предателски контакти с пративника на Турция. Този начин на връзка, се потвърждава от досиетата на османската армия, в които се споменава поне едно тайно писмо от арменски партизански командир, прихванато от османците, „намерено зашито в куртката“ на пратеник с име Фика. Вижте обобщение на разузнавателната информация на ATASE от април 1915 г., ATASE, 528–2061, 21 (1–18), стр. 114–115.

67. Статия от Мшак, 30 септември 1915 г., преведена (на руски), изрязана от Тифлиското командване и препратена на Сазонов и великия княз Николай Николаевич, в AVPRI, фонд 151, опис 482, дял 3480, с. 20.

68. Телеграма от „арменците от Ван“ до Воронцов-Дашков, изпратена през Бегри-Кала, 7/20 май 1915 г., в AVPRI, фонд 151, опис 482, дел 3505, списък 6. Относно ролята на арменските дезертьори при превземането на Ван вижте също доклада на австрийския инструктор по ски, изпратен да обучава османската 3-та армия в планинска война, в пакет с надпис „Copia pro actis zu Einsichtstück der k.u.k. Marine-Sektion vom 2. VIII. 1915“, предаден от посолството в Пера, 16 юли. 1915 г., в HHSA, Liasse Krieg 21a. Türkei, кутия 944.

69. „Въстанието във Ван“, в „Руское слово“ бр. 141 (20 юни/3 юли 1915 г.), изрязано в AVPRI, фонд 151, опис 482, дел 3505, списък 7–8.

70. Акчам, Срамен акт, стр. 140.

71. Дюндар, Престъпление в числа, стр. 72–73.

72. Акчам, Срамен акт, стр. 159.

73. Инструкциите на Талаат към Енвер посочват само за необходимостта от закриване на хунчакските и дашнакските комитети, за които е известно, че са участвали в революционна или партизанска дейност, и за търсене на скривалища с оръжие. Арменците, заподозрени в предателска дейност, обаче, казал Талаат на Енвер, „ще бъдат незабавно изпратени във военните съдилища". В светлината на предишните дискусии между Енвер, Джемал и Талаат относно целенасочени депортации обаче, Енвер еразбирал под депортиране, това, което Талаат има предвид. От правна гледна точка, въпросните арменци са били „преселени" другаде в Османската империя (в Сирия), а не „депортирани" извън нейните граници. Тъй като „преселване" звучи като евфемизъм, тук използвам тези термини взаимозаменяемо.

74. Оригиналният текст на инструкциите на Талаат от 24 април 1915 г. до Енвер е в ATASE, BDH 401–1580, 1–3, също възпроизведен в TCGB, Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914–1918, v. 1, pp. 127–129. За повече подробности вижте също Ериксон, „Арменците и османската военна политика", стр. 164, и бележки под линия 114–116, същата страница.

75. Указ на „министъра на вътрешните работи" Талаат паша относно „принудителните политически обстоятелства, налагащи преселението на арменците", 31 май 1915 г., ATASE, BDH 361–1445, 1–4; възпроизведен също в TCGB, Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914–1918, том 1, стр. 131–137. Акчам, в „Срамен акт" (стр. 197–199), отхвърля „т. нар. „арменски въстания" в Източна Анатолия", както и твърденията, че арменските бунтовници са скрили значителни количества оръжие. Със сигурност е прав, че османските военни са преувеличили мащаба на въстанията, за да оправдаят ужасните престъплениа при депортирането на арменците, цитираният по-горе доклад на Адамов предполага, че е имало значителни скривалища с оръжие в цяла Източна Турция, точно както твърдят османските военни досиета. Интересно е, че за да опровергае турските твърдения за значителна арменска заплаха в Ерзурум, където се е намирал щабът на Османската 3-та армия, Акчам цитира доклад на германския консул там, Шойбнер-Рихтер (същият, който по-късно ще стане сьратник на Хитлер, и ще загине в Мюнхен по време на Бирения пуч). Руският консул в Ерзурум, Адамов е далеч по-добре информиран за арменските дейности, съобщава друго.

76. Относно изключенията и колко често са били пренебрегвани вижте Блокшам, „Голямата игра на геноцид", стр. 89, 124–125; и Леви, „Арменски кланета в Османска Турция", стр. 180, 184, 205–206. Относно противоречията около арменските работници, работещи по Багдадската железница, вижте Макмикин, „Берлин-Багдад Експрес", стр. 254–258.

77. Макмикин, „Берлин-Багдад Експрес", стр. 253.

78. Дюндар, „Престъпления и числа", стр. 151. Интересното е, че Гюнтер Леви в „Арменските кланета в Османска Турция" (стр. 240–241) посочва много сходна цифра – 642 000, въпреки че не е виждал оригинални османски източници, както Дюндар. Малкото несъответствие между тези цифри предполага, че не сме чак толкова далеч от груба консенсусна оценка. (Въпреки че нито един от двамата не е арменец, Дюндар се смята за по-близък до арменската „страна", както Леви се смята за по-близък до турската.) Официалните оценки на турското правителство за броя на жертвите сред арменците са разбираемо много по-ниски от тези, но не са чак толкова оневиняващи, колкото може да се очаква. „Арменски регистър за депортиране", публикуван от турския Генерален щаб преди няколко години, базиран на вътрешни източници, изброява 987 569 арменци, в градовете, подлежащи на депортиране от 1915 г., от които

413 067 „подложат на преселване“. Регистърът допълнително отбелязва броя на арменците, убити в сблъсъци с правителствените сили в определени райони (6500 във виалет Трабзон, близо 9000 в Ерзурум). Във вилает Битлис, сцена на едно от най-тежките насилия през 1915 г., по военни данни са загинали 89 500 от 109 521 арменци, близо 80%, „загинали в сблъсъците, или избягали“. Дори турският Генерален щаб ще признае, че повече от 100 000 арменци са загинали или изчезнали по време на сблъсъците през 1915 г., в допълнение към официално депортираните 413 067 (от които знаем, че голям процент са загинали по пътя, нещо, което публикацията на турския Генерален щаб не се опитва да отрече). Регистърът на депортациите на османската армия е публикуван в TCGB, Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914–1918, том 1, стр. 147–170, данни на стр. 147, 159. Ключовата страница е възпроизведена и като приложение 12 в Dündar, Crime by Numbers, стр. 197.

79. Mankoff, „Russia and the Polish Question“, стр. 239–240.

80. Fuller, The Foe Within, стр. 3.

81. Вижте Stone, Eastern Front, стр. 182–185.

Глава 7. Руснаците в Персия.

Цяла Персия е освободена от врага... Закавказкият фронт и железопътната връзка на Русия през Баку с Персия е осигурена... най-накрая цялата руска сфера на влияние в Персия е изцяло в наши ръце. — генерал Н. Н. Баратов[85], началото на 1917 г. (1)

Персия е болезнената рана на Антантата. Буквално Тройното съглашение се ражда от споразумение за Персия: Англо-руското споразумение от 1907 г. е договорено и подписано между Лондон и Санкт Петербург, благодарение на френското настояване. Франция е опорната точка на съюза, тъй като собствените ѝ военни споразумения с Русия (1894 г.) и Англия (1904 г.), предшестват споразумението между другите две сили. А от 1871 г. френската враждебност към имперска Германия е основната константа на европейската френска дипломация.

За всеки е било ясно, че Франция и Германия ще воюват помежду си, при всеки вероятен по-голям конфликт на европейските сили.

Австро-руската враждебност, родена от Кримската война и подсилена от всяка следваща Балканска криза, е също толкова сигурна, и ясно показва изграждането на

[85] Николай Николаевич Баратов (1865 – 1932) е руски военоначалник, генерал от кавалерията. От грузински дворянски произход (фамилията му е Бараташвили), представтел на Терското казачество. Получава съотв. военно образование и прави кариера в кавалерията. Участник в руско-японската война, награде с оръжия. По време на ПСВ е командир на 1-ва Кавказка казашка дивизия, с която влиза във войната. От октомври 1915 г. е командир на експедиционният корпус в Персия (1-ва Кавказка казашка и Кавказка кавалерийска дивизии; около 14 000 души с 38 оръдия), чиято задача е да противодейства на прогерманските сили в Персия (водени от Георг фон Кауниц) и да се съедини с британските войски. На 8 септември 1917 г. е повишен в генерал от кавалерията. След Октомврийската революция военните действия в Кавказ и Персия се прекратяват и в корпуса започва масово дезертьорство от фронта към Русия. Корпусът е разпуснат в началото на 1918 г. Баратов участва в Гражданска война и от август 1918 г. е представител на Доброволческата армия на генерал А. И. Деникин в Грузия (Тифлис). На 13 септември 1919 г. в Тифлис, болшевишката банда на Тите Лордкипанидзе хвърля бомба по колата на генерала. Баратов е тежко ранен (кракът му е ампутиран), а адютантът и шофьорът загиват. От април 1920 г. заема нестроеви длъжности при Деникин, а после и при Врангел. След евакуацията на Крим живее във Франция. Един от организаторите на Съюза на инвалидите. От 1920 г. до смъртта си е председател на Задграничния съюз на руските военни инвалиди. През 1931-1932 г. е главен редактор на вестник „Руски инвалид“. Умира в Париж. (б. пр.)

основните силови блокове в навечерието на европейска война, в която Германия и Австро-Унгария, като „централни сили“, ще се изправят срещу френско-руския съюз , които географски ги обгръщат.

Сазонов и неговите френски съюзници много добре схващат през юли 1914 г., големият стратегически въпрос, какво ще направила Великобритания в прилижаващия конфликт.

Но през този месец е възниква истинско дипломатическо напрежение между Лондон и Санкт Петербург, заради агресивната „настъпателна политика“ на Русия в Северна Персия, и ако не са неистовите усилия на Франция да потуши напрежението – Тройното съглашение може би никога нямаше да се обедини на бойното поле.[86] (2)

След като Великобритания влиза във войната редом с Русия, Персийският въпрос естествено губи своята актуалност за Париж. Но основите на дипломацията не се променят внезапно само защото две страни сключват временен военен съюз.

Артър Рийд, британски емигрант, докладва поверително на Министерството на външните работи на 17 декември 1914 г., „вече в Петроград се говори, че „след няколко години“ ще бъдем във война с Англия.“ (3)

Това се очаква от английска страна. Политиката на Великобритания в Близкия изток по време на войната се е основава на идеята, че Русия ще се превърне отново в основен враг на Великобритания, веднага щом Германия бъде победена.

Известна е погрешната идея на Кичънър, който предлага през декември 1914 г., да бъде издигнат халиф в Мека, с презумпцията, че така ще се попречи на руснаците да „наследят“ Османския халифат заедно с Константинопол, което те могат да „използват“, за да разпалят ислямски вълнения в Британска Индия.

По същия начин, френските стремежи към Сирия и Ливан, предвиждат създаването на буферна зона между собствено арабската сфера на влияние на Великобритания и руснаците, но тези планове, вече не са актуални, когато Русия се оттегля от войната през 1917 г. (4)

Независимо от фантастичните опасения на Кичънър за следвоенното бъдеще на халифата, трайната загриженост на Великобритания за руската териториална експанция на юг, има много по-твърда основа. Независимо, че Турция е по-централна за собствено военни цели на Русия, Персия с нейнте важни сухопътни комуникации към Афганистан и Индия, заема много видно място в интригите на „Голямата игра“, още от времето на Наполеон, и остава основен дразнител за Лондон в развитието на англо-руските отношения.

[86] Т.е. световна война нямаше да има, което показва изключително погрешния ход на руската политика, заменил естественият германо-руски съюз, с твърде неестествения съюз с Франция и Англия. (б. пр.).

Бюканън, британският посланик в Русия, е толкова отстъпчив (или безразличен) към руската политика по въпроси като Полша, винаги заема много по-твърда позиция по отношение на Персия, въпреки присъщата слабост в позицията на Великобритания.

Грей инструктира Бюканън през март 1914 г., обяснявайки, простотата на проблема: „Руснаците са готови да окупират Персия, а ние не сме.“

Преди началото на световната война Русия вече има около 12 000 войници в Северна Персия, което прави очевидно, все още необявено намерение да анексира Персийски Азербайджан, като свършен факт. (5)

След влизането на Турция във войната, Грей е категоричен, че Великобритания няма да толерира по-нататъшната руска намеса в „неутрална“ Персия.

Проблемът е по-дълбок от обикновена загриженост за Персийския залив и комуникациите с Индия. Персия е мюсюлманска страна. Британският посланик Бюканън предупреждава Сазонов в официален британски мемоар на 2 ноември 1914 г., деня, в който Русия обявява война на Турция, че всякакви провокирани от Русия смущения в ислямските дела, независимо дали са в Турция или Персия, сериозно ще навредят на „мюсюлманското обществено мнение в Египет и Индия“. Поради тази причина Грей инструктира Бюканън да „изясни на Сазонов от колко важно значение е, да се внуши на руските консули и дипломатически персонал, необходимостта от поддържане на приятелски и мирни отношения с Персия“. (6)

Седмица по-късно Грей прави първата и любопитна връзка между доброто поведение на Русия в Персия и въпроса за Проливите. (7)

На 13 и 14 ноември Бенкендорф (след като докладва за спонтанното предложение крал Джордж V, че Константинопол по право принадлежи на Русия) предава серия от официални изявление на Едуард Грей, които очертават политиката на Великобритания: всяко нарушение на персийската територия от Кавказката армия трябва да се избягва, за да не се компрометира позицията на Антантата сред неутралните страни, защото руснаците ще направят точно това, което германците направиха в Белгия. (8)

Както и по въпроса за Проливите, британската позиция по отношение на руснаците в Персия омеква почти веднага. Със същата забрава, обзела британците по

време на Дарданелската операция, Грей изоставя персийската „услуга за услуга“ почти веднага след като я предлага.

Докато през ноември 1914 г. британската политика е била Константинопол да бъде даден на руснаците в края на войната, стига те да се въздържат от (по-нататъшна) намеса в Персия, на 22 декември заявената позиция на Грей е, че Русия може, ако представи основателна причина, да изпрати повече войски в Персия, отколкото вече има там, а притежанието на Константинопол след войната ѝ е гарантирано. (9)

Намесата на Кичънър в британската политика през началото на януари 1915 г., е, че Русия ще има Проливите и османската столица, независимо от поведението си в Персия, а западните съюзници ще се стремят да ги спечелят за нея. (10)

Какво обяснява тази британска склонност да ухажвата Русия и да предугаждат всяко нейно дипломатическо желание, преди самите руснаци да го поискат?

В случая с Персия, и Галиполи, обяснението е лесно разбираемо. Обратната позиция на Грей по въпроса за руските войски в Персия идва, след като получава обезпокоителни разузнавателни сведения за вражески маневри там, обезпокоителни, защото са свързани с а „мюсюлманското обществено мнение“, за който той е предупредил Сазонов.

След обявяването на ислямската свещена война срещу силите на Антантата през ноември 1914 г. от османския султан (подкрепена от шейх-ул-ислама), агенти на джихада от Германия и Турция започват да заливат Персия с пропаганда, оръжия и злато, а редовните турски войски безнаказано нарушават границата.

На 22 декември, Грей казва на Бенкендорф, че ситуацията в Персия става „трънлива“. Досега все още няма сериозно огнище на „панислямски настроения“ в региона, но всяка „провокация“ може да го предизвика.

Логично е да се очаква, че това ще попречило на изпращането на още руски войски, точно както Грей предлага през ноември. Но сега опасността е ако самото персийско правителство падне, заменено от появата на някакъв нов германофилски ислямски режим, който може да обяви война на Британска Индия. И за да даде на Техеран „средствата да се защити“, Грей обявява съгласието си да допусне повече руски сили там. (11)

Така страхът от евентуалната германска намеса, кара Лондон да се откаже от един солиден стълб на традиционната британска външна политика. Не е изненадващо, че в дипломатическия елит има съпротива срещу завоя в политиката на Грей. Сър Уолтър Таунли, британският консул в Техеран, трябва ежедневно да слуша оплаквания от персийците, за грабежите на руските войски, много преди влизането на Турция във войната.

Таунли докладва на Грей още на 8 октомври 1914 г., че персите „се стремят да предотвратят, ако е възможно, [персийски] Азербайджан да се превърне в театър на военни действия между Русия и Турция... те твърдят, че сблъсъкът, който ще доведе рано или късно, до военни действия, може да се избегнато, ако Русия се съгласи да изтегли войските си, но смятат, че войната е неизбежна след като тя отказва да го направи... и няма съмнение, че персийците с удоволствие ще се възползват от възможността да стрелят срещу омразните им руснаци.“ (12)

Таунли трудно разбира защо трябва да одобрява руските имперски цели, срещу които по-рано е прекарал толкова години в борба. Изясняването на мислите и страховете на персийските чиновници относно руските намерения, му се струва за естествено, толкова естествено, че му е трудно да се разбира с руския си колега В. О. Коростовец.

На 9 декември 1914 г. руският консул в Техеран се оплаква на Сазонов, че Таунли е „солидарен с персите по въпроса за изтеглянето на руските сили“ от Азербайджан, и

англо-персийската идея е, че подобен жест ще успокои общественото мнение в Техеран, дълбоко подозрително към руските намерения, и твърди, че така „работи срещу възхода на ислямизма“. (13) Това наистина е позицията, която Грей излага през ноември. Таунли не знае, че Грей категорично е променил мнението си по въпроса.

Заради добросъвестните си усилия да изпълнява това, което според него е политиката на британското правителство, Таунли е обявен за „русофоб“ от Коростовец, и това е съобщено от Бенкендорф пред Грей на 23 декември. (14)

В началото на януари 1915 г. Сазонов настоява за отстраняването на Таунли от поста му в Техеран поради проявата на русофобия, и допуска, че консулът е „човек със слаба воля“, превърнал се в инструмент на истинските британски русофоби, като Уинстън Чърчил! (15)

Какво е направил горкият Таунли, за да заслужи тази обида? Въпреки, че не знаем, точно коя забележка или доклад предизвика избухването на Сазонов, може да предполагаме, че това е някакво недоразумение във връзка със събитията в Саръкамъш. Ще припомним, че османската офанзива там, започната на 28-29 декември 1914 г., предизвика достатъчна паника от руска страна, и командването в Тифлис, дори запомядва евакуацията на целия Закавказки регион. Съответно тези заповеди дтават достояние на руските войски в Северна Персия, включително районите Урмия, Тебриз, Казвин и Ензели, на брега на Каспийско море. (16)

Между другото, на 1 януари 1915 г. Таунли съобщава на Грей, думите на Коростовец, че „руските войски ще бъдат изтеглени от Азербайджан по стратегически причини“. Добавяйки и своето мнение по въпроса, че „няма абсолютно никаква необходимост от присъствието на руските войски в Казвин, Мешед или Мазандеран“. (17) Два дни по-късно, след като научава от Коростовец, че Казвин е изоставен, Таунли съобщава на Грей, че според него руснаците трябва да изтеглят всички останали войски от Персия, не поради турския натиск, а като политически жест, за да покажат на персите кой е истинският им враг (турците, а не руснаците) и така да подобрят нестабилното положение на Великобритания. Таунли допълва: „Вече започваме да бъдем смятани за фалшиви приятели, който са съучастнице под прикритие, на руските грабители“. (18)

В този момент руснаците са изправени пред сериозна османска офанзива на два фронта – при Саръкамъш и в Персийски Азербайджан, където турците се приближават към Тебриз – не е чудно, че Сазонов реагира на искането на Таунли за пълно изтегляне на руските войски. Въпреки паниката в Саръкамъш, руснаците не смятат да се откажат от трудно спечелените си позиции в Северна Персия. Тебриз е евакуиран пред настъпващия враг, но значителни руски части остават напълно необезпокоявани в Казвин, на по-малко от 100 мили от Техеран, и в Решт и Ензели на Каспийско море. (19) Отделно Тифлиското руско командване, разполага с въоръжените от него през лятото на 1914 г., отряди от местни християни (арменци) и кюрди, в района на езерото Урмия около Хой и Дилман. (20)

Стратегическият кошмар на Грей, че руско-турската война ще се разпростре през персийската граница, се сбъдва напълно до януари 1915 г. Турците превземат Тебриз на 10 януари (въпреки че руснаците си го връщат, три седмици по-късно). Дилман, център на кюрдско-християнското антиосманско движение в провинция Урмия, пада за кратко в османски ръце през януари, но отнове е превзет по-късно същия месец от руснаците, преди да падне отново в турски ръце през април.

Руско-османските схватки в Северна Персия през 1915 г. са сравнително малки по мащаб в сравнение с боевете при Саръкамъш (и в много по-малка степен, отколкото на европейските фронтове), изразяващи се във флангови маневри от войскови части, с

численост под 5000 души. Но независимо от чеслеността им, това е истинска война и Персия се намира в центъра ѝ. (21)

Повечето британски дипломати разбрат това сравнително бързо. През зимата на 1914-15 г. турците създават хаос в Персийски Азербайджан, плячкосвайки и опожарявайки села, докато руснаците воюват срещу османската агресия.

Позицията на Портата, многократно изразявана в Техеран по време на всички зимни битки е, че турските войски ще напуснат страната веднага щом руснаците го направят. Към края на януари, ако не и в началото, „русофобът" Таунли звучи като истински русофил, казвайки на Грей, че „колкото по-скоро руските войски прогонят турците от Азербайджан, толкова по-добре", преди гордо да съобщи, че току-що е смъмрил персийския началник на кабинета, че „има повече вяра в смазваща руска победа, която да вразуми персите [да ги разубеди да подкрепят турско-германския джихад], отколкото в уверенията на турски велик везир". (22)

В Петроград, посланик Бюканън, чувствителен по въпроса да не се нарушава бойният дух на Русия, заема проруска позиция още преди да бъде подтикнат от Грей или Таунли. На 5 януари 1915 г., докато борбата за Тебриз се разгорещява, Бюканън настоява пред Грей, че „не можем разумно да очакваме Русия да отзове войските си и ще се направи много лошо впечатление тук, ако се разбере, че я призоваваме да го направи". Сазонов настоява за подсилване на Персийски Азербайджан с цяла армейска дивизия (но се оказва, командването на Тифлис не може да отдели толкова много) и Бюканън не изразява възражения.

Таунли се примирява с евентуалността на пълната руска окупация на Северна Персия, и прогнозира пред Грей, че „ако руските войски бъдат отзовани, ще се създаде ситуация, която в крайна сметка ще принуди Русия да анексира Азербайджан, което трябва да избегнем". (23)

За пореден път руската дипломация успява да осъществи немислимото. Само за два месеца британската политика спрямо Персия преминава от категоричнота настояване Русия да не се намесва там и в идеалния случай да се изтегли, до мълчаливо съгласие за поддържане на числеността на войските в Персия, последвано от одобрението за изпращането на цяла армейска дивизия, и руското анексиране на Персийски Азербайджан, за което говори британският посланик в Петроград.

Грей втвърдиява достатъчно позицията си през същия месец (март 1915 г.), и иска Русия да приеме разширяването на британската „сфера на влияние" в Персия на север в неутралната зона. Това е целта, преследвана от Таунли и Бюканън преди войната, когато Великобритания се опитва да противодейства на агресивната „настъпателна политика" на Русия в Персийски Азербайджан. (24)

По руско настояване, разширяването на британска зона в Персия е договорена като пряка компенсация за приемането от Великобритания на руското владеене на Проливите. Руснаците получават нещо голямо и осезаемо (Константинопол, Босфора и Дарданелите) в замяна на неясното обещание да уважават британската „зона на влияние". Срещу това необвързващо обещание Сазонов поставя условия: Русия ще се съгласи с изграждането на британски железопътни линии в бившата неутрална зона, но районът около Исфахан и Йезд, в същата зона, да бъде „запазен за Русия" и не на последно място Великобритания да признае „пълната свобода на действие" на Русия в собствената ѝ зона, която след оттеглянето на Великобритания, ще бъде заета от руски войски. (25)

Междувременно „превъзпитанието" на британския консул в Техеран продължава с бързи темпове. Докато преди изразява персийските страхове, което Коростовец нарича „русофобска солидарност", към 23 март 1915 г. Таунли порицава персийските

чиновници, които все още упорито настояват Русия да изтегли окупационните си сили поне от Ардебил и Казвин.

Таунли докладва следното на Грей, по отзи въпрос: „Отговорих, че в момента не може да става въпрос за подобно нещо“. На среща във френската легация тримата консули от Антантата всъщност „единодушно се споразумяват, че руските сили в Казвин трябва да бъдат увеличени, а не намалени“. (26)

Към края на пролетта, още по-русофилският наследник на Таунли, Чарлз Марлинг (изричният избор на Сазонов за поста (27), препоръчва численост на руските войски да се увеличат, първо на „2000 или 3000“, които да бъдат десантирани в Ензели (12 май 1915 г.), след това „поне на 6000“ (20 май). (28)

След като британската опозиция изчезва, единственото нещо, което сега забавя руското нахлуване в Персия, неумението на руснаците да се справят бързо с организирането им.

Не трябва да се обвиняват британските дипломати, в някаква серливност, за отстъпление по въпроса за присъствието на руските войски в Персия.

Турската опасност е реална. Омер Февзи бей, командващ османските сили, в Тебриз, заплашва да настъпи към Техеран, ако руснаците не изтеглят силите си от Персия. Турски войници (и кюрдските нередовни части) опожаряват руската банка в Тебриз, принуждавайки почти цялото европейско население на града да бяга. (29) Части на османската 6-та армия, под командването на Рауф бей (Орбай), разграбват граничните градове Ханекин и Касри-Ширин през март толкова усърдно, че германските им съюзници подават официална жалба.

Германският офицер за връзка, докладва в Берлин, че „бруталното поведение на войниците на Рауф, унищожава напълно симпатиите на персите към турците, колкото и малки да те“. (30)

Според слуховете германците също извършвали своеволия, от обири на паричните кервани на Антантата, до убийството на руския банков управител в Исфахан, през нощта на 19 срещу 20 май 1915 г.

Последен инцидент предизвика възмущението на Антантата, поради руското твърдение, че убийците са се укрили в германското консулство. Марлинг докладва на Грей, че това политическо убийство предоставя „правдоподобно извинение за изпращането“ на руските войски, и той предлага „6000 или повече“. (31)

Но има показателна разлика в междусъюзническата дипломация, на двете страни. Точно както германците успяват през август 1914 г. да принудят австрийците да изетглят своята 2-ра армия от Сърбия, за да я изпратят срещу руснаците, така сега те заставят Портата да изтегли войските си от Персия и дори да уволни Рауф Бей от командването на 6-та армия през септември 1915 г. (32)

Руснаците правят обратното, като през есента на 1914 г. пренебрегват френско-британските искания да съсредоточат силите си върху германците, и както по-късно игнорират многократните искания на Великобритания да изтегли войските си от Персия. Накрая Великобритания сменя позицията си и започна да иска точно обратното. Руската дипломация отново магически успява.

Трябва да се разгледат вижданията на британските и руските дипломати на място, защото те разкриват дълбоко вкоренени културни различия и изваждат наяве причината поради която руснаците продължават да печелят.

Постоянно влизайки в конфликт с руския си колега, обвиненият в русофобия от Сазонов, сър Уолтър Таунли има всички основания да подаде оставка в знак на протест.

Подобен жест вероятно щеше да събуди Грей и британския военен кабинет за настъпателния характер на руската военновременна дипломация. Вместо това той искрено се е придържа към руската гледна точка до степен, че започва да представя

аргументите на Русия пред персийските министри, а не обратното. С разговорите си за „вярата в съкрушителна руска победа, която да вразуми персите“, Таунли напълно е усвоил мирогледа на Сазонов-Коростовец, че руският престиж на Ориента е над всички останали въпроси, и го прави свой собствен.

Т,к трябва да припомним известната мисъл на Джон Бюкан от романа му „Зелената мантия“, че „ние (британците) сме единствената раса на земята, които сме способни да влезем под кожата на далечни народи“. (33)

Таунли само не е говорил достатъчно добре руски, за да мине за такъв. Но със сигурност сега може да мисли като такъв.

Руският колега на Таунли, за разлика от него, не показва склонност да мисли като британец. И защо да го прави? Въпреки че Тифлиското командване започва евакуацията на някои войскови части от Северна Персия след битката при Саръкамъш (и отменя изтеглянето почти веднага щом е започнало), самият Коростовец никога не обмисля сериозно идеята, независимо колко пъти Таунли я предлага.

Дори когато идват искания от върха на британския външнополитически елит, Коростовец спокойно ги отхвърля, без да мигне окото.

Сър Едуард Грей, например пуска пробния балон за тактическо руско изтегляне няколко пъти през първата военна зима, като идеята му е да убеди Персия, да обяви война на Турция като единствена сила, която наистина заплашва Техеран.

Грей обяснява на руснаците, че ако една мюсюлманска сила може да бъде спечелена на страната на Антантата, това ще разруши ключовата предпоставка за турско-германската свещена война, и че ислямският свят е обединен зад Централните сили. (Аналогично на предложенията на Кичънър към шерифа на Мека.) (34)

Както се очаква, Грей не стигна доникъде с идеята си, въпреки че Сазонов в един момент предполага, в галиполски стил, че персите ще бъдат склонени да се бият с Турция, ако с Антантата им обещае свещените шиитски градове Наджаф и Кербала (разположена в Южна Месопотамия, което предполага, че британците трябва да ги завладеят!). (35)

Руснаците разбират британските опасения за мюсюлманското обществено мнение в Египет и Индийския субконтинент, но просто не се интересуват от мнението на съюзника.[87] В дълъг меморандум за персийската ситуация, изпратен до Сазонов през февруари 1915 г., Коростовец излага сравнително точната версия на британските аргументи за включването на Персия във войната срещу Турция, което ще упражни „морално влияние върху Индия, Афганистан и като цяло върху мюсюлманите, дори евентуално върху арабските племена в южната част [на Персия], с които англичаните, както научих, вече са започнали да воюват“. Всичко това се разбира. Но нищо от това не е в интерес на Русия. Руските мюсюлмани, обяснява Коростовец на Сазонов, са безразлични към това дали Персия ще воюва с Турция или не. Тяхното мнение е изключително разумно: Персия няма армия. Нещо повече, продължава той, „бойните качества на нейните племена са съмнителни, с изключение на бахтиарите“, които живеят в британската зона на Южна Персия, и това ги прави неподходящи за Русия. От дипломатическа гледна точка, включването на Персия като съюзник компрометира руските претенции за нейна територия след войната, особено по отношение на

[87] Абсолютно същото правят през 1878 г., когато отказват да се съобразят с мнението на съюзника Австро-Унгария, за предоставянето на правата ѝ върху Босна и Херцеговина, неще което два пъти са го обещали чрез договорите от Райхщад (1876) и Будапеща (1877). Именно това несъобразяване с интересите на съюзника, води до разплатата в Берлин, когато Дизраели и Солсбъри дадоха на Австро-Унгария Босна и Херцеговина, но на много по-висока цена, платена от Русия с разпокъсването на България. Именно това глупаво руско подведение взриви започналото крехко австроунгаро-руско сближение и отвори по-нататъшната конфронтация довела до ПСВ. (б. пр.).

„въвеждането на нов режим в Азербайджан, заедно с преразглеждане на англо-руското споразумение [от 1907 г.]“.

За разлика от британските си колеги, Коростовец и Сазонов държат погледа си ясно насочен към целта: контрол над Северна Персия. Останалото – преувеличената паника заради турско-германските интриги, въпросът за спечелването като съюзник страна без армия (Персия), панислямизма и глобалното мюсюлманско обществено мнение, е просто фонов шум, и най-добре е да бъде игнориран.

Добре е да се разбират глупавите възгледи на съюзника, но това не означава, че трябва да им се отдава сериозно значение. (36)

След като помогнаха за отварянето на кутията на Пандора, британците скоро ще видят как руската окупация на Северна Персия се разпростира далеч отвъд всичко, което Грей, Таунли или дори Марлинг си представят.

Сазонов едва успява да скрие радостта си, като не отхвърля искането на Великобритания за 6000 руски войници, за усилване гарнизона в Казвин, въпреки че се съмнавя във възможностите на командването в Тифлис дали може да ги отдели. Не напълно ясно, Русия има зелена светлина.

След разрешение от Ставката, командването в Тифлис, изпраща заповед до Баку да подготови 10 000 войници за изпращане в Казвин. (37)

Въпреки обичайните забавяния, до края на лятото на 1915 г. руснаците се гответ да демонстрират сила. Първоначално се провеждат демонстративни маневри от гарнизона в Казвин по пътя за Техеран, както е наредено на 6 август, от подполковник Беломнестов.

Варшава пада два дни по-рано, и предизвиква паника в Ставката, и затова маневрите са отменени, и не пристигнат допълнителни подкрепления от Баку. (38)

В средата на септември още 1000 руски войници са изпратени в Ензели, правейки „благоприятно впечатление“ на легациите на Антантата в Техеран. (39) Пристигането на великия княз Николай Николаевч в Тифлис на 24 септември 1915 г., като главнокомандващ на Кавказкия фронт, заменен от царя като върховен главнокомандващ, подсказва, че руснаците стават по-сериозни в театъра на военните действия. Но дори за човек с ранга и престижа на великия княз, е трудно да се съгласи с изпращането на войски на фронт от второстепенно значение като Персия, докато германските армии настъпват през руска Полша.

Едва в началото на ноември, след като „голямото отстъпление“ на Русия най-накрая стабилизира Източния фронт, великият княз и неговият началник-щаб, генерал Юденич, имат възможност да отделят повече хора (около 6000 пехота и 8000 кавалерия), коне и артилерия (около 30 оръдия, включително две 4,8-инчови гаубици) за персийския театър на военните действия. След месеци на схватки, истинската персийска война е на път да започне.

Разполагаме с много оскъдна литература, за световната война в Персия, затова е трудно да се разгадае реалният баланс на силите през решаващите дни на ноември 1915 г. По това време в Техеран се разпространяват слухове, че Ахмад Шах, 18-годишният номинален владетел на страната, смята да се присъедини към германците и да обяви свещена война на Великобритания и Русия.

Шахът е трябвало да извърши хиджра, т.е. да напусне Техеран и да се установи в свещения град Кум, точно както Мохамед е напуснал Мека и се установил в Медина. Срещу изкушението на панислямска солидарност (въпреки че персийците са шиити, а не сунити като турците) и германските подкупи, шахът трябва да презени силата на силите на Антантата на място. На границата е създаден „източноперсийски кордон“, за да се предотврати достигането на германската джихадистка мисия, водена от Оскар фон Нидермайер, до Афганистан, но той е много слаб разположен по протежение на

линия от 1600 километра от руския север до британския юг, и хората на Нидермайер го преминават без проблеми.

Близо до брега на Персийския залив британците окупират Бушир, но само с няколко батальона, на стотици километри от Техеран. Руснаците, за разлика от тях, сега разполагат истинска армия в Северна Персия, за чиято численост Ахмад Шах може само да гадае. Под командването на генерал-майор Н. Н. Баратов, основните кавказки експедиционни сили от 6000 пехотинци (предимно казаци) и 8000 кавалеристи, превозени с параходи през Каспийско море дебаркират в Ензели (днешен Пахлави) на 7 ноември 1915 г. Руснаците уведомяват съюзниците си през септември, че вече имат 5000 войници в Казвин, което предполага, че до средата на ноември 1915 г. те разполагат с поне 20 000 войници по главния комуникационен маршрут от Ензели-Казвин-Техеран, на лесно достъпно разстояние от столицата.

На северозападната граница на Персия, срещу Ван, генерал Т. Г. Чернозубов разполага с цялата Кавказка казашка дивизия (4-та), две бригади от Забайкалски казаци и четири отряда арменски нередовни войски (дружини).

Според германския партизански командир в района Урмия има 5000 войници и агенти под руско командване. В този повратен момент от световната война в Персия, руснаците разполагат с около 25 – 30 000 пехота и кавалерия, като част от тях са оещ на път. (40) Заповедите към Баратов от командването в Тифлис са недвусмислени: да превземе, а след това да укрепи и задържи персийската столица. Отнема му около седмица, за да групира и силите си, но несигурността в Техеран относно числеността на руските части, работи в руска полза. Както се оказа, изпращането на символична сила към Техеран е достатъчно, за да създаде впечатление за заплаха. По заповед на Баратов, „авангардът“ на гарнизона в Казвин, състоящ се от 700 кавалеристи, 300 пехотинци и само 4 гаубици и 2 картечници, тръгва за Техеран на 15 ноември 1915 г. Коростовец уверява Ахмад Шах, че тези сили са изпратени само като предпазна мярка и всъщност няма да влязат в столицата, освен ако не бъде необходимо за поддържането на обществения ред. Сякаш за да успокоят шаха (и да не се издадат колко малък е всъщност „авангардът“ на Баратов), руснаците спират на около 30 км северно от Техеран, за да позволят на младия суверен да обмисли възможностите си. (41)

След като се отказват от спечелването на Персия за Антантата, британците налагат на Ахмад Шах закона на руския империализъм. „Дадохме му да разбере на недвусмислен език“, докладва британският консул на Лондон, за разговора си с Ахмад Шах, „че ако персийското правителство не действа срещу германците, тогава руските войски ще се заемат със задачата и ако Персия бъде подтикната да воюва срещу нас, резултатите за страната му и него самия ще бъдат катастрофални.“ (42)

С британците, превърнати в таран на руската дипломация, Ахмад Шах няма друг избор, освен да се предаде на предполагаемата превъзхождаща сила, както прави на 15 ноември 1915 г. След като изпращат собствените си запаси от пушки, бомби, картечници и боеприпаси в Исфахан (които са значително по-големи от тези на малкия авангард от Казвин, приближаващ към града), германският и австроунгарският посланици в Техеран, сега се укриват в посолството на САЩ. (43)

След като всяка номиналната персийска опозиция е сломена, руските войски заемат Северна Персия, „осигурявайки защита“ на страната от турско-германски грабежи. От оперативната си база в Казвин, хората на Баратов превземат Хамадан и Кум през декември 1915 г., Кангавар през януари 1916 г. и Керманшах през февруари 1916 г., само на 120 мили от османската месопотамска граница.

Исфахан, центърът на германската джихадистка пропаганда и складове за оръжие в Персия, падат в руски ръце на 20 март. „След серия от кратки, решителни удари“ руснаците „изчистиха Персия от германо-персийските въоръжени сили и окупираха

обширна територия, простираща се на 800 версти дължина и 800 версти ширина“ (една верста е приблизително равна на един километър или около 6/10 от милята). (44)

С половин армейски корпус (подсилен с кавалерия), Баратов постига дългогодишната руска цел да окупира Персийски Азербайджан. Както самият той казва със задоволство: „Най-накрая, руската сфера на влияние в Персия беше изцяло в наши ръце“. (45)

Експедицията на Баратов в Персия е все още „празна страница“ в историята на Първата световна война. Днес, вече е в обръщение едно много добро руско изследване по темата, публикувано едва през 2002 г., когато военната история най-накрая се завърна на мода, след краха на комунизма. (46)

Британските източници за персийските събития от ноември 1915 г. споменават смътно „казаците“ като спасители на позицията на Антантата, без дори да посочват командира на руските експедиционни сили. (47)

Поне тук има основания за благодарност, тъй като руснаците наистина вземат под закрила консулите, другите служители и цивилни лица от Антантата в Техеран, Казвин и Керманшах.

За първи път съюзникът на Великобритания не я изостави напълно в беда: съюзниците избягват „куршумите на персийската войнственост“, колкото и въображаеми да са те.

Ако обаче погледнем по-внимателно оперативната история на експедиционния корпус на Баратов, се вижда правдоподобна причина за британската амнезия. В сравнение с основните бойни полета на османския театър на военните действия по това време, руското разполагане на войски в Персия е напълно второстепенно по значеине. Докато Баратов прочиства оскъдната въоръжена опозиция в Северна Персия (48), едва на сто мили разстояние, британско-индийски експедиционни части под командването на генерал Тауншенд, настъпват към Багдад, и срещат опустошителна контраатака на османската 6-та армия под командването на Нуретин паша, близо до древните руини на Ктесифон (или Селман Пак, както турците го наричат) на 22-25 ноември 1915 г. Въпреки че турските загуби са тежки (6000 убити и ранени), Тауншенд губи още повече хора и загубите му са по-трудни за компенсиране. Британският командир се оттегля обратно по Тигър към Кут-ал-Амара, преследван от 6-та армия, командвана лично от германския фелдмаршал Колмар фон дер Голц паша.

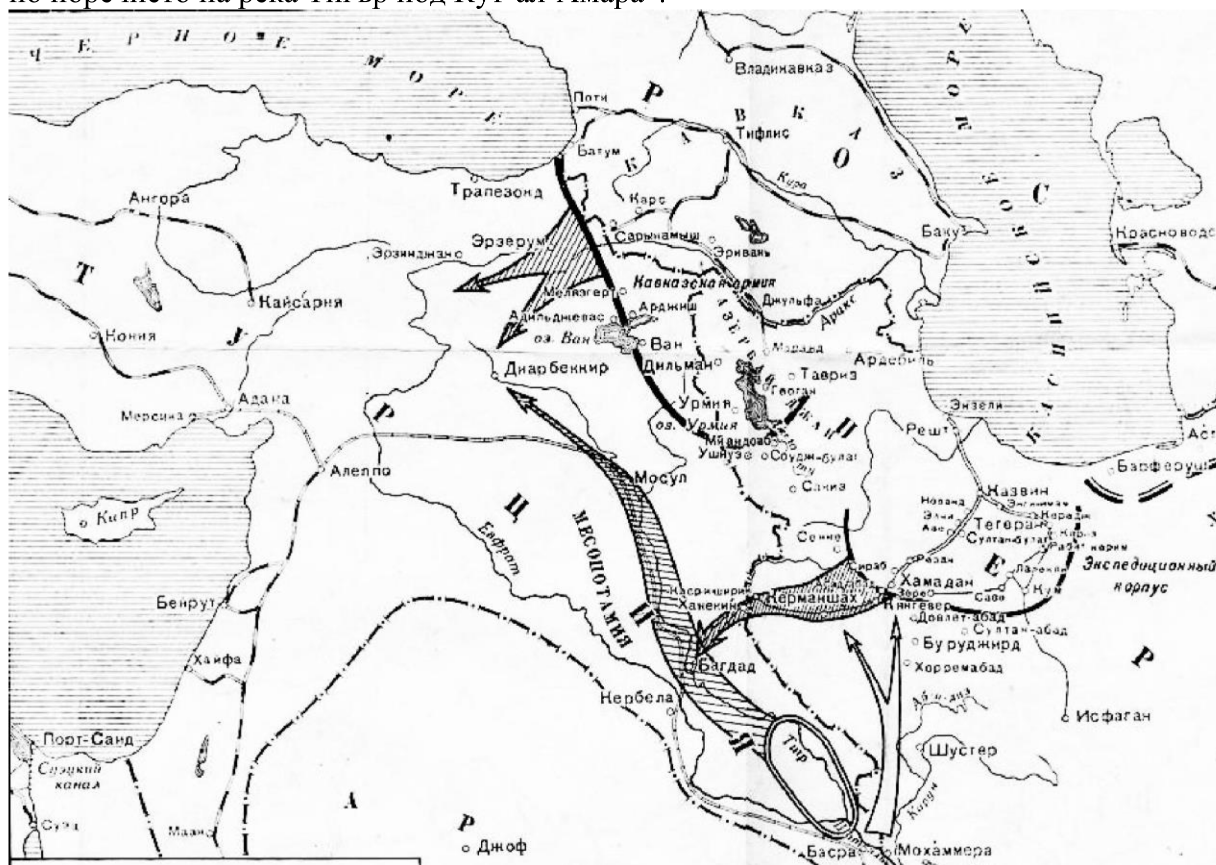
До 7 декември 1915 г. войските на Тауншенд са обкръжени при Кут ал-Амара, където ще останат под обсада през следващите пет месеца. Както е известно, две отделни спасителни мисии са изпратени по река Тигър от Басра, първата с 20 000 войници под командването на генерал Фентън Джон Айлмър през януари 1916 г., а след това с още 10 000 под командването на генерал Джордж Фредерик Гориндж през март – но и двете са без резултат. Това, което повечето британци не знаят е, че руските сили са на разположение точно от другата страна на персийската граница, на по-малко от 150 мили близо от Басра. По искане на Тауншенд, през януари 1916 г. командването в Тифлис нарежда на генерал Баратов да помогне на британския гарнизон, като организира диверсионен удар през персийския граничен град Ханекин (на 80 мили от Багдад и не много по-далеч от Кут ал-Амара). Толкова очевидна е нуждата на Тауншенд от руска помощ, че османската 6-та армия премества цели четири батальона и 12 тежки оръдия от Багдад към персийската граница, за да спре руснаците. Руската заплаха, видяна от Багдад, е толкова опасна, че фон дер Голц паша, поставя тези части под командата на германскиямайор Боп, а не на турчин. (49)

Напълно в стила на руското поведение при Галиполи, Баратов започна да търси извинения почти веднага. След като получава заповедта, той каза на великия княз Николай Николаевич, че не може да тръгне към Багдад, освен ако не му бъдат

предоставени „време, средства и хора“, само за да получи отговора на Николай Николаевич, че „няма нищо от това на разположение“. Затова Баратов сформира своята помощна експедиция от „силите и средствата, с които разполага“ – главно време, което руските командири винаги имат в изобилие. След тримесечно колебание, хората на Баратов най-накрая тръгват от Керманшах по пътя към Ханекин, който достигат на 25 април 1916 г. Руските експедиционни сили в Персия вече са на „само на пет дни път от Багдад“, което означава, че поисканата от британците диверсионна помощ може да се очаква около 30 април. Но Тауншенд и неговите хора, притиснати от глада, се предават на Халил „Кут“ паша (фон дер Голц умира от тиф) ден преди Баратов да обещае да стигне до Багдад, 29 април 1916 г. (50)

Сякаш повтаряйки поведението си при Галиполи, руснаците отново пристигат късно за британското „погребение“. Но сега изобщо не пристигат. След като научава за капитулацията на Тауншенд по радиото, Баратов се опасява, че за конете му няма да се намери храна в Месопотамия и че казацитеняза да издържат на жегата (около 500 са загинали по време на похода от Керманшах до Ханекин). Така той решава, да не тръгва към Багдад.[88]

Под натиска на британците, руснаците да помогнат за спасяването на останките от британските части в Кут, в края на май 1916 г. Ставката отново нарежда на Баратов да продължи към Месопотамия и Мосул, за да „[помогне на] англичаните, действащи по поречието на река Тигър под Кут-ал-Амара“.

Оправдавайки се отново с климата и бойния дух, маларията и холерата са изтощли не толкова издръжливите му казаци, Баратов отново не се подчинява на заповедите и избира да се оттегли в по-хладните планини на Луристан.

[88] Баратов има и друга причина да се въздържа. Юденич го е информира, че след оттеглянето на британците от Галиполи през януари, германците са прехвърлили всички свои офицери в Багдад, заедно със „150 картечници от най-нов тип“. Не е чудно, че Баратов не желае да подпомогне на британските сили.

Баратов все пак влиза в бой с турците, докато се оттегля от граничния град Ханекин, твърдейки (пресилено), че силите му са разгромили „четири османски пехотни дивизии“ и „изклали цял батальон“, преди да преминат в методично тактическо отстъпление.

До края на юни Баратов установява руска отбранителна линия с център Хамадан, охранявайки всички подходи към Казвин и Техеран. По-късно заявява, че постига това, без „да получи нито едно подкрепление“ от командването в Тифлис.

След като очевидно забравил (или простил) неподчинението на Баратов, което е навредило само на британците, великият княз Николай Николаевич дори му изпраща поздравителна телеграма през юли 1916 г., поздравявайки експедиционните сили за „върховната доблест“, която са проявили. (51)

Точно както при Галиполи, „приносът“ на Русия не е голям. Причината великият княз Николай Николаевич, да не изпраща подкрепления на Баратов, за да помогне на Тауншенд, е че тифлиското командване замисля голяма операция в Източна Турция, за която отделя 200 000 души и по-голямата част от артилерията си. Под командването на генерал Николай Юденич, на 10 януари 1916 г. започва яростната руска офанзива, която пробива отбранителните линии „Кьопрюкьой“ на турците седмица по-късно. След това руснаците обсаждат Ерзурум, щаба на османската 3-та армия. Този внушителен град-крепост пада на 16 февруари. Отстъпващите турски сили, на Махмут Камил паша, едва избягват обкръжението. На север руснаците напредват по Черно море, превземат Ризе през март, на 16 април и важния пристанищен град Трабзон, откъдето идват морските доставки на османската 3-та армия. Ерзинджан пада на 25 юли 1916 г. През есента, руснаците са разположени на лагер в Ерзинджан, Муш и Битлис, заплашвайки Сивас и главния път за Анкара. Османската 3-та армия е „почти унищожена“ от Кавказката армия през 1916 г., губейки около 100 000 души и повечето от оръдията си. (52) Така руснаците започват дългоочакваната си турска офанзива през януари 1916 г., точно в месеца, в който Великобритания иска Баратов да помогне на Тауншенд при Кут-ал-Амара.

Баратов твърди, че спасителната мисия е невъзможна, защото великият княз Николай Николаевич и командването в Тифлис не могат да отделят войски, заради продължаващата източна турска офанзива.

Любопитно е, че падането на Ерзурум, драматизирано в романа на Бюкън „Зелената мантия“, е единственото значимо военно развитие на руско-османския фронт на Първата световна война, с което повечето англогоезични читатели са запознати. Читателите на Бюкън обаче не знаят нищо за това как превземането на Ерзурум се отразява върху едновременната обсада на Кут ал-Амара.

Паралелът е още по-дълбок. Точно както Ебергарт обещава да окупира Константинопол веднага щом британците и французите го спечелят за него, така и Баратов, се отказва от офанзивата срещу Багдад, след като научава за капитулацията на Тауншенд на 29 април 1916 г., и по-късно ще възобнови прекъснатия си поход към Месопотамия, не през януари-февруари 1917 г., когато британците искат, а едва в края на март, след като Багдад вече пада в ръцете на британците. (53)

Но по отношение на междусъюзническите задължения (и ангажимента поет към арменците), времето не е силната страна на Русия. Съкрушителната кавказка офанзива от 1916 г. щеше да зарадва много повече британците, ако беше започната през ноември 1914 г. (когато Грей иска от руснаците да настъпят в Източна Турция, вместо да разпиляват силите си в Персия) или още повече през пролетта на 1915 г., когато щеше да помогне на съюзниците при Дарданелите и Галиполи. Тя щеше да зарадва още повече арменците, ако беше започната преди въстанията от март-април 1915 г. за да им помогне и да предотврати съдбовните последици. Вместо това руснаците започват

офанзивата си в Ерзурум едва през януари 1916 г., след като стотици хиляди арменци вече са загинали.

Случаят с Галиполи, е още по-учудващ: голямата руска офанзива започва на 10 януари 1916 г., денят след като и последният британски войник напуска нос Хелес. След като се бавят 14 месеца, руснаците внезапно решават да не чакат повече, надявайки се да превземат Ерзурум, преди турците да успеят да прехвърлят подкрепленията от Галиполи. Въпреки лошия момент, Баратов играе важна роля в обрата на съдбата на Антантата в световната война. С разгрома на германците и турците в Персия, сухопътния път към Индия, и всички останали фантазии, на прогерманските панислямисти за разгръщане на свещена война от Афганистан срещу Британска Индия, са прекратени. Нидермайер и неговите джихадисти са пленени един по един през 1916 г., повечето от тях на персийска земя, тъй като племенните вождове усещат накъде духа вятърът в световната война. (54)

Оттегляне на съюзниците от Галиполи през януари 1916 г., и капитулация на Тауншенд при Кут-ал-Амара през април, нанасят сериозни удари на британския престиж в Близкия изток, но това скоро ще бъде компенсирано от нарастването на руския престиж след падането на „непревземаемия“ Ерзурум, заедно с Ерзинджан и Трабзон. Вероятно за Сазонов, Юденич и Баратов, и великия княз Николай Николаевич, е безразлично дали Великобритания ще си възвърне регионалната позиция. Със или без британска помощ и дали ще са останали живи османски християни, които да ги посрещнат, вековната руска мечта за разделяне на Азиатска Турция най-накрая се избистря. Време е да се изготви плана на следвоенния свят.

Бележки

1. Н. Н. Баратов, „Борбата в Персия по времето на революцията в Русия, около пролетта на 1917 г.“, в колекцията на Баратов, архиви на Института Хувър, кутия 3.

2. Вижте меморандума от Ке d'Орсе, обозначен като „Русия-Англия. Юли 1914 г.“, в QO Russie Politique Etrangère, том 50; и Сийгъл, „Краят на играта“, особено глава 8 за „Смъртта на англо-руското споразумение: 1914 г.“

3. Рийд до Грей, 17 декември 1914 г., в PRO, FO 371/2094.

4. Фромкин, „Мир, който ще сложи край на всеки мир“, особено част II („Кичънър от Хартум гледа напред“).

5. Сийгъл, „Краят на играта“, стр. 187 (за цитата на Грей) и стр. 189 (за числеността на войската).

6. Меморандум на Бюканън до Сазонов, 20 октомври/2 ноември 1914 г., документ 449 в IBZI, т. 6:2, стр. 1.

7. Бенкендорф до Сазонов, 27 октомври/9 ноември 1914 г., в KP, т. 1, 227–228.

8. Бенкендорф до Сазонов, 31 октомври/13 ноември и 1/14 ноември 1914 г., и двете в КП, т. 1, стр. 232–234.

9. Бенкендорф до Сазонов, предавайки на Грей, 9/22 декември 1914 г., документ 678 в IBZI, т. 6:2, стр. 575–576.

10. Вижте глава 5 по-горе.

11. Бенкендорф до Сазонов, предавайки на Грей, 9/22 декември 1914 г., документ 678 в IBZI, т. 6:2, p. 575.

12. Таунли до Грей, 8 октомври 1914 г., телеграма №. 469, в PRO, FO 438/3.

13. Коростовец до Сазонов, 26 ноември/9 декември 1914 г., документ 630 в ИБЗИ, т. 6:2, с. 537–538. 14. Бенкендорф до Сазонов (два пъти), 10/23 декември 1914 г., документи 684 и 685, в IBZI, т. 6:2, стр. 580–581.

15. Сазонов до Бенкендорф, 27 декември 1914 г./9 януари 1915 г., документ 739 в IBZI, т. 6:2, стр. 633–634.

16. Столицата до Тифлис, 17/30 декември 1914 г. (два пъти) и 19 декември 1914 г./1 януари 1915 г., в AVPRI, фонд 151, опис 482, дел 4113, списъци 12–16 и следващи.

17. Таунли до Грей, 1 януари 1915 г., в PRO, FO 438/6.

18. Таунли до Грей, 3 януари 1915 г., в PRO, FO 438/6.

19. Столицата до Ставката, 24 декември 1914 г./6 януари 1915 г., в AVPRI, фонд 151, опис 482, дел 4113, списък 18.

20. Воронцов-Дашков до Ставката от Тифлис, 7/20 септември 1914 г.; и Введенски до командването в Тифлис от Урмия, 1/14 декември 1914 г., и двете в RGVIA, фонд 2000, опис 1, дел 3851, списък 68, 71.

21. Виж Макмикин, Берлин-Багдад Експрес, глави 13 и 16.

22. Таунли до Грей, 28 януари 1915 г., № 166, в PRO, FO 438/6.

23. Бюканън до Грей, 5 януари 1915 г., № 24, в PRO, FO 438/6.

24. Сийгъл, Краят на играта, стр. 187–188.

25. Смит, Руската борба за власт, стр. 229–232.

26. Таунли до Грей, 23 март 1915 г., в PRO, FO 438/6.

27. Сазонов до Бенкендорф, 27 декември 1914 г./9 януари 1915 г., документ 739 в IBZI, том 6:2, 633–634.

28. Марлинг до Грей, 12 и 20 май 1915 г., в PRO, FO 438/6.

29. Фон дер Голц до Цимерман, от Константинопол, 30 януари 1915 г., и Вангенхайм от Пера, 1 и 6 февруари 1915 г., в PAAA, R 21035.

30. Сар до Надолни, 20 април 1915 г., в PAAA, R 21042.

31. Марлинг до Грей, 20 май 1915 г., в PRO, FO 438/6.

32. Хохенлое от Константинопол, 23 септември 1915 г., в PAAA, R 21049; и Лосов/Вагенхайм до Надолни, 21 октомври 1915 г., в PAAA, R 21051.

33. Buchan, Greenmantle, p. 32.

34. Grey/Buchanan aide-mémoire, 7/20 януари 1915 г., документ 42 в IBZI, т. 6:2, стр. 42.

35. Сазонов до Бенкендорф, 27 декември 1914 г./9 януари 1915 г., документ 739 в IBZI, т. 6:2, 633–634.

36. Коростовец до Сазонов, 29 януари/11 февруари 1915 г., документ 181 в ИБЗИ, с. 166–167.

37. Сазонов до Етер, в Техеран, 9/22 май 1915 г., документ 811 в IBZI, т. 7:2, стр. 783; и (за частта със Ставката) Сазонов до Етер в Техеран, 29 април/12 май 1915 г., документи 737 и 738 в IBZI, т. 7:2, стр. 719. За искането за 10 000 войници вижте Янушкевич до Сазонов, 26 юли/8 август 1915 г., и Сазонов, предаващ го на Етер в Техеран, документи 465 и 467 в IBZI, т. 8:2, стр. 448–449, 451. Виж също Клем, за Политическия отдел на Министерството на външните работи, до генерал-губернатора Барановски в Туркестан, 26 април 1915 г./9 май 1915 г., документ 716 в IBZI, т. 7:2, стр. 703.

38. Сазонов до Воронцов-Дашков, 26 юли/8 август 1915 г., документ 457 в IBZI, т. 8:2, стр. 442–443 (и бел. 1–2 на стр. 443). Вижте Gehrke, Persien in der deutschen Orientpolitik, том. 1, стр. 140–141.

39. Сазонов до Воронцов-Дашков, 3/16 септември 1915 г., документ 715; и също помощен мемоар на Сазонов за Бюканън и Палеолог, 11 септември 1915 г., документ 688, и двата в IBZI, т. 8:2, стр. 638, 663.

40. За септемврийската оценка на руските сили в Казвин вижте Меморандума на Еврейнов, руското консулство Драгоман в Техеран, 27 август/9 септември 1915 г., документ 679 в IBZI, т. 8:2, стр. 632. За оценки на (официалния) брой на руските войски

вижте Стрелянов, Корпус Генерала Баратова 1915–1918 гг., стр. 13, 22 (първата страница дава цифрата от 13 000 за експедиционните сили към ноември-декември 1915 г., втората към април 1916 г. – около 25 000). В книгата „Кавказките бойни полета“, стр. 321–324, Алън и Муратов дават приблизителна оценка за първоначалното разполагане на около 14 000 души, включително кавалерията, заедно с данните за войските, вече разположени на Ванския фронт и в провинция Урмия (по около 5000 души). За оценка на числеността на руските войски от главния германски партизански командир в Луристан (около 25 000 души), вижте Люрс, (Lührs, Gegenspieler des Obersten Lawrence), стр. 166, 191–192.

41. Стрелянов, „Корпус генерала Баратова“, стр. 10–11.

42. Хопкирк, „За тайните служби на изток от Константинопол“, Hopkirk, On Secret Service East of Constantinople, стр. 175.

43. Стрелянов, „Корпус генерала Баратова“, стр. 10–11. Според оценките на Стрелянов от руски източници, преди евакуацията на града, германците са разполагали със 7000 пушки, 30 000 бомби, „неизвестно количество картечници“ и около 2 милиона патрона в Техеран. От това, което съм видял в германските източници, тези числа звучат подозрително високи. Но младият шах се е предал, вярвайки на руския блъф, и заради реалистична оценка на баланса на силите, насочени срещу него. Баратов е имал още войски на път, колкото и малък и невзрачен да е бил „авангардът“ му, маршируващ към Техеран.

44. Н. Н. Баратов, „Извадка от заповедта до Руския експедиционен корпус в Персия“, 10 юни 1918 г., в архивите на Института Хувър, колекция на Баратов, кутия 3; и Стрелянов, Корпус на генерала Баратов, стр. 13–20.

45. Н. Н. Баратов, „Борбата в Персия по времето на революцията срещу Русия, около пролетта на 1917 г.“, в колекцията на Баратов, архиви на Института Хувър, кутия 3.

46. Стрелянов, Корпус на генерала Баратова.

47. Хопкърк, „Тайните служби на изток от Константинопол“ (1994), посвещава няколко подробни глави на персийските събития в световната война, без нито веднъж да споменава Баратов; и по-скорошната книга на Антъни Уин „Персия в голямата игра“ (2004), цяла книга за Персия, която посвещава голяма част от втората половина на интригите на сър Пърси Сайкс и неговите надценени южноперсийски стрелци, която също не споменава нито веднъж Баратов. Уин наистина се отнася към твърдението на Сайкс, че е „спечелил войната в Персия самостоятелно“, със скептицизма, който заслужава, но изглежда не осъзнава, че руснаците, под ръководството на Баратов, са разполагали със сила в страната десет пъти по-голяма от Южноперсийските стрелци и тяхната незначителна численост. Очевидни примери за западната амнезия, съпътстваща почти всичко, което Русия е правила в Първата световна война.

48. Стрелянов, в „Корпус Генерала Баратова“, включва някои доста внушителни оценки на турско-германско-шведско-персийските сили, противопоставящи се на експедиционните сили на Баратов в Северна Персия, които той оценява (стр. 17) на „общо 25 000“. Любопитно е, че това е точно същият брой руски войски, за които германският партизански командир Ханс Люрс твърди, че са били разположени срещу него. Разликата между двете оценки е следната: предположението на Люрс всъщност е било точно; Самият Стрелянов (стр. 22) дава цифра от 566 руски офицери и 24 270 войници под командването на Баратов към 1 април 1916 г. За разлика от това, 25 000 е силно преувеличение на броя, които „германците“ са успели да разположат срещу Баратов. Единствената значителна въоръжена сила в Персия, жандармите с шведски офицери, е наброявала най-много 12 000; и от тях много малко участват в бой срещу руснаците. Самият Люрс е помагал в командването на нередовните чети в Луристан, но

те никога не са наброявали повече от няколко хиляди общи. Турците са разполагали войски близо до граничните градове Ханекин и Касри-Ширин, но не повече от няколко хиляди. Вижте Макмийкин, Берлин-Багдад Експрес, глава 16. 49. Алън и Муратов, Кавказките бойни полета, стр. 386–387.

50. Баратов, „Извадка от заповедта до Руския експедиционен корпус в Персия“, 10 юни 1918 г., в архивите на Института Хувър, колекция на Баратов, кутия 3, стр. 4–6.

51. Стрелянов, Корпус генерала Баратова, стр. 24 (Юденич до Баратов, посочено в бележка под линия) и 41–46; и Баратов, „Извадка от заповедта до Руския експедиционен корпус в Персия“, 10 юни 1918 г., в архивите на Института Хувър, колекция на Баратов, кутия 3, стр. 10.

52. Ериксон, Заповед за смърт, стр. 120–137. За Кавказкия фронт вижте Рейнолдс, Разрушаващите се империи.

53. Това е според спомените на самия Баратов, в неговия „Извадка от заповедта до Руския експедиционен корпус в Персия“, 10 юни 1918 г., в архивите на Института Хувър, колекция на Баратов, кутия 3, стр. 11–12. Относно британските искания за сътрудничество на Баратов по време на месопотамската офанзива през зимата на 1917 г., вижте Allen and Muratoff, Caucasian Battlefields, стр. 443–444. Както те отбелязват саркастично, „генерал Мод е оценил напредъка на руските си съюзници като доста бавен“. Стрелянов, (стр. 60), твърди, че руските действия близо до Керманшах са имали известно отклоняващо въздействие върху оттеглянето на османците от Багдад, но не цитира доказателства за това.

54. Виж McMiekin, Berlin-Baghdad Express, глави 16 и 18.

Глава 8. Разделянето на Османската империя.

Цялата територия между Черно море и линия, започваща от Урмия... под Ван, през Битлис, Муш и Харпут (Елязъг), до планинската верига Тавър и Антитавър [близо до Сивас], трябва да бъде предоставена на Русия, за да се маркират [границите] с бъдещия турски султан на Анадола. — С. Д. Сазонов, март 1916 г. (1)

Сергей Сазонов никога не е особено стеснителен относно желанието на Русия да раздели Турция. Въпреки че понякога играе ролята на „лошия полицай“ пред Кривошеин, който има репутация на по-войнствен, руският външен министър е доста откровен още през август 1914 г. за завземането на Проливите като основна военна цел. Официалното искане на цар Николай II за пълен руски контрол над Константинопол и Проливите (заедно с о-вите Имброс и Тенедос, Азиатска Турция до река Сакария и Европейска Тракия до линията Енос-Мидия), предадено от Сазонов на неговите посланици на 4 март 1915 г., не трябва да е изненада за никого в Париж или Лондон. (2)

Историческият мемоар на Сазонов обаче засяга френските и британските чувства, поднесен в крайно неподходящ момент. Той е издаден в разгара на все по-кървавата Дарданелска операция, за която Русия не допринася с нищо.

Дори Палеолог е озадачен, особено след като Сазонов отправя заплахата си на 5 март 1915 г., ден след като внася искането на царя, че ако съюзниците не се съгласят, той ще подаде оставка и ще доведе германофила Сергей Вите в правителството, за да сключи сепаративен мир с Германия. (3)

Сър Едуард Грей също е обезпокоен от момента в който е поставено искането на Сазонов (чието съдържание французите предават на Лондон), но приема напълно примиренческа позиция и вместо да отстоява твърдостта си, се съгласява с гледната точка на Сазонов. По-късно Грей си спомня аргумента, който е представил пред

кабинета, ако Великобритания не се съгласи с исканията на Русия, тогава германофилските консерватори като Вите ще да убедят царя, че „британската политика, винаги е била да държи Русия далеч от Константинопол и Проливите... и това все още е нашата политика.“ (4)

С тази любопитна логика британският кабинет на 12 март 1915 г. заема одобрителна позицията за всяка териториална претенция на Русия към Константинопол и Проливите, въпреки че тя не прави нищо, за да ги придобие, и да лиши едно хипотетично бъдещо руско правителство, от аргумента, че Великобритания всъщност няма да ѝ ги даде.

Военната дипломация на Русия, напълно съвпада със старата мъдрост: че истината е по-странна от измислицата. Французите, както обикновено, сключват по-строга сделка. Пред заплахата на Сазонов да подаде оставка, Палеолог издава свой собствен мемоар на 8 март 1915 г., с който по принцип одобрява претенциите на Русия към Константинопол и Проливите. Но той не успява да прокара официално за одобряване меморандума на Сазонов от 4 март, като въпрос на официална френска политика, свързвайки руските искания с британските и френските претенции в Леванта, които трябва да изчакат „сключването на окончателния мирен договор“. (5)

Поради доминиращата финансова позиция на Франция в Турция, на 12 март 1915 г. Палеолог отправя свои искания за Константинопол (настоявайки категорично срещу пълната руска собственост), като включва и британските интереси. Според френския посланик, всяка от трите съюзнически сили, трябва да има свой собствен „върховен комисар“ в окупираната турска столица, разделена на окупационни зони. Очаквайки френската съпротива, Сазонов има план за разделянето на Константинопол, който сега променя, за да отговаря на искането на Палеолог. Идеята е британците да окупират азиатската част на града („Скутари“ или съвр. Юскюдар), а французите – стария европейски квартал Пера (съвр. Бейоглу, от Каракьой през Галата и Таксим до Ортакьой на брега на Босфора). В допълнение към Проливите, Русия ще се задоволи „само“ с Истанбул – тоест древният град Византион, от двореца Топкапъ до стените на Теодосий, район, в който са се намират всички важни православни религиозни обекти, от църквата „Христос Спасител“ в Хора[89], до православната патриаршия и „Света София“. (6)

След като успява да изтръгне тези отстъпки от Сазонов (заедно с приемането от страна на Русия на френските претенции за Сирия, Хатай и голяма част от Османската Киликия, предоставени от царя на 16 март 1915 г.), Палеолог най-накрая одобрява оригиналния мемоар на Сазонов от 4 март за Проливите и Константинопол във „Вербална нота“ от 10 април 1915 г., като защитава британските интереси по-умело от самите британци. (7)

Въпреки френската съпротива, руският дипломатически натиск, е отново печеливш. Но Сазонов проявява разум и смекчава руските претенции, защото, след като провалът на Галиполската операция през лятото на 1915 г. става ясно, че Проливите, Константинопол, Турска Тракия и Азиатска Турция, няма да бъдат завладени в близко бъдеще. А следвоенните претенции на Русия към тези територии вече са писмено обезпечени, и няма нужда да се настоява за още, без да се полагат каквито и да било руски усилия за реалното им осигуряване, докато съюзниците полагаха героични усилия да свършат руската работа. Освен това, моментът за по-големи руски претенции за повече турска територия, е неподходящ, предвид „голямо отстъпление“ на Източния фронт, където Русия почти губи войната от Германия, и Сазонов добре осъзнава това.

[89] Пред османското време е превърната в джамия – Карие джамия, а от 1948 до 1958 г. е реставрирана и превърната в музей. (б. пр).

Междувременно на османския фронт през 1915 г. започва достатъчно обещаващо за Антантата със Саръкамъш и Дарданелската операция, но до края на годината турците си връщат преднината. След като Сърбия е победена от обединените сили на Австро-Унгария, Германия и влизалата във войната на тяхна страна през октомври България, се установява непрекъсната железопътна и комуникационна връзка между Берлин и Константинопол, което предопределя поражението на съюзническите части при Галиполи, в момент, когато хората на Тауншенд са обкръжени в Кут.

Въпреки трудности на Великобритания на изток, с настъплението на Русия срещу Турция и падането на Ерзурум, перспективите на антантата започват да изглеждат по-светли. Това стратегическа обстоятелство предопределя „Споразумението Сайкс-Пико“ изготвено след руските победи над Турция през пролетта на 1916 г. (8)

Дипломатическото споразумение за разделянето на Османската империя не би имало особен смисъл по-рано (януари-април 1916 г.) когато Великобритания претърпява двете си поражения при Галиполи и Кут ал Амара. Тези поражения са смятани за „най-голямата масова капитулация на [британските] войски между Йорктаун през 1783 г.[90] и Сингапур през 1942 г.[91]“ (9)

На какви логически основания британецът Сайкс (след двете посочени поражения) и французина Пико решават, че сега, през зимата на 1916 г. е дошъл моментът за окончателното споразумение за разделяне на Османската империя?

От британска страна, причината за споразумението Сайкс-Пико, е страхът на Кичънър, че Русия ще стане отново основен британски противник, след края на световната война, като замисълът е създаването на френска буферна зона между старите антагонисти в Голямата игра. В първоначалния проект на Сайкс-Пико, ратифициран двустранно на 10 февруари 1916 г., Великобритания се съгласява да „даде“ на Франция, Сирия, Ливан и Киликия (от планините Тавър, през Северна Месопотамия до персийската граница) в замяна на френското признание на британското върховенство в Месопотамия южно от Мосул, „палестинските“ пристанища Акра и Хайфа и (чрез арабски посредници) Арабия, но не се очаква Франция да завладее сама собствения си дял. Точно както при „предложението“ на Кичънър за халифата към Хусейн от Мека, британците завещават неща, които не им принадлежат, подобно на Палеолог и цар Николай II, които чертаеха въображаемите си териториални придобивки през ноември 1914 г. (10)

На този начален етап споразумението Сайкс-Пико представлява интригуващ обрат в дипломацията след Дарданелите. Французите играят една и съща игра и двата пъти, изисквайки Киликия, Ливан и Сирия, като не обещават да допринесат с нищо за военна акция, която да ги завладее.

При Великобритания и Русия дипломатическите полюси са обърнати, като първата налага широкообхватни претенции върху османска територия, докато втората в момента върши тежката работа в театъра на военните действия. Ако обратният паралел с Галиполи продължи така, през пролетта на 1916 г. преговорите Сайкс-Пико ще накарат Русия да продължи тежката работа по унищожаването на османската военна мощ на бойното поле, докато Франция и Великобритания претендират за най-избраните късчета турска територия, предлагайки на руснаците само символичната окупационна зона в Константинопол (Истанбул и околностите). Руснаците обаче не са толкова лесни за манипулиране по време на собствената им офанзива, колкото британците при Дарданелите. Сазонов е готов да атакува, когато Сайкс и Пико пристигат в Петроград през март 1916 г., подготвени по-старателно от обикновено за срещата.

[90] Капитулацията на британските войски по време на войната за независимостта на САЩ. (б. пр.).

[91] Сингапур е завладян от японците по време на ВСВ. (б. пр.).

За да видим откъде изхождат руснаците, трябва да разгледаме добре познатото, но малко разбрано „мирно предложение на Джемал“ от зимата на 1915-16 г., което е синхронно с преговорите Сайкс-Пико.

Джемал паша, командир на 4-та османска армия в Дамаск е фактически диктатор на Сирия, Ливан и Палестина по време на Първата световна война, предлага през декември 1915 г. да „вземе мерки за безопасността на арменците“, ако съюзниците му помогнат да настъпи към Константинопол и да свали младотурското, като създаде нов наследствен султанат за себе си синовете му. За да придаде поне повърхностна правдоподобност, на посланието си, Джемал го изпраща на руското външно министерство по д-р Акоб Завриев, османски арменец, родом от Муш, който емитрира в Букурещ. Завриев има тесни връзки с дашнаките и твърди, че говори от името на „арменските кръгове в Константинопол“. Завриев се свързва с Петроград чрез руския посланик в Букурещ, и предлаго от името на Джемал, да му се осигури достатъчно оръжия, за да може да превземе Константинопол със сила. В замяна на помощта на съюзниците, Джемал ще предостави автономия на турска Армения и ще отстъпи Константинопол и Проливите на Русия.

Уви, както обикновено се пише, мирната инициатива Джемал-Завриев се проваля поради френския инат: Париж не се съгласява да изтърве Киликия и Сирия. (11)

Колкото и интригуващо да е, има нещо много съмнително в цялата история. Досега никой не е открил и най-малкото доказателство, че Завриев е говорил от името на Джемал, идея според турските историци твърде невероятна, за да бъде приемана сериозно.

Първо, не се вярва, че един бъдещ турски султан доброволно ще се откаже от османската столица в полза на руснаците. Въпреки известната си репутация на франкофил (той говори добре френски), Джемал рязко се обръща в другата посока, след като открива документи във френското консулство в Дамаск (евакуирано след влизането на Турция във войната през ноември 1914 г.), свързващи Париж с арабските бунтовници. Джемал не изпитва голяма любов и към англичаните. През декември 1914 г. той е смъмрен от Талаат, министърът на вътрешните работи, за това, че използва британски цивилни граждани в Дамаск като човешки щитове срещу военноморската атака на ливанското крайбрежие. Полковник Крес, германският офицер за връзка на Джемал, работи в тясно сътрудничество с него почти през цялото време на войната, пише, че Джемал е „нито прогермански, нито проантантски настроен, а по-скоро турчин, изпълнен с пламенното чувство на турски патриотизъм“. (12)

Отнисно руснаците, на които Джемал уж е искал да даде Константинопол и Проливите, няма никакщви доказателства, за накякви негови симпатии към тях.

Когато погледнем по-внимателно пратеника, които Джемал уж е използвал, историята става още по-малко правдоподобна. Ако Джемал е искал да предаде толкова поверително съобщение на съюзниците, в пълна тайна от младотурското правителство, ще използва „арменски кръгове в Константинопол“, които го препратили на Завриев, в Букурещ. За Джемал е много по-лесно да представи привидното си предложение за примирие директно по куриер до руското командване в Тифлис, което ще стане много по-бързо и без риск да бъде хванато от османското правителство, отколкото да го насочва през „арменски кръгове“ в столицата, през Румъния към Петроград.

Арменските бунтовници от Ван и Зейтун не са имали затруднения да доставят тайни съобщения от всякакъв вид до руското Кавказко командване, а какво да кажем за Джемал паша, най-могъщият човек в Османска Сирия, да направи същото.

Наличните доказателства не ни дават основание да вярваме, че Джемал е бил активна страна в мирните преговори от декември 1915 г. Единствените документи в архивите на руското външно министерство, свързани с аферата, не носят подписа на

Джемал (оригинален или репродукиран), а този на д-р Завриев, който при по-внимателно разглеждане се оказва по-скоро тясно свързан с руското външно министерство (той е завършил Руската военна медицинска академия в Санкт Петербург), отколкото говорител на който и да било в Турция.

Д-р Завриев е класически военновременен интригант-опортюнист, който започва да размахва схеми за арменската автономия пред руснаците през март 1915 г., когато все още е в Петроград. (13)

Виждайки възможна употреба на арменския заговорник за спечелване на отстъпки за „Турска Армения“ от западните съюзници, заместникът на Сазонов А. А. Нератов изпраща Завриев в Лондон и Париж през април 1915 г. (14)

През юни 1915 г. Завриев действа заедно с Богос Нубар паша, роденият в Египет ръководител на „Арменската национална делегация“, която е полуофициална арменска връзка със западните правителства, но двамата се сблъскат с Париж, заради претенциите им за независима Киликия (територия, която френското правителство смята за своя). (15)

През следващите шест месеца д-р Завриев изчезва от дипломатическата сцена и се появи мистериозно в руската легация в Букурещ през декември, носейки удивителното предложение на Джемал.

В новото предложение обаче има любопитно несъответствие, което издава играта. Защо според Завриев „Джемал е бил готов напълно да се откаже от всякакви бъдещи османски претенции за Проливите и Константинопол, но не и за Киликия, Ливан, Сирия, Месопотамия или Арабия? Защо това ново предложение, е толкова перфектно съобразено с руските, но не и с британските и френските териториални амбиции?

Едно от обясненията е, че Джемал е свикнал да управлява Сирия и е целял да направи Дамаск своя столица. Но ако това беше вярно, тогава защо „Джемал“ ще иска оръжие, артилерия и боеприпаси, за да стигне от Дамаск до Константинопол, след което да предаде завладяната столица на руснаците?

Цялата схема на Джемал паша очевидно е измислица на руското външно министерство, вероятно на самия Сазонов. В точно подбран момент, Сазонов изпраща мистичното предложение за мир на Джемал до посланиците си в Париж и Лондон на 25 декември 1915 г. (според григорианския календар, използван на Запад, а не юлианския, използван в православна Русия), надявайки се, че британците и французите ще се хванат. (16)

Мотивът на Сазонов не е труден за разбиране. От предишните инициативи на Завриев руснаците знаят, че французите ще отстояват позицията си по Киликия. Пробният балон „Джемал“ на Сазонов изглежда като блъф, предназначен да разкрие намеренията на Франция и Великобритания за разделянето на Турция, или по-вероятно, да вбие клин между Париж и Лондон относно тези планове. Сазонов знае, че преговорите в Париж между Сайкс и Пико са зациклили по-рано през декември. Диверсията му съвпада с връщането на Сайкс в Лондон, за да получи допълнителни инструкции. (17)

Сазонов успява, тъй като сериозните преговори по (всъщност мистичната) мирна сделка с Джемал продължават седмици наред. Британското външно министерство окончателно не изключва идеята за сключване на сделка с Джемал (с мотива, че ще се компрометират задълженията, поети към арабите) до 23 януари 1916 г., и така ратифицирането на двустранното споразумение Сайкс-Пико се забавя с поне един месец. (18)

До края на декемвир 1915 г., французите изключват мирно споразумение, но веса пак се съгласяват с идеята да започнат преговори с Джемал, най-вече за да угодят на англичаните. (19)

Сазонов не успява с манипулациите си, да откаже френското външно министерство от претенциите си към Киликия, което е крайната цел на блъфа с Джемал. Дори англичаните показват известна твърдост, въпреки че им отнема почти четири седмици и повече време, за да го направят, за арзлика от французите.

Различните руски пробни балони „Завриев“ и „Джемал“ показват френските стремежи и инат по отношение на Киликия в продължение на месеци, за разлика от – англичаните, които за Сазонов са перфектен дипломатически контрагент. Точно както можем да очакваме, Пико среща много по-хладен прием в Петроград, отколкото Сайкс. В дневника на руското външно министерство за първата тристранна среща, проведена на 9 март 1916 г., се отбелязва, че „сър Марк Сайкс, с откритостта на характера си, задълбочените си познания и очевидно благосклонното си отношение към Русия, е направил възможно най-доброто впечатление на външния министър. Но не можем да кажем същото за г-н Пико, който демонстрира пред Сазонов, ограничеността на мирогледа си, с оттенъци на известен клерикализъм“.

Нещо повече, това е записа в дневника на реакциите на Сазонов само след първоначалните любезности. Сазонов харесва Пико още по-малко, при обсъждането на действителният въпрос, противопоставяйки „изключително благоприятното впечатление“, на Сайкс с „неясното изложение на Пико“, оставяйки „откровено противоположното впечатление“. (20)

В дипломацията на Стария свят това е равносилно на обявяване на война. Пико, естествено, довежда подкрепления, като повиква Палеолог и Бюканън да присъстват на срещите, проведени на следващия ден, 10 март 1916 г. Последва дипломатическа борба с мъчителна прецизност, като Пико и Палеолог настояват, че всички двустранни споразумения, ратифицирани между Сайкс и Пико, са „като сключена сделка“, която вече не може да бъде променяна (comme une chose faite, на руски, „как дело решенное“) или, ако руснаците и англичаните предпочитат, „завършено споразумение“ (arrangement fait, заключенном соглашении). Бюканън се намесва със собствената си формулировка, за „решен въпрос“ (affaire faite, решенному делу), преди да отбележи, че дори за това не е упълномощен от Лондон. (21)

Сазонов готов да набие клина, който здраво поставя между Сайкс и Пико. Показвайки, че е професионалист, докато превъзходният британец е аматьор, Сазонов подтиква Сайкс да изготви нова карта, отговаряща на ключовите искания на Русия, с включването на „Турска Армения“ (или „Кюрдистан“, в зависимост от демографския вкус) на юг до проходите Битлис в планините Тавър и на изток до езерото Урмия, ила тази област която в проекта от 10 февруари е поставена във френската „синя“ зона.

Сайкс прави както му е казано, изготвяйки нова карта, представена на Сазонов в присъствието на сър Джордж Бюканън на 11 март 1916 г., като „синята“ област е заличена с нова източна граница на френската зона при река Тигър. Като жест към Париж, областта Сивас, включително триъгълникът, образуван от Сивас-Харпут-Кайсери, сега е оцветена в синьо, в любопитна картографска нелогичност, тъй като френската зона отива толкова на север, че обхваща новите руски провинции в Източен Анадол. Сайкс кротко казва на Сазонов, че „се надява, всички подобни промени, да бъдат приемливи за Франция, заради предишните му дискусии с Пико“. Но нито Пико, нито Палеолог, което е от решаващо значение, не са били допуснати в стаята, докато всичко това се е случва. Подобно на Коростовец, работещ над Таунли в Техеран, Сазонов е принудил Сайкс да мисли като руснак и ще представи като свои, аргументи на Русия пред французите. (22) Или както самият Сазонов злорадства пред помощниците си, след като наблюдава как Сайкс изготвя желаната от Русия карта, след „разговорите си с Бюканън и Сайкс [той] имал ясното впечатление, че английското

правителство от не гледа одобрително на твърде дълбокото френско проникване в Мала Азия“. (23)

Основният спорен въпрос на Сазонов с французите е за „Турска Армения“ или, казано по друг начин, онези малко области от Източна Турция, които Русия все още не е завладяла. На този етап (през март 1916 г.) офанзивата в Ерзурум е насочена на север, като руснаците напредват по крайбрежието на Черно море към Ризе и Трабзон. Едва след падането на последния град, отрязвайки главния морски маршрут за снабдяване на османската 3-та армия, руснаците се насочват на юг, за да превземат Ерзинджан, Муш и Битлис. Сазонов не трябва да иска разрешение от Великобритания или Франция да анексира Североизточен Анадол, тъй като по-голямата част от нея вече е под руска военна окупация.

Това, което го тревожи, е „арменската“ област, граничеща със Северна Месопотамия и Персия, която Сайкс (реализирайки желанието на Кичънър за силна буферна зона, и силната арменофилия във Франция) е присъединил към френската зона на влияние. Въпросът кой „защитава“ арменците от Киликия е „академичен“ (безразличен) за британците, които гледат на целия въпрос със сантименталната абстракция, подобна на Декларацията на Балфур[92]. За руснаците, и в по-слаба степен за французите, Арменският въпрос е много сериозен, защото засяга суверенните претенции върху територия, обхващаща почти цяла Източна Турция (за Русия), и Османска Киликия (контролът върху която позволява на Франция да доминира над цялото източносредиземноморско крайбрежие и Палестина, като при допълнителни отстъпки от Великобритания, френското влияние стига чак до Египет).

Далеч от това да осъзнава сериозните имперски залози с които играе, Сайкс се опитва да накара руснаците да приемат френския протекторат над „историческите арменски градове“ Зейтун и Диарбекир, върху историческото основание, че последният арменски крал е починал в Париж през 1393 г. (24)

Аматьорският му подход към арменския въпрос не е достатъчен, и Сайкс въвежда класическата британска маневра в дискусията за разделянето на Турция: Палестина и евреите. По причини, най-добре познати на самите тях, все по-голям брой британски лидери се убеждават през 1916-17 г., че подкрепата на ционизма от британското правителство може да окаже съществено влияние върху световната война, като спечели световното еврейство на страната на Антантата.[93] Собственият интерес на Сайкс очевидно е събуден от един-единствен разговор с капитан Уилям Реджиналд Хол по темата малко преди да тръгне за Петроград. Въпреки че не говори за ционизма в първите дискусии в руското външно министерство, на 13 март 1916 г. Сайкс и Бюканън получават инструкции от Едуард Грей да повдигнат въпроса пред руснаците, като самият Грей е принуден да направи това, след като е получил писмо с молба от еврейския журналист Лусиен Улф. Улф, без знанието на Грей, Бюканън и Сайкс, е известен на повечето английски евреи като „Обществен враг №1 на руското царско правителство“. Инструкциите на Грей са неясни: Бюканън и Сайкс трябва да „изискат руското правителство да подходи сериозно към въпроса и да ни представят руската гледна точка, ако е възможно, в близко бъдеще“. (25)

[92] Декларацията на Балфур от 1917 г. е официално писмо от британския министър на външните работи Артър Балфур до еврейския ционистки лидер лорд Уолтър Ротшилд с дата от 2 ноември 1917 г., в което се казва, че Великобритания ще създаде еврейска национална територия (дом) в Палестина при условие, че няма да бъдат засегнати правата на вече съществуващите там общности. Така официално за пръв път е изразена идеята за еврейско заселване в Палестина, като част от Британския мандат в Палестина след ПСВ. Декларацията е публикувана в печата на 9 ноември 1917 г. (б. пр.).

[93] Според еврейския общественик Бенджамин Фридман, Декларацията на Балфур е признание за ролята, изиграна от евреите в САЩ, за вкарване на САЩ във войната на страната на Антантата през април 1917 г. (б. пр.).

За да демонстрира добросъвестността на Русия, всичко, което Сазонов трябва да направи, е да „подходи сериозно към въпроса“ и да представи на Сайкс и Бюканън своята „гледна точка“.

С най-вежливия си тон, Сазонов незабавно съобщава, че „руското правителство ще се съгласи на всеки план“ за Палестина, стига традиционните „права и привилегии“ на Русия, отнасящи се до православните свети места там, да бъдат защитени.

Сайкс не знае, че „правата и привилегиите“ е исторически натоварен израз – използван от французите, за да оправдаят претенциите си към Ливан и Сирия, точно както Наполеон III някога изаявява подобни „права и привилегии“ върху левантийските „свети места“, предизвиквайки Кримската война.

Само като деликатно напомняне, Сазонов свързва това обещание за подкрепа на британските (или френските) претенции към Палестина с „изпълнението на споразумението, сключено от Франция и Англия относно Константинопол и проливите“. (26)

След като оказва на британците минималното съдействие, което са поискали, Сазонов сега обявява цената си.

Няколко дни по-късно (на 17 март 1916 г.) Сайкс е извикан в Министерството на външните работи и е попитан по принцип, какво е мнението му, ако някой (Сазонов не казва кой) построи стратегическа железопътна линия между Трабзон и Анкара, преминаваща през „териториалната област между Сивас, Харпут и Кайсери“. Тази област (предполагаме, че а Сайкс не е забравил), руснаците уж се съгласяват да отстъпят на Франция. Очевидно без да обмисля въпроса, Сайкс се съгласява веднага (отговорил окончателно). (27)

С напредването на Кавказката армия по крайбрежието на Черно море, руснаците, без знанието на Пико и Сайкс, планират да включат целия североизточен квадрант на Мала Азия в империята и искат да видят какви възражения ще повдигне Великобритания или Франция.

На тайна среща на високо ниво, напомняща конференцията от февруари 1914 г., на 30 март 1916 г. Сазонов извиква в Министерството на външните работи военноморския министър И. К. Григоревич; от Ставката – генерал Беляев и генерал-майор Леонтиев (бившият военен аташе в Турция); и новия председател на Министерския съвет Борис Щюрмер. Заедно със собствените се експерти по османско и персийско право от Министерството на външните работи, те изготвят стратегическия план на Русия за следвоенната окупация на Азиатска Турция.

Всички присъстващи са единодушни, че първоначалният проект на Сайкс-Пико не може да издържи. Въпреки, че са склонни да признаят английските претенции за нов „арабски халифат“, ционизма, и Палестина под френски или английски контрол (със защита на традиционните руски прерогативи върху православните свети места), руските лидери единодушно се съгласяват, че френската зона не трябва да включва Урмия, или планините Тавър. Сазонов няма да подпише споразумение, което не „дава на Русия владение на важните [планински] проходи и просеки“. А за северните и западните граници на руските турски анексии, Григоревич е категоричен, че Русия трябва да разшири контрола си над черноморското крайбрежие отвъд Трабзон (който падн само две седмици след тази среща) и Самсун, чак до Синоп, градът разположен на средата между Батуми и Константинопол, и северно-северозападно от Анкара. Синоп е важен стратегически пункт, като полуостровна издатина, която доминира над голяма част от Черно море в двете посоки, но и исторически е сцена на големи морски битки –

последната през 1853 г., когато руснаците унищожават османския черноморски флот в началото на Кримската война.[94]

Григоревич подчертава, че Синоп предоставя „най-доброто естествено пристанище“ по анадолското крайбрежие на Черно море и е разположен на почти същия северно-южен меридиан като Севастопол, само на 180 мили разстояние. Със Синоп в руската зона, руският флот ще придобие непревземаемия стратегически триъгълник Севастопол-Константинопол-Синоп, което ще отблъсне всяка бъдеща румънска или българска военноморска заплаха за руското господство в Черно море.[95] (28) Григоревич вижда стратегическото значение на Синоп, а Сазонов – политически проблеми. Каквато и остатъчна версия на Турция да се появи след войната, в края на краищата, тя ще трябва да бъде поставена някъде. Ако руснаците превземат Синоп и неговите околности, предупреждава Сазонов, това на практика ще „отнеме от съседна Турция провинция с местно османско население“ (с други думи, турски мюсюлмани), което „ще стане причина за безкрайни вълнения и напрежение“. (29)

Това е любопитен момент, като се има предвид, че нито Сазонов, нито който и да е друг в Петроград е виждал в настроенията на „местното население“ проблем по отношение на предложеното от Русия завземане на Константинопол, Одринска Тракия, „Троянския“ полуостров срещу Галиполи, Имброс, Тенедос, Ван, Битлис, Ерзурум, Трабзон, Ерзинджан и т.н.

И все пак, трябва да признаем на външния министър, поне тази малка доза реализъм в ограничаването на амбициите на Русия за разделяне на Турция. Не бива обаче да пресилваме заслугата на Сазонов относно загрижеността за настроенията на народа в страната, която Русия иска да завладее.

Основната му грижа остава сблъсъкът с Франция по териториалните претенции и отстъпки. Искането за Синоп е твърде далечна дипломатическа стъпка, която ще затрудни Франция да приеме претенциите на Русия за Урмия и планинските проходи в Тавър, да не говорим за руската линия от Трабзон до Анкара, която се конкурира с планираната френска железопътна линия от Диарбекир до Самсун през Сивас. (30)

След като изслушва военните, Сазонов написва „компромисно“ предложение до Палеолог на 26 април 1916 г., в което заявява, че „Русия ще анексира провинциите Ерзурум, Трабзон, Ван и Битлис до точка по крайбрежието на Черно море на запад от Трабзон“. Освен това, Сазонов предявява претенции към „провинция Кюрдистан, разположена южно от Ван и Битлис, между Муш, Сиирт, течението на Тигър... и линията на планините [Тавър]“, като същевременно отстъпва на Франция територията югозападно от нея, по назъбената линия на планините Тавър от Аладаг през Акдаг (в провинция Афион) до Кайсери и Сивас през Харпут (Елязъг). (31)

Докато окончателното предложение на Сазонов към французите представлява (леко) отстъпление от по-крайните позиции, изложени от Григоревич на конференцията, той твърдо се придържа към собствената си позиция, изяснена в мемоара, подписан от царя на 14 март 1916 г., че „цялата територия между Черно море и линия, започваща от провинция Урмия, през... Ван... Битлис, Муш и Харпут (Елязъг), до планинската верига... Тавър и Антитавър (близо до Сивас) – трябва да бъдат предоставени на разположение на Русия.“ (32)

Манипулацията на Сайкс през март и играта на добрия/лошия полицай около Синоп хвърля доста дипломатическа мъгла, подобно на „мирното предложение на

[94] Синоп е важен наблюдателен пост на американското разузнаване към СССР по време на Студената война.

[95] Интересно как една държава без флот и никакви традиции във военноморското дело, като България, ще застраши по море Русия!? (б. пр.).

Джемал“ през декември и януари. Но в крайна сметка руската позиция не се промени ни най-малко.

Но французите са трудни за убеждаване. По принцип Пико се съгласява да отстъпи „Кюрдистан“ на Русия в замяна на Кайсери-Сивас, но Сазонов се въздържа, стигайки дотам, че съобщава за дискусиите окол Синоп“ от 30 март 1916 г. на Палеолог, за да види дали Париж ще отстъпи още повече. (33)

Французите стоят твърдо на позицията си, настоявайки да обвържат споразумението за разделяне с Турция с руската подкрепа за полската автономия, въпрос, който е лична мания на Аристид Бриан, поел правителството като премиер и външен министър през октомври 1915 г.

Повтаряйки подхода си от март 1915 г., с оставката в полза на Вите, ако не постигне своето по отношение на Константинопол и Проливите, Сазонов предупреждава Палеолог на 18 април 1916 г., че „върви по опасен път“, повдигайки Полския въпрос. Наполеон III, напомня той на френския посланик, прави точно същото през 1863 г. и този полски флирт доведе неумолимо до „разкъсване на приятелските отношения между Русия и Франция“, и съвесм неслучайно – до Френско-пруската война и френското унижение при Седан. (34)

Смутен от руските заплахи и изолиран поради неспособността на Великобритания да подкрепи изцяло френската позиция, най-накрая французите се предават. На 26 април 1916 г., в дипломатическа „нота“, Палеолг дава неохотно съгласие с претенциите на Русия за Константинопол и Проливите, както преди година при подобното руско изнудване, се съгласява с условията на плана на Сазонов, за разделяне на Турция.

Френският посланик само добавя условието да бъде назначена „гранична комисия“, която да определи точните граници между руската и френската зона в планините Тавър, и Русия да изплати всички френски дългове и други отстъпки, поети от османското правителство, включително и предложената жп-линия Диарбекир-Сивас-Самсун. Сазонов вмъква умно отворено условие на това място, като постановява, че ако Русия по-късно „изрази желание [тез жп отстъпки] да бъдат променени по-късно... промяната ще се осъществи само със съгласието на [Франция]“.

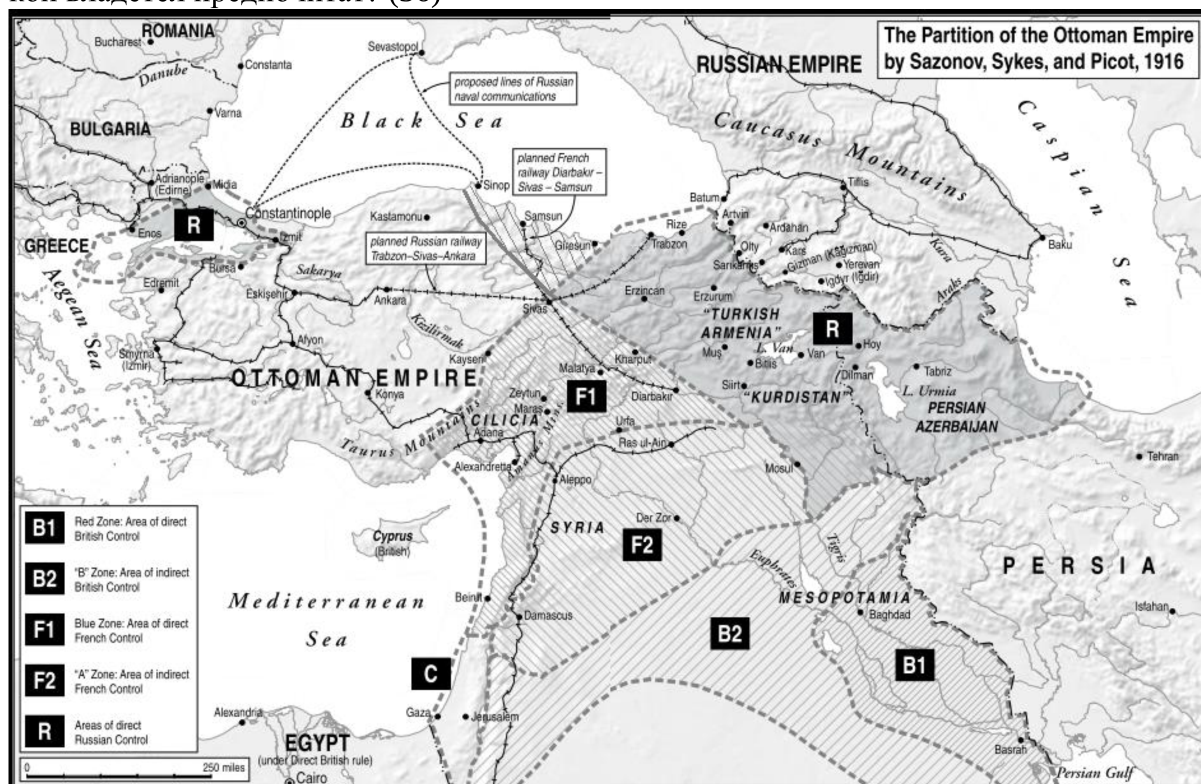
Важно е да се отбележи, че не се споменава за собствената жп-линия Трабзон-Анкара на руснаците. Руснаците очевидно смятат да информират французите за собствените си железопътни планове по-късно, вероятно след като линията вече е свършен факт.

След като Сайкс вече е спечелен за всичко, което Сазонов иска, включително и неясните, неуточнени руски стратегически железопътни планове, окончателното споразумение Сайкс-Пико, или по-точно „Сайкс-Пико-Сазонов“ за разделяне на Азиатска Турция е ратифицирано в Париж и Лондон на 15-16 май 1916 г. (35)

Така трите сили на Антантата, както е известно, си разделят Османската империя помежду си, от пустинните пясъци на Арабия до Тракия, охраняваща европейските подходи към „Цариград“. Разбира се, народите живеещи в разделените райони, не са имали думата в споразумението, освен някои двусмислени обещания, които британците дава (чрез съмнителни посредници) на Шерифа Хюсеин в случай, че той започне „арабско въстание“ срещу Османската империя, и още по-двусмислените обещания, дадени на ционистите за Палестина.

Въпреки цялата недобросъвестност, свързана с отношенията между Кайро, Лондон и Хашемитите от Мека, и още по-голямата недобросъвестност около Декларацията на Балфур от 1917 г., трябва да се признае, че британците поне се преструват, че се интересуват от мненията и стремежите на народите на Арабия и Палестина (ако не и на Месопотамия), чиито територии Лондон иска да управлява след войната.

Що се отнася до французите, отворен е въпросът дали хора като Пико искрено са вярвали, както твърдят, че жителите на Сирия, Палестина и Киликия са „единодушни“ в желанието си да бъдат управлявани от Париж. Поне абстрактно французите вярват в народния суверенитет. Докато тези територии са под османски контрол – както е до 1918 г., как Париж може да проучи насторенията на местното население, за да установи кой владетел предпочитат? (36)

Руснаците нямат оправдание, чрез непознаване на обстановката. Кюрдските и арменските водачи от години отправят петиции към царския режим за помощ и свалянето на османците. Много кюрдски племенни вождове се заклеват във вярност на Русия по време на Балканските войни, така че не могат да протестират сега, когато Русия налага сюзеренитета си над земите им. В случая с арменците е ясно, че те искат руснаците да им предоставят автономия, а не да се подчиненят на прякото руско управление.[96]

Д-р Завриев, полуофициалният арменски интригант на руското външно министерство, въпреки цялата си русофилия, е последователен в това отношение, дори в митичната сделка „Джемал“, която Сазонов измисли от негово име.

Богос Нубар паша, е категоричен, че всяко споразумение между правителствата на Антантата не трябва да нарушава ключовия принцип на арменската автономия, както Изволски предупреждава Петроград от Париж на 1 май 1916 г. Само след четири дни след като Сазонов и Палеолог тайно се споразумяват да направят обратното. (37) Руснаците не са склонни да отстъпят в разгара на дипломатическата и военната си победа. С напредването на Кавказката армия по крайбрежието на Черно море през цялата пролет, дори когато основният удар от Ерзурум към Ерзинджан се възобновява през юни, военният императив се противопоставя на по-нататъшното зачитане на арменските претенции.

[96] Това няма как да стане, при условие че Русия владее Източна (бившата персийска) Армения. (б. пр.).

На 18 юни 1916 г. Кавказката армия публикува набор от „Правила за временно управление на турските райони, окупирани по правото на войната“, документ, аанлогичен, на подобен декрет за Галиция и пренебргва арменските стремежи, както по-рано галичанските и най-вече на евреите в Галиция.

Предвид големите жертви и страдания понесени от арменските революционери и мирното арменско население по време на световната война, е цинично, че думите „Армения“, и „арменци“ не са споменати, нито веднъж, в руските правила. (38)

Това не е единственият горчив хап, което арменците трябва да преглътнат. Арменските бунтовници, въпреки известната полезна роля която имат за руснаците при завладяването на Ван и Битлис през 1915 г., отдавна изразходват доверието на Тифлиското командване, където непрекъснато постапва информация за насилия вършени срещу мюсюлманите. Руският генерал Печков на 29 юни 1916 г., пише следното: „Арменците се показват като много жесток народ. Изглежда, че избиват кюрдите безмилостно.“ (39)

Други доклади съобщават за необуздано „беззаконие и грабежи“ извършвано от арменските доброволчески части, което принуждава великият княз Николай Николаевич, да ги разпусне със своя заповед.

Друг указ от Тифлиското командване налага „строга цензура върху всички арменски публикации“. Като допълнение към тези мерки, руските командири започват да връщат завръщащите се арменски бежанци, ако те нямат „валидни документи за собственост“, каквито малцина от тях, насилствено прогонени от домовете си през 1915 г. притежават. (40)

През септември 1916 г. арменец, родом от Ван, градът, пролял толкова много кръв от името на Русия през 1915 г., се оплаква на Филипс Прайс, известен репортер на „Манчестър Гардиън“, който по-късно ще служи като канал на Троцки за разкриване на най-мрачните дипломатически тайни на Русия пред Запада, че руснаците открито „кроят планове да колонизират плодородните равнини на Алашкерд, Ерзерум, Муш и др. в турска Армения от руски трудови батальони и казаци“. (41)

Каузата за арменската автономия има симпатизанти в Петроград. Павел Милюков, например, основателят на Кадетската партия, обвинява Янушкевич и великия княз Николай Николавеич в Думата, че са „по-приятелски настроени към [кюрдите], отколкото към нашите стари приятели [арменците]“. Милюков очевидно не знае, че Кавказката армия е също толкова „приятелски настроена“ към кюрдите, както към арменците. (42) Тъй като Милюков говори от името на все по-влиятелния Либерален блок, руският външен министър е готов да обсъди оплакванията на арменците за предразсъдъци и малтретиране, но само до определен момент.

В писмо, изпратено до Тифлис на 27 юни 1916 г., Сазонов напомня на великия княз Николай Николаевич, че Русия е настоявала за по-голяма арменска автономия под османско управление по време на реформаторската кампания от 1913-14 г. Но сега, когато арменците са под руска окупация, нещата изглеждат различно. Излагайки аргумент, очевидно отсъстващ от предвоенната руска дипломация, Сазонов отбелязва, че „арменците никъде не съставляват мнозинство“ в региона, който той наричат „Велика Армения“[97] – особено след депортациите от 1915 г. Арменците вече съставляват, дори в районите с най-голяма концентрация, най-много 25% от населението. Предвид тази реалност, ако Русия предостави арменска автономия, „ще означава несправедливо поробване на мнозинството от малцинството“. Напрежението между християни и мюсюлмани ще избухне отново, този път в лицето на Русия, а не на Турция. Траен мир възможен само, както твърди Сазонов, ако руското правителство

[97] Т.е. Древна, „Историческа“ Армения. (б. пр.).

управлява „въз основа на собствените си закони, собствена система за правосъдие и с пълна безпристрастност към всички национални елементи в страната“.

Русия трябва да се отнася към всички еднакво, без „да предлага изключително покровителство на една или друга етническа група за сметка на друга“ (не оказывая исключительного покровительства одной какой-либо народности в ущерб дрогой). Единствената отстъпка, която руският външен министър е готов да направи на арменците, е да им позволи да използват собствения си език и да управляват своите собствени църкви и училища. На други етнически групи обаче също ще бъдат предоставени тези права „в съответствие с нивото им на културно развитие“, което означава, че и тук за арменците не се очаква да се получа специално отношение. (43)

Великият княз Николай Николаевич, се съгласява с всички тези условия. За да покаже, че не е враждебен към арменците като народ, той каза на Сазонов, че армията се опитва да рационализира процеса на преселване на депортираните арменци за да подобри селскостопанската производителност (в момента окупационната армия в Анадола се изхранва от реквизиции). Досега по-голямата част от земята е окупирана от „неупълномощени“ колонисти от Русия, чийто поток командващият иска да „спре“, тъй като пречи на армейската логистика.

След като така решава по този горещ въпрос, великият княз Николай Николаевич казава на Сазонов: „Дълбокото ми убеждение е, че в рамките на настоящата Руска империя няма абсолютно никакъв арменски въпрос, нито пък трябва да се допуска споменаване на такъв въпрос, защото арменските поданици в закавказките губернии са също толкова руски поданици, колкото и мюсюлманите, грузинците и руснаците.“ (44)

Арменците от Източна Турция, любимият инструмент на Сазонов през 1913-14 г., ключовият стратегически съюзник на Кавказкото командване в началото на войната срещу Турция през 1914-15 г., сега не са нито повече, нито по-малко важни за Тифлиското командване, отколкото грузинците, които отдавна не са външнополитически проблем, след като държавата им е включено в Руската империя през 1801 г.

Както Сазонов признава в последващо писмо до великия княз, целта на Русия в „подкрепата на арменците“ през цялото това е просто „отслабване на Турция“ (ослабление Турции). (45)

Докато Кавказката армия победоносно напредва към Ерзинджан, Сивас и Анкара, едновременното с настъпление на Брусилов през юни 1916 г. в Галиция, и почти сломява Австро-Унгария, арменският въпрос, обсебвал руските дипломати и генерали в продължение на десетилетия, сега е напълно забравен.

Но големите руски офанзиви от 1916 г., според неизбежните закони на войната, в която защитниците винаги имат предимство, започват да се задъхват в края на лятото. До август австроунгарците са спасени, отново от германски подкрепления (46), а възстановената османска 2-ра армия, със щаб в Диарбекир, успява да отслаби натиска върху Сивас с контраатака на южния фланг на руснаците през август-септември. Османската 3-та армия, силно разстроена след смазващите си загуби през 1916 г., едва ли ще задържи пътят към Анкара, веднага щом започне пролетната руска офанзива. Оттам Кавказката армия може просто да се качи на построената от Германия железопътна линия до Константинопол, и да бъде в града за по-малко от ден.

Изглежда само въпрос на време, преди Турция да се предаде и „Цариград“ най-накрая да бъде завладян. Руснаците не подозира, че виждайки дългоочакваната историческа победа на хоризонта, земята започва да се тресе под краката им.

Бележки

1. Меморандум на Сазонов, 29 февруари/13 март 1916 г., подписан от цар Николай II, 1/14 март 1916 г., бр. LXXVII в RAT, стр. 160–161.

2. Оригиналната рускоезична версия на мемоара на Сазонов е възпроизведена като №. XVI в RAT, стр. 118–119.

3. Палеолог до Делкасе, 10 сутринта на 6 март 1915 г. (отчитане на разговора от предишния ден), оригинална версия на MS, фотокопие, архиви на института Хувър, колекция Базили, кутия 9.

4. Fromkin, Peace to End All Peace, p. 138.

5. Paléologue aide-mémoire, 8 март 1915 г., бр. XX в RAT, стр. 122–123.

6. Сазонов до Ставката, 22 февруари/7 март 1915 г.; Палеолог, 27 февруари/12 март 1915 г. и Сазонов в отговор на Палеолог, 28 февруари/13 март 1915 г., всички в AVPRI, фонд 138, опис 467, дел 477, списък 6, 7, 8.

7. „Вербална нота" на Палеолог до Сазонов, 10 април 1915 г., № XXXVII в RAT, стр. 134.

8. Дейвид Фромкин, в „Мир който ще сложи край на всеки мир", го нарича съмсем правилно „Споразумението Сайкс-Пико-Сазонов". Но Фромкин, въпреки цялата си оценка за приноса на Русия в процеса, не използва никакви руски източници, печатни или архивни.

9. Ериксон, „Заповед за смърт", стр. 151.

10. Фромкин, „Мир, който ще сложи край на всеки мир", стр. 189–199. За повече подробности вижте Ованисян, „Съюзниците и Армения, 1915–1918", стр. 159–160.

11. Подробно резюме на междусъюзническата кореспонденция около (мистичното) предложение за мир на Джемал, във файл от 29 и 30 декември 1915 г., може да се намери в PRO, FO 371/2492; основната информация е възпроизведена (във френски превод) и в спомен на френското външно министерство от 26 декември 1915 г., в „Documents diplomatiques français", том III (1915), № 692, стр. 829–830 (вижте също дългата обяснителна бележка под линия на стр. 849–850). Първоначалното предложение на Завриев е предадено на Сазонов чрез С. А. Поклевски, руският посланик в Букурещ, на 28 ноември/11 декември 1915 г., възпроизведено като № L в RAT, стр. 141–142. За правдоподобни (но в крайна сметка неубедителни) популярни интерпретации на историята, които описват „предложението" на Джемал като истинско, вижте Хопкирк, „Тайните служба на изток от Константинопол", стр. 129–130; и Фромкин, „Мир, който ще сложи край на всеки мир", стр. 214–215. Хорст Линке, в „Царска Русия и Първата световна война", третира предложенията като истинско, както и Роналд Бобров, въпреки че отбелязва, че е необичайно благоприятно за руснаците. Бобров, „Пътища към славата", стр. 143.

12. Крес, „С турците към Суецкия канал", стр. 73. Относно френската връзка с арабската конспирация виж Джемал, „Мемоари на турски държавник", стр. 197; а относно случая с Талаат, Джемал и британските заложници виж посланика на САЩ Моргентау до държавния секретар във Вашингтон, 12 декември 1914 г., в NA, M 353, ролка 6; и Макмикин, „Берлин-Багдад Експрес", глава 6.

13. Писмо на Завриев до руското външно министерство, 7/20 март 1915 г., от Петроград (Мойка 30), в AVPRI, фонд 151, опис 482, дел 3480, списък 4 (гръб), 5. 14. А. А. Нератов до Изволски и Бенкендорф, 4/17 април 1915 г., възпроизведено като № XXXIX в RAT, стр. 135.

15. Изволски до Сазонов, 1/14 юни 1915 г., и Бенкендорф до Сазонов, 2/15 юни 1916 г., бр. XLIII и XLV в RAT, стр. 137–138.

16. Поклевски до К. Н. Гулкевич, 12/25 декември 1915 г., бр. LIII в RAT, стр. 143–144. Едва много по-късно Сазонов, след като Бюканън и Палеолог поискаха неговия източник за предложението на Джемал, посочва Завриев като свой предполагаем посредник. Виж Палеолог до Бриан (Paléologue to Briand), 31 декември 1915 г., възпроизведено в Documents diplomatiques français Tome III (1915), в № 706, на стр. 849.

17. Фромкин, ц. с. 189.

18. Бенкендорф до Сазонов, предавайки възраженията на Николсън срещу сделка с Джемал, 10/23 януари 1916 г., № LXVII, в RAT, стр. 151.

19. Бриан до френските посланици в Лондон, Рим и Петроград, 29 декември 1915 г., № 706 в DDF 1915, том III, стр. 847–848 и бел. под линия (стр. 848–849); и за отхвърлянето на цялата идея от страна на французите (но готовност поне да се обмисли възможността за разговор с Джемал), вижте Изволски до Сазонов, предавайки Бриан, 19 декември 1914 г./1 януари 1915 г., № LXI в RAT, стр. 148–149.

20. „Записи в дневника на Министерството на външните работи“ („Дневник на Министерството на иностранните дела“) за 25 февруари/9 март 1916 г., в КА, т. 32 (част от том, обхващащ томове 31–33, публикуван 1928–1929 г.), стр. 19.

21. Запис в дневника за 26 февруари/10 март 1916 г., в пак там, стр. 20–21.

22. Паметна записка на Бюканън, в която се съобщава за представянето на картата, изготвена съгласно инструкциите на Сазонов, от сър Марк Сайкс, 11 март 1916 г., № LXXV в RAT, стр. 157.

23. „Запис в дневника“ за 27 февруари/11 март 1916 г., в КА, т. 32, стр. 21.

24. Вижте разяснението на Сайкс по Арменския въпрос към оригиналния проект на Сайкс-Пико, представено на Сазонов чрез Бюканън, 12 март 1916 г., № LXXVI в RAT, стр. 158–159.

25. Паметна записка на Бюканън, 13 март 1916 г., № LXXVIII в RAT, стр. 161–162. Забележката за Волф като „обществен враг номер едно на Царска Русия“ обикновено се приписва на Чимен Абрамски.

26. Памятна записка на Сазонов, 4/17 март 1916 г., № LXXX в RAT, стр. 163–164.

27. „Дневник“ за втора среща от 4/17 март 1916 г. (само Сайкс и Сазонов), в КА, т. 32, стр. 23.

28. Протокол от срещата в Министерството на външните работи на 17/30 март 1916 г., възпроизведен както в КА, т. 32, стр. 26–27, така и в малко по-подробна версия като № XCVII в RAT, стр. 174–175; за делата в Синоп виж също обяснителен меморандум на Григоревич, 20 март/2 април 1916 г., бр. XCVIII в RAT, стр. 175–177 (пасажите, цитирани в текста на стр. 177).

29. Протокол от заседанието на 17/30 март 1916 г. във Външното министерство, в RAT, p. 175.

30. Пак там. 31. Мемоар на Сазонов, съставен за Палеолог, 13/26 април 1916 г., бр. CLLL в RAT, стр. 185–186.

32. Мемоар на Сазонов, 29 февруари/13 март 1916 г., подписан от цар Николай II, 1/14 март 1916 г., бр. LXXVII в RAT, стр. 160–161.

33. Палеолог до Бриан, 1 април 1916 г. (16:30 ч.), копие на оригиналния ръкопис, в архивите на Института Хувър, колекцията на Базили, кутия 9.

34. Бриан до Палеолог, по Полския въпрос, 15 април 1916 г., и отговорът на Палеолог до Бриан, в който се съобщава за разговорите си със Сазонов, 18 април 1916 г., и двете копия на оригиналните ръкописи, в архивите на Института Хувър, колекцията на Базили, кутия 9. Този път заплахата на Сазонов е по-малко категорична – самият Вите почива на 13 март 1915 г., буквално седмица след като е използван от Сазонов като идеално препятствие, за да си проправи път през Константинопол и Проливите. Въпреки това, французите не са по-малко притеснени година по-късно, че

Сазонов ще бъде принуден да напусне поста си, смене от Щюрмер, който не само е имал немско име, но и е бил част от кръга на Вите – както всъщност се случва през юли 1916 г., когато Щюрмер заменя Сазонов като външен министър.

35. Палеолог „Бележка“ до Сазонов, 26 април 1916 г., № CIV в RAT, стр. 187–188; Камбон до Грей, 15 май 1916 г. (получено на 16 май) и Грей до Камбон, 16 май 1916 г., в Бътлър и Удуърд, ред., Документи за британската външна политика 1919–39, 1-ва серия, том 4, стр. 244–247. За условията на Сазонов, свързани с приемането от Русия на железопътните концесии на Франция, вижте Смит, Руската борба за власт 1914–1917, стр. 378–379.

36. Фромкин, Мир, който ще сложи край на всеки мир, стр. 190–191.

37. Изволски до Сазонов, 18 април/1 май 1916 г., № CV в RAT, стр. 188.

38. Ованисян, „Съюзниците и Армения, 1915–18“, стр. 163.

39. Доклад на Печков, 29 юни 1916 г., препратен от Тифлиското командване до Сазонов, в AVPRI, фонд 151, опис 482, дел 3481, списък 33.

40. Ованисян, „Съюзниците и Армения, 1915–18“, стр. 163.

41. „Руските завоевания в Армения“, в Manchester Guardian, 18 септември 1916 г., изрязан в AVPRI, фонд 151, опис 482, дел 3481, списък 39.

42. Ованисян, „Съюзниците и Армения, 1915–18“, стр. 164.

43. Сазонов до великия княз Николай Николаевич, 14/27 юни 1916 г., бр. CXL в RAT, стр. 207–209.

44. Великият княз Николай Николаевич до Сазонов от Тифлис, 3/16 юли 1916 г., в AVPRI, фонд 151, опис 482, част 3481, списък 15–16. Възпроизведено като № CXLIV в RAT, стр. 211–212. За дългия цитат тук съм изоплзвал превода на Ричард Ованисян в „Съюзниците и Армения, 1915–18“.

45. Писмо на Сазонов до Великия княз Николай Николаевич, около средата на октомври 1916 г., в AVPRI, фонд 151, опис 482, част 3480, списък 26.

46. Енвер прехвърля на Галицийския фронт в помощ на Австро-Унгария османски корпус, състоящ се от близо 7 армейски дивизии, за да покаже на Централните сили, че Турция е верен съюзник. (б. пр. праща и военна помощ на българската 3-та армия при похода в Добруджа)

Глава 9. 1917 г. Царската империя в своя зенит.

[Ще е] абсурдно и престъпно да се откажем от най-голямата награда на войната... в името на някаква хуманитарна и космополитна идея като международния социализъм. — Павел Милюков, март 1917 г. (1)

До края на дните си ще пазя в сърцето и душата си свещената памет за всички вас, които стояхте до мен, докато с волята на Божественото Провидение, с успех, чест и слава, изпълнявахме нашата предопределена мисия на Велика сила в името на Велика Русия по историческия път на Александър Велики. — Генералът от кавалерията Н. Н. Баратов, юни 1918 г. (2)

За западните съюзници, 1916 г. не е особено щастлива година. Милиони британски и френски войници, са затънали през по-голямата част от годината в двете големи по мащабите и жертвите си окопни кампании на всички времена – при Вердюн (февруари - декември) и при Сома (юли - ноември).

Първата от тези ужасни битки на изтощение започва с германската офанзива, а втората – от френско-британската, но и двета са еднакво опустошителни, донесли огромни човешки загуби.

Бъдещите поколения ще се удивляват на начина, по който войнишките вълна след вълна напредват срещу смъртоносния картечен огън, само за да спечелят няколко квадратни метра кална, осеяна с бодлива тел земя.

Нещата се влошават още повече, когато германските подводници торпилират и потапят съюзническите кораби, и сриват морала на цивилното население в Англия и Франция, дори когато британската блокада най-накрая започва да оказва натиск върху вноса на храни от Централните сили, причинявайки тежката германска „глада зима“ през 1916-17 г.

При такива неблагоприятни обстоятелства неизбежно се търсят и наказват изкупителни жертви. В германския генерален щаб, Ерих фон Фалкенхайн е принуден да отстъпи мястото си на Хинденбург (в действителност Ерих Лудендорф), докато от страна на съюзниците, цивилните политици поемат по-голямата част от удара. Уклончивият либерал Хърбърт Аскуит отстъпва място на безмилостния юнионист Лойд Джордж през декември 1916 г., докато французите, след серия от промени в кабинета, се спират на радикалния „тигър“ Жорж Клемансо, за да продължат войната със затегната дисциплина. Ако има воюваща страна, пощадена от най-лошите ужаси на 1916 г., това със сигурност е Русия.

Докато западните сили едва спечелват и късче защитима територия през цялата година с кървавите си офанзиви, след първоначалното бедствие при езерото Нароч през март, руснаците печелят победа след победа на изток, с многобройните тактически пробиви на Брусилов в Галиция и в Североизточна Турция, където Кавказката армия помита всичко пред себе си.

Влизането на Румъния във войната през август 1916 г. завършва зле. Плодородните равнини на Влахия, включително Букурещ и нефтените находища на Плоещ, падат под властта на Централните сили до декември. Но това е предвидено от руските генерали, които гледа с презрение на румънците и се опитват да убедят французите, да не ги тласкат във войната.

Конгресна Полша остава извън руския контрол, въпреки всички героични подвизи на Брусилов в Галиция. Но загубата на Полша през 1915 г., въпреки първоначалната паника, изобщо не е бедствие за Русия. Ако беше така, Сазонов и царят със сигурност ще реагират по-положително на мирните сигнали, изпратени от германските дипломати през есента – идеята на германците е да сключат сепаративен мир въз основа на някакъв вид разделяне на Полша. (4)

В политически смисъл полският въпрос, открит от манифеста на великия княз Николай Николаевич от август 1914 г., е само „главоболие“, давайки на Вите и консервативната „германофилска“ опозиция тояга, с която да сплашат Сазонов и правителството.

В Петроград има по-сериозна опозиция срещу разширяването на Конгресна Полша за сметка на Австро-Унгария, отколкото срещу която и да е друга военна цел. Програмата за анексиране на Турция, е приета от всички руски полотици.

Още преди германците да окупират Варшава през август 1915 г., Сазонов значително охлажда реториката си. Разочаровайки полските националисти, които го смятат за съюзник, Сазонов подчертава, че Източна Галиция никога няма да бъде включена в никое бъдещо Полско кралство. (5)

С ентусиазираните прополски настроени французи, Сазонов е твърд до последните минути на преговорите със Сайкс и Пико. Британците продължават да показват „пълно безразличие“ по Полския въпрос, за ужас на Палеолог.

Дори през април 1916 г., когато „Конгресна Полша“ се превръща в германски, а не в руски проблем, Сазонов не е склонен да „интернационализира“ Полския въпрос, за да помогне на пропагандата на Антантата, както Палеолог се оплака на Бриан.

Без да обръща внимание на поредната прокламация към поляците, които сега, за разлика от август 1914 г., са под германска окупация, Сазонов недвусмислено настоява, че „отношенията между царя и неговите полски поданици са предмет на вътрешната политика“.

Въпреки обещаващата реч на министър-председателя Горемикин, произнесена на 1 август 1915 г., в Думата по Полския въпрос, където за пръв път използва термина автономия, за разлика от август 1914 г., предполагаща „самоуправление“, Сазонов ясно заявява пред Палеолог, че от царя няма да има нова прокламация за Полска „автономия“ със сигурност и този въпрос да не се смята, като част от някаква услуга за услуга при разделянето на Турция.

Според Палеолог, позицията на Сазонов, не се различавала от тази на германофилите, затова сега полската кауза е напълно ефимерна в сравнение с август 1914 г. Палеолог заключата „За всички руснаци запазването на полската държава под скиптъра на Романови е фундаментална аксиома, национална догма. Възкресението на независима Полша може да се осъществи само чрез сила.“ (6)

Дали Полша ще бъде управлявана от Петроград или Берлин, изглеждало по-малко важно за военните цели на Русия, отколкото „фундаменталната аксиома“, че следвоенна Полша не трябва да е независима.

Барон Борис Нолде, работещ от името на Сазонов, изготвя план за Полската автономия през април 1916 г., според който „Полша ще има свой собствен Министерски съвет, министерства и Сейм, състоящ се от Сенат и Камара на депутатите“, като само личен наместник на царя ще упражнява надзор от Петроград.

Но Сазонов, страхувайки се от ожесточената опозиция на германофилите, държи тези планове „на хладно място“, без дори да ги споменава на Палеолог, или на царя. Едва след като Брусиловската офанзива от юни 1916 г. възстановила руския престиж на Източния фронт, Сазонов, много внимателно, повдига въпроса пред генерал Михаил Алексеев, началник-щаб на цар Николай II, поел поста върховен главнокомандващ в Ставката в Могильов. Алексеев, нетърпелив за всеки жест, който може да повдигне бойният дух на фронта, реагира положително, както и царят, след като изслушва Сазонов и Алексеев. Но самият Николай II се страхува да разреши провъзгласяването на Полска автономия, без да го съгласува с политиците в Петроград.

В крайна сметка царят отстъпва под натиск от царица Александра, която (по съвет на Распутин) го убеждава да уволни Сазонов на 23 юли 1916 г., и да го замени с известния „германофил“ Борис Щюрмер. (7)

За раздразнение на съюзниците си, Русия не издава никаква прокламация за Полска автономия с подпис на царя по време на войната и със сигурност не и след като Щюрмер поема Министерството на външните работи от Сазонов, изрично за да отхвърли самата идея. До есента на 1915 г. по-голямата част от Полша вече е под германска военна администрация, което означава, че царят и руското Министерство на външните работи могата да дават всякакви фантомни обещания, които няма как да да ги спазват.

Берлин и Виена надминават Петроград в идеалистичните обещания към поляците, издавайки на 5 ноември 1916 г. „Прокламация на двамата императори“, която обещава „независимост“ на Полша, но също толкова неясна, колкото обещаното самоуправление от великия княз Николай Николаевич през август 1914 г.

Идеята е „независима“ Полша да бъде част от германски митнически съюз, като армията ѝ ще бъде подчинена на германско командване. (8)

След този пропаганден преврат, въпреки предполагаемата германофилия и враждебност към поляците, Борис Щюрмер най-накрая се приготви да направи дълго отлаганото решение на Русия за Полската автономия, пред Думата на 1/14 ноември 1916 г., но губи самообладание в последния момент, излизайки от залата (последван от разочарования Палеолог и Бюканън). Напускането на Щюрмер може да е просто „сценична треска“, но не смекчава подозренията на панславистите и либералните империалисти. В отговор на страхливото излизане на Щюрмер от залата, Милюков

изнася известната си реч пред Думата „Глупост ли е или предателство?“, критикувайки Щюрмер за (всъщност силно преувеличената му) германофилия. (9)

Като оставим настрана провокативната реторика на Милюков, липсата на неотложност, с която руските политици като Сазонов и Щюрмер подхождат към някога експлозивния Полски въпрос, се обяснава с обстоятелстото, че до 1916 г. Източния франт се стабилизира, и по-голямата част от Полша попада в австроунгаро-германската окупационна зона. Загубата на Варшава и слде това на Букурещ е неуспех, но в стратегическо отношение тези „равнинни“ градове са неотбраняеми. Нефтените находища в Плоещ са опожарени от екип британски инженери, за да не се използват от Германия. Източният фронт е толкова спокоен, че през 1917 г. там ще има малко боеве, докато самите руснаци не нарушават мира с подновената Галицийска офанзива през юни-юли. И двете страни са сравнително сигурни в сегашните си позиции. Германо-българското настъпление в Румъния е достига р. Серет, на границата на днешна Молдова, където руснаците (и онези румънци, избегнали обкръжението) контролират здраво предмостията. Русия все още държи голяма част от Източна Галиция. Контролът над тази „изначално руска земя“ е нейната основна европейска стратегическа цел през цялото време. По на север „Полският издатък“, въпреки целия дипломатически шум и страсти по въпроса, всъщност е тактически изоставен от Ставката като неотбраняем, точно както Сухомлинов винаги е препоръчвал. Независимо дали Алексеев решава да започне отново настъплениео срещу австроунгарците и германците, или просто да

задържи линията на Източния фронт, за да подсили по-добре Кавказката армия, докато тя покорява Турция и Персия, руските перспективи изглеждат светли.

Както на Западния, така и на Източния фронт, силите на Антантата вече се радват на „превъзходство от поне 60% в хора и оръдия“, докато в Анадола руското предимство е 2:1. Не е чудно, че на междусъюзническата конференция в Петроград през февруари 1917 г. „руските генерали са настроени войнствени“. (10)

Дори на вътрешния фронт изглежда че руснаците са устояли на най-лошото от бурята. Прословутият (и много преувеличен) „недостиг на снаряди“ от 1915 г. е преодолян, чрез увеличено вътрешно производство и чрез допълнителен внос заплащан със злато от съюзниците. Русия произвеждаше четири пъти повече снаряди от Австро-Унгария през 1916 г. и почти толкова, колкото Германия, която изпраща по-голямата част от собствената си продукция на Западния фронт.

Противно на добре познатите митове за произхода на революцията, руската икономика процъфтява през 1916-17 г., като данните за заетостта и печалбите на фабриките се повишават драстично. Има дори скок на акциите, чуждестранния капитал инвенстира в страната, жънейки огромни печалби от бума на военното производство.

Отчасти поради неуспеха на съюзниците да пробият при Галиполи през 1915 г., в северните градове е имало недостиг на хляб и гориво, а зимата на 1916-17 г. е доста тежка в Петроград; но руснаците са свикнали със студа. Съдейки по материалното и военно положение, бойният дух в Русия през 1917 г. трябва да е много по-добър, отколкото в обсадена Турция, гладуваща Германия, или Австро-Унгария с нейните вечни кризи в командването, логистика и етническата лоялност, и по-добър в сравнително стабилните демократични Великобритания и Франция, чиито правителства се люлеят от една политическа криза в друга.

От стратегическа гледна точка руснаците имат всички основания да продължат да воюват. Пълните подробности за споразумението Сайкс-Пико-Сазонов са в тайна, но не и основната му същност.

А. Ф. Трепов, наследникът на Щюрмер като председател на Министерския съвет, след като се изправен пред обичайната тълпа[98] освиркващи, в встъпителното си слово пред Думата на 2 декември 1916 г., за пръв път публично разкрива, че Великобритания и Франция са обещали на Русия, Константинопол и Проливите. (11)

Както подсказва разкритието на Трепов, „Цариград“ все още резонира с руската общественост. Според Палеолог, често срещан рефрен, чут по улиците на Петроград по това време, е: „Какъв е смисълът от тази война, ако тя не ни даде Константинопол?“ (12)

Войната с Турция е много популярна, защото се равива много добре. Великият княз Николай Николаевич, не успял да поведе руските армии към победа над Германия през 1914-15 г., но в Тифлис името му се превръща в синоним на триумф, дори и ако Юденич е истинският мозък на Анадолската кампания от 1916 г.[99]

Въпреки че кавказката зима на 1916-17 г. е сурова, след пролетното снеготопене руснаците са в идеална позиция да възобновят похода си на запад към Сивас и Анкара, добре снабдявани не само по суша от Тифлис и Ерзурум, но вече и по море, през Трабзон. Руснаците строят и нова жп-линия, успоредна на брега на Черно море, от Батуми до Трабзон, превръщайки окупираният турски пристанищен град, във важна предна руска база.

Новият командващ Черноморския флот, адмирал А. В. Колчак, е зает през цялата есен и зима с организирането на транспортни кораби (включително речни баржи) и

[98] Тълпа, водена от Александър Керенски.

[99] Аналогично на тандема Хинденбург и Лудендорф. (б. пр.).

доставки по цялото крайбрежие на Черно море, от Трабзон и Батуми до Севастопол, Одеса и Румъния (със значителния си и сега бездействащ речен флот в река Дунав).

На 30 ноември 1916 г. руският Черноморски флот най-накрая спуска на вода първия си завършен дредноут, „Императрица Екатерина II“ – носещ името на великата императрица, която за пръв път издига идеята за завладяването на Константинопол в славните дни на Русия през XVIII век. Четири седмици по-късно, на 24 декември 1916 г., цар Николай II издава заповед за сформиране на специална „Черноморска дивизия“, която трабва да завладее османската столица, като първият ѝ полк е наречен „Цариградски“ (очевидно по идеята на Колчак). (13)

Предпоставките за десантен удар, за разлика от 1914–15 г., са много по-благоприятни. През ноември 1916 г. освен спускането на вода на дългоочаквания руски дредноут в Черно море, започват първите големи неуспехи за вражеския флот: три германски подводници се а натъкват на руски мини край българското крайбрежие, близо до Варна. Много по-значимо е, че „Гьобен“, „Бреслау“, бичове за руския Черноморски флот, от август 1914 г., сега са извадени от експлоатация за сериозен, дългосрочен ремонт, толкова сериозен, че повечето от оръдията им са свалени и монтирани на бреговите батареи в Босфора и Галиполи. (14)

Турският боен дух пада катастрофално и османските 2-ра, и 3-та армия, не са в състояние да проведат нито една офанзивна операция през 1917 г., за разлика от успехите си при тежките стратегически обстоятелства през лятото на 1916 г.

Британците се възстановяват от поражението при Кут ал Амара от предходната година, щурмува Тигър, и превземат Багдад на 11 март 1917 г., след като османската 6-та армия напуска града три дни по-рано. След като цял век е на прага на смъртта, „Болният човек на Европа“ се срива, правейки възможно осъществяването на руската „хилядолетна мечта[100]“ – триумфален поход към Цариград, воден от „Цариградския“ полк на Колчак.

Отвъд персийската граница, руските експедиционни сили са готови за пробив. Баратов има основание да претендира за поне част от заслугите за падането на Багдад. След като британските сили, под командването на генерал Мод, си връщат Кут ал Амара на 22 февруари, Баратов възобновява настъплението си в Месопотамия през Хамадан, Биджар-Сене (днешен Сананджадж) и Давлатабад. До март 1917 г. кампанията в Месопотамия се превръща в разгром за турците.

Халил „Кут“ паша, който командва останките от османска 6-та армия след смъртта на фон дер Голц паша през април 1916 г., е намаляла до 30 000 души, „разпръснати на фронт от около 30 км“ между Рамадие на Ефрат и руския фронт до персийската граница. (15) Турският щаб вече се намира в Мосул, точно по пътя на руското настъпление от Персия. Както по-късно Баратов си спомня еуфорията на момента: „Скъпи мои, храбри кубански и терски казаци, конници и артилеристи от моята родна 1-ва кавказка казашка дивизия, заедно с нашите нови бойни другари, смелите млади грузински кавалеристи и доблестните сибиряци, които се присъединиха към нас, чрез своята енергия, труд и [проливане на] кръвта си, докато [ние] преследвахме врага, отстъпващ от Багдад, се оказахме достойни потомци на своите славни бащи и деди.“ Ставайки още по-високопарен, след като подава оставка от

[100] „Хилядолетна“ се нарича, тъй като първият руски поход по море към Константинопол е извършен от киевският княз Олег през 907 г., според Началната руска летопис от XII в. Изследователите поставят тези сведения под сериозно съмнение, защото няма потвърждение във византийски или други източници, за такова важно събитие. През този период се отбелязва само неуспешно нападение на руски морски разбойници (904 г.), координирано с похода срещу Константинопол на арабския пират Лъв Триполитански. По-достоверни са сведенията за сключване на търговски договор между Олег и Византийската империя през 911 г. (б. пр.).

командването през юни 1918 г., Баратов щедро благодари на тези смели герои на славянството за това, че „стоят до него“, докато той води „Русия по историческия път на Александър Велики“. (16)

Уви, Баратов никога не успява да влезе в Мосул като руски завоевател на Месопотамия. По причини, дълбоко загадъчни за турците по онова време, безмилостното му настъпление спира внезапно през април 1917 г., сякаш руснаците внезапно променят решението си да завладеят на Османската Месопотамия.

Британският генерал Фредерик Стенли Мод се укрепва в Багдад през цялото лято, защото Баратов спира собствената си офанзива, чакайки подкрепления, които, за щастие на турците, са му отказани. (17)

Още по-загадъчно е, че дългоочакваната руска офанзива срещу Сивас и Анкара така и не се осъществява през 1917 г. След като е най-наситеният със събития военен театър на цялата световна война през 1916 г., Кавказкият фронт става толкова тих през 1917 г., че до ден днешен почти нищо не се знае за тези събития. Малкото литература която разглежда този сравнително неясен фронт, му отделя най-много 1-2 страница праследявайки военните действия през цялата 1917 г.

Както един водещ западен историк на войната в Турция обобщава любопитно „през 1917 г. турските 2-ра и 3-та армии се радвали на така необходимата почивка след повече от две години непрекъснати, тежки боеве“. (18)

Какво става с руснаците? Дали Алексеев[101], Баратов, Юденич, великият княз Николай Николаевч и цар Николай II внезапно са отказали от завладяването на Турция, проявявайки снисходителност към нея? (19)

Дали руснаците, обезкуражени от съюзническия провал при Галиполи, се отказват от завземането на Константинопол и Проливите?

Дали тогава Русия е доволна от досегашните си придобивки за сметка на Турция, стремейки се към сепаративен мир с Централните сили, за да остави французите сами, неспособни да претендират за своя дял от споразумението Сайкс-Пико-Сазонов, тъй като нямат войски в театъра на военните действия?

Или стратегическата пауза от пролетта на 1917 г. е била просто блъф?

Колкото и странни да изглеждат всички тези сценарии в светлината на дипломатическото поведение на Русия от 1914 до 1917 г., истината е още по-странна. Всъщност, военните цели на Русия, формулирани от генералите и дипломатите, от името на руското правителство, остават непроменени през пролетта на 1917 г., дори когато в Петроград се разразява ада и бойният дух на армиите започна да се пропуква. Тези цели могат да бъдат обобщени в една фраза: контролът над Константинопол и Проливите, аксиома на руската външна политика, е толкова дълбоко застъпена, че дори Февруарската революция не може да я разруши.

Николай Базили докладва от Ставката на 6 април 1917 г. на Милюков, вече външен министър на новото временно правителство, че подготовката на Черноморския флот за десант в Босфора, воден от активния адмирал Колчак, е в ход от 1 август 1916 г. Въпреки че в Ставката, генерал Алексеев, първоначално се е бави с отклоняването на войски от Източния фронт, до май, две пълни армейски дивизии, ще бъдат готови да отплават от Одеса и Севастопол, въпреки че в идеалния случай операцията ще се проведе в разгара на лятото, между 1/14 юни и 1/14 август 1917 г., за да се осигурят най-добрите шансове за благоприятни метеорологични условия.

„Гьобен“ и „Бреслау“ все още са на ремонт, което означава, че руският Черноморски флот, воден от чисто новия дредноут „Императрица Екатерина II“, ще

[101] След падането на Ерзурум през февруари 1916 г. началник-щаба генерал Алексеев, предлага на Сазонов Русия да предложи сепаративен мир на младотурците, който им позволи да останат на власт. Сазонов, естествено очаквайки завземането на Константинопол, отказва.

срещне малка сериозна съпротива и ще може да обстрелва безопасно бреговата отбрана на Босфора.

Руското разузнаване проучва разполагането на османските армии и правилно подсказва, че Европейска Тракия и Константинопол са лишени от войски, тъй като турците се стремят да заздравят все по-отчаяната си позиция в Анадола, Месопотамия и Палестина. Само две дивизии охраняват столицата, защитата на Босфора е още още по-слаба „след два месеца“, тоест през юни 1917 г., когато дългоочакваният руски десант в Цариград ще започне, ако времето позволява. (20)

Последният меморандум на Базили за Проливите не е празна комуникация. Цариградската офанзива е най-високият стратегически приоритет на Петроград през пролетта на 1917 г. и е одобрена на най-високите нива както от „Стария режим“, така и на Временното правителство. Сазонов и Щюрмер вече да не са на поста си, но също дават неофициално своето одобрение. (21)

Милюков лично посещава Ставката, за да обсъди операцията за Проливите с Базили в края на март. (22)

Александър Гучков, ръководител на Военно-промишления комитет, сформиран през 1915 г. за координиране на военното производство, един от основателите на Прогресивния блок, а сега, през март-април 1917 г., министър на отбраната на Русия, използва своите индустриални контакти, за да набавя въглища и граждански кораби за операцията. (23)

Новият главнокомандващ генерал Алексеев, и началник-щаба му, генерал Антон Деникин, активноучастват в подготовката на операцията. (24) И разбира се, адмирал Колчак, създателят на авангардния „Цариградски“ полк, е най-нетърпелив за действие, колкото може да бъде един военноморски командир, за разлика от предшественика си Ебергарт.[102]

Неслучайно много от тези хора имат роля в абдикацията на Николай II на 15 март 1917 г. Гучков е упълномощен от Временния комитет в Петроград да отиде в Могильов (Ставката след 1915 г.), за да поиска оставката на суверена, за да спаси Русия, въпреки че, без негово знание, генерал Алексеев вече е убедил царя да го направи, без да чака помощта на Гучков. (25)

Що се отнася до Базили, тогавашният дипломатически адютант на царя, той лично съставя текста на декларацията за абдикацията на Николай II, като я е представил на Алексеев за одобрение, преди царя да я прочете. (26)

Наред с тези заговорници, генерал В. Н. Клембовски, довереник на Александър Керенски, помагна за планирането на операцията в Пролива, като неговата собствена задача е да реквизира румънските кораби от Дунавския флот. (27)

Водени в битка от адмирал Колчак, тези горди руски патриоти вярват, че са защитили националния интерес, по време на суматохата от февруарските събития. Те смятат, че сега революцията, ще помогне на Русия да изпълни историческата си мисия – превземането на Цариград.

[102] Андрей Августович Ебергард (1856 – 1919) е руски адмирал (14 април 1913 г.), командир на Черноморския флот (до юни 1916 г.). В края на юни 1916 г. е отстранен от длъжност от Николай II, след доклад на началника-щаба на флота, адмирал А. И. Русин, който обвинява командира на Черноморския флот в бездействие и отдаване на инициативата на противника. Непосредствената причина за отстраняването му е неуспешният опит на Черноморския флот да прехванат в морето „Гьобен“ и „Бреслау“, през юли 1916 г. По препоръка на И. К. Григорович, е заменен от вицеадмирал А. В. Колчак. Отстранен от флота и назначен за член на Държавния съвет. Уволнен е от служба, както всички останали офицери от армията и флота, на 13 декември 1917 г. Живее е в Петроград. През 1918 г. е арестуван от ЧК, но скоро е освободен. Умира на 19 април 1919 г. в Петроград. (б. пр.).

Погледнато ретроспективно, това звучи като „Нерон свири на арфа, докато Рим гори“. Сякаш Сазонов, Алексеев, Гучков, Колчак, Милюков и Базили не осъзнават, че страната се разпада около тях, а те планират по-нататъшни завоевания.

Милюков, както е известно, се забърква в неприятности малко след срещата си с Базили в Ставката, именно защото подкрепя политиката за зазвземането на Константинопол и Проливите, обявена на пресконференция на 4 април 1917 г., и публично отхвърлено от Петроградския съвет (Исполком). Политиката на Гучков и Милюков относно Проливите дори изиграва роля, да вдъхнови първия (неуспешен) болшевишки преврат, съдейки по речта на Ленин, определяйки Временното правителство като „напълно империалистическо“ на извънредно заседание на Централния комитет, предшестващо манипулираните от болшевиките, улични безредици на 3 май 1917 г. (28)

Ленин е бил по-прав, отколкото е осъзнавал. Завземането на Константинопол и Проливите не е само публично заявена цел на руското правителство и неговия външен министър през април-май 1917 г., а въпрос от непосредствен оперативен приоритет в щаба и командването на Черноморския флот. Колкото и изкушаващо да е да съдим строго тези мъже за упоритият им неуспех да се откажат от донкихотовската мечта за завладяване на Цариград във време на исторически политически катаклизми, трябва да бъдем много внимателни с този вид анахронична преценка.

Далеч от това да представлява подем на „антиимпериалистическия“ пацифизъм, внимателното историческо изследване установява, че по-голямата част от популярната антицариска реторика от зимата на 1916-17 г., особено тази, насочена към царицата и нейния фаворит Распутин, е че покварената монархия е в сговор с омразните германци. (29)

Това е а темата на известната реч на Милюков, обвиняваща Щюрмер в държавна измяна: грехът на т.нар. „консерватори“ не е техният империализъм, а че те не водят войната достатъчно енергично. Дори Керенски, в по-истеричната си реч на същото заседание на Думата, в която атакува кабинета като „наемни убийци“, управляващи Русия, обвинява тези мъже не в империалистически стремежи, а в „държавна измяна“ и ги нарича „братоубийци и страхливци“. (30)

Същата теза вдъхновява и тълпата освиркала Трепов, когато съобщава за Константинопол и Проливите. Подновеният натиск за Проливите през лятото на 1917 г. всъщност първоначално е замислен от Сазонов, Щюрмер и Базили на тайна среща на 25-26 февруари (10-11 март), по време на най-големия хаос на Февруарската революция, именно като средство за „успокояване на общественото мнение в Русия“, както Базили го формулира, подобно на Сазонов към военните командири през ноември 1912 г., че завладяването на Константинопол ще „донесе изцеление на нашия вътрешен живот“. (31)

Едва ли може да се обвини Милюков, че разтълкува погрешно промените в патриотичното народно настроение, за чието формиране лично е допринесъл толкова много. Милюков споделя пред приятел, че е „абсурдно и престъпно да се откажем от най-голямата награда от войната... в името на някаква хуманитарна и космополитна идея за международния социализъм“. (32)

Защо, става така, ако тълпите са против прогерманската измяна, малодушие и слабост през ноември 1916 г.; Защо, след като всички през цялото време твърдят, че Константинопол е единствената награда, която прави войната достойна за спечелване, тълпата (направлявана от революционните политици) изведнъж се противопоставя на това Русия да се бори за най-съществените си интереси?

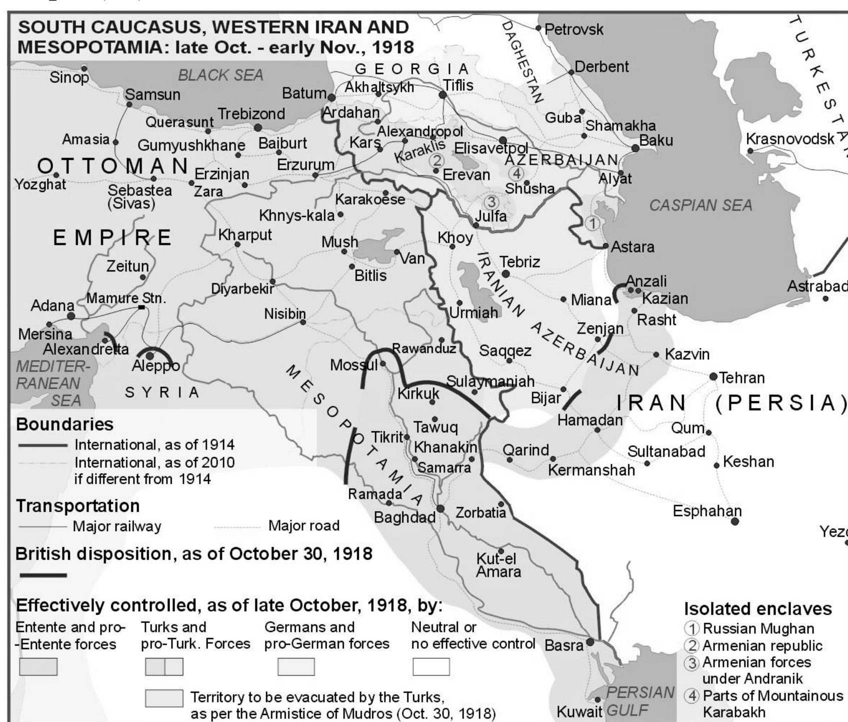
От гледна точка на Ставката, войната все още се развива безспорно добре през пролетта на 1917 г. Каквото и разминаване да се е появило между тълпата от

„буржоазните“ либерални патриоти на Гучков – Милюков и все по-яростните революционери в Исполкома, то е засенчено от разминаването между Петроград и фронтовата линия. В Персия, прословутата „Заповед № 1“ от 1/14 март 1917 г., която премахва повечето елементи на офицерското старшинствов армията, и налага избирането на „войнишки съвети“, е приета от Баратов сякаш е изпратена от космоса.

Заповед № 1 както в Персия, но и на другите фронтове, позволава на войниците да провеждат „безкрайни срещи“, обсъждайки „не само въпроси, свързани със снабдяването“, но и както Баратов казва „въпроси от най-общ характер“. В този случай, както и в много други, Февруарската революция се отразява изцяло в полза на Централните сили, защото политиканството, наложено от Заповед № 1, разлага руските войскови части, до такава степен, че принуждава генерал Баратов да отмени офанзивата за Мосул в края на март, спасявайки османската 6-та армия от разгром.

Бойният дух във войските на Баратов не се срива, и те продължават да удържат позициите си в Османската Месопотамия през цялата 1917 г., дори предприемат малка офанзива в началото на 1918 г. при Кара-Тепе, в североизточна Месопотамия[103]. (33)

В емоционалното обръщение на Баратов към верните му казаци, след като болшевиките най-накрая го принуждава да се оттегли през юни 1918 г., се усеща „песента на сирените за изгубеното безсмъртие“. Ако не беше Руската революция от 1917 г., името му щеше да звучи днес подобно на полковник Лорънс „Арабски“, като руския завоевател на Персия и Северна Месопотамия, човекът, който е изпълнил историческата мисия на Русия да се разшири на юг до Персийския залив, а Алексеев, Колчак или Юденич щяха да бъдат увековечени като завоевателите на Константинопол, който след векове на разочарование ще отвори достъпа на Русия до до Средиземно море. (34)

Въпреки че нямаме подобен лиричен доклад от първа ръка за това как Заповед № 1 е а приета от руските окупационни войски в Анадола, наличните доказателства сочат, че ефектът ѝ е много минимален, като в Персия. След като великият княз Николай Николаевич е свален от поста си от Временното правителство, и заменен с генерал Юденич, който всъщност е действителният ръководител през цялото време.

Както самият Юденич съобщава след налагането на Заповед № 1 през март 1917 г., „членството във [войническите] комитети като цяло благоприятства укрепването на закона и реда и воденето на войната до победоносен край“.

[103] Въпреки че тази акция, далеч не отговоря на поисканата от британците през октомври 1917 г., атака на Мосул.

На конгрес на войнишките съвети, проведен в Тифлис през април – кавказкият еквивалент на Исполкома, за председател е избран генерал с висш ранг, което предполага, че в Кавказ на практика няма бунтовнически настроения. В този театър на военните действия руснаците са спечелили смазваща поредица от победи в предходната година и са готови да пожънат още повече, ако Кавказката армия отново получи ръководството си.[104] (35)

Един водещ историк отбелязва в труда си „Краят на руската императорска армия", че „в повечето армии само една или две големи операции са довели до разпускане [с други думи, разпадането на военните части], а на румънския и кавказкия фронт, няма подобно нещо." (36)

През март има своеобразен бунт в Черноморския флот в Севастопол. Важно е да се отбележи, че почти всички военноморски офицери, разстреляни от своите моряци, са имали немски имена, което означава, че са предполагани за „предатели" а не по класови съображения.

До началото на април 1917 г. адмирал Колчак възстановява „твърдия контрол" над Черноморския флот, който след 1918 г. ще подкрепи „белите" в Руската гражданска война (при евакуацията на Доброволческата армия на Деникин от Новоросийск през 1919 г., а след това и на Врангел от Крим през 1920 г.). (37)

Колчак, който е архитект и водещ защитник на плана за завладяването на Константинопол през 1916-17 г., и бъдещ „Върховен главнокомандващ" на белите армии (в Сибир), успява да осигури лоялността на моряците в Севастопол, точно както Юденич, бъдещ командир на Северозападната бяла армия, успява да направи с Кавказката армия, предполага, че мечтата за „Цариград" все още резонира с настроенията на руските моряци и войници на турския фронт дори след Февруарската революция. За разлика от тях, моралът на Източния фронт се сриваше, както се вижда от катастрофалната галицийска офанзива, започната на 29 юни 1917 г. Тя е наречената „Керенската офанзива" и се обсъжда на фона на Руската революция като моментът, в който военният министър, стремейки се да демонстрира искреността на новия режим към западните съюзници, тласка армията твърде далеч и губи контрол над общественото мнение. Но историята има и много примери показващи желязната последователност на военните цели на Русия.

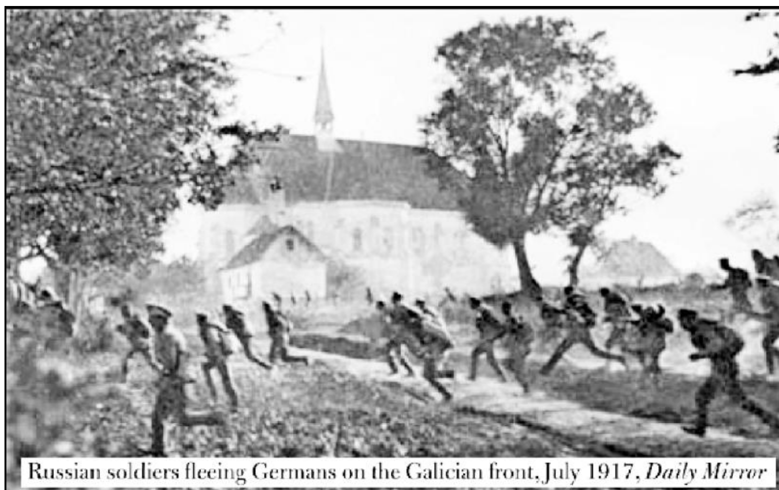
Какво в крайна сметка прави Керенски, член на Исполкома, ефективен лидер на правителство, доминирано от социалисти, осъществявайки офанзива, насочена към Лемберг (Лвов), столицата на австрийска Галиция? Не е ли това същия „империализъм", срещу който болшевиките пройзнасят гръмки речи в съветите си?

Въпреки цялата му провокативна антиромановска реторика и революционен идеализъм, е трудно да не се стигне до заключението, както правят мнозина в Петроград, че Керенски остава подчинен на същите външнополитически догми на Стария режим. В Галиция през юни-юли 1917 г., ако не и при Таненберг през август 1914 г., най-накрая можем да видим как Русия „пада върху меча си" (т.е. се жертва) в полза на западните съюзници.

Керенски, принуден от задълженията по междусъюзническите договори и моралния и материален фактор на вноса на военни доставки, през Мурманск, трябва да направи нещо, за да облекчи големия натиск на Западния фронт (където френската армия е разтърсена от „войнишки бунтове" при Шмен-де-Дам през май 1917 г., когато войниците отказват да изпълняват заповедите за самоубийствени атаки срещу укрепени германски окопни линии.

[104] Муш е евакуиран по заповед на Юденич през май, но това е по политически причини, несвързани с поведението на османската 3-та армия.

С всички усилия Керенски обяснява на руските войници защо трябва да продължат общата борба срещу германците, произнасяйки „разпалващи патриотични речи“ на фронта, че един очевидец го сравнява с „вулкан, изхвърлящ всепоглъщащ огън“. (38) Но цялото красноречие на света не е достатъчно, за да стегне войските, щом германските подкрепления пристигат на 6 юли, и обръщат руснаците незабавно в „стремглаво бягство“. Една известна снимка е запечатала, как руските войници, бягат от германците на Галицийския фронт през юли 1917 г. Тя улавя по-добре от всяка друга срива на бойния дух в руските армии настъпил през тази ужасна година.

Russian soldiers fleeing Germans on the Galician front, July 1917, *Daily Mirror*

За разлика от срива в Галиция, бойният дух, продължава да е висок в Турция и Персия, където руснаците се борят срещу превъзхождащите ги по численост врагове. Някой ще възрази, че персите и турците са врагове от различна класа, спрямо от германците. Сякаш Баратов и Юденич водят колониалните войни от XIX век, докато Керенски е принуден да води последната, ужасна битка от тогавашния най-голям конфликт XX век, за който имперска Русия се показва крайно неподготвена. Но никой не принуждава Керенски да атакува в Галиция, а не в Турция или Персия. Грешката му не е толкова в избора да започне офанзива, за да демонстрира продължаващата добросъвестност към западните съюзници на Русия, а в избора на грешен театър за офанзивата. Казано направо: като идеалист и аватьор в безмилостния свят на геополитиката, Керенски е залят от същите френски и британски молби за помощ. Ако все още на власт са, Сазонов, Сухомлинов и Янушкевич, щяха леко да ги отклонят като през цялата 1914 и 1915 г. Тогава Ставка ще се въздържи да дава безполезни жертви в обречени офанзиви и да срива още повече бойния дух на Източния фронт. И вместо това, генералите ще се съсредоточат върху десантната операция срещу Константинопол, планирана за лятото на 1917 г.

С отпадането на твърдолинейните „буржоазни“ политици Милюков и Гучков през май, и болшевиките ясно заявяват, че не се съобразяват с по-нататъшното водене на войната, Керенски е принуден да поеме пълната отговорност за провала на Галицийската офанзива.

В своята аматьорщина според известните му речи на фронта, Керенски си въобразява, че организирането на контаудар срещу австроунгар-германските армии в Галиция е в полза на руската демокрация, съюзниците и т.н.[105] Той вярва, че справедливостта има място във външната политика, която толкова дълго е била доминирана от аморалните, цинични реалисти на Стария свят.

Може да се види този идеализъм в действие в един измъчен политически меморандум от 28 май 1917 г. по арменския въпрос, в който Министерството на външните работи след Милюков се опитва да затвори кръга на руския империализъм

[105] В сцена от филма на Дейвид Лийн „Доктор Живаго“ (по едноименният роман на Борис Пстернак), комисар, подобен на Керенски, произнася реч и поучава войниците за патриотичния им дълг, докато стои върху бирена бъчва, но докато говори, бъчвата се чупи и той пада от нея, а войниците се смеят и се шегуват – „Застреляха комисаря“.

със западната реторика за човешките права от декларацията на Исполкома от 9 април за „мир без анексии“.

Показвайки, че старите навици трудно умират, документът споменава „провинциите на Азиатска Турция, превзети по правото на войнато“, преди да твърди, от името на Временното правителство, че бившите османски вилаети Ван, Битлис и Ерзурум ще бъдат „завинаги арменски“. Объркващото обаче е, че документът все още подсказва (но не посочва изрично), че тези три вилаета ще бъдат администрирани от Русия, която ще помогне за репатрирането на арменските, кюрдските и турските бежанци и ще плати за възстановяването на пострадалите райони. (39)

Колкото и възхитителни да са тези чувства, те не се равняват на държавническа мъдрост. Или тези източни турски илаети ще бъдат администрирани от Русия, без никоя група да получи преференциален статут, както Сазонов и великият княз Николай Николаевич решават през 1916 г., или ще бъдат „арменски“, тоест автономни: двата сценария са взаимно изключващи се.

Галицийската офанзива на Керенски също е фундаментална грешка, не защото се провали, а защото, въпреки всичките си речи, той не успява да изясни към каква стратегическа цел се стреми.

Сухомлинов започва нахлуването в австрийска Галиция през 1914 г., за да консолидира отбранителните линии на европейска Русия. Брусилов нахлува в същата територия през 1916 г., за да разбие Австро-Унгария. Нито един от двамата не успява, но поне знаеят какво се опитват да направят. Керенски не знае.

Болшевиките, за разлика от тях, знаеха фундаментално какво пропагандират. „Не искаме Дарданелите!“, един от популярните им антивоенни лозунги, не е просто реторичен замах, предназначен да провокира правителството. Болшевиките знаят точно какво правят, когато свалят Милюков заради отказа му да се откаже от претенциите на Русия върху „Цариград“ и Проливите.

В този решаващ момент от Руската революция, болшевиките, като луди политически мъдреци, разкриват основната истина за световната война. Милюков, Гучков, генералите и адмиралите искат руските мужици да умрат, за да може царят – или което и да е руско правителство, излязло от войната, да управлява Константинопол. Болшевиките не го искат.

Керенски, със злополучната си галицйиска офанзива, се опитва да замъгли този основен въпрос, като внушаваше, че има други, по-неясни причини за битката, като любов към родината, демокрацията, честта, съюзниците, и пр.

Съдейки по срива на бойния дух в Галиция, руските войници изправени пред германците, не вярват в това.

Но и самите болшевики изобщо не са били пацифисти. Не че за тях живота на руските войници струва нещо. Те искаха войниците да се бият и умрат за техните цели - да избият висшите офицери; да унищожат царския ред; да експроприират имуществените класи; и т.н. Болшевиките (според Ленин, който беше ясен по въпроса) искат Русия да излизи от войната с Централните сили и да се откаже от „империалистическите“ претенции върху териториите на други страни, или казано с други думи, за болшевиките огромните руски жертви по бойните полета от 1914 да 1917 г. не значат абсолютно нищо.

Следователно огорчението на генералите като Баратов, Деникин и Юденич, да не говорим за адмирал Колчак, е напълно разбираемо, който виждат как трудно спечелените победи на своите войници „любимите братя по оръжие“ и цялата подготовка, вложена в подготвения десант на Цариград, се срива пред очите им, докато болшевиките се заемат с разпускането на императорската армия и приключват руското участие в световната война в угода на враговете на Русия. Не е чудно, че Деникин,

Юденич и Колчак ще оглавят бялата борба срещу болшевишката власт в Гражданската война.[106] (40)

Въпреки всички нихилистични разрушения, причинени от политиката им, не може да се отрече, че болшевиките са схванали фундаментална истина за войната от 1914 г. Твърдата марксистко-ленинска теория за „империалистическата война“ може да не е била универсално приложима и може да не описва точно мотивите на западните съюзници на Русия, които, независимо от конспиративните теории за Сайкс-Пико, всъщност не са влезли във война през 1914 г., за да завладеят Палестина и Сирия.

Всички доказателства сочат, че френските държавници са обсебени през тази година идеята за реванш за френско-пруската война и връщане на Елзас-Лотарингия, докато британците се опасяват за белгийския неутралитет и германската заплаха за глобалната позиция на Лондон.[107]

Но в случая с Русия обвинението е било много точно, както и за имперска Германия, където марксистката социалдемократическа партия (СДП) буквално се е разделила на две през 1917 г. по същия въпрос за „империалистическите“ военни цели, който разделя Милюков и Гучков от Испълнителнителният комитет в Петроград. Германците наистина планират да анексират огромни части от бивша руска територия в Източна Европа, както ясно показва Брест-Литовският договор от март 1918 г., заедно с голяма част от Белгия, Люксембург и френския индустриален басейн около желязнорудното находище Лонгви-Брие – и повечето от тези военни цели датират от „Септемврийската програма“ от 1914 г.[108]

Както подозират болшевиките, Алексеев, Гучков и Милюков, наистина са кроели планове да завладеят Константинопол през април 1917 г., както Сазонов и колегите му през 1914 г. и както всяко руско правителство го е обмисляло от 1895 г. и в по-фундаментален смисъл, от началото на династията Романови.[109]

Тук, в края на руската война, може би най-накрая ще разберем смисъла на нейното начало. Като оставим настрана публичната реторика, Сърбия и „славянската чест“ нямат нищо общо с това.[110] Не заради тези фантомни проблеми Русия воюва през 1914 г., нито пък те изиграват и най-малка роля в политическите трусове от 1917 г. За Русия, ако не и за нейните съюзници, войната от 1914 г. винаги е била главно за османското наследство: за Константинопол и Проливите. В преследване на тази голяма стратегическа цел, в момент, който е уникално благоприятен за привличането на британска и френска мощ за неутрализиране на нарастващата германска заплаха за

[106] Причините са Бялата борба, са много по-дълбоки и по-мащабни, свързани с класовия болшевишки геноцид над руското общество, избиването на офицерството, интелигенцията, икономически активните прослойки, и предизвикания от тези фанатици психопати, разпад на целия обществен ред, и руската държавност. Лоялността към съюзниците е последното нещо, което може да се посочи като фактор. (б. пр.).

[107] Не белгийският неутралитет, а бързия икономически възход на Германия, стряска британските политици. Англия също е един от главните виновници и задкулисен подбудител на войната, заедно с реваншистка Франция. (б. пр.).

[108] Типичен пример на двоен стандарт, прявяван от автора, който не е схванал причините за ПСВ. Той поставя следствието пред причината, естествено че след като Германия е вкарана във войната, и принудена да воюва от Антантата, е да се възползва максимално. Брест-Литовсикят мир е само средство да се изкара Русия от войната, в Германия никой не е мислел да анексира трайно руски територии, дори обмислят да отделят Полша не само с руската но и с тяхната германска част. Авторът се опитва да ни пробутва, социалдемократически и марксически фантазии за империалистическата война. А интересно защо САЩ влизат във войната? Едва ли в защита на демокрацията и хуманизма!!! (б. пр.).

[109] Пълна глупост! Без коментар! Идеята за владеенето на Проливите, което е естествена необходимост за Русия, се появява едва при Александър I. При първите Романовци, Русия даже няма излаз на Черно море, придобит едва при Екатерина II. (б. пр.).

[110] Напротив, именно ухажването на сръбската шовинистична мегаломания, предизвиква рязкото влошаване на отношенията с Австро-Унгария от 1878 г. до 1914 г. (б. пр.).

руските амбиции, Сазонов и генералите в Ставката хвърлили Европа в най-голямата катастрофа на съвремието.[111]

Бележки

1. Ричард Стайтс „Милюков и руската революция“, предговор към книгата на Милюков, „Руската революция“, стр. xii.

2. „Приказ заключителные войски Отделнаго Кавказкаго Кавалерийского Корпуса генерала от кавалерии Баратова“, 10 юни 1918 г., в архивите на Института Хувър, колекция на Баратов, кутия 3, папка 3–5 („Руски експедиционни сили), стр. 15.

3. Офанзивата на руснаците при езерото Нароч е ужасен провал и струва на армията около 100 000 жертви. Колкото и ужасни да са тези загуби, те не могат да се сравнят с Вердюн и Сома. Ползата от тази операция, е че променя армейската доктрина и тактика на Брусилов, която ще се осъществи със значителен успех през следващото лято. Вижте Стоун, Източният фронт, стр. 227–231.

4. Комарницки, Възраждането на Полската република, стр. 82 и други.

5. Манкоф, „Русия и Полският въпрос, 1907–1917“, стр. 199–200.

6. Палеолог до Бриан, 18 април 1916 г., Архиви на Института Хувър, колекция на Базили, кутия 9.

7. Този епизод е разказан от Смит, Руската борба за власт, 1914–1917, стр. 392–393, 400–404.

8. Манкоф, „Русия и Полският въпрос, 1907–1917“, стр. 298.

9. За „загубата на самообладание“ на Щюрмер виж Смит, Руската борба за власт 1914–1917, стр. 440–441. За речта на Милюков и политическите последици виж Пайпс, Руската революция, стр. 254–255. За цялостно развенчаване на предполагаемите германофилски симпатии на Щюрмер – особено идеята, че е бил назначен, за да сключи сепаративен мир с Германия – виж Куликов, Бюрократическая елита Российской империи накануне падения старого порядка (1914–1917), стр. 246.

10. Стоун, Източният фронт 1914–1917, стр. 282.

11. Пайпс, Руската революция, стр. 257–258.

12. Палеолог до Бриан, 31 октомври 1916 г., в колекцията Базили, Архив на института Хувър, кутия 9.

13. Айрапетов, “Судьба Босфорской экспедиции”, стр. 241–243.

14. Пак там, стр. 243–245.

15. Ериксън, Заповед за смърт, стр. 165–166.

16. Баратов, „Извлечение от заповедта към руския експедиционен корпус в Персия“, стр. 12; и „Приказ заключительных войнкам Отделнаго Кавказкаго Кавалерийского Корпуса... Генерала кавалерий Баратова”, с. 15, и двете с дата 10 юни 1918 г., и двете в архивите на Института Хувър, кутия 3, папка 3–5 („Руски експедиционни сили“).

17. Ериксон, Заповед за смърт, стр. 166.

18. Също., стр. 160. Рейнолдс, „Османско-руската борба“, стр. 250–251. А. О. Аратиунян, в „Кавказки фронт 1914–1917“, посвещава дълга глава на 1917 г. (стр. 250–290), но тя отразява предимно политиката.

19. За предложението на Алексеев, посочено в бележка под линия, вижте Кудашев до Сазонов, 5/18 февруари 1916 г., в КА, т. 28, стр. 29 и други.

20. Базили до Павел Николаевич Милюков, „строго секретно“, 23 март/6 април 1917 г., в AVPRI, фонд 138, опис 467, дел 493/515, списъци 4–6, и приложен доклад от

[111] Много наивно и тенденциозно, а къде е Франция, Англия и САЩ – главният финансов печеливш от войната!? (б. пр.).

капитан А. Д. Бубнов (същата дата), последният (заедно с копие от първия) е наличен в колекцията на Базили, архиви на Института Хувър, кутия 11. За повече подробности относно „Гьобен“ и „Бреслау“, и повече за Алексеев и Бубнов, вижте Айрапетов, „Съдба на Босфорской експедиции“, стр. 236–245.

21. Базили до Н. Н. Покровски, от Ставка, 26 февруари/11 март 1917 г., в AVPRI, фонд 138, опис 467, дел 493/515, списък 1.

22. Базили до Милюков, 23 март/6 април 1917 г., в AVPRI, фонд 138, опис 467, дел 493/515, списъци 4–6 (и гръб).

23. Телеграма на Гучков до Ставката, 19 март/1 април 1917 г., в колекцията на Базили, архиви на Института Хувър, кутия 11.

24. Алексеев до Севастопол, 21 март/3 април 1917 г., в колекцията на Базили, архиви на Института Хувър, кутия 11. За участието на Деникин вижте доклада на Деникин/Базили до Милюков от Ставката, 8/21 април 1917 г., в AVPRI, фонд 138, опис 467, дел 493, списъци 12–16.

25. За подробностите по абдикацията на Николай II и ролята на ген. Алексеев, вижте Пайпс, Руската революция, стр. 316–317.

26. Писмото за абдикация на царя е адресирано не до Думата или Временното правителство, а до генерал Алексеев. Тъй като Алексеев е прочел и одобрил текста на Базили, преди Николай II да го види, може да се каже, че Алексеев го е написал към себе си. Вижте Базили, Дипломат на Имперска Русия 1903–1917, глава 5 („Абдикацията на Николай II“), стр. 121–125. Базили също така възпроизвежда оригиналния проект на руски език.

27. Клембовски до командването на Черноморския флот, 20 март/2 април 1917 г., в колекцията „Базили“, архиви на Института Хувър, кутия 11. По-късно Клембовски е избран от Керенски да замени генерал Корнилов след бунта му от август 1917 г. Той отказва предложението.

28. Пайпс, Руската революция, стр. 402.

29. За антигерманската параноя и „шпионската мания“ в Петроград, която възниква след голямото отстъпление на Русия през 1915 г., вижте Фулър, Вътрешният враг (2006).

30. Цитирано в Пайпс, Руската революция, стр. 253.

31. Базили до Н. Н. Покровски, от Ставката, 26 февруари/11 март 1917 г., в AVPRI, фонд 138, опис 467, дел 493/515, списък 1. За Сазонов до воисковите командири през ноември 1912 г. вижте глава 1 по-горе.

32. Цитирано от Ричард Стайтс в „Милюков и руската революция“, предговор към Милюков, Руската революция, стр. xii.

33. Баратов, „Борбата в Персията по време на Революцията“, в колекцията на Баратов, Архиви на Института Хувър, кутия 3, стр. 2–3, 9; и Стрелянов, Корпус Генерала Баратова, стр. 81–83. Стрелянов не споменава операцията при Кара-Тепе, за която разказва Баратов в мемоарите си, но Стрелянов цитира исканията на генерал Мод за удар срещу Мосул, предадени от Ставката, заедно с отказа на Баратов, в двата случая, да се съобрази. Малко вероятно е офанзивата в Кара-Тепе да е имала значим ефект.

34. Баратов, „Борбата в Персията по времето на Революцията“, в колекцията на Баратов, Архиви на Института Хувър, кутия 3, стр. 2–3, 9; и, за обръщението към неговите казаци, колекцията на Баратов, кутия 3, папка 3–5 („Руски експедиционни сили“), стр. 15.

35. Каземзаде, Борба за Закавказие, стр. 61.

36. Уайлдман, Краят на руската императорска армия, кн. 2, стр. 141.

37. Айрапетов, “Судьба Босфорской экспедиции”, стр. 248–252.

38. Pipes, Russian Revolution, p. 413.

39. „Руководящия указания Генерала-Комисару областей Турции, занятих по праву войны“, коригирана от Временното правителство в светлината на декларацията „мир без анексии“ от Исполкома от 15/28 май 1917 г. в АВПРИ, ф.151, опис 482, дял 3481, списък 81–82.

40. Баратов, съкрушен от Октомврийската революция и страхуващ се за живота си, след като не се подчинил на безброй болшевишки укази в месеците след нея, приема британско предложение за защита и през юни 1918 г., зачинава за Индия. Генерал-лейтенант Л. Ф. Бичерахов, който командва останките от експедиционните сили в Персия след заминаването на Баратов, е толкова остро антиболшевишки настроен, че по-късно се присъединява към Руска освободителна армия на генерал Андрей Власов, която сътрудничи с германците през Втората световна война. Генерал Юденич се присъединил към Бялата аримя след завземането на властта от болшевиците. По-късно той оглавява офанзивата на белите от Естония срещу Петроград през есента на 1919 г., отблъсната от червените на Троцки близо до Царское село. Деникин и Колчак командват съответно Доброволческата армия в Южна Русия и Сибирската народна армия в Руската гражданска война.

Заключение. Октомврийската революция и историческата амнезия.

Държавата, която притежава Проливите, ще държи в ръцете си не само ключа към Черно и Средиземно море, но и този за Мала Азия и сигурното средство за хегемония на Балканите. ... в сегашния си вид, от 1914 до 1916 г. турският флот ще бъде по-силен от нашия в Черно море. — С. Д. Сазонов до цар Николай II, 6 декември 1913 г. (1)

Ако в този критичен момент сърбите бъдат изоставени на произвола на съдбата, руският престиж... ще се срине напълно. — С. Д. Сазонов в Министерския съвет, 24 юли 1914 г. (2)

В Санкт Петербург нямаше нито една партия, която да желаеше война... [Десантните планове, насочени към Константинопол] бяха изцяло отбранителни... с мирен характер... Царят мълчеше... Нито той, нито неговото правителство желаеха войната. И той, и те направиха всичко възможно, за да я избегнат, с цената да жертват голяма част от националната ни гордост. — С. Д. Сазонов в „Съдбовни години“, 1927 (3)

Както целият свят знае, Ленин и болшевиките завземат властта в Петроград през нощта на 7 срещу 8 ноември 1917 г. (нов стл), след което „Октомврийската революция“ започнаха да преобразяват царска Русия по комунистически принцип.

Във външнополитически план революцията беше е драматична, болшевиките премахват частната собственост в страната, и новият режим незабавно предлага примирие от Централните сили, като се отказа от задълженията си към съюзниците си.

Публикуването на „тайните договори“ (особено Сайкс-Пико-Сазонов) от Троцки в „Манчестър Гардиън“ малко по-късно през ноември 1917 г., е най-известният пример за за започнатото от болшевиките, публикуването на документите от царската епоха, независимо дали са секретни или явни и представянето им за обществено достоятие. През февруари 1918 г., са обявени за нищожни, всички обвързващи договори и споразумения от всякакъв вид, сключени при предишния режим, и така болшевиките

изгарят мостовете, свързващи Русия със световната икономика. Поради това, дори и днес, страната все още не е възстановила богатството, което тогава е загубил. (4)

Западните съюзници отговарят по същия начин. След анулирането на царските облигации от болшевиките, Великобритания и Франция замразяват царските активи и отказват кредитиране на новата руска власт.

Едностранното искане на Ленин за прекратяване на огъня, изпратено en clair (без шифриране) и без предварителни условия до германския щаб на 25 ноември 1917 г., създава убеждението у западните съюзници, че болшевизмът е германски марионетен режим.

Днес е известно, че Берлин влага в болшевишка пропаганда, поне 40 милиона германски златни марки, които се превеждат, чрез банковата връзка през Стокхолм. (5)

В дипломатическата практика това означава две неща. Първо, британците и французите отказват да участват в мирните преговори между Русия и Централните сили в Брест-Литовск (януари-март 1918 г.), и договорът не е ратифициран или признат на Запад.

Второ, след искането на Германия за примирие през октомври 1918 г., прието на 11 ноември, западните съюзници, заедно със (след април 1917 г.) САЩ като „асоциирана сила", формулират своите мирни условия изцяло без да се позовават на болшевиките, така че на Русия е отказан какъвто и да е дял в (краткотрайното) британско-италианско-френско разделяне на Османската империя, договорено в Севър (август 1920 г.), и не получава никакви мандати от „Лигата на нациите", никакви окупационни зони и нито една четвърт от Константинопол.

Не може да се винят съюзниците, че така се отнасят с „коварния" си съюзник, който ги предаде. Не става въпрос за това, че болшевиките категорично нарушават условията на Лондонското споразумение от септември 1914 г., като сключват сепаративен мир в Брест-Литовск с германците (едно от условията е Русия да снабдява Централните сили с каспийски петрол, и да предаде на Берлин, злато на стойност 6 милиарда марки), нито за това, че ощетяват милиони френски и британски инвеститори, като „унищожоват" (думи на болшевиките) техните облигационни активи.

В най-буквален смисъл болшевиките прекъсват правната връзка със стария режим, когато хладнокръвно убиват цар Николай II и семейството му през юли 1918 г.

Русияе сключила междусъюзническите си споразумения, всички конвенции и договори отпреди 1917 г., в името на царя. Тези споразумения сега са мъртви, както нещастните Николай и Александра Романови. Ефектът от Октомврийската революция отеква още повече.

Въпреки че с охота публикуват уличаващите документи от царските архиви, за да сринат репутацията на предишния режим, съветските учени разбираемо не искат да изследват твърде задълбочено причините, поради които болшевиките изкравта Русия от Първата световна война, сключвайки сепаративният мир с довчерашните врагове.

Темата е неудобна през съветската епоха, и не се публикува никакви изследвания и трудове за военните действия на Русия в Първата световна война, нито пък се публикуват и днес[112], въпреки че военната история най-накрая се завръща на мода в Русия. (6)

Руската война от 1914 г., доколкото изобщо е писано за нея, за незаинтересованите британци, Чърчил разказва за Източния фронт в „Неизвестната война", но прави впечатление пълната липса на руски източници.

[112] Пресилено, днес вече има доста публикации по въпроса, но поради езиковата бариера, са трудно досътпни за читатели от САЩ. (б. пр.).

Норман Стоун в „Източният фронт“ (1975) навлиза по-дълбоко, вкл. и във военната икономика на Русия, но и той разчита предимно на германски и австроунгарски източници.

И все пак, източниците (или липсата им) не са достатъчни, за да обяснят особената „историческа амнезия“, която обгръща войната на Русия от 1914 г.

Подобно на историците, пристрасни към Антантата, Чърчил, щади Русия от обичайно острата си преценка, вероятно от съчувствие, заради трагедията на ужасната ѝ революция.

Ако погледнем по-внимателно заключителната глава на тома му за 1915 г., ще видим същия вид сервилност, която обзема британските дипломати по време на войната, и Чърчил приема въображаема руска гледна точка за своя собствена.

„В най-мрачните си часове“, пише той, „Русия се има висок боен дух, предвид очакването на голямата награда на Константинопол.“ След оттеглянето на британците от нос Хелес, Чърчил пише със съчувствие: „Дълбок хлад се разпространи сред всички прослойки на руския народ, заедно с дълбокото подозрение, че Англия всъщност не се беше опитала да форсира Проливите. От момента, в който беше отстъпила пред руските претенции за Константинопол, тя не беше единодушна, и загуби интерес към начинанието. Вялите ѝ действия и разделението произтичаха от тайни мотиви, скрити в лоното на държавата. И това стана във времето когато Русия проливаше собствената си кръв, както никоя раса не го е правила, откакто съществува войната. Такива слухове, засилени от успешната германска пропаганда, се разпространяваха надлъж и нашир из владенията ва царя, а в техния ритъм всяко подривно влияние набираше сила. (7) Тук със сигурност съчувствието идва много в повече.

В страстта си да оспори късогледите британски държавници, които настояват за оттегляне, Чърчил възприема параноичния стил на руските теоретици на конспирацията. Може наистина много руснаци, манипулирани от германската пропаганда и собствената си жълта преса, да са стигнали до убеждението, че британците само се преструват, че обещават на Русия Константинопол и Проливите – и се преструват, че завладяват Проливите за съюзника, жертвайки над 100 000 войници.

Но защо Чърчил е възприел тази откровено безумна гледна точка, вместо да я опровергае? Защо не осъжда Сазонов за неспазването на безбройните си обещания по време на боевети в Дарданелите и Галиполи, да не говорим за руските пропагандисти, които непрестанно лъжат собствения си народ изопачавайки фактите?

Как изобщо можеше да му хрумне идеята, че Русия е жертва на Галиполската операция, в която изобщо не участва, а се надява да спечели от нея всичко?

От гледна точка на историческото разбиране, Чърчил прави лоша услуга. Малко хора, биха могли по-добре от него да изложат истинските факти от Галиполската операция, в която незаинтересоваността на Русия е толкова очевидно.

Чърчил е трябвало да знае истиското състояние на нещата, а не да поддържа стария мит, че „Русия падна върху меча си заради Франция“ (т.е. жертва се) за първите дни на войната през август 1914 г. на Източния фронт.

Като подкрепи тези странно нелогични възгледи с авторитета се на участник в събитията, Чърчил зададе тона на почти всички последващи книги за руската война – не само на консерватори и антикомунисти, но и на историците симпатизиращи на комунизма.

Като не отхвърлят цялата историческа епоха на Русия преди 1917 г. като нямаща нищо още със славната революция (8), тези историци възприемат марксистката версия за световната война, резултат от появата на „империализма като най-висшия етап на капитализма“. Според тази теория „изостаналата“ Русия е въвлечена в империалистичеките съперничества между икономически много по-напредналите

други европейски сили. Тъй като почти няма свои инвестиции в Османската империя, Русия може да играе най-много пасивна роля в избухването на Първата световна война и, разбира се в събития като Галиполската операция и договорката Сайкс-Пико. (9)

Съветските учени пренебрегваха темата в продължение на десетилетия, а повечето западни историци не могат да я атакуват директно поради посочените по-горе причини. Руските държавници, които помогнаха за вкарването на Европа във война, напълно избегнаха порицанието, което се изсипваше върху техните германски колеги от 1918 г. насам.

Молтке-младши е посочен в скорошна книга като „скромния, и всъщност доста обикновен офицер от армията, [който] започна Първата световна война“. (10)

Сазонов, руският аналог на Молтке, казва на германския посланик, че мобилизацията на Русия не може да бъде спряна. Той човекът, който „мобилизира частично“ руската армия, преди да се консултира с Министерския съвет на 24 юли 1914 г., цяла седмица преди германците да направят същото, с пълното съзнание за вероятните последици. В своите изпълнени с лъжи мемоари, Сазонов не показва нищо от откровеността на Молтке, но до ден днешен, не е получил подобно отношение.

Руският външен министър сега трябва да застане на подсъдимата скамейка на историческия съд, заедно със Сухомлинов, Янушкевич и, разбира се, самия цар Николай II. Тези мъже (с частичното изключение на царя, който, въпреки че има право на окончателно вето, не е създател на ключовите политики) избраха съзнателно да мобилизират огромните руски армии, напълно осъзнавайки, че рискуват война с Германия, и правейки това, самият Сазонов умишлено скрива всичко от Лондон.

Трябва също да отделим критично внимание на посланик Палеолог и френския генерал за връзка Лагиш, всеки от които, със или без официално разрешение от Поанкаре и Вивиани, дава одобрението на Франция, за тайната мобилизация на Русия срещу Германия.

Старата тезата на Фишер (заедно с нейните по-нови варсии) не може да издържи повече, противопоставена на известните факти за ранната мобилизация на Русия и френския заговор в подпомагането на Сазонов да заблуди британците.

През 1914 г. в Санкт Петербург е имало много хора, които са искали война, както и в Берлин, но в Петербург са се мобилизирали първи.

Причината руснаците да изберат войната през юли 1914 г. е осъдителна, както и предварителната им тайна мобилизация.

Войната на Русия, както трябва да е пределно ясно, не се води за спасяването на Сърбия, а за постигане на контрол над Константинопол и Проливите. Като оставим настрана случайните особености на атентата в Сараево, контролът над Проливите е първостепенен стратегически приоритет на Русия по време на Босненската криза от 1908–1909 г., Първата балканска война през 1912 г., Втората балканска война през 1913 г., въпросът с Лиман фон Сандерс през зимата на 1913–14 г., дипломатическата криза за британско-турските дредноути през април-юни 1914 г., дипломатическите битки за спечелването на Турция от август до ноември 1914 г., операциите в Дарданелите и Галиполи през зимата-пролетта на 1915 г., сделката Сайкс-Пико през пролетта на 1916 г., подновения руски стремеж за десант в Босфора през зимата на 1916–17 г. и дори след Февруарската революция от 1917 г.

Идеята придобила прекомерна известност, че Сърбия е руският casus belli през юли 1914 г., само за да не изчезне отново от картата през август, е невъзможна за вярване. Убийството на ерцхерцог Франц Фердинанд е онази „Балканска глупост“, за която Бисмарк е предупреждавал, претекст за хората, решени на война по други причини, претекст както за руснаците, така и за германците.

За добро и зло, Сазонов и Сухомлинов са избрали да воюват през 1914 г. за Проливите и Константинопол, както искаха да направят Милюков и Гучков през 1917 г. (11)

За да постигнат тази амбиция, руснаците плащат ужасна цена, както казва съчувствено Чърчил: но същото правят и милиони други европейци и османски поданици, които за разлика от руснаците, нямат интерес от руския контрол над Константинопол.

Въпреки всички ужаси, които последваха след това, може много да се научи от натрапчивата последователност на руската външна политика. През суматохата на военните години, цялата ожесточеност между съюзниците относно военните цели, претенциите на Русия към Константинопол и Проливите, Тракия, Галиполи, „Троянския“ полуостров, Имброс, Тенедос, „Турска Армения“ и „Кюрдистан“, заедно с персийски Азербайджан, остават непроменени.

Дори по въпроса за Полската автономия, който можеше да стане символичен въпрос за Русия след падането на „Конгресна Полша“ под окупацията на врага, руснаците проявяват непоколебима упоритост, отказвайки дори да се съобразят със силните политически страсти във Франция, най-близкия съюзник на Русия. Опасенията на Лондон относно руските амбиции в Персия получават още по-кратко внимание. Контрастът с британската външна политика по време на войната не можеше да бъде по-голям. От привиден casus belli, свързан с възстановяването на териториалната цялост на Белгия и спирането на германската агресия, Лондон се лута от един приоритет към друг между 1914 и 1918 г., от обещания за защита на османската територия, ако Турция остане извън войната, до политика на разчленяване на Османската империя, от залагане на всичко в кървава битка за завладяване на Константинопол по най-краткия път и п възстановяване на морския достъп на Русия до Средиземно море, до методична кампания за завладяване на Азиатска Турция в забавен каданс, оазис след ооазис в пустинята.

В политико-религиозен план британската политика е още по-озадачаваща, отклонявайки се от флирта с обававането на халифата в Мека, и флирт с (теоретично) светския арабски национализъм, до откритието на Сайкс за евреите в Палестина, последвалото идеологическо-сантиментално прегръщане на ционизма от Лойд Джордж и Декларацията на Балфур.

Отчасти можем да обясним британската непоследователност с вечните дилеми при формирането на външна политика в либерална демокрация, където безброй етнополитически групи по интереси се борят за внимание и покровителство. Аскуит, Грей и Лойд Джордж не могат да проявят същото безразличие към общественото мнение, както царските държавници демонстрират при формулирането на външната политика.

Точно свободата на маневриране, която имат политиците в руската автокрация, им позволява да провеждат политика с твърда последователност, неограничени (до сътресенията през 1917 г.) от каквато и да е нужда да се харесат на вътрешните групи по интереси.

Ще дадем един пример сред многото: ако Сазонов, Сухомлинов или Янушкевич се интересуваха поне малко от мюсюлманското настроение в Кавказ, никога нямаше да одобрят безразсъдната арменска акция на Русия от 1913–1915 г., нито масовите депортации на мюсюлманските поданици от фронтовите райони. Аналогично руските политици пренебрегват може би най-важното малцинствено население в Русия, и Ставката напълно свободно депортира близо милион евреи от фронтовите райони по време на войната, въпреки че повече от 400 000 евреи служат лоялно в руската армия. (12)

Царска Русияе държава, в която лидерите не слушат дори най-влиятелните вътрешни критици, и игнорират настроенията на неспокойните малцинства. Такива държави свободно следват безмилостната „реалполитика“, а за демократичните сили никога не могат.[113]

Не можем да виним британските политици в непоследователност, но трябва да се запитаме защо те толкова лесно се съгласиха да служат на интересите на автократична Русия с „ценности“, толкова различни от техните собствени.[114]

Руснаците се тревожат за английското обществено мнение, когато през май-юни 1914 г., Бенкендорф деликатно повдигна въпроса за строежа на дредноутите за Турция, а по време на Юлската криза, държането на Лондон в неведение е първостепенен приоритет на Сазонов. Изненадващо британските държавници не се интересуват защо Русия е толкова загрижена за османските дредноути през 1914 г., защо Сазонов е лъгал за мобилизацията през последната седмица на юли и защо руснаците са толкова нетърпеливи, британските войски да форсира Дарданелите през 1915 г.

Британските историци „антиинтервенционисти“, като Джон Чармли и Найъл Фъргюсън, твърдят, че предотвратяването на германската хегемония в Европа не е достатъчна причина, Великобритания да рискува империята си, като влезе във войната през 1914 г. (13)

Вместо това могат да попитат защо Великобритания е рискувала империята си и живота на собствените си войници, за да задоволи руските имперски амбиции, на които британската общественост е гледала със значителна тревога в продължение на повече от век.[115] Заблудата на британците, от умни руски дипломати като Сазонов е от голямо значение за нашата епоха. Кардиналната слабост на една демократична сила на международната арена не е непоследователността, а наивността.[116]

Проявявайки обществена незаинтересованост (или поне безразличие) към дребния шрифт на дипломацията, британците от 1914-1918 г., подобно на американците днес, са принудени да обясняват на обществеността своята политика с алтруизъм.

Ясно е, че САЩ окупираха Ирак през 1991 г., не заради териториалната цялост на Кувейт, както и Великобритания влиза във войната през 1914 г., не за да запази Белгия, или се хвърли към Галиполи, за да отвори достъпа на Русия до Средиземно море, и да улесни общата съюзническа кауза (а не, както много руснаци подозираха, да завладее Константинопол[117]). Британското заиграване с ционизма, според Лондон е прозрачно и идеалистично, но това не е аргумент за стратегическия замисъл на тази политика. Декларацията на Балфур е показателен пример за необходимостта на демократичните страни да оправдават политиката си, с алтруизъм, но това създава объркване, в разбирането на истинския национален интерес на дадена страна.

---

[113] Но поведението на Чърчил и Рузвелт управляват по време на ВСВ като едноличні диктатори, което напълно опровергава „демократичните“ предразсъдъци на автора. (б. пр.).

[114] Защото следват същата реалполитика в която идеологиите нямат значение. Както през ВСВ, „демократичните“ Чърчил и Рузвелт, помогнаха на най-големия тиранин Сталин, да преобърне хода на войната с Хитлер! (б. пр.).

[115] Британският страх от руският контрол над Проливите се появява с Кримската война и особено се изостря след откриването на Суецкия канал. (б. пр.).

[116] Напълно невярна теза, тенденциозно и пресилен, с която авторът неумело замаскира явните английски корени на ПСВ. Да се обвинява британската дипломация в наивност е не нелепо, а смешно. (б. пр.).

[117] Истинската, скрита причина за Дарданелската операция е точно тази. Англия иска да окупира Проливите, за да не допусне едноличното им владеене от Русия. Независимо от уговорките преди войната, по време на мирната следвоенна конференция, при условие, че британци и французи са окупирали тези територии, а не руснаци, те лесно щяха да наложат – общо управление, неутрална зона, Константинопол – неутрален град и така ще неутрализират руските претенции, може би и с допълнителни руски придобивки от анадолските територии. (б. пр.).

Ако на британската общественост знаеше през 1914 г., че нейните войски ще воюват и дават жертви заради изпълни вековната амбиция на Русия да контролира Константинопол и Проливите, тя щеше да се разбунтува по улиците. Но точно такава е политиката на Аскуит, Грей, Чърчил и Кичънър, която провеждат през 1915 г., внимателно манипулирани от руснаците.

Руските внушения по време на Първата световна война са толкова успешни, че Чърчил и британците едва си спомнят, какво точно се е случило.

Същият трик е повторен и с османските арменци. Руснаците толкова старателно заблуждават западните си съюзници за опасния им гамбит с вражеска „5-та колона“, та дори днес малцина осъзнават, че арменските жертви през 1915 г. са пешки жертвани в безмилостна игра на империята, в която арменските революционери са много замесени. Нищо от действията на руснаците, дашнаците или хунчаците през тази ужасна година, разбира се, не оправдава нечовешкото отношение към арменското население от османските власти, с активното участие на кюрдските племена.

Прословутият член 301 от турския наказателен кодекс, който е приложен срещу няколко турски граждани, използвали думата „геноцид“, за да опишат събитията от 1915 г., с право е обида за всички историци, които се стремят да изследват миналото безпристрастно.

Но също така са и законите за „отричане на арменския геноцид“, които са в сила във Франция и Швейцария и които са също толкова очевидно предназначени да задушат свободното историческо проучване по тази взривоопасна тема.[118]

Историците никога няма да постигнат съгласие по въпроса за геноцидните „намерения“ или за броя на избитото арменско и мюсюлманско население в Турция и Кавказ по време на войната.

Но поне трябва да разкажат трагичната история на 1915 г. в нейния правилен исторически контекст, в който голямата роля на Русия вече не се игнорира.

Измина почти век, откакто оръдията замлъкнаха, поне на европейския театър на военните действия – през ноември 1918 г. В земите на бившата Османска империя Първата световна война все още тлее, докато сунити и шиити, араби и евреи и други регионални антагонисти продължават да се бият помежду си (и с великите сили, покровители на своите противници) за последните остатъци от османското наследство.

В продължение на десетилетия кабинетни историци, политици и стратези, фокусират огъня си върху имперска Германия като основен подстрекател на европейския конфликт, дори когато антиимпериалистически и ислямски писатели оспорват френско-британското вероломство на договора Сайкс-Пико при разделянето на Турция и унищожаването на Османската империя.

Крайно време е, Русия да получи своя дял от вниманието, за ролята си в рапалването на ужасната европейска война от 1914 г. и за разпространението на тази война в Близкия изток.

Нито е умишлен германски заговор, нито предотвратима случайност, а по същество Първата световна война е неизбежната кулминация на разрастващото се имперско съперничество между Вилхелмовска Германия и царска Русия в Близкия изток, всяка от които е тръгнала по свой собствен път, по опасния път на експанзионистичната война, като последица от османския упадък.

В крайна сметка войната унищожава и двата режима, макар че това е малка утеха за милионите, които загинаха в нея, или за милионите други, които загинаха в Руската революция, Втората световна война и другите конфликти, родени от последиците на

[118] А какво да кажем за раздутия до фантастика „Холокост“ и „демократичните“ репресии, в „демокрациите“ срещу всеки усъмнил се в неговите реални мащаби и тръгнал да разобличава ционистките лъжи! (б. пр.).

Първата световна война. Да кажем истината за корените на войната от 1914 г. е най-малкото, което можем да направим, за да почетем нейните жертви.

Бележки

1. Сазонов до цар Николай II, 23 ноември/6 декември 1913 г., в AVPRI, фонд 138, опис 467, част 461, списък 27–28.
2. PBM, кутия 1, глава 7, стр. 9–10.
3. Сазонов, Съдбоносни години, стр. 204–205.
4. Макмикин, Най-големият обир в историята.
5. Пак там, особено глава 5. Редица от най-важните документи са публикувани на английски език, в Земан и др., Германия и революцията в Русия, 1915–1918.
6. В изследванията на Стрелянов, за корпуса на генерала Баратов, и Айрапетов, „Съдба на Босфорската експедиция“, за руската политика към Проливите.
7. Чърчил, „Световна криза“, том 2, стр. 539–540.
8. Вижте събраните съчинения на Е. Х. Кар, представени в некролога на Норман Стоун за същото, в London Review of Books 5 (1) (10 януари 1983): 3–8.
9. За този вид псевдомарксистки разсъждения вижте Гайер, „Руският империализъм“.
10. Фромкин, „Последното лято на Европа“, стр. 305.
11. И както почти направи Сталин през 1946–47 г., когато исканията му за привилегирован руски достъп до Проливите и турските провинции Ардахан и Батуми спомогнаха за присъединяването на Турция към западния съюз. Сталин отказа да изтегли съветските войски от „Персийски Азербайджан“. Труман през 1946-47 г., за разлика от Аскуит и Грей през 1914-15 г., отказва да признае руските претенции в Турция и Персия, и дава началото на Студената война.
12. Фридман, Германия, Турция и ционизма, стр. 253 и 239, бел. 33.
13. Фъргюсън, Жалко за войната (1997); Чармли, Великолепната изолация. (1999).

Благодарности

Тази книга е написана с щедрата финансова подкрепа от програмата „Брейди-Джонсън“ на Йейлския университет. Изказвам благодарност на професорите Пол Кенеди, Джон Гадис и Чарли Хил за това, че ми предложиха стипендията „Хенри Чонси“ от 1957 г., която ми позволи да прекарам толкова приятно и продуктивно време в Йейл. Въпреки че вече не участваше в програмата, Тед Бромунд ми помогна за командировките ми из САЩ.

В катедра „Международни изследвания на сигурността“ Ан Картър-Драйър, Сюзън Хениган и Катлийн Мърфи ме приеха гостоприемно и ми помогнаха да се справя с административните спънки.

В Билкент благодаря на ръководителя на катедрата в която специализирах, професор Ерсел Айдънлъ, заедно с професорите Недим Каракаялъ и Емре Йозген, и на декана (сега ректор) по социални науки, професор Метин Хепер, за това, че ми предоставиха две години творчески отпуск. Ректорът (сега председател), Али Дограмаджъ, ми помага от много години и той издейства подкрепата на Билкент за книгата, въпреки че вече в Йейл, докато я пишех.

Норман Стоун вдъхнови този проект с новаторското си изследване на Източния фронт 1914–1917.

Нур Билге Крис, Али Текин, Пол Уилямс и Хасан Али Карасар поддържаха връзка с мен, по време на отпуската ми от Билкент, и ме държаха в течение на случващото се.

Санди Берковски и Джеймс Александър, със своите репортажи за живота в Анкара мео сведомяваха за всичко, докато със съпругата ми се готвехме да се върнем.

Секретарката на нашия отдел, Пънар Шенер, ми помогна в комуникацията ми с Билкент. А новата ни председателка, Пънар Билгин, ми предложи всякаква възможна подкрепа.

Сред учените, от чиито изследвания съм използвавал, трябва да отбележа Майк Рейнолдс, на чиято дисертация от Принстън, „Руско-османска борба за Източна Анатолия и Кавказ“ (сега публикувана от Cambridge University Press като „Разрушаващите се империи“), използвах и в двете си последни книги.

Майк също така ми препрати някои важни материали от Принстън. Неотдавнашното изследване на Роналд Бобров „Пътища към славата: Късна имперска Русия и Турските Проливи“ в така предвещава основната ми тема, въпреки че Бобров се въздържа от моите по-смелите заключения относно военните цели на Русия и тяхната връзка с избухването на войната през 1914 г.

По подобен начин „Съдбата на Босфорската експедиция“ на Олег Айрапетов, която е единствената работа, която съм виждал, която разширява анализа си на политиката на царска Русия по отношение на Проливите до 1917 г. (Бобров не го прави). Също се позовавам на новаторското изследване на Мустафа Аксакал за османското влизане в Първата световна война, както направих и в последната си книга.

Джеси Кауфман ми предостави откъси от дисертацията си от Станфорд на тема „Суверенитетът и търсенето на ред в окупираната от Германия, Полша“.

Непубликуваната дисертация на Джеф Манкоф от Йейл на тема „Русия и Полският въпрос, 1907–1917“ е безценен за мен източник. Имах и щастието да обсъждам руско-полските въпроси с Джеф многократно в офисите на Международния институт по изкуствата.

Андрей Иванов е чудесен източник на идеи и отлична компания по време на престоя ми в Ню Хейвън; той сканира няколко дълги статии за мен, недостъпни в Турция, след като се върнах в Билкент.

Професор Пол Бушкович също сподели енциклопедичните си познания за историята на царска Русия.

Итън Ръндел ми беше домакин в Париж, както винаги. Итън също така героично спаси чантата ми изследователските материали и лаптопа ми, от лапите на един невероятно нагъл крадец в едно кафене в Маре. Браво, Итън!

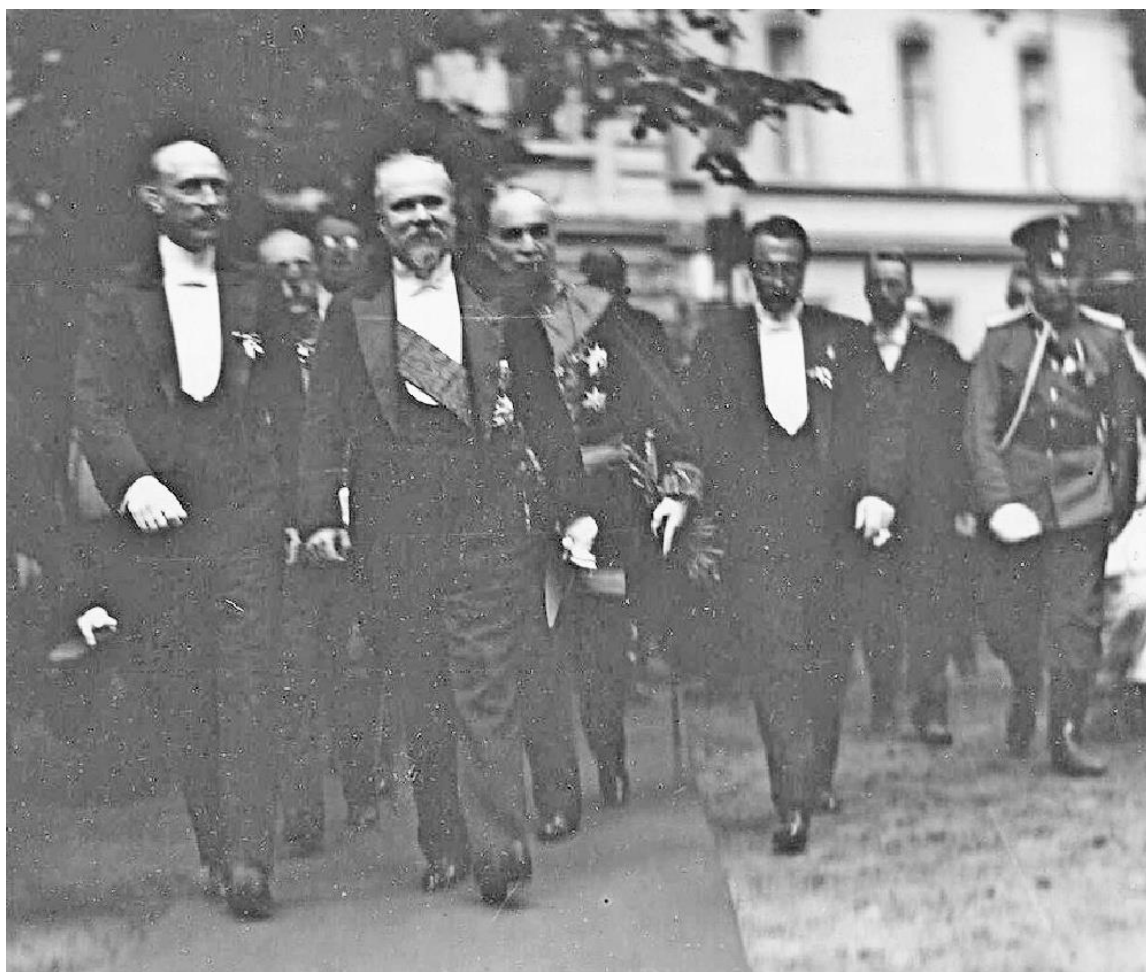
Благодарен съм на Джойс Зелцер от Harvard University Press, че повярва в тази книга. Благодаря и на Кейт Брик за редакцията на текста ми, и на Филип Шварцберг, за начертаването на картите.

Както винаги, благодаря на съпругата ми Несрин. Тя прочете ръкописа от началото до края, като поправи множество грешки. Тъй като тя е моята основна читателка, искрено се надявам, в доброто ѝ мнение за книгата; но, разбира се, тя не носи отговорност за нищо в нея. Не бих могъл да пиша изобщо без неуморната подкрепа и щедростта на духа на Несрин.

Приложение

Сергей Сазонов Морис Палеолог Джордж Бюкенън

Поанкаре и Вивиани в Петроград

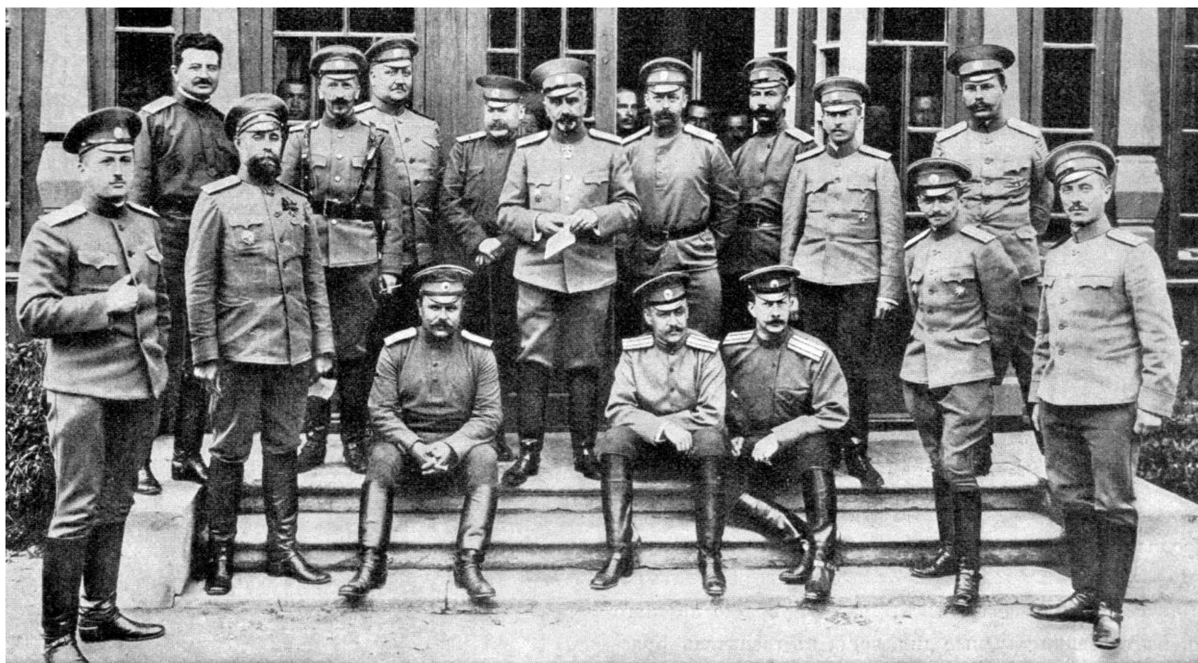
Поанкаре и Николай II

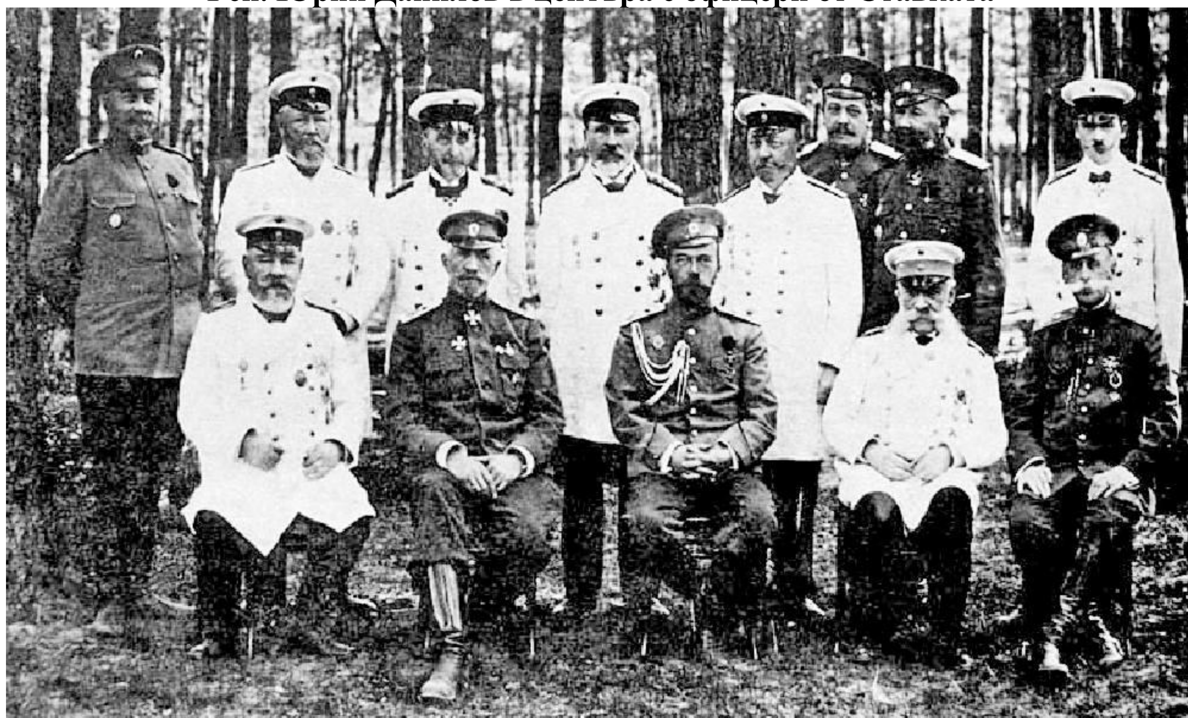

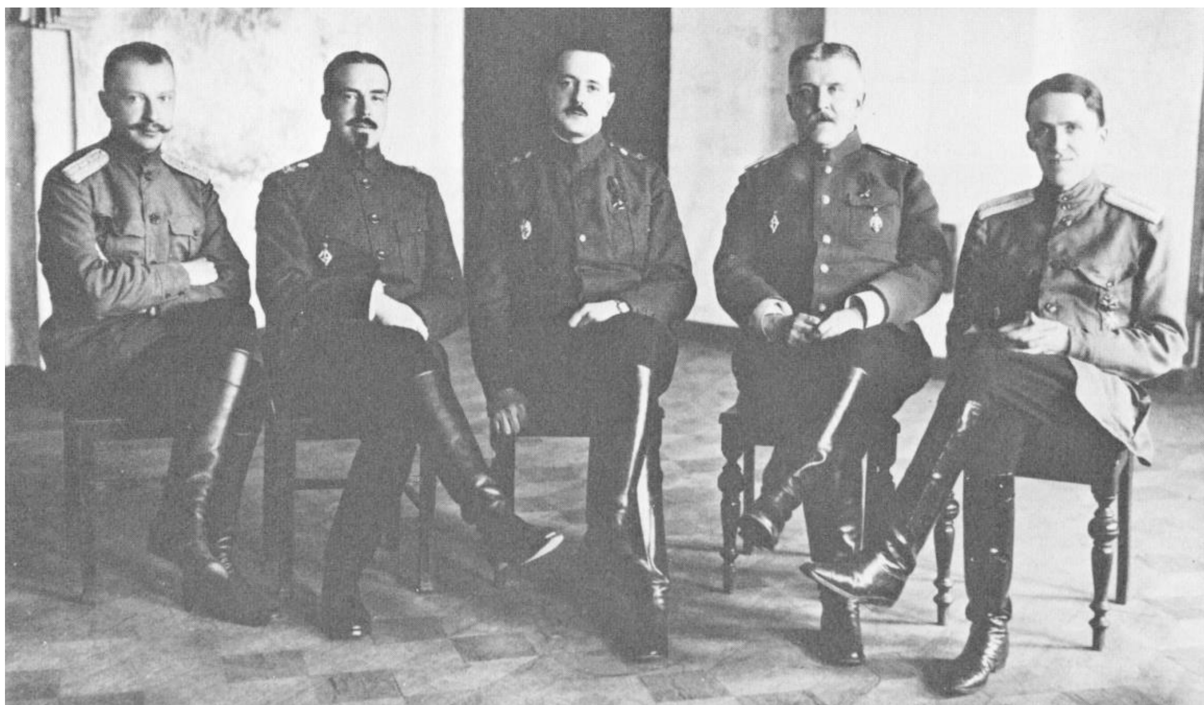
ген. Сухомлинов ген. Янушкевич вел. кн. Николай Николаевич

Ген. Юрий Данилов в центъра с офицери от Ставката

Съветът на министрите на Руската империя, Ставката в Барановичи, 1915 г.

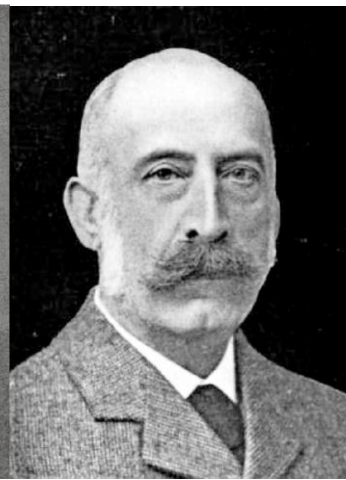

Дипломатическият екип в Ставката, Могильов, 1916 г. от ляво на дясно: Сергей Валуев, Бер, Николай Базили, Константин Карасев, Александър Солдатенков

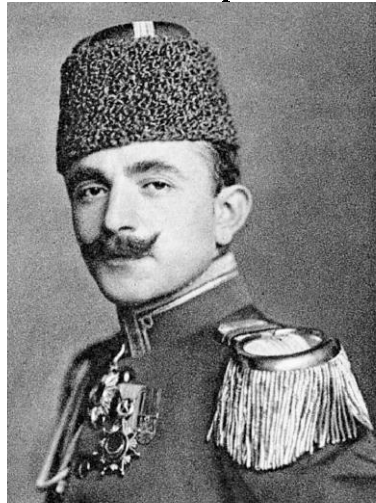

Ставката в Могильов с главнокомандващ Николай II, до него от лявата му страна ген. Брусилов, срещу царя ген. Алексеев.

Уйнстън Чърчил **Едуард Грей** **Александър Бенкендорф**

Енвер паша **Талаат бей** **Джамал паша**

Михаил Н. Гирс **Иван Коростовец** **Уолтър Таунли**

адм. Ебергарт ген. Баратов ген. Юденич

Ген. Николай Баратов в Персия

д-р Зариев Депортацията на арменците

Това е една от най-известните фотографии на арменсикя геноцид, млади арменски жени, разпънати на кръст. Окзава се че не е оригинална фотография а кадри от американския филм Търг на души“ (1919) сниман по спомените на Аврора Мардиганян в книгата ѝ „Ограбена Армения“, оцеляла от арменския геноцид. Тя си спомня как 16 млади арменски момичета са били „разпнати“ от османските мъчители. Почти 70 години по-късно обаче Мардиганян разкрива на филмовия историк Антъни Слайд, че сцената е неточна. Тя уточнява, че екзекуторите, първо изнасилвали жертвите си, а след това ги набивали на кол (през гениталите) и ги оставяли на бавна и мъчителна смърт. (б. пр.)

Абдикацията на Николай II

LE PETIT JOURNAL

HEBDOMADAIRE - 37e Année
61, rue Lafayette, Paris

ILLUSTRÉ

25 Juillet 1926. - N° 1857
PRIX 40 CENTIMES

LE FILS DU TSAR N'EST PAS MORT

Френският в-к „Ле петит журнал“ – разстрела на царското руско семейство.

Литература

Адамов, Е. А., изд. Константинопол и проливы. 2 тома Москва: Издание Литиздата НКИД, 1925–1926. Раздел Азиатской Турции. По секретним документам Министерства иностранных дел. Москва: Издание Литиздата НКИД, 1924.

Айрапетов, О. Р., изд. "На Восточном направлении. Судьба Босфорской экспедиции в правление императора Николая II." В Последняя война императорской России: сборник статей, изд. Айрапетов, 158–252. Москва: Три квадрата, 2002. Внешняя политика Росийской империи, 1801–1914. Москва: Из-вдо „Европа“, 2006.

Акопян, С. М. Западна Армения в планах империалистических держав в период първата световна война. Ереван: Издателство академии наук Армейской ССР, 1967.

Aksakal, Mustafa. The Ottoman Road to War in 1914: The Ottoman Empire and the First World War. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Akçam, Taner. A Shameful Act: The Armenian Genocide and the Question of Turkish Responsibility, trans. Paul Bessemer. New York: Metropolitan Books, 2006.

Albertini, Luigi. The Origins of the War of 1914. 3 vols. New York: Oxford University Press, 1952–1957.

Allen, W. E. D., and Paul Muratoff. Caucasian Battlefields: A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border, 1828–1921. Cambridge: Cambridge University Press, 1953.

Anderson, Margaret Lavinia. "'Down in Turkey, Far Away': Human Rights, the Armenian Massacres, and Orientalism in Wilhelmine Germany." Journal of Modern History 79 (March 2007): 80–111.

Аратюнян, А. О. Кавказкият фронт 1914–1917. Ереван: Издателство "Айастан", 1971.

Bachmann, Klaus. Ein Herd der Feindschaft gegen Rußland. Galizien als Krisenherd in Den

Beziehungen der Donaumonarchie mit Rußland (1907–1914). Vienna: Verlag für Geschichte und Politik Wien, 2001.

Бахтурина, А. Окранины русской империи: государственное управление и национальная полиитка в годы Первой мировой войны (1914–1917 гг). Москва: Росспен, 2004. Политика Русской Империи в восточной Галиции в годы Первой мировой войны. Москва: Аиро-XX, 2000.

Basily, Nicolas de (N. A. Bazili). Nicolas de Basily, Diplomat of Imperial Russia. Stanford, California: Hoover Institution Press, 1973.

Bayur, Yusuf Hikmet. Türk İnkılabı Tarihi. 3 vols. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basimevi, 1940–1967.

Berghahn, V. R., ed. Germany and the Approach of War in 1914. London: Macmillan, 1973.

Bitter, Ludwig, et al., eds. Österreich-Ungarns Aussenpolitik von der bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914. 9 vols. Vienna: Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst, 1930.

Bloxham, Donald. The Great Game of Genocide: Imperialism, Nationalism, and the Destruction of the Ottoman Armenians. Oxford: Oxford University Press, 2005.

Bobroff, Ronald Park. Roads to Glory: Late Imperial Russia and the Turkish Straits. London: I. B. Tauris, 2006.

Bodger, Alan. "Russia and the End of the Ottoman Empire." In The Great Powers and the End of the Ottoman Empire, ed. Marian Kent. London: Frank Cass, 1984.

Buchan, John. Greenmantle. London: Penguin, 2001.

Buchanan, Sir George. My Mission to Russia, and Other Diplomatic Memories. London: Cas- sell, 1923.

Butler, Rohan, and E. L. Woodward, eds. Documents on British Foreign Policy 1919–1939. 65 vols. London: H. M. S. O., 1946–1989.

Cecil, Lady Gwendolen. Life of Robert Marquis of Salisbury. 4 vols. London: Hodder and Stoughton, 1921.

Chalabian, Antranig. General Andranik and the Armenian Revolutionary Movement. Southfield, Mich.: Antranig Chalabian, 1988.

Charmley, John. Splendid Isolation? Britain, the Balance of Power and the Origins of the First World War. London: Hodder and Stoughton, 1999.

Churchill, Winston. The World Crisis. 4 vols. New York: Scribner, 1923–1929. The Unknown War: The Eastern Front. New York: C. Scribner's Sons, 1931.

Dadrian, Vahakn N. The History of the Armenian Genocide: Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus. New York: Berghahn Books, 1995.

Danilov, I. N. (Jurij Daniloff). Russland im Weltkriege, trans. Rudolf Freiherrn von Campenhausen. Jena: Frommannsche Buchhandlung (Walter Biedermann), 1925. "Démembrement de l'Autriche." In Kurjer Warszawski, 17 April 1914.

Demirel, Muammer. Birinci dünya harbinde Erzurum ve çevresinde Ermeni hareketleri (1914–1918). Ankara: 1996.

Djemal, Ahmad, Pasha. Memoirs of a Turkish Statesman, 1913–1919. New York: George H. Doran, 1922.

Dobrorolski, Sergei. Die Mobilmachung der russischen Armee 1914. Berlin: Deutsche Verlags- gesellschaft für Politik und Geschichte, 1922.

Documents diplomatiques français (1871–1914). 41 vols. Paris: Imprimerie Nationale, 1929– 1959.

Documents diplomatiques français. 1915. 3 vols. Brussels: Peter Lang, 2004.

Documents on Ottoman Armenians. 2 vols. Ankara: Turkish Directorate General of Press and Information, 1982–1983.

Dündar, Fuat. Crime by Numbers: The Role of Statistics in the Armenian Question (1878– 1918). New Brunswick, N.J.: Transaction, 2010.

Erdmann, Karl Dietrich, ed. Kurt Riezler: Tagebücher, Aufsätze, Dokumente. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1972.

Erickson, Edward. "The Armenians and Ottoman Military Policy, 1915." War in History 15, no. 2 (2008): 141–167. "Armenian Massacres: New Records Undercut Old Blame." Middle East Quarterly 11, no. 3 (Summer 2006): 67–75. Ordered to Die: A History of the Ottoman Army in the First World War. Westport, Connecticut: Greenwood Press, 2001.

Fay, Sidney. The Origins of the First World War. 2 vols., 2nd edition. New York: Macmillan, 1935.

Ferguson, Niall. The Pity of War. New York: Basic Books, 1999.

Fischer, Fritz. Germany's Aims in the First World War. New York: Norton, 1967. Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des Kaiserlichen Deutschland, 1914– 1918. Düsseldorf: Droste Verlag, 1961. Krieg der Illusionen. Die deutsche Politik von 1911 bis 1914. Düsseldorf: Droste Verlag, 1969. "Twenty-Five Years Later: Looking Back at the 'Fischer Controversy' and Its Conse- quences." Central European History 21, no. 3 (September 1988): 207–223. World Power or Decline: The Controversy over Germany's Aims in the First World War. New York: Norton, 1974.

Friedman, Isaiah. Germany, Turkey, and Zionism, 1897–1918. New Brunswick, N.J.: Trans- action, 1998.

Fromkin, David. A Peace to End All Peace: Creating the Modern Middle East, 1914–1922. New York: H. Holt, 1989. Europe's Last Summer: Who Started the Great War in 1914? New York: Alfred A. Knopf, 2004.

Fuller, William C., Jr. Civil-Military Conflict in Imperial Russia 1880–1914. Princeton: Princeton University Press, 1985. The Foe Within: Fantasies of Treason and the End of Imperial Russia. Cornell: Cornell University Press, 2006. Strategy and Power in Russia, 1600–1914. New York: Free Press, 1992.

Gatrell, Peter. Government, Industry, and Rearmament in Russia, 1900–1914: The Last Argument of Tsarism. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.

Gehrke, Ulrich. Persien in der Deutschen Orientpolitik während des ersten Weltkrieges. 2 vols. Stuttgart: W. Kohlhammer, 1960.

Geiss, Imanuel. Der lange Weg in die Katastrophe: die Vorgeschichte des Ersten Weltkrieges, 1815–1914. Munich: Piper, 1990. July 1914: The Outbreak of the First World War: Selected Documents. New York: Scribner, 1967.

Geyer, Dietrich. Russian Imperialism: The Interaction of Domestic and Foreign Policy 1860– 1914. New Haven: Yale University Press, 1987.

Gooch, G. P., and Harold Temperley, eds. British Documents on the Origins of the War of 1914. 13 vols. London: H. M. S. O., 1926–1938.

Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871–1914. Sammlung der Diplomatischen Ak- ten des Auswärtigen Amtes. Berlin: Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte, 1927.

Hamilton, Richard, and Holger Herwig, eds. Decisions for War, 1914–1917. New York: Cam- bridge University Press, 2004. The Origins of World War I. New York: Cambridge University Press, 2003. Hoeniger, Robert. Russlands Vorbereitung zum Weltkrieg auf Grund unveröffentlicher Russischer Urkunden. Berlin: E. S. Mittler, 1919.

Holquist, Peter. Making War, Forging Revolution: Russia’s Continuum of Crisis, 1914–1921. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2002.

Hopkirk, Peter. The Great Game: On Secret Service in High Asia. London: Murray, 1990. On Secret Service East of Constantinople: The Plot to Bring Down the British Empire. London: John Murray, 1994.

Hovannisian, Richard. “The Allies and Armenia, 1915–18.” Journal of Contemporary History 3, no. 1 (January 1968): 145–168., ed. The Armenian Genocide: History, Politics, Ethics. New York: Macmillan, 1992., ed. The Armenian Genocide in Perspective. New Brunswick, N.J.: Transaction, 1986. “The Armenian Question in the Ottoman Empire.” In The Armenian People from Ancient to Modern Times, ed. Hovannisian. 2 vols. New York: MacMillan, 1997.

Jarausch, Konrad. “The Illusion of Limited War: Chancellor Bethmann Hollweg’s Calculated Risk, July 1914.” Central European History 2, no. 1 (March 1969): 48–76.

Karpat, Kemal. Ottoman Population 1830–1914: Demographic and Social Characteristics. Madison: University of Wisconsin Press, 1985.

Karsh, Efraim, and Inari Karsh. Empires of the Sand: The Struggle for Mastery in the Middle East, 1789–1923. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1999.

Kazemzadeh, Firuz. The Struggle for Transcaucasia, 1917–1921. New York: Philosophical Li- brary, 1951.

Keiger, John F. V. France and the Origins of the First World War. New York: St. Martin’s Press, 1983. “France.” In Decisions for War, 1914, ed. Keith Wilson, 121–150. New York: St. Mar- tin’s Press, 1995. Raymond Poincaré. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

Kennan, George. Fateful Alliance: France, Russia, and the Coming of the First World War. New York: Pantheon Books, 1984.

Kennedy, Paul. The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000. New York: Vintage, 1987.

Khalidi, Rashid. Resurrecting Empire: Western Footprints and America's Perilous Path in the Middle East. Boston: Beacon Press, 2004.

Kissinger, Henry. Diplomacy. New York: Simon and Schuster, 1994.

Kokovtsev, V. N. Out of My Past: The Memoirs of Count Kokovtsov, Russian Minister of Finance, 1904–1914. Chairman of the Council of Ministers, 1911–1914. Ed. H. H. Fisher. Trans. Laura Matveev. Stanford: Stanford University Press, 1935.

Komarnicki, Titus. Rebirth of the Polish Republic: A Study in the Diplomatic History of Europe, 1914–1920. London: W. Heinemann, 1957.

Корсун, Н. Г. Алашкертская и Хамаданская операции на Кавказском фронте мировой войны в 1915 г. Москва: Гос. воен. изд-во Наркомата на обороната на ССР, 1940г. Красный архив. Исторически журнал. 106 об. Москва: Госполитиздат, 1922–1941.

Kress von Kressenstein, Friedrich. Mit den Türken zum Suezkanal. Berlin: Vorhut-Verlag, 1938.

Кривошеин, К. А. А. В. Кривошеин (1857–1921 г.) Его значение в истории России начала XX век. Париж: 1973.

Куликов, С. В. Бюрократическая елита Русской Империи накануне падения старого режима (1914–1917). Рязань: 2004 г.

Kurat, Akdes Nimet. Türkiye ve Rusya. Ankara: Kültür Bakanlıĝı, 1990. Laqueur, Walter. A History of Zionism. New York: Schocken Books, 1972.

Larcher, Maurice. La Guerre turque dans la guerre mondiale. Paris: E. Chiron, 1926. Lazarev, M. S. Kurdskii vopros (1891–1917). Moscow: Izdatel'stvo "Nauka," 1972.

Lewy, Guenter. The Armenian Massacres in Ottoman Turkey: A Disputed Genocide. Salt Lake City: University of Utah Press, 2005.

Lieven, D. C. B. Empire: The Russian Empire and Its Rivals. New Haven: Yale University Press, 2002. Nicholas II: Emperor of All the Russias. London: J. Murray, 1993. Russia and the Origins of the First World War. New York: St. Martin's Press, 1983.

Linke, Horst Günther. Das Zaristische Russland und der erste Weltkrieg. Diplomatie und Kriegsziele 1914–1917. Munich: Wilhelm Fink Verlag, 1982.

Lohr, Eric. Nationalizing the Russian Empire: The Campaign against Enemy Aliens during World War I. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2003. "The Russian Army and the Jews: Mass Deportation, Hostages, and Violence during World War I." Russian Review 60 (July 2001): 404–419.

Lührs, Hans. Gegenspieler des Obersten Lawrence. Berlin: Otto Schlegel, 1936.

Mango, Andrew. Atatürk. London: John Murray, 1999.

Mankoff, Jeffrey. "Russia and the Polish Question, 1907–1917: Nationality and Diplomacy." Ph.D. diss., Yale University, 2006.

Massie, Robert K. Nicholas and Alexandra. New York: Atheneum, 1967.

Matthew, H. C. G. Gladstone: 1809–1898. 2 vols. Oxford: Clarendon Press, 1986.

McCarthy, Justin, et al. The Armenian Rebellion at Van. Salt Lake City: University of Utah Press, 2006.

McDonald, David MacLaren. United Government and Foreign Policy in Russia 1900–1914. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1992.

McMeekin, Sean. The Berlin-Baghdad Express: The Ottoman Empire and Germany's Bid for World Power, 1898–1918. London: Penguin/Allen Lane, 2010. History's Greatest Heist: The Bolshevik Looting of Russia. New Haven: Yale University Press, 2008.

Menning, Bruce. Bayonets before Bullets: The Imperial Russian Army, 1861–1914. Bloomington: Indiana University Press, 1992. "The Offensive Revisited: Russian Preparation for Future War, 1906–1914." In Reforming the Tsar's Army: Military Innovation in Imperial

Russia from Peter the Great to the Revolution, ed. Menning and David Schimmelpeninck van der Oye. New York: Cam- bridge University Press, 2004.

Miliukov, Paul N. The Russian Revolution. 3 vols. Gulf Breeze, Fl.: Academic International Press, 1978.

Miller, Geoffrey. Straits: British Policy towards the Ottoman Empire and the Origins of the Dardanelles Campaign. Hull: University of Hull Press, 1997.

Miller, Margaret. The Economic Development of Russia 1905–1914, with Special Reference to Trade, Industry, and Finance. New York: A. M. Kelly, 1967.

Moltke, Helmuth Johann Ludwig von. Erinnerungen, Briefe, Dokumente 1877–1916. Ein Bild vom Kriegsausbruch, erster Kriegsführung und Persönlichkeit des ersten militärischen Führern des Krieges. Stuttgart: Der kommende Tag, 1922.

Mombauer, Annika. The Origins of the First World War: Controversies and Consensus. New York: Longman, 2002.

Moorehead, Alan. Gallipoli. London: H. Hamilton, 1956.

Moranian, Suzanne Elizabeth. "Bearing Witness: The Missionary Archives as Evidence of the Armenian Genocide." In The Armenian Genocide, ed. Richard Hovannisian, 103– 128.

Morgenthau, Henry. Ambassador Morgenthau's Story. New York: Doubleday, 1918. Secrets of the Bosphorus. London: Hutchinson, 1918.

Nalbandian, Louise. The Armenian Revolutionary Movement: The Development of Armenian Political Parties through the Nineteenth Century. Berkeley: University of California Press, 1963.

Neilson, Keith, with Roy Arnold Prete. Coalition Warfare: An Uneasy Accord. Ontario: Wil- fred Laurier University Press, 1984. "Russia." In Decisions for War, 1914, ed. Keith Wilson, 97–120. New York: St. Martin's Press, 1995.

"Un nouveau Dreadnought pour la navire turque." Le Matin, 29 April 1914.

Orel, Sinasi, and Süreyya Yuca. The Talât Pasha "Telegrams": Historical Fact or Armenian Fiction? Nicosia: K. Rustem and Brother, 1986.

Paléologue, Maurice. An Ambassador's Memoirs. Trans. F. A. Holt. 3 vols. London: Hutchinson, 1923–1925. La Russie des Tsars pendant la Grande Guerre. 3 vols. Paris: Plon-Nourrit, 1921. Pares, Bernard. The Fall of the Russian Monarchy: A Study of the Evidence. New York: Knopf, 1939.

Pipes, Richard. The Russian Revolution. New York: Alfred Knopf, 1990.

Pokrovskii, M. N., ed. Drei Konferenzen (zur Vorgeschichte des Krieges). Berlin: Arbeiterbuch- handlung, 1920. Internationale Beziehungen im Zeitalter des Imperialismus. 8+ vols. Berlin: R. Hobbing, 1931.

Покровский. Царская Русия в мировой войне. Vol. 1. Ленинград: 1926 г.

Poincaré, Raymond. The Memoirs of Raymond Poincaré. Trans. Sir George Arthur. 4 vols. London: W. Heinemann, 1926.

Pomiankowski, Joseph. Der Zusammenbruch des Ottomanischen Reiches. Erinnerungen an die Türkei aus der Zeit des Weltkrieges. Zurich: Amalthea, 1928.

Rauchensteiner, Manfried. Der Tod des Doppeladlers. Österreich-Ungarn und der Erste Weltkrieg. Vienna: Verlag Styria, 1993.

Reynolds, Michael A. "The Ottoman-Russian Struggle for Eastern Anatolia and the Caucasus, 1908–1918." Ph.D. diss., Princeton University, 2003. Shattering Empires: The Clash and Collapse of the Ottoman and Russian Empires. New York: Cambridge University Press, 2011. "Russia's Conquests in Armenia." Manchester Guardian, 18 September 1916.

Sazonov, S. D. Fateful Years, 1909–1916: The Reminiscences of Serge Sazonov, Russia's Minister for Foreign Affairs: 1914. London: J. Cape, 1928.

Schilling, Baron M. F., ed. How the War Began: Being the Diary of the Russian Foreign Office from the 3rd to the 20th (Old Style) of July, 1914. Trans. Major W. Cyprian Bridge. London: G. Allen and Unwyn, 1925.

Schmidt, Stefan. Frankreichs Aussenpolitik in der Julikrise 1914: Ein Beitrag zur Geschichte des Ausbruchs des Ersten Weltkrieges. Munich: Oldenbourg, 2009.

Shannon, Richard. Gladstone and the Bulgarian Agitation 1876. London: Nelson, 1963.

Shaw, Stanford. The Ottoman Empire in World War I. Ankara: Turkish Historical Society, 2006.

Siegel, Jennifer. Endgame: Britain, Russia, and the Final Struggle for Central Asia. London: I. B. Tauris, 2002.

Smith, C. Jay, Jr. The Russian Struggle for Power, 1914–1917: A Study of Russian Foreign Policy during the First World War. New York: Philosophical Library, 1956.

Sondhaus, Lawrence. Naval Warfare, 1815–1914. New York: Routledge, 2001.

Spring, Derek. “Russia and the Coming of War.” In The Coming of the First World War, ed. R. J. W. Evans and Hartmut Pogge von Strandmann. Oxford: Clarendon Press/Oxford University Press, 1983. “Russian Imperialism in Asia in 1914.” Cahiers du monde russe et soviétique 20, no. 3/4 (July–December 1979): 305–322.

Steinberg, John W. All the Tsar’s Men: Russia’s General Staff and the Fate of Empire, 1898– 1914. Baltimore, Md.: Johns Hopkins University Press, 2010.

Stevenson, David. Cataclysm: The First World War as Political Tragedy. New York: Basic Books, 2004. The First World War and International Politics. New York: Oxford University Press, 1988.

Stites, Richard. “Miliukov and the Russian Revolution.” In Paul N. Miliukov, The Russian Revolution. Ed. Richard Stites. Trans. Tatyana Stites and Richard Stites.

Stone, Norman. The Eastern Front 1914–1917. New York: Charles Scribner’s Sons, 1975. “Moltke-Conrad: Relations between the Austro-Hungarian and German General Staffs, 1909–1914.” Historical Journal 9, no. 2 (1966): 201–228. World War One: A Short History. London: Allan Lane, 2007.

Стрелянов, Павел Николаевич. Корпус Генерала Баратова 1915–1918 гг. Москва, 2002.

Strachan, Hew. The First World War. New York: Viking, 2004.

Suny, Ronald. Armenia in the Twentieth Century. Chico, Calif.: Scholars Press, 1983. “Empire and Nation: Armenians, Turks and the End of the Ottoman Empire.” Arme- nian Forum 1, no. 2 (1998): 17–51. TCGB (T. C. Genel Kurmay Başkanlığı). Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914–1918. 4 vols. Ankara: Genelkurmay Basim Evi, 2005.

Trumpener, Ulrich. Germany and the Ottoman Empire, 1914–1918. Princeton: Princeton University Press, 1968.

Tuchman, Barbara. The Guns of August. New York: Macmillan, 1962.

Turner, L. C. F. Origins of the First World War. London: Edward Arnold, 1970. “The Russian Mobilization in 1914.” Journal of Contemporary History 3, no. 1 (Janu- ary 1968): 65–88.

Von Hagen, Mark. “The Great War and the Mobilization of Ethnicity in the Russian Empire.” In Post-Soviet Political Order: Conflict and State Building, ed. Barnett R. Rubin and Jack Snyder. London: Routledge, 1998.

„Возстание в Ване“. В „Русское слово” 141 (20 юни/3 юли 1915 г.).

Weber, Frank G. Eagles on the Crescent: Germany, Austria, and the Diplomacy of the Turkish Alliance, 1914–1918. Ithaca: Cornell University Press, 1970.

Wendland, Anna Veronika. Die Russophilen in Galizien. Ukrainische Konservative zwischen Österreich und Rußland 1848–1915. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2001.

Wildman, Allan K. The End of the Russian Imperial Army. 2 vols. Princeton: Princeton University Press, 1980/1987.

Würthle, Friedrich. Die Spur führt nach Belgrad. Die Hintergründe des Dramas von Sarajevo 1914. Vienna: Fritz Molden, 1975.

Wynn, Antony. Persia in the Great Game. London: John Murray, 2004.

Yasamee, F. A. K. “Ottoman Empire.” In Decisions for War, 1914, ed. Keith Wilson, 229–268. New York: St. Martin’s Press, 1995.

Zechlin, Egmont. Die deutsche Politik und die Juden im Ersten Weltkrieg. Göttingen: Van- denhoeck und Ruprecht, 1969.

Zeman, Z. A. B., ed. Germany and the Revolution in Russia, 1915–1918: Documents from the Archives of the German Foreign Ministry. London: Oxford University Press, 1958.